

**Azərbaycan
folkloru
külliyyatı**

13

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU

AZƏRBAYCAN FOLKLORU KÜLLİYYATI

XIII cild

DASTANLAR

III kitab

BAKİ - 2009

AMEA Folklor İnstitutu
Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur

REDAKSİYA HEYƏTİ

Hüseyn İsmayılov, filologiya elmləri doktoru (**sədr**);
Teymur Bünyadov, akademik;
Azad Nəbiyev, AMEA-nın müxbir üzvü;
Tofiq Hacıyev, AMEA-nın müxbir üzvü;
İsrafil Abbaslı, filologiya elmləri doktoru, professor;
Qara Namazov, filologiya elmləri doktoru, professor;
Məhərrəm Cəfərli, filologiya elmləri doktoru, professor;
Muxtar İmanov, filologiya elmləri doktoru;
Füzuli Bayat, filologiya elmləri doktoru;
Ramil Əliyev, filologiya elmləri doktoru;
Oruc Əliyev, filologiya elmləri namizədi;
Əziz Ələkbərli, filologiya elmləri namizədi;
Ağaverdi Xəlil, filologiya elmləri namizədi;
Seyfəddin Rzasoy, filologiya elmləri namizədi (**məsul katib**).

TƏRTİB EDƏNLƏR: **f.e.d. Hüseyn İSMAYILOV**
 f.e.n. Əziz ƏLƏKBƏRLİ

NƏŞRİNƏ MƏSUL: **f.e.n. Əziz ƏLƏKBƏRLİ**

Azərbaycan folkloru külliyyatı, XIII cild, Dastanlar (III kitab), “Koroğlu” dastanı, Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2009, 448 səh.

©Folklor İnstitutu, 2009

KOROĞLU DASTANI

ALİ KİŞİ

Alı kişi¹ neçə illər idi ki, Həsən xana ilxı otarırdı. Ömrünü, gününü onun qapısında çürüdüb, saçını-saqqalını ilxıcılıqda ağartmışdı.

Hər gün səhər dan yeri ağaranda Alı kişi ilxını çölə aparar, bütün günü otarar, gecədən bir pas keçəndən sonra xalxala gətirərdi. Dağlarda, daşlarda, kövşələrdə Alı kişinin ayağı dəyməmiş bir qarış da yer qalmamışdı.

Bir gün Alı kişi ilxını sürüb derya kənarına aparmışdı. Atlar deryanın kənarında otlayırdı. Alı kişi özü də bir tərəfdə daşa söykəlib oturmuşdu. Dan yeri yenicə ağarmışdı, qoca ilxıçı bir də baxdı ki, budur, deryadan iki aygır at çıxdı. Atlar gəlib ilxiyə qarışdılar. İki madyana yaxınlaşandan sonra yenə qayıdıb deryaya girdilər. Alı kişi nə qədər ilxıcılıq eləmişdi, belə şey görməmişdi. Tez qalxıb madyanları manşırladı. Amma bu barədə heç kəsə bir söz demədi.

Bu işin üstündən bir neçə vaxt keçdi. Alı kişi ayları, günləri sayıb, madyanları gözdən qoymurdu. Elə ki vədə başı yaxınlaşdı, Alı kişi madyanların yanından əl çəkmədi, o qədər gözlədi ki, axırda onlar doğdu². Qulunlar böyüyüb day oldular.

Bir gün Toqat paşası Hasan paşa Həsən xana qonaq gəldi. Həsən xan paşanı qonaq elədi. Paşa söhbət arasında xana dedi:

- Həsən xan, eşitmişəm sənin yaxşı cins atların var. Gərək ilxıdan mənə iki aygırlıq at verəsən.

Həsən xan o saat «bəçəşm» deyib, Alı kişini yanına çağırırdı və tapşırdı:

- Sabah ilxını çölə aparma, paşa üçün iki aygırlıq at tutduracağam.

Həsən xan bu sözü deyən kimi daylar Alı kişinin yadına düşdü. O, xanın başını uca eləmək üçün səhər tezdən durdu, dayları tutub xalxalda bağladı, ilxını sürüb çölə ötürdü.

Bir az sonra Həsən xan, paşa da yanında, xalxala gəldi. Paşa baxdı ki, xalxalda iki uzun ortalı, arıq, çöpüklü day bağlanıb. Bildi ki, bu dayları ona vermək istəyirlər. Gülüb dedi:

- Həsən xan, mənə demişdilər ki, sənin yaxşı cins aygırlıq

atların var. Bunlar nədir? İş belə ələngə-üləngəyə qalsa, bunlardan mənim özümdə də çoxdur.

Paşanın sözü Həsən xana ox kimi dəydi. Üzünü Alı kişiylə tutub dedi:

- Axmaq qoca, mən sənə deməmişdimmi at tutduracağam, ilxını saxla, niyə saxlamamısan?

Alı kişi dedi:

- Xan sağ olsun, mən qoca ilxıcıyam. İlxıdakı atların hamısını ovcumun içi kimi tanıyıram. Sən bu dayların beləliyinə baxma. Əgər başının uca olmağını istəyirsənsə paşaya bunları ver.

Alı kişinin yekə-yekə danışmağından Həsən xan daha da qəzəbləndi. Onun üstünə qışqırıb dedi:

- Mənim ilxımda aləmdə söylənən cins aygırlıq atlar var. Bu ələngələri qonağa göstərib məni xəcalət eləməkdə məqsədin nədir?

Alı kişi dedi:

- Xan sağ olsun, mənim məqsədim paşanın yanında sənə başını uca eləməkdir. Sən bilirsən ki, mən yaxşı at tanıyıram. Sənə ilxımda yaxşı at yoxdur. Bütün dünyanı gəzsən, genə də belə at tapa bilməzsən.

Həsən xan qəzəblənib dedi:

- Bilmirəm, bir saata qədər yerdə də olsa, göydə də olsa, gərək paşaya layiq, mənim adıma layiq iki dənə yaxşı aygırlıq at seçəsən. Bu saat get, seç, gətir.

Alı kişi dedi:

- Xan, onda izn ver paşa üçün aygır seçməyə başqa adam getsin. İlxıda bu daylardan yaxşı at yoxdur. Mən özüm başa düşə-düşə yaxşı atı qoyub pis at seçə bilmərəm. Bu mənim adıma layiq olmaz.

Bu söz xanı cin atına mindirdi. Cəllad çağırır əmr elədi ki, Alı kişinin boynunu vursun. Paşa da qəzəblənmişdi. Alı kişinin axır sözü onu da dəli eləmişdi. Odur ki, dedi:

- Həsən xan, mən görürəm ki, sənə ilxıcın bu daylara çox böyük qiymət verir. Yəqin ki, elə o haqlıdır. Onda sən belə elə. Bu dayların hər birini onun bir gözüne qiymət elə.

Paşanın sözü Həsən xanın xoşuna gəldi. Əmr etdi, cəllad

Alı kişinin gözlərini çıxartdı.

Alı kişi nə dindi, nə də səsini çıxartdı. Bir dəfə uf da eləmədi. Elə ki, cəllad işini qurtardı, Alı kişi ayağa qalxıb dedi:

- Həsən xan, insan üçün dünyada hər naz-nemətdən şirin şey gözdür. Sən məni ondan binəsib elədin. Mən sənin qapında can çürütdüm, ilan kimi qabıq qoydum, saç-saqqal ağartdım, amma sən bunların heç birini bilmədin, qədr-qiymət vermədin. Bir paşanın sözü ilə məni kor elədin. Ancaq eybi yoxdu. Bizimki belə gəlib. İndi ki, mənim gözlərimi bu daylara qiymət elədin, bəri heç olmasa sözünün ağası ol. Bu dayları mənə ver.

Həsən xan dayların hərəsini onun bir qoluna bağlatdırıb qapısından qovdu.

Kor Alı, daylar da yedəyində, tapdana-tapdana öz evinə gəldi.

Kəndə xəbər düşdü. Camaat onun başına yığıldı. Xəbər gedib Alı kişinin oğlu Rövşənə çatdı.

Rövşən Rüstəm kimi igid, yeniyetmə cavan bir oğlan idi. On beş, on altı yaşı ya ola, ya olmaya idi. Amma elə güclü, elə qüvvətli idi ki, ağacın budağından yapışsa kökündən çıxarar, öküzün buynuzundan yapışsa yerindən dik qaldırırdı.

Rövşən atasını bu halda görcək soruşdu:

- Ata, sənə nə olub? De görüm, səni kim bu hala salıb?

Alı kişi əhvalatı oğluna danışdı. Rövşən qızmış pələngə döndü. Ayağa qalxıb dedi:

- Oğlun sənin qisasını yerdə qoymaz, ata! İndi Həsən xan mənim qabağımda dayansın, görüm necə dayanır.

Kəndin cavanları da qalxdılar. Alı kişi işi belə görəndə oğlunu çağırıb yanında əyləşdirdi. Əlini onun çiyninə qoyub dedi:

- Hələ qisasın vaxtı deyil, bala! Vaxtında mən özüm deyəcəyəm. İndi diqqətlə qulaq as! Mənim gözlərim bu dayların üstündə çıxarılıb, bu dayların üstündə də gərək mənim qisasım alına. Bu dayları sənə tapşırıram. Bunlar elə-belə atlardan deyil. Bunlar dərya atından əmələ gəliblər. İndi sən gərək böyük bir tövlə tikəsən. Bu tövləyə gərək heç bir yerdən işıq deyilən şey düşməyə. Qırx gün tamam atlar bu tövlədə qalacaq, bayır-bacaq üzü görməyəcəklər. Bir bəni-insan gözü də bu qırx günün ərzində gərək bu atlara baxmaya.

Rövşən dedi:

- Yaxşı, ata, belə olanda bəs mən onları necə yemləyəcəyəm? Necə suvaracağam?

Alı kişi dedi:

- Sən tövlədə hər day üçün qırx gözlü bir axur qayıracaqsan. Atların qırx günlük arpasını, samanını həmin bu arxlara dolduracaqsan. Kəndin başındakı Zümrüd bulaqdan tövlənin içərisinə bir arx açacaqsan. Hər axurun yanında da balaca bir çarhovuz tikəcəksən. Atlar qırx gün burada yeyib-içib bəslənəcəklər. İndi hələlik tövlə hazır olanacan dayları çək, bir yerdə bağla.

Rövşən qabaqca atasını rahladı, sonra dayların yerini sahmanlayıb tövləni hazırlamağa başladı. Elə ki, tövlə hazır oldu, Alı kişi gəlib əli ilə çarhovuzu, arxı, axurları yoxlayıb dedi:

- Yaxşıdı. İndi isə axurları doldur, suyu da çarhovuzlara bağla. Ancaq yenə də sənə deyirəm: gerek tövləyə nə işıq düşsə, nə də atlara bəni-insan gözü baxa.

Rövşən, atasının dediyi kimi, axurları doldurdu, suyu bağladı, atları içəriyə çəkib axurların qabağında həlqəbənd elədi, qapını, bacanı bərkidib çıxdı.

Bu işdən düz otuz səkkiz gün keçdi.

Atalar deyiblər ki, insan səbrsiz olar. Rövşən otuz səkkiz günü başa verdi. Otuz doqquzuncu gün nə qədər elədi, özünü saxlaya bilmədi ki, bilmədi. Elə bil ki, bir adam onun ürəyinə girib hey deyirdi: «Qırx günə başa gələ bilən iş otuz doqquz günə də gələr. Get bir atlara bax!». Axır Rövşən gəlib tövlənin üstünə çıxdı, balaca bir deşik açıb içəriyə baxdı.

Rövşən əvvəl gözlərinə inana bilmədi. Sağ axurdakı atın çiyinlərində iki dənə qanad var idi. Qanadlar alov kimi yanır, qızıl kimi parıldayırdı. Rövşən tez sol axurdakı ata baxdı. Gördü yox, bu atın qanadı yoxdu. Gözlərini dolandırıb yenə də sağ tərəfdəki ata baxdı. Gördü qanad yavaş-yavaş sönür. Rövşən tutduğu işdən peşiman oldu. Tez deşiyi örtmək istədi, ancaq iş-işdən keçmişdi. Qanadlar yavaş-yavaş əriyib axırda tamam yox oldular. Rövşənin bir əli oldu, bir başı. Ancaq hara çatacaq? Olan olmuşdu. Kor-peşiman deşiyi örtüb geri qayıtdı. Amma bu barədə atasına heç bir söz demədi.

Bəli, bir gün də gəlib keçdi. Qırxıncı gün Alı kişi Rövşəni çağırıb dedi:

- Bala, gəl mənı atların yanına apar.

Rövşən atasının əlindən tutub tövləyə apardı. Alı kişi qabaqca sağ axurdakı ata yaxınlaşdı. Əlini atın süysünündən qoyub sağrısına qədər çəkdi. Sonra Rövşənə tərəf dönüb dedi:

- Oğlum, bu atlara bəni-insan gözü baxıb.

Rövşən bilmədi nə desin, soruşdu:

- Ata, sən nədən deyirsən?

Alı kişi dedi:

- Oğul, məndən gizlətmə, mən sənə deyirəm ki, bu ata bəni-insan gözü baxıb. Bu atın gərək qanadı olaydı. Düzünü de görüm, bu necə olan işdir?

Rövşən əhvalatı atasına danışdı. Alı kişi dedi:

- Oğul, səbirsizlik adama həmişə ziyan verər. İndi sən də öz səbirsizliyinin ziyanını çəkirsən. Ancaq fikir eləməyə gəlməz. Olan olub, keçən keçib.

Sonra o, sol axurdakı ata yaxınlaşdı. Bu at uzuncaydaq, çəkmə sağırlı, nazik ortalı bir at olmuşdu. Əli ilə atın üzünü, gözünü, yalını, sağrısını tumarladı. Ondan sonra yenə də sağ tərəfdəki atın yanına qayıtdı. Bu at çox gözəlləşmişdi: iri başlı, dolu gözlü, qara birçəkli, uzun boyunlu, tökmə döşlü, yoğun, enli sağırlı... iki göz istəyirdi ki, ona tamaşa eləsin. At finxırıb iki dal ayaqları üstə göyə qalxdı. Ağzını açıb Alı kişiye yönəlmək istədi. Qoca ilxıçı atın üstünə qışqırdı. At səсindən onu tanıyıb sakit oldu. Alı bu atın da başını, üzünü, yalını, belini, sağrısını tumarladı. Sonra dedi:

- Oğul, hələ bir neçə gün də atları bayıra çıxartmaq olmaz. Qapını bağlamaq lazım deyil. Özün gündə gəlib yemləyib sulayarsan³.

Rövşən atasını evə aparıb, özü tövləyə qayıtdı. Atlardan muğayat olmağa başladı.

Beləliklə, bir neçə gün də keçdi.

Bir gün yenə atası Rövşəndən soruşdu:

- Oğul, atlar necədirlər? Necə yeyirlər?

Rövşən dedi:

- Ata, sağ tərəfdəki at dəyirman kimi üyüdü. Arpa-saman yetirmək olmur. Sol tərəfdəki at da yaxşıdır. Ancaq ondan az yeyir. Özü də dincdir. Amma sağ tərəfdəki at heç durub dincəlmir. Qızmış nə kimi oyur-oyur oynuyur.

Qoca ilxıçı yenə də oğlu ilə bərabər tövləyə gəldi. Atları yoxlayıb dedi:

- Rövşən, oğul, atlar daha böyüyüb, minilmək həddinə çatıblar. İndi onları bir-bir bərkə-boşa salıb, sınaqdan çıxartmaq lazımdır. Əzəl bunu, sonra da o birisini min, təzəcə sulanmış şumda səyirt, qaratikanlığa sür, sonra da sındırılmış daşlı dağa çap.

Rövşən, atasının öyrətdiyi kimi, əzəl sağ tərəfdəki atı mindi. Yenicə sulanmış şumda səyirtməyə başladı, sonra qoca ilxıçının yanına qayıtdı. Təcrübəli qoca atın burnunu tutdu, at öskürmədi. Sonra ürəyinə qulaq asdı, baxdı ki, atın ürəyi heç töyüşmür. Ondan sonra dırnaqlarını yoxladı. Bir qırıq da palçıq tapa bilmədi. Rövşən indi də o biri atı mindi, şuma sürdü, səyirdib yenə atasının yanına qayıtdı. Alı kişi onun da ürəyini dinlədi, burnunu tutdu, sıxdı, dırnağını yoxladı. Bu at da öskürmədi, ürəyi töyüşmədi, ancaq dırnağının birindən bir qırıq palçıq tapıldı. Rövşən bu dəfə birinci atı minib qaratikanlığa vurdu. At qaratikanlığı yarıb, ildırım kimi süzüb, ilxıçının yanında dayandı. Qoca ilxıçı onun baldırlarını, çəçiklərini yoxladı. Heç bir yerində nə bir tikan izi tapa bilmədi, nə də bir yara. O biri at da sınaqdan pis çıxmadı. Ancaq dal ayağının birini tikan azacıq cızmışdı.

Rövşən axırıncı sınaq üçün yenə də birinci atı minib sıldırım daşlığa saldı. At güllə kimi sıldırım daşlığa endi, qızılquş kimi uçub, qoca ilxıçının bərabərində dayandı. Qoca Alı atın qabaq ayaqlarının üylərini bərk sıxdı, at nə diksindi, nə də qırpındı.

İndi növbə ikinci atın idi. Rövşən bu atı da minib sıldırım aşığı əldən qoydu. At çəçiklərini daşlara çırpa-çırpa sıldırımını endi.

Qoca Alı dedi:

- Oğul, Rövşən, birinci at sınaqdan çox yaxşı çıxdı. İkinci at da pis çıxmadı, əmək itirmədi. Ancaq birinci ata çata bilməz. Bu atın tayı-bərabəri çarx altında tapılmaz. Birinci

atın adını Qırat, ikinci atın adını Dürat qoyuram. Həmişə qorxulu səfərlərə, düşmən üstünə, qalalar almağa gedəndə Qıratı minərsən, Qırat səni çox darlardan, çox ölümlərdən qurtaracaq. Qıratın qədrini yaxşı bil, onu candan əziz saxla!

Sonra Alı kişi dedi:

- Oğul, atlar böyüdü. Sınaqdan çıxdı. İndi Həsən xandan qisas almaq vaxtı çatıb. Çək atları yəhərlə, gedib Həsən xanla haqq-hesabımızı çəkək.

Hələ uşaqlıqdan bir gün Rövşən çöldə oynadığı vaxt yerdən bir daş tapmışdı. Daş balaca idi, amma çox ağır, çox da sanballı idi. Özü də ışıq-ışım işıldayırdı, par-par parıldayırdı.

Rövşən daşı yerdən götürüb, ölümdə otlayan bir buzova atdı. Daş buzova dəymədi, amma elə yeli buzovu yıxıb öldürdü. Rövşən qayıtdı, əhvalatı atasına danışdı.

Alı kişi Rövşən sözünə qulaq asıb dedi:

- Oğul, Rövşən, get buzovun yiyəsini tap, buzovun cəriməsini ver, razı sal. Sonra da hamı daşı tap, mənə yanına gətir.

Rövşən getdi, özəl buzov yiyəsini razı elədi, sonra da daşı tapıb gətirdi. Alı kişi daşı o üzünə, bu üzünə çevirib yoxladı. Baxdı ki, daş göydən düşmüş ildırım parçasıdır.

Sabahı gün Alı kişi Rövşəndən xəlvət ildırım parçasını götürüb bir ustanın yanına apardı. Salam-ələykəssalamdan sonra daşın bir balaca tikəsini ustaya verib dedi:

- Usta, bu daşdan mənə bir biz qayır.

Usta bir daşa baxdı, bir də dönüb diqqətlə Alı kişiye baxdı. Daşı qaytarıb dedi:

- Alı kişi, sən bir dünya görmüş kişisən, heç daşdan da biz olar?

Çox çənə-boğazdan sonra axırı Alı kişi ustanı razı elədi ki, daşı bir zindanın üstünə qoyub döysün, görsün döyülür, ya yox. Usta baxdı ki, doğrudan da bu daş mum kimi bir şeydir. Alı kişiye dedi ki, sözlərə peşiman oldu. Daşdan bir biz qayırıb ona qaytardı. Alı kişi ustanın haqqını verdi, bizi cibində gizlətdi. Daşın qalanını bir misri qılınc qayıranın yanına aparıb dedi:

- Usta, bundan mənə bir qılınc çək.

Bu usta əvvəlkindən də uzunçu idi. Qərək, uzun çək-çevir-

dən sonra Alı kişi bu uşanı da razı elədi.

Usta yeddi günə daşdan bir qılnc qayırdı. Elə ki, qılnc hazır oldu, usta baxdı ki, qılnc... nə qılnc. Vallah, bu elə bir qılncdır ki, gün kimi yanır, ay kimi işıq salır.

Ustanın qılnc gözü düşdü.

Elə ki, vədə tamamında Alı kişi qılnc üçün gəldi, usta ona öz qılncını verməyib, əvəzində ayrı bir qılnc verdi. Ancaq Alı kişi işini əvvəldən möhkəm tutmuşdu. Dinməz, söyləməz cibindən bizi çıxardıb, qılncın tiyəsinə basdı. Biz qılncı dəlib, o biri tərəfinə keçdi.

Usta baxdı ki, Alı kişini aldada bilməyəcək, naçar qalıb, onun öz qılncını özünə verdi. Alı kişi qılncı götürüb evlərinə gəldi⁴. Amma bu barədə oğlu Rövşənə heç bir söz demədi.

Elə ki, Rövşən Qıratı, Düratı ifçin yəhərləyib, atasının bərabərinə çəkdi, Alı kişi hər şeyi hazır görəndə evə girdi, haman qılncı gizlətdiyi yerdən götürüb, oğlu Rövşənə verib dedi:

- Rövşən, al bu qılncı belinə bağla. Bu qılnc sən gördüyün qılncılara bənzəməz. Bu qılnc ildırım qılnc deyərlər. Bu elə bir qılncdır ki, qabağında heç bir şey dayanmaz. Hər nəyə vursan kəsər, tökər. Bu qılnc ilə sən xanlara, bəylərə, paşalara qan udduracaqsan. Bu qılnc ilə müxənnətlər, namərdlər sənə əlindən dad çəkəcəklər. Bu qılnc ilə sən qalalar sındıracaqsan, sədlər dağıdacaqsan. Ancaq bunun ildırım qılnc olduğunu heç kəsə bildirmə. Bundan sonra bunun adını misri qılnc deyərsən. Nə qədər ki, sən Qıratın belindəsən, bu qılnc da sənə belindədir, heç bir düşmən sənə bata bilməyəcək.

Rövşən qılncı atasından alıb belinə bağladı. Alı kişi Dürata, Rövşən də Qırata minib yola düşdülər.

Az getdilər, çox getdilər, axırda gəlib Həsən xanın imarətinə çatdılar. Rövşən bir tərəfdə dayandı. Qoca Alı kişi Düratı imarətin qabağına sürüb Həsən xanı çağırırdı. Həsən xan çıxıb qoca Alı kişini yalmanına əl çatmayan, uzun yallı bir atın üstündə gördü. Xan o tərəfə baxanda gördü ki, Alının oğlu da buradadır. Özü də bir at minib, bir at minib ki, ruzigarın gözü hələ belə at görməyib.

Alı kişi dedi:

- Həsən xan, bu atlar sənin bəyənmədiyin o çöpüklü qulanlardır. Sən bunların üstündə mənim gözlərimi çıxartdırdın. Bax, gör indi necə at olublar?

Alı kişi sonra dedi:

- Həsən xan, mən sənə yaxşılıq eləmək istədim, sən anlamadın. Mənim yaxşılığımın əvəzinə məni dünya işığına həsrət qoydun. İndi səndən qisasımı almağa gəlmişəm. Əlindən gələni əsirgəsən, kişi deyilsən.

Həsən xan Alının bu sözündən acıqlandı, qılınc çəkib kişinin üstünə cumdu. Rövşən Qıratı onun üstünə sürdü. İldırımından qayrılmış misri qılıncın göydə parıldamağı ilə xanın başının yerə dıgırlanması bir oldu. Səs-küy qopdu. Qoşun onların üstünə yeridi. Rövşən özünü qoşuna vurdu. Bir yandan Qırat, bir yandan Dürat, bir yandan da Rövşən misri qılıncı qoşunun qabaq dəstəsini qırıb dağıtdılar.

Ancaq qoşunun dalı kəsilmirdi. Dəstə dəstənin dalınca gəlirdi. Qarışqanın sayı var idi, qoşunun sayı yoxdu. Ali kişi bunu başa düşüb dedi:

- Oğul, bu qədər qoşuna tək cavab verə bilməzsən. Axırda ya öldürərlər, ya da diri tutarlar. Sür atları, özümüzü bu qoşundan salamat qurtaraq!

Rövşən əzəl atasının sözünə baxmadı. Yenə də özünü qoşuna vurdu. Başlar kəsdi, qollar qırdı, mərd-mərdana dava elədi. Ancaq kor atasının ələ keçəcəyindən qorxub, ələcsiz davadan əl çəkdi. Atası ilə bərabər atları sürüb çölə tərəf üz qoydular.

Qoşun da əl çəkməyib, onların dalına düşdü. Bir xeyli getməmişdilər ki, bir də Rövşən Qıratın başını çəkdi. Dönüb geri baxanda gördü ki, bir dəstə kəhər atlı ildırım kimi gəlir. Dedi:

- Ata, bir dəstə kəhər atlı yetirhayetirdədir.

Alı kişi dedi:

- Oğul, Rövşən, ağızlarını sulanmış şuma sal!

Rövşən atları şuma saldı. Kəhər atları heç biri şumdan çıxıb bilmədi. Hamısı batıb qaldı. Qırat ilə Dürat ildırım kimi şumdan çıxıb yola düşdülər. Bir az da getmişdilər ki, yenə Rövşən Qıratın yüyənini çəkib geri baxdı. Gördü bu dəfə də bir dəstə qara atlı, budur, ley kimi gəlir. Dedi:

- Ata, bir dəstə qara atlı yetirhayetirdədir.

Ali kişi dedi:

- Bala, ağızlarını qaratikanlığa sal!

Rövşən atları qaratikanlığa sürdü. Qara atlılar da özlərini tikanlığa vurdular. Amma heç biri kənara çıxıb bilmədi. Hamısının baldırları qızıl qana boyanıb qaldı.

Rövşən bir az da getmişdi ki, bir də atın cilovunu dartdı, qanrılıb geri baxanda gördü indi də bir dəstə ağ atlı çathaçatdı. Dedi:

- Ata, bir dəstə ağ atlı yetirhayetirdədir.

Atası dedi:

- Oğul, qorxma, ağızlarını daşlığa sal!

Rövşən atları daşlığa dırmaşdırdı. Ağ atlar sıldırım daşlıqlara çıxıb bilməyib yarı yolda qaldılar. Qırat ilə Dürat qızılquş kimi süzüb, sıldırım qayaların dalında gözdən itdilər.

Ata-oğul axşama qədər yol gedib, axşam üstü bir çayın qırağına çatdılar. Ali kişi buranın necə yer olduğunu oğlundan xəbər aldı.

- Ata, bura ağaclı, otlu bir yerdir. Ortada da bir çay axır.

Ali kişi dedi:

- Oğul, burada yurd salmaq olmaz. İlının, mal-qaranın əlindən dincələ bilmərik. Bir də ki, xanlar, paşalar xəbər tutar, bizə namərdlik eləyər.

Ata-oğul o gecə çay qırağında qaldılar. Sabah açıldı, yenə qalxıb yola düşdülər. Az getdilər, çox getdilər, axşam bir düzəngahə çatdılar. Ali oranın da nə cür yer olduğunu Rövşəndən soruşdu. Rövşən cavab verdi ki:

- Ata, bura ucu-bucağı görünməyən bir düzəngahdır.

Ali kişi dedi:

- Burada da qalmaq olmaz, orada atlanan burada düşər. Karvanların ayaqları altında qalırıq.

Bu gecəni də burada gecələyib, sabah yenə yola düşdülər. Getdilər, getdilər, bir uca dağın belinə çatdılar. Ali kişi soruşdu:

- Oğlum, bura necə yerdi?

Rövşən dedi:

- Ata, bura hər tərəfi sıldırım qayalıq, çənli, çiskinli bir dağ

belidir.

Ali kişi soruşdu:

- Oğul, bax gör, bu bel ki deyirsən, bunun hər tərəfindən bir uca qaya görünür ki?

Rövşən dedi:

- Ata, görünür. Biri sağında, biri də solunda. Özü də başları qardır.

Ali dedi:

- Oğul, mənim axtardığım yer elə buradır. Mən buranı çox yaxşı tanıyram. Cavan vaxtlarda burada çox at oynatmışam, çox ceyranlara ox atmışam, çox cüyürlər ovlamışam. Bura mənim köhnə oylağımıdır. Buraya Çənlibel deyirlər. Biz burada yurd salmalıyıq. İndi özümüzə bir olacaq, atlarımıza da bir tövlə tik.

Rövşən özləri üçün bir olacaq, atlar üçün də bir tövlə tikdi. Ata-oğul Çənlibeldə yurd saldılar, yaşamağa başladılar.

Günlərin bir günü Ali kişi Rövşəni yanına çağırıb dedi:

- Oğul, buradakı dağların birində bir cüt bulaq var, adına Qoşabulaq deyirlər. Yeddi ildən yeddi ilə cümə axşamı məşriq tərəfdən bir ulduz, məğrib tərəfdən də bir ulduz doğar. Bu ulduzlar gəlib göyün ortasında toqquşurlar. Onlar toqquşanda Qoşabulağa nur tökülər, köpüklənib daşar. Hər kim Qoşabulağın o köpüyündə çimsə elə qüvvətli bir igid olar ki, dünyada misli-bərabəri tapılmaz. Hər kim Qoşabulağın suyundan içsə, aşıq olar. Özünün də səsi elə güclü olar ki, nərəsindən meşədə aslanlar ürkər, quşlar qanad salar, atlar, qatırlar dırnaq tökər. Çox igidlər, şahzadələr bu su üçün gəliblər, ancaq heç birinin baxtı yar olmayıb. İndi yeddi il tamam olhaoldur. Vədə çatıb. Get, axtar, Qoşabulağı tap, ancaq köpüyündən bir qab da doldur mənə gətir!

Rövşən getdi, dağları, daşları əndər-döndər elədi. Axırda bir dağa çatdı. Gördü dağın bir tərəfində uca, sıldırım, əl çatmaz, ün yetməz bir qaya var. Qaya elə bir qayadır ki, igid istəyir üstünə çıxsın. Rövşən qayanın dörd tərəfini dolandı, göz gəzdirdi, əl tutan bir yer tapa bilmədi. Axırda belindən kəmənini açıb, qayaya atdı. Min ənvai-müsibətlə qayaya dırmaşdı. Baxdı ki, bura elə çəmənzar, lələzar bir yerdir, daha nə deyim.

Gül gülü çağırır, bülbül bülbülü. Elə bil ki, bu sıldırım qayanın üstündə bir bağça şəkli çəkilib, yetmiş iki qələmlə yetmiş iki rəng vurulub. Ortalıqda qoca bir ağac, altında da Qoşabulaq durna gözü kimi qaynayır, göz yaşı kimi axıb ətrafı süd gölünə döndərir. Rövşən o qədər gözlədi ki, məşriqdən bir ulduz, məğribdən də bir ulduz doğdu. Ulduzlar gəlib düz Qoşabulağın üstündə toqquşdular. Ulduzların toqquşmasından Qoşabulaq daşdı. Ağ köpük adam boyu qalxdı. Rövşən köpükdən bir qab doldurub başına tökdü, bir qab da doldurub içdi. Təzədən bir də qabı doldurmaq istəyəndə baxdı ki, ey dadi-bidad... köpük ha yanda idi. Bulaqlar yenə də elə durulub, elə durulub ki, elə bil göz yaşıdır axır. Rövşən bir başına, bir dizinə vurdu. Ancaq hara çatacaq... Qabı da götürüb kor-peşman geri döndü, əhvalatı atasına danışdı⁵.

Ali kişi bir ah çəkib dedi:

- Mənim gözlərimin dərmanı o köpükdə idi. O da ki, ələ gəlmədi.

Rövşənin dərdi bir idi, beş oldu. Başına, gözüne döyməyə başladı ki, mən niyə qabaqca özüm içdim. Ali kişi dedi:

- Oğul, cəzə-fəzə eləməkdən bir şey çıxmaz. Keçənə güzəşt deyirlər. Görünür, bir də səni görmək mənə qismət deyilmiş. Day mənim əcəlim tamamdır. İndi qulaq as, sənə bir-iki sözüm var.

Rövşən atasının yanında əyləşdi. Ali kişi dedi:

- Bala, ay keçər, il dolanar, sənin adın məğribdən məşriqətən bütün dünyada məşhur olar. O köpükdən sənin qollarına qüvvət, özünə də şairlik verildi. Bir də sənin səsinə, nərənə elə bir qüvvət gələcək ki, İsrafilin suri onun yanında milçək vızıltısı olacaq. Bəylər, xanlar, paşalar sənin adın gələndə qorxudan diz çökəcəklər. Nə qədər ki, misri qılınc sənin belində, sən də Qıratın belindəsən, özün də bu Çənlibeldəsən, sənə heç kəs dov gələ bilməyəcək. Ancaq bu həndəvərdə məşhur bir qoçaq var, adına Dəli Həsən deyirlər. Özünü bir-cə ondan gözlə. Get, sənin adını Koroğlu qoydum!

Ali kişi vəsiyyətini eləyib ömrünü öz oğluna bağışladı⁶.

Koroğlu atasını Qoşabulağın yanında dəfn eləyib, o gündən Çənlibeldə yurd-yuva saldı⁷.

KOROĞLU İLƏ DƏLİ HƏSƏN

Günlərin bir günü Koroğlu Qıratı minib Çənlibelin ətəyindəki yola çıxmışdı. Bir də baxdı ki, budur, bir dəstə yaraqlı-yasaqlı atlı gəlir. Amma atlıların qabağında bir oğlan gəlir, bir oğlan gəlir ki, dünyalara dəyər. Üzündən, gözündən igidlik yağır. Oğlan Koroğlunu görcək, dəstəsinə hay vurdu. Atlılar o saat Koroğlunu araya aldılar. Koroğlu dayandı. Gözlədi ki, görsün işin axırı nə olacaq. Oğlan atı cövləyə gətirdi, süzdürüb düz Koroğlunun qabağında dayandı. Sonra bir Koroğluya baxdı, bir də atına baxdı, soruşdu:

- Əy, de görüm kimsən? Bu yerlərdə nə gəzirsən?

Koroğlu dedi:

- Yoldan keçənəm.

Oğlan bir də Koroğlunun atına baxıb soruşdu:

- Bu atı haradan alıbsan?

Koroğlu dedi:

- Özümünküdür.

Oğlan dedi:

- Düş atdan! Bu at mənə çatacaq.

Koroğlu dedi:

- Mən sənə məsləhət görürəm ki, öz yolunla düz keçib gedəsən. Yoxsa yaxşı olmaz.

Oğlan bu sözdən qəzəbləndi. Hirsle atının başını çəkdi. At iki dal ayaqları üstünə qalxdı. Üzünü Koroğluya tutub dedi:

- Görünür ki, sən məni tanımırsan? Əgər tanısaydın belə danışmazdın. Mənə Dəli Həsən deyərlər. Bu yollardan kim keçsə, mənə bac-xərac verməlidir.

Koroğlu onu tanıdı. Bildi ki, atasının dediyi Dəli Həsəndir. Bir diqqətlə atına, özünə baxdı. Gördü yox, Dəli Həsən doğrudan da igid oğlandır.

Koroğlu atası ölən günündən bəri onu axtarırdı. Onunla dostlaşmaq, əlbir olmaq fikrində idi. Ancaq bilirdi ki, bu iş elə belə baş tutmayacaq. Dava-dalaşsız məsələ düzəlməyəcək. Fikir onu götürdü ki, indi nə təhər eləsin. Elə bu fikirdə idi ki, Dəli Həsən bir də qışqırdı:

- Əyə, sənə atdan düş demirəmmi? Yoxsa əcəlin çatıb?
- Koroğlu aramla dedi:
- Dəli Həsən, səsinə qüvvət vermə, igid dil açmaz, əl açar.
- Dəli Həsən dedi:
- Əyə, sən kimsən ki, mənim qabağında belə yekə-yekə danışsən?
- Dayan deyim kiməm.

Bunu deyib, Koroğlu atın başını çəkdi. At elə qalxdı ki, dırnağının altından qopan daş bir neçə adam boyu Dəli Həsənin başının üstündən keçib, o tərəfə düşdü. Koroğlunun ətrafını bürümüş atlılar çaxnaşmaya düşdülər. Koroğlu sazı çiynindən asırıb döşünə basdı, dedi:

Məndən salam olsun əcəm oğluna,
Meydana girəndə, meydan mənimdi!
Qıratım köhləndi, özüm qəhrəman,
Çalıram qılıncı, düşmən mənimdi!

Meydana girəndə meydan tanıyan,
Haqqın vergisinə mən də qanıyam;
Bir igidəm, igidlərin xanıyam,
Bu ətrafda bütün hər yan mənimdi!

Adımı soruşsan, bil, Rövşən olu,
Atadan, babadan cinsim Koroğlu;
Mənəm bu yerlərdə bir dəli, dolu,

Gündoğandan ta günbatan mənimdi!¹

Dəli Həsən bir Koroğluya baxdı, bir dönüb başının adamlarına baxdı, hündürdən bir şaqqa çəkib güldü. Atlılarda gülüşdülər. Onların bu gülüşməyi Koroğluya dəydi. Bir istədi misri qılıncı çəkib, özünü onlara göstərsin. Sonra lənət şeytana deyib, aldı sazı görək nə dedi:

İgid meydana girəndə,
Qaynayıb coşmamaq görək.
Əgər olsa haqq vergisi,
Qismətdən qaçmamaq görək.

Baxmaram düşmən hayına,
Haqq bəla versin, xayına;
İgid igidin payına,
Köndələn düşməmək görək.

Qoç Koroğlu çıxar düzə,
Baxmaram əlliyə, yüzə;
Mən dəlidən öyüd sizə,
Həddindən aşmamaq görək².

Koroğlunun belə yekə-yekə nəsihət verməyi Dəli Həsənə lap acıq gəldi. Başının adamlarına hay vurub, Koroğluya hücum etmək istədi. Koroğlu dedi:

Gəl sənə söyləyim, ay Dəli Həsən,
And içmişəm bu gün döyüş olmasın.
Yoxsa aslan kimi çaşa gələrəm,
And içmişəm bu gün döyüş olmasın.

Mərd igidlər müxənnətdən seçilsin,
Qarı düşmən dərələrə tökülsün.
Bizim aramızda münsif tapılsın,
And içmişəm bu gün döyüş olmasın.

Çəkərəm qılıncı, kəsərəm yolu,
Mənəm igidlərdə bir dəli, dolu.
Hələ coşmayıbdır bu qoç Koroğlu,
And içmişəm bu gün döyüş olmasın.

Dəli Həsən elə bildi ki, Koroğlu ondan qorxur. Geri qanrılıb, başının adamlarına dedi:

- Əyə, mən də elə bilmişəm ki, bu doğrudan da igiddi. Sən demə bu yansağ gəvəzənin birisi imiş. Tutun yekə-yekə danışdığına görə atını əlindən alın, özünü də bir-iki vurub yola salın.

Koroğlu baxdı ki, iş davasız keçməyəcək. Misri qılıncı çəkib, aldı görək nə dedi:

Acıqlanma, Dəli Həsən,
Misri qılınca qataram.

Atılam şəşpər kimi,
Bağrın başına bataram.

Namərd nədir özün öyə?
Meydanda mərd igid söyə?
Qaçıb çıxar olsan göyə,
Kəmənd tullayıb tutaram.

Nə baxırsan kəsür kimi?
Yarpaq necə əsir kimi?
İndi sənin yesir kimi,
Qolların dalda çataram.

Hayqırıb açsam meydanı,
Sutək axıdaram qanı.
Dəstələyib bəyi, xanı,
Qırat döşünə qataram.

Qoç Koroğlu öz karında,
Yalan olmaz ilqarında.
Çəkib Hələb bazarında,
Səni qul deyib sataram⁴.

Koroğlunun bu sözündən Dəli Həsən qızıxdı. Özü çəkildi bir kənarda durdu, başındakı adamlara hökm elədi ki, Koroğlunu tutsunlar.

Dəli Həsənin dəstəsi Koroğluya hücum elədi. Koroğlu atı cövlana gətirdi, qızmış şir kimi onların üstünə cumdu.

Bir yandan Koroğlu, bir yandan Qırat az vaxtda dəstəni qatım-qatım qatlayıb əldən-ayaqdan saldılar. Dəstədən qırılan qırıldı, qalanlar da qaçıb dağıldılar. Koroğlu dəstəni dağılmış görüb, Qıratı ildırım kimi süzdürdü, çəkilib bir yanda duran Dəli Həsənin üstünə sürdü. Üzünü ona tutub, aldı, görək nə dedi:

Qıratı gətirdim cövlana, indi,
Varsa igidlərin meydana gəlsin!..
Görsün mən dəlinin indi gücünü,
Boyansın əndamı al qana, gəlsin!..

Qorxum yox paşadan, sultandan, xandan,
Gəlsin mənəm deyən, keçirdim sandan,
Ərlər daldalanıb qorxmasın qandan,
At sürsün, qovğaya mərdana gəlsin!..

Koroğlu öyilməz yağıya, yada,
Mərdin əskik olmaz başından qada.
Nərelər çəkərəm mən bu dünyada,
Göstərrəm məşhəri düşmana, gəlsin!..

Dəli Həsən ilə Koroğlu dava eləyəsi oldular. Qılınclarını çəkib, bir-birlərinə hücum elədilər. Qılıncdan murad hasil olmadı, əmuda əl atdılar. Əmuddan murad hasil olmadı, nizəyə əl uzatdılar. Nizədən də kar aşmadı. Axırda atdan düşdülər, güləsməyə başladılar. Dəli Həsən ilə Koroğlu çox güləşdilər, gah o buna güc gəldi, gah bu ona güc gəldi. Qoç Koroğlu axırda bir dəli nərə çəkib Dəli Həsəni götürüb yerə vurdu. Dizini sinəsinə dayadı, əlini qılınca atanda, Dəli Həsən bir ah çəkdi.

Koroğlu dedi:

- Bir qaşıq qanından qorxub niyə belə ah çəkirsən?

Koroğlunun cavabında Dəli Həsən dedi:

- Ey igid, mən canımdan qorxub ah çəkmirəm. Əhdim var idi. Əhdimə çatmadım.

Koroğlu soruşdu:

- Əhdin nə idi?

Dəli Həsən dedi:

- Mən əhd eləmişdim ki, hər kim məni bassa, onunla dost, qardaş olam. Ölənə qədər onun yanında qalam. İndi sən məni basdın, ancaq öldürürsən, əhdimə çatma bilmirəm.

Dəli Həsənin bu sözü Koroğlunu sevindirdi. Ayağa qalxdı, Dəli Həsənin qolundan yapışb qaldırdı, əlini üç dəfə onun kürəyinə vurdu.

Dəli Həsən onun qılınının altından keçdi, ölənəcən ona qardaş olub, qulluğunda durmağa and içdi. Ondan sonra üzünü Koroğluya tutub dedi:

- Qoç Koroğlu, düz yeddi ildir ki, mən bu yolların ağasıyam. İndiyə qədər hələ bir adam mənim qabağıma çöp sala

bilməyib. Bu yeddi ilin ərzində bir tacir, bir bəzirgan mənə bac verməmiş bu həndəvərdən keçə bilməyib. Bəylərdən, xanlardan, tacirlərdən alıb yığdığım mal-dövlətin, qızıl-gümüşün, cavahiratin hamısını saxlamışam. İgidlər arasında olan adətə görə indi onların hamısı sənə çatır. Buyur, gedək, malına sahib ol!

Koroğlu qabaqça ona inanmadı. Şübhələndi ki, bəlkə hiylə qurub onu tora salmaq istəyir. Sonra fikirləşib öz-özünə dedi: «Eybi yoxdu, elə belə yaxşıdır. Bu başdan yoxlayıb, sınaqdan çıxardaram. Qoy mərddirsə də indidən bilinsin, müxənnətdirsə də indidən bilinsin». Özü Qıratı mindi, sonra da üzünü ona tutub dedi:

- Min atını, sür, gedək!

Dəli Həsən qabaqda, Koroğlu dalda az getdilər, üz getdilər, gəlib bir sıldırım qayanın dibinə çatdılar.

Qayanın dibi yaman kol-kosluq idi. Dəli Həsən atını kol-kosluğa vurdu. Koroğlu da onun dalınca. Elə bir az getmişdilər ki, qabaqlarına bir mağara çıxdı. Dəli Həsən atdan düşdü. Sonra Qıratın cilovundan yapışib dedi:

- Çatmışıq. İndi atdan düş, içəriyə girək.

Koroğlu yenə də Dəli Həsəni qabağına salıb mağaraya girdi. Baxdı ki, burada o qədər qızıl-gümüş var ki, elə bil yeddi padşahın xəzinəsi buradadır. Koroğlu mağaranı tamam-kamal gəzdirdi. Hamısını gözən keçirdi. Sonra Dəli Həsən dedi:

- Qoy bunlar hələlik elə buradaca qalsınlar. İndi bunlar bizə lazım deyil. Amma elə ki, Çənlibeldə yurd-yuva saldıq, başımıza dəlilər, igidlər yığıldı, onda bunlar bizə lazım olacaq.

Doğrudan da elə belə oldu.

Bu gündən Koroğlunun başına yavaş-yavaş adamlar yığılmağa başladı. Çox çəkmədi ki, Çənlibel qoçaq oğlanların, igidlərin məskəni oldu.

KOROĞLUNUN İSTANBUL SƏFƏRİ

Koroğlunun adı bütün aləmə yayılmışdı. Dünyanın hər tərəfindən öz xanından, paşasından zülm görən igid oğlanlar Çənlibelə gəlib, onun dəstəsinə qoşulurdu. Çənlibel indi dönüb başqa bir aləm olmuşdu. Bir qiyamət var idi, gəl görəsən. Ev tikən, yurd salan, məşq eləyən, at çapan, cıdır oynayan... hərdən məşq zamanı qılınclar çəkildə, Çənlibel bir yanar dağ olub, dörd ətrafa işıq salırdı. Hərdən elə olurdu ki, bir su içim saatda çən, duman Çənlibeli bürüyürdü. Göy guruldayır, ıldırım oynayır, yağış yağdı. Bir qiyamət qopdu ki, lap ərəsət-məhşər... Amma ki, çox çəkmirdi, birdən külək də yatırdı, yağış da kəsirdi, duman da çəkilirdi. Yenə də kəkliklər oxuyur, quşlar səs-səsə verirdi. Göyün üzü ayazıyıb aynaya dönürdü. Qarı nənə öz qurşağını uzadıb, göyün üzünə yeddi qələmlə yeddi zinət vururdu.

Çənlibelin öz qayda-qanunları varıdı. İş zamanı hamı işdə, məşq zamanı hamı məşqdə, kef zamanı hamı kefdə olardı. Dəlilər soluq-soluq dağın dörd tərəfində keşik çəkərdi.

Dünyanın elə bir yeri yox idi ki, Koroğlunun adı orada bəlli olmasın.

Elə bir xan, elə bir paşa yox idi ki, Koroğlunun adı gələndə canı gizildəməsin. Elə bir igid, elə bir dəliqanlı yox idi ki, Koroğlunun adı çəkildə ürəyi atlanmasın. Bu səs-səda gəlib İstanbula da çatmışdı.

İstanbul kəndlərinin birində Bəlli Əhməd adında yeniyetmə, cavan bir oğlan vardı. Bəlli Əhmədin bığ yerləri hələ təzəcə tərləyirdi. Amma gücdə, qüvvətdə Rüstəm pəhlivana bac verməzdi. Özü də çox gözü-könlü tox adamdı.

Ömründə bir dəfə də olsun əlinə düşəni tək yeməmişdi. Kasıbca süfrəsi həmişə dostların qabağında açıq olardı.

Bəlli Əhməd Koroğlunun sədasını eşidib, ona muştəq olmuşdu. Elə bil ki, bir adam ona «igid igid qulluğunda olmalıdır» deyirdi. Bəlli Əhməd çox düşündü, çox daşındı, çox ölçdü, çox biçdi, çox götür-qoydan sonra bir səhər çarıqlarının bağını bərkidib, Çənlibelə tərəf yol başladı. Az

getdi, çox dayandı, çox getdi, az dayandı, bir cümə günü gəlib İstanbula çatdı. Elə təzəcə bazara girmişdi, bir də gördü carçılar car çəkirlər. O saat bazara vəlvələ düşdü. Bir qaçaqaç başladı ki, gəl görəsən. Bir su içim saatda bütün bazar-dükən qaldı başına. Bəlli Əhməd mat-məttəl dayanmışdı. Bir də baxdı ki, budur, bir çolaq tacir qıçını çəkə-çəkə qaçır. Bəlli Əhməd tez onun qabağını kəsdi ki:

- Ay əmi, bu camaata nə olub? Bu nə qaçaqaçdır?

Tacir aşağıdan yuxarıya ona baxıb dedi:

- Bacı oğlu, görünür ki, qərrib adamsan.

Bəlli Əhməd dedi:

- Bəli, qərribəm. Şəhərə elə bu saat çatmışam.

Tacir qıçını sürüyə-sürüyə başladı danışmağa ki: bəs xotkar gedib Məkkə ziyarətinə. Hər cümə günündən-cümə gününə xotkar qızı Nigar xanım məscidə gedir. O, evdən çıxanda car çəkib xəbər verirlər ki, hamı dağılıb evinə getsin. Xotkar özü tapşırıb ki, gərək bir naməhrəm adam Nigar xanımın boyunu görməsin.

Bəlli Əhməd dedi:

- Yaxşı, bəs dükanları niyə belə açıq qoyurlar?

Tacir dedi:

- Bu da xotkar qızının əmridi. O, bazardan keçəndə dükanların hamısı gərək açıq ola. Xotkar qızı istədiyi dükanları gəzir, xoşuna gələn şeyləri seçir, sonra onun qulluqçuları gəlib tacirlə sövdələşirlər.

Tacir dili tuta-tutmaya bu sözləri deyib, qaçaraq gözdən itdi.

Bəli, carçıların səsi başladı yaxınlaşmağa. Bəlli Əhməd qaldı məttəl ki, nə eləsin. Burada qalsın - bəlkə tutuldu; qaçsın - haraya qaçsın, harada gizlənsin? Ətrafa göz gəzdirib baxdı ki, yanında bir səbzəvat dükanı var. Hərçi badabad deyib girdi dükana. Qapını çəkib örtüdü, özü də taxtaların arasından baxmağa başladı. Az keçdi, çox keçdi, dəstənin ucu açıldı. Carçılar keçdi, gözətçilər keçdi, cəlladlar da keçəndən sonra Bəlli Əhməd baxdı ki, budur, Nigar xanım yeddi qələmlə özünə zinət verib qırx incəbel qızın arasında yüz naz-qəmzə ilə sallana-sallana gəlir.

Xotkar qızı dükan-bazara tamaşa eləyə-eləyə gəlib Bəlli Əhməd gizlənən dükanın qabağına çatdı, birdən dayandı. Üzünü qızlara tutub dedi:

- Bu necə olan işdi? Bütün dükanlar qalib başlı-başına. Böyük sərraflar qızıllarını, cavahiratlarını sahibsiz qoyub gediblər. Bazarda bir dənə bağlı dükan yoxdu. Bu səbzəvat dükanının qapıları niyə örtülü olsun? Yəqin burada bir sirr var. Mən gərək oraya baxam.

Bəlli Əhmədin ürəyi güppultu ilə qırılıb düşdü ayağının altına ki, indi xotkar qızı gəlib onu burada tutsa, allah bilir nə olacaq. Camaat onun haqqında nə fikirləşəcək. Yəqin hamı deyəcək ki, elə xotkar qızına baxmaq üçün özü qəsdən girib burada gizlənibmiş. Amma daha iş-işdən keçmişdi. Nigar xanım qabaqda, qırx incəbel qız da dalda başladılar dükana tərəf gəlməyə. Bəlli Əhməd bir fikirləşdi ki, piştaxtanın dalına girib gizlənsin. Amma bunu öz qeyrətinə sığışdırma bilmədi. Dükanın ortasında dik durub gözləməyə başladı.

Qızlar dükanın qapılarını açdılar. Nigar xanım içəriyə girdi. Baxdı ki, dükanın içində bir cavan yeniyetmə oğlan dayanıb. Nigar xanımın qaşları çatıldı. Bəlli Əhməd işi belə görüb, kirimişcə başını aşağı saldı. Nigar xanım qızlara qışqırdı ki:

- Görün bu adam kimdi. Burada nə qayırır.

Qızlar bayaq Bəlli Əhmədi qarmaladılar, dartıb xotkar qızının qabağına gətirdilər. Nigar xanım soruşdu:

- De görüm kimsən? Burada neyləyirsən?

Bəlli Əhməd dedi:

- Xanım, vallah mən qərib, nəbələd bir adamam. Heç cəmisi bir saat olmaz ki, bu şəhərə gəlmişəm. Elə bazarda gəzirdim, bir də gördüm ki, qaçaqaç düşdü. Bilmədim nə eləyim. Bir yer də tanımıram ki, gedəm. Axırda qaçıb burada gizləndim.

Nigar xanım gördü ki, oğlan doğrudan da qərib adama oxşayır. Özü də, deyəsən, dələduz adam deyil. Bir dəfə də olsun gözlərini qaldırıb onun üzünə dik baxmır. Elə başını aşağı salıb dayanıb. Ancaq yenə də onun necə adam olduğunu yoxlamaq üçün dedi:

- Sən yalan deyirsən. Sən qəsdən burada gizlənibsən ki,

bizə baxasan. Mən bu saat səni cəlladlara verəcəyəm.

Bəlli Əhməd dedi:

- Xanım, mən cəlladlardan-zaddan qorxan adam deyiləm. Mən ölüm də olsa yalan demərəm. Mən sizə baxmaq üçün burada gizlənməmişdim. Amma, doğrusu, siz keçəndə gözlərimi də yummamışdım. Qapının deşiyindən baxırdım.

Nigar xanım baxdı ki, bu doğrudan da yaxşı oğlandı. Dedi:

- Görürəm ki, sən düz adama oxşayırsan. İndi ki, doğrusunu dedin, qorxma, sənə bir şey eləməyəcəyəm. De görüm kimsən, nəcisən, haradan gəlib haraya gedənsən?

Bəlli Əhməd dedi:

- Xanım, vallah, mən kənd adamıyam. Adıma Bəlli Əhməd deyirlər. Özüm də bu ayaq Çənlibelə gedirəm.

Nigar xanım Çənlibel adını eşidəndə fikrə getdi. Qaş-qa-bağı bir az da çatıldı.

Soruşdu ki:

- Yaxşı, ay Bəlli Əhməd, deyirlər o Çənlibeldə Koroğlu adında bir adam var. Bir de görüm o necə adamdı?

Bəlli Əhməd hər şeyi tez başa düşən adam idi. Baxdı ki, Nigar xanımın sözündən işıq gəlir. O bilirdi ki, çox qızlar Koroğlunun həsrətini çəkir. İndi xotkar qızının belə Koroğlunu soruşmağından Bəlli Əhməd başa düşdü ki, bu da o dərdi çəkənlərdən biridir. Yoxsa xotkar qızının Koroğlu ilə nə işi ola bilər? Tez özünü düzəldib dedi:

- Xanım, vallah, Koroğlunun necə adam olduğunu mən hələ deyə bilmərəm. Çünki özüm də hələ onu görməmişəm. Amma eşitdiyimə görə çox igid, çox da mərd adamdır.

Nigar xanım soruşdu:

- Yaxşı, indi ki sən Koroğlunu tanıyırsan, bəs Çənlibelə niyə gedirsən?

Bəlli Əhməd dedi:

- Xanım, bayaq ərz elədim ki, min dənə ölüm olsa, genə də mən yalan demərəm. İstəyirsən məni asdır, istəyirsən kəsdir. İndi ki sən soruşdun, mən də düzünü deyəcəyəm. Mən Koroğlunun dəstəsinə qoşulmağa gedirəm.

Nigar xanım fikrə getdi. Az fikirləşdi, çox fikirləşdi, axırda

kağız götürüb bir namə yazdı, ağzını möhürləyib bəlli Əhmədə verdi, sonra bir az da yaxınlaşıb dedi:

- İndi ki, Çənlibelə gedirsən, bu naməni də Koroğluya verərsən. Deyərsən ki, xotkar qızı Nigar xanım verdi.

Sonra əyilib yavaşcadan onun qulağına dedi:

- Deyərsən ki, naməni oxusun. Əgər razı olsa özü gəlsin, razı olmasa cavabını səninlə göndərsin.

Bəlli Əhməd «baş üstə» deyib naməni cibinə qoydu. Sonra başını qaldırıb dedi:

- Xanım, Koroğlu bəlkə namənin səndən olmağına inanmadı. Deyirlər o çox nataraz adamdı. Özü də ki, hələ mənə tanıdır.

Nigar xanım qolundan bazubəndini də açıb ona verdi. Üstəlik bir ovuc da qızıl verdi ki, özünə bir at alsın, piyada getməsin. Elə ki, Bəlli Əhməd bazubəndi də, qızılları da yaxşıca gizlətdi, Nigar xanım dedi:

- Ancaq bu sirri Koroğludan başqa bir adam bilsə, özünü ölmüş bil! Min canın olsa biri əlimdən qurtara bilməz.

Bəlli Əhməd dedi:

- Xanım, bayaq dediyim kimi, mən ölümdən qorxan adam deyiləm. Ancaq arxayın ol! Mən bir işi boynuma götürmüşəm, götürdüm, qurtardı. Mənə Bəlli Əhməd deyərlər. Mənim qanım sellənər, sirrim bəllənməz.

Nigar xanım oradan geri dönüb, qırx incəbel qızla getməkdə olsun, sənə kimdən deyim, Bəlli Əhməddən.

Bəli əhməd oradan birbaş özünü at meydanına verdi. Tez yəhərli, yüyənli bir at alıb mindi, ağamı allah saxlasın deyib, Çənlibelə yola düşdü. Gecəni gündüzə qatdı, gündüzü gecəyə qatdı, bir neçə gündən sonra gəlib Çənlibelin ətəklərinə çatdı.

Hələ ətrafa baxıb dağın yolunu axtarırdı, bir də baxdı ki, dörd bir ətrafını dəlilər tutublar.

Dedi:

- Ayə, nə ətrafımı həlqə-mərəkə eləyibsiz? Tacir deyiləm bac alasınız, paşa deyiləm öc. Mən də sizin kimi bir adamam. Mənə Koroğlunu göstərin, onunla işim var.

Dəlilərdən biri dedi:

- Sən qabaqca sözünü bizə de. Əgər lazım olsa, biz səni onun

yanına apararıq. Bəlkə elə sənin cavabını özümüz verəcəyik.

Bəlli Əhməd dedi:

- Əgər mənim cavabımı siz verə bilsəydiniz, daha Koroğlunu soruşmazdım ki. Mən Koroğlunu görməliyəm.

Qərər, dəlilər dedi, Bəlli Əhməd dedi, axırda gördülər yox, bundan heç bir söz almaq mümkün deyil, götürüb Koroğlunun yanına apardılar. Bəlli Əhməd Nigar xanımın naməsini Koroğluya verdi. Koroğlu naməni açdı, oxuyub gördü ki, xotkarın qızı yazır:

Başına döndüyüm ay qoç Koroğlu,
Əgər igidsənsə, gəl apar məni!
Həsərəndən yoxdu səbrim, qərarım,
İncidir sərəsər ahü zar məni.

Çənlibel üstündə əsrəmiş nərsən,
Düşmən qabağında dayanan ərsən.
Tamam dəlilərə igid, sərkərsən,
Axtarsan, taparsan düzilqar məni.

Mən xotkar qızıyam, Nigardır adım,
Şahlara, xanlara məhəl qoymadım,
Bir sənsən dünyada mənim muradım,
İstərəm özünə eylə yar məni!¹

Elə ki, Koroğlu naməni oxuyub əhvalatdan hali oldu, Dəli Mehtəri çağırdı ki:

- Qıratı yəhərlə, mən İstanbula gedəsi oldum.

Dəlilər yerbəyerdən dedilər: «Koroğlu, dəli olma, sənin İstanbulda nə işin var? Bilmirsənmi ki, paşalar sənin qanına yerikləyir. Gedərsən, tutularsan».

Koroğlu dedi:

- Yox, boynuma deyin gəlib, getməliyəm.

Dəlilər dedilər «Axır de görək, nə olub? Niyə gedirsən?».

Koroğlu Nigarın naməsini oxudu. Dəli Həsən namədən xəbərdar olandan sona üzünü dəlilərə tutub dedi:

- Bu namədən sonra getməmək olmaz. Koroğlu kimi oğlana elə xotkar qızı kimi bir buta layiqdi. Ancaq Koroğlu,

bu xətərli, qorxulu səfərdi. Sən gəl, bu səfərə tək getmə. Qoy biz də səninlə gedək.

Koroğlu bu yerdə telli sazı bağrına basıb dedi:

- Yox, Dəli Həsən!

İgid gərək yar sevməyə
Özü tək gedə, tək gedə...
Müxənnət qəddin əyməyə
Özü tək gedə, tək gedə...

Qəniminə qılınc çala,
Ürəyinə talan sala,
Düşmənlər üstə baş ala,
Özü tək gedə, tək gedə...

Dola polad yarağına,
Düşə igid sorağına,
Yüz tülkünün qabağına,
Özü tək gedə, tək gedə...

Nigarın şirin dilləri,
Bağrıma sancıb milləri;
Uzaq-uzaq mənzilləri,
Özü tək gedə, tək gedə...

Koroğluyam, haşa-haşa,
Girrəm xotkarla savaşa;
Qırat döşlətməyə paşa,
Özü tək gedə, tək gedə...

Koroğlu sazla dediyi kimi sözlə də dedi ki:

- Dəlilərim, Nigar xanımı gətirməyə özüm tək gedəcəyəm.
Siz qalın, Çənlibeli qoruyun.

Bunu deyib, Koroğlu qalxdı ayağa. Koroğlunun bu igidliyi, bu qorxmazlığı Bəlli Əhmədin xoşuna gəldi. Dedi:

- Koroğlu, mən ki Nigar xanımı elə görmüşəm, səni də belə görürəm, o qız səndən qeyrisinə hayıfdır:

Hay ver yarın sədasına,
Var Koroğlu, var Koroğlu!

Gəlim onun qadasına,
Var Koroğlu, var Koroğlu!

Tirmə salıbdır başına,
Bənzəyir cənnət quşuna;
Çatıbdır on beş yaşına,
Var Koroğlu, var Koroğlu!

Adı Nigar, özü pəri,
Verəm sənə bu xəbəri,
Görən onsuz gəlməz geri,
Var Koroğlu, var Koroğlu!

Əhməd deyir keçmək olmaz,
Hər bir suyu içmək olmaz,
Bir baxmaqla seçmək olmaz,
Durma, aman, var Koroğlu!

Bəlli Əhməd sözünü tamam elədi. Koroğlu üzünü Dəli Həsənə tutub dedi:

- Mən gedirəm. Dəlilərdən yaxşı muğayat olarsan. Bəlli Əhmədi də mən gəlincə burada saxlarsan.

Dəli Həsən o saat «göz üstə» deyib, Bəlli Əhmədi qaraul-xanaya göndərdi, üstünə də iki nəfər qaraul qoydurdu.

Koroğlunun belə bir xasiyyəti vardı. Ona hər kim bir xəbər gətirsə, qabaqca haman adamı tutub saxlardı. Özü gedib işi yoxlardı, əgər xəbər düz çıxdı, o adama xələt verib, hörmət elərdi. Yox, əgər yalan çıxdı, ortada hiylə-miylə oldu, onda iş qalardı misri qılınca.

Koroğlu elə Dəli Həsənə tapşırıqlarını təzəcə verib qurtarmışdı ki, Dəli Mehtər Qıratı gətirdi. Koroğlu qılınıcı qurşadı, şeşpərini götürdü, dəlilərlə halal-hümmət eləyib, tər lan kimi Qıratın belinə sıçradı, yola düşdü.

Elə ki Qırat yüyəni boş gördü, elə bil ki, bir ox oldu, yaydan üzüldü. Dəlilər ancaq Çənlibelin gədiyində onun tozunu gördülər. Qırat ildırımından qanad taxıb yolu ağzına aldı, dağlar aşdı, dərələr keçdi, bir həftəlik yolu bir gündə gəlib, bir axşamüstü İstanbula çatdı.

Koroğlu elə şəhərin kənarında bir qapını döydü. Qapıya qoca bir arvad gəldi. Koroğlu arvaddan soruşdu:

- Ay ana, qəribəm, mənə bu gecəliyə qonaq elərsənmi?

Arvad dedi:

- Niyə eləmirəm? Qonaq qonmayan evə ölü qonsun. Düş gəl!

Koroğlu düşdü. Qıratı tövləyə çəkdi, özü də evə girib bir tərəfdə oturdu. Arvad çörək gətirdi. Koroğlu yeməkdən sonra söhbət açıb arvadın kim olduğunu soruşdu. Arvad dedi:

- Ay bala, aman-zaman gözümün ağı-qarası bircə oğlum var. Xotkar qızı Nigar xanımın nar bağında bağbandı.

Koroğlu bu işi yaxşı fal hesab eləyib çox sevindi. Deyəsən, elə bacadan düşən kimi qismətin üstünə düşmüşdü. Ordan-burdan söz-söhbət salıb öyrəndi ki, xotkar özü burada yoxdur. Məkkə ziyarətinə gedib. Sonra arvaddan soruşdu ki:

- Ay ana, bəs oğlun indi hardadı?

Arvad dedi:

- Xotkar qızının Nigar xanımı hər ayda, on beşdə bir qırx incəbelli qızla nar bağına gəzməyə çıxır. İndi sabah yox, o biri gün vədəsidir. Bağa gəzməyə gələcək. Odu ki, oğlum bağı yön-yöndəmə salır.

Koroğlu ilə arvad çox söhbət elədilər. Amma nə qədər gözlədilərsə, arvadın oğlu gəlib çıxmadı. Axırda arvad dedi:

- Bala, oğlan gəlmədi, yəqin gecəni bağda qalacaq. Qoy yer salım sən yat. Yoldan gəlmisən, yorulmusan.

Koroğlu dedi:

- Neylək. Salırsan, sal.

Arvad başladı yer salmağa.

Koroğlu baxdı ki, arvad bunun yerini evin yuxarı başında, öz yerini qapının ağzında salır. Dedi:

- Sən elə eləmə, mənim yerimi qapının ağzında sal.

Arvad getdi fikrə. Əslində arvad elə Koroğlunun xotkardan, xotkar qızından söz-söhbət açmağından, bir də sir-sifətindən, yaraq-yasağından bir az şəkkə düşmüşdü. İndi də belə deməyi onu lap qorxuya saldı. Dedi:

- Yox, bala! Mən qoca arvadam. Gecələr tez-tez bayıra-bacaya çıxıram.

Koroğlu dedi:

- Heç eybi yox. Sən elə məni ayaqlayıb da keçə bilərsən. Qorxma, qabırğalarım sınımaz. Amma birdən, işdi, mən çölə-zada çıxmalı olsam, sən gərək xurd-xəşil olasan.

Arvadın sözü kəsildi. Çar-naçar Koroğlunun yerini qapının ağzında saldı.

Koroğlu elə yerinə gircək getdi yuxuya. Xorultu dünyanı götürdü. Amma arvadın gözünə yuxu getmədi ki, getmədi.

Gecənin bir aləmində Koroğlu oyandı. Baxdı ki, arvad oyaqdı. Soruşdu:

- Ay ana, niyə yatmırsan?

Arvad dedi:

- Nə bilim, ay bala, yuxum qaçıb.

Koroğlu soruşdu:

- Ay arvad, bəlkə məndən qorxursan?

Arvad dedi:

- Yox, ay bala, qorxmuram. Ancaq elə belə...

Koroğlu gördü yox, arvad sözlü adama oxşayır. Dedi:

- Ana, sən olasan oğlunun canı, düzünü de görüm niyə yatmırsan?

Arvadın dar dünyada əziz-xələf bircə oğlu vardı. Odu ki, bu andın üstündən keçə bilməyib məsələni açdı:

- Vallah, ay bala... elə belə ürəyimə dağdağa düşüb ki, görərsən sən kimsən, heç bizim yerlərin adamlarına oxşamırsan.

Koroğlu soruşdu:

- Yaxşı, ay ana, sənin fikrincə mən kim ola bilərəm?

Arvad dedi:

- Ay bala, baxıram sənə... nə bilim, vallah... Deməyə də utanıram... Sən elə deyəsən Rüstəm pəhlivansan axı.

Koroğlu gülüb dedi:

- Yox, ana, tapa bilmədin.

- Onda yəqin Ərəb Reyhansan.

Koroğlu dedi:

- Yox, genə tapa bilmədin.

Arvad bir az fikrə gedib dedi:

- Onda Giziroğlu Mustafa bəy deyilsən ki?

- Yox, ana, o da deyiləm.

Arvad bir duruxdu. Sonra qonağına baxdı:

- Bala, onda, vallah, az qalıram... Ay bala, birdən sən o Koroğlu olarsan ha...

Koroğlu gülüb dedi:

- Bax, indi tapmısan.

Arvadın səsi kəsildi. Koroğlu bir-iki dəfə onu səslədi, gördü yox, səs yoxdu. Axırda durub arvadın yanına gəldi, gördü nə... bu gün ölübsən, dünən. Arvad tır-tap düşüb özündən gedib. Bir az sudan-zaddan töküb onu ayıltı. Arvad elə özünə gələcək, durdu ayağa ki, qaçsın, Koroğlu onun biləyindən tutdu ki:

- Ay ana, hara qaçırsan? Mən adamyeyən-zad deyiləm ki, niyə məndən qorxursan?

Arvad dedi:

- Niyə səndən qorxuram? Mən çox igid arvadam ki, sənin adını eşidəndə qorxudan bağrım çatlamayıb. Sənin adını eşidəndə paşalar qorxuya düşür. Pəhlivanlar gizlənmək üçün siçan deşiyi axtarırlar. Mən bir özümdən getmişəm, çox görürsən?

Koroğlu bir az gülüb, arvada ürək-dirək verdi. Sonra tapşırırdı ki:

- Bax, ana, bu sirri gərək heç yerdə açmayasan. Yoxsa küpə girib yeddinci göyə çıxasan, balıq olub dəryaya cumasan, genə də əlimdən qurtara bilməzsən.

Arvad dedi:

- Xeyr, arxayın ol! Sırr açmaq nədi? Heç gör sən gedəndən də bir-iki ay sonra mən yorğan-döşəkdən dura biləcəyəm ki, bir söz də danışam?

Koroğlu gördü yox, arvad bundan yaman qorxub, dedi:

- Ay ana. Deyəsən, paşalar, tacirlər məni burada çox pis qələmə veriblər, onlar məndən qorxmağa haqlıdırlar. Çünki mən ki varam, onların qatiliyəm. Amma day sən niyə məndən qorxursan?

Qərəz, Koroğlu arvadla bir xeylək söhbət elədi, Çənlibel-dən, dəlilərdən danışdı. Paşalarla, xanlarla niyə düşmənlə olduğunu dedi. Danışdı, güldü, arvadın kefini açdı. Ondan sonra yerinə girib təzədən yatdı.

Amma arvad yata bilmədi ki, yata bilmədi. Fikir onu yaman götürmüşdü. Axırda çağıraraq soruşdu ki:

- Ay bala, bəs axır heç bir demədin, sən buraya niyə gəlmişən? Koroğlu dedi:

- Ana, bir qabaqca de görüm, sirr saxlaya bilirsən, ya yox? Arvad dedi:

- Əvvəla budu, saxlaram, niyə saxlamıram? İkincisinə qalan yerdə, mən kimlə bostan əkdiyimi yaxşı başa düşürəm. Qorxma de!

Koroğlu dedi:

- Ana, doğrusu budu ki, xotkarın qızı Nigar mənə namə yazıb ki, gələm onu aparam. Mən də onun üçün gəlmişəm.

Arvad dedi:

- Doğrudan da Nigar xanım elə sənə yaraşan candı. Allah mübarək eləsin! Amma ay bala, onu sən necə aparacaqsan?

Koroğlu dedi:

- Bu işdə görək sənin oğlun mənə kömək eləyə.

Arvad sevincək dedi:

- O mənim oğlunun əlinin içində. Niyə eləmir? Sənə də kömək eləməyib kimə eləyəcək? İnşallah sabah keçər, o birisi gün nar bağından birbaşa...

Qərər, gecəni yatdılar. Səhər oldu. Koroğlu durub atı yemlədi, suladı, rahatladı, arvada pul verdi ki, şey-şüy alıb yemək hazırlasın, həm də gedib oğlunu çağırınsın.

Koroğlu evdən çıxıb birbaşa gəldi bir ustanın yanına. Bir ovuc qızıl verib, xotkarın adına bir möhür qayırtırdı, qoydu cibinə.

Oradan çıxıb, bir dua yazanın yanına getdi. Dua yazan çəsməyi burnunun ucuna taxıb, əyləşib bir səkinin üstündə müştəri gözləyirdi. Koroğlu onun yanına gəlib dedi:

- Əfəndim, mənim bir qoca nənəm var. Budu, bir neçə aydı, ölüm yorğan-döşəyindədi. Hər nə eləyiriksə sağalmır. İndi mənə səni deyiblər. Deyirlər ki, sən çox yaxşı dua yazırsan. Gedək, mənim nənəmə bir dua yaz!

Əfəndi cəld ayağa qalxdı. Qələm-davatını götürüb, bir əlində imanı, bir əlində tumanı düşdü Koroğlunun yanına. Gəlhağəl gəlib yetişdilər arvadın həyətinə. Əfəndi baxdı ki,

həyətdə doğrudan da bir qoca arvad var, amma yaman əldə-ayaqdadı. Xörək-zad hazırlayır. Koroğludan soruşdu ki:

- Oğlan, bəs sən deyirdin ki, nənəm naxoşdu, nənən həyətdə gəzir ki?

Koroğlu əfəndinin lap yanına gəlib dedi:

- Əfəndi, əgər canına heyfin gəlirsə, çıxart kağız-qələmini, xotkarın dilindən qızı Nigar xanıma bir namə yaz!

Dua yazan bir əyri-əyri Koroğlunun üzünə baxıb dedi:

- Mən hara, xotkar hara, sən nə danışırısan?

Koroğlu əlini atıb yapışdı onun biləyindən, dedi:

- Əfəndi, məni nahaq qana salma! Çıxart kağız-qələmi, yaz!

Dua yazan dedi:

- Canım, mən xotkarın dilindən qızına nə yazım? Mənim işim deyil.

Koroğlu dedi:

- Nə yazacağını mən deyəcəyəm. Sən kağız-qələmini çıxart!

Dua yazan baxdı ki, yox, bunun əlindən qurtarmaq mümkün olmayacaq. Əlləri əsə-əsə bir parça kağız çıxartdı.

Koroğlu başladı deməyə:

- Xotkarın dilindən qızı Nigara yaz ki «bu naməni sənə verən adam mənim çovuşumdur. Mənim barigahımda mənə olan hörmət gərək ona da ola».

Əfəndi altdan-altdan Koroğluya baxa-baxa naməni yazıb qurtardı. Tez istədi ki, ağzını bağlasın, Koroğlu dedi:

- Bağlama, ver görüm nə yazmışan.

Əfəndinin rəngi qaçdı. Başladı kəkələməyə, dedi:

- Yox, hələ qurtarmamışam. Səhv eləmişəm, təzədən yazacağam.

Koroğlu oxuyub gördü ki, əfəndi yazıb «Nigar xanım, bu adam quldurdu. Oraya çatcaq tutub asdırarsan!».

Koroğlu bir əyri-əyri ona baxıb dedi:

- Sən elə bilmə ki, mən savadsızam. Mən dedim sən yazasan ki, sizin dilinizdə olsun. Al, düzəlt!

Əfəndi qorxusundan kağızı cırıb, təzədən naməni yazıb Koroğluya verdi. Koroğlu baxdı ki, indi düz yazıb. Qayırtırdığı xotkar möhürünü də naməyə vurub cibinə qoydu.

Sonra dedi:

- Əfəndi, mən səni bir yaxşı adam bilmişdim. Sənə yaxşı hörmət eləyəcəkdim. Amma sən məni ayrı şeyə vadar elədin. Mən indi səni buradan buraxa bilmərəm. Gedib əngəl çıxardarsan. Səni öldürmək də istəmirəm. Yazığın gəlir. Mənim burada iki günlük işim var. Bu iki gün sən burada qalmalısan. Əgər səs-siz-səmirsiz qaldın, gedəndə sənə ikinci dəfə yazdığın naməyə görə zəhmət haqqı verəcəyəm, yox, rahat oturmadin, onda birinci dəfə yazdığın naməyə layiq zəhmət haqqı alacaqsan.

Bunu deyib, Koroğlu duayazanı Qıratın yanına saldı, qapını da bağlayıb açarını cibinə qoydu. Oradan bazara gəlib, bir dəst çovuş paltarı aldı. Geyinib, əlinə də bir təsbəh alıb, xotkarın barigahına tərəf yola düşdü. Qapıçılar onun əlində xotkarın möhürlü naməsini görcək, iqiqat olub torpağa düşdülər. Qapılar taybatay açıldı. Koroğlu elə qapıdan başladı qışqırmağa ki:

- Hanı Nigar?.. Mənim qabağıma çıxsaydı ayaqlarına soyuq dəyərdi?

Bütün barigah əhli qorxudan başladılar zağ-zağ əsməyə. Koroğlu qırx qapıdan keçib, Nigar xanımın otağı olan bağa girdi.

Nigar xanım qırx incəbelli qızla pəncərənin qabağında oturub, bağa tamaşa eləyirdi. Koroğlunu çovuş paltarında görcək, qızlardan birini göndərdi ki, getsin görsün kimdi, mətləbi nədi?

Qaravaş Koroğlunun yanına gəldi.

Koroğlu qızı görcək qışqırdı ki:

- Hanı Nigar? Niyə mənim qabağıma çıxmır? Birmir ki, mən xotkarın yanından gəlirəm?

Qaravaş onu bir otağa aparıb, özü qaçdı Nigara xəbər verdi. Elə ki Nigar qırx incəbel qızla onun yanına gəldi, Koroğlu baxdı ki, Bəlli Əhmədin dedikləri doğru imiş. Nigar doğrudan da elə Koroğluya layiq Nigardır. İşarə elədi ki, qızlar çıxsın, sənə deyiləsi gizli sözüm var.

Qızlar hamısı çıxdılar. Elə ki tək qaldılar, Koroğlu əbanı, əmmaməni çıxardıb bir tərəfə tulladı. Nigar baxdı ki, əmmaməli çovuş döndü oldu bir igid oğlan. Koroğlu iki əlini dö-

şünə qoyub, Nigar xanıma salam verdi. Nigar salamı almadı. Koroğlu bir də salam verdi. Nigar yenə də salamı almayıb istədi geri dönsün. Aldı Koroğlu görək nə dedi:

Salam verdim, salam almaz,
Görüm kəssin salam səni.
Axcasız, pulsuz aşığam,
Pulum yoxdur, alam səni.

Güllü bağlarda gəzərsən,
Cahıllar bağrın əzərsən,
Yuxa kağıza bənzərsən,
Tutmaz qələm, yazam səni.

Xəzinəm yox, ağzın açam,
Dövlətim yox, tökəm, saçam,
Əlac budu alam, qaçam,
Çənlibelə salam səni.

Hansı dağların qarısan?
Hansı bağların barısan?
Nigar, Koroğlu yarısan,
Bilsin külli-aləm səni².

Nigar xanım baxdı ki, bu adam aşıq imiş, özü də deyəsən fikri başqadı. Eşqdən, məhəbbətdən danışır. Ucadan bir qəhqəhə çəkib güldü. Dedi:

- Sən bir aşıq, mən bir xotkar qızı. Səninlə mənim nə sövdəm? Sənin o varın, karın hardaydı ki, məni alasan.

Nigar xanımın cavabında aldı Koroğlu dedi:

Uca-uca dağlar başı,
Çənli də olur, çənsiz də olur.
Cəhd elə bir işdə tapıl,
Sənli də olur, sənsiz də olur.

Ağ üzdə busə tək görək,
Ərənlər İsatək görək,
Gözəllər Nisatək görək,
Telli də olur, telsiz də olur.

Koroğlunun atı gərək,
Dəmir, polad qatı gərək,
Bir igidin zatı gərək,

Pullu da olur, pulsuz da olur³.

Nigar xanım gördü ki, bu çox Koroğlu, Koroğlu deyir. Baxdı ki, Bəlli Əhmədlə göndərdiyi bazubənd də onun sazının qolundan asılıb. Yəqin elədi ki, bu Koroğludu. Ala gözlərini dolandırıb, bir müştəri gözüylə ona baxdı. Deyirlər ki, məhəbbət gözdə olar. Elə ki, gözlər bir-birinə sataşdı, ürəklər başladı döyünməyə.

Koroğlu yaxın gəlib onun qolundan tutdu. Nigar dedi:

- Fikrin nədi?

Koroğlu dedi:

- Çənlibəldən buraya səni aparmağa gəlmişəm. Day fikrim nə olacaq.

Nigar dedi:

- Sən məni bu qədər qoşunun içindən necə çıxara bilərsən? Elə deyək çıxartdın, haraya aparacaqsan.

Koroğlu dedi:

Ala gözlü Nigar, səni,
Mən Çənlibelə aparram.
Alıb Qıratın tərkinə,
Dönərəm yelə, aparram.

Mailəm gözü qaşına,
Düşərəm tər savaşına,
Durub dolannam başına,
Tutaram dilə, aparram.

Tülək, tərən qorxmaz sardan,
Könül ayrılmaz Nigardan,
Səni zor ilə xotkardan,
Alaram, elə aparram.

Saymaram xotkarı, xanı,
Qoşuna verməm amanı,

Meydan içində al qanı,
Döndərrəm selə, aparram.

Koroğlu gəlsə damağa,
Zərbə dönməz sultan, ağa,
Qıratı qaldırram dağa,
Çardaqlı belə* aparram.

Nigar dedi:

- İgidliyindən dəm vurma. Zorla iş olmaz. Yaxşısı budur ki, camaat şübhələnməmiş bu əba-qəbanı geyib buradan çıx get. Bu gün keçər, sabah mən nar bağına gəzməyə çıxacağam. Qaçırda bilsən məni oradan götürüb qaçırdarsan.

Koroğlu baxdı ki, Nigar ağıllı söz deyir. Odaran çıxıb birbaş arvadın evinə gəldi. Baxdı ki, arvadın oğlu gəlib, onu gözləyir. Xoş, beş, on beş, əyləşdilər. Oğlan üzünü Koroğluya tutub, nə mətləbə gəldiyini soruşdu.

Koroğlu Nigarı görəndən sonra elə halda deyildi ki, suala cavab versin. Odu ki, aldı sazı, görək nə dedi:

Cavan oğlan, ölkənizə üz tutub,
Bir qız sorağına gəldim, ha gəldim.
Osman gözəlinin düşdüm eşqinə,
Açıq qabağına gəldim, ha gəldim.

Qıratı çapdırıb yollarda yordum,
Düşmən qabağında mərdanə durdum.
Öz adı Rövşəndi, Çənlibel yurdum,
Laçın oylağına gəldim, ha gəldim.

Əskik olmaz Koroğlunun qovğası,
Düşər paşalar cəngi, davası,
İstanbul şəhərində xotkar balası,
Nigar sorağına gəldim, ha gəldim⁴.

Oğlan dedi:

- Ay igid, sən bir tək oğlansan, osmanlı qoşununun içindən Nigarı necə çıxarıb aparacaqsan?

* Çənlibelə bəzən «Çardaqlı Çənlibel», bəzən də, sadəcə olaraq, «Çardaqlı bel» də deyilirmiş.

Koroğlu dedi:

- Sən məni bağa burax, necə aparmağımla işin olmasın.

Əvvəl oğlan bir az çəkindi. Boyun olmaq istəmədi. Elə ki bir tərəfdən anası, bir tərəfdən də Koroğlu dilə tutdular, axırda razılaşdı.

Gecəni yatdılar. Səhər Koroğlu yerindən durdu. Qıratı yemlədi, suvardı, özü də yedi, içdi, elə ki hər şey hazır oldu, duayazanı tövlədən çıxarıb dedi:

- Əfəndi, sən dünən mənə pislik eləmək istədin. Amma mən sənə yaxşılıq eləyəcəyəm. Görürəm, qoca kişisən. Bil və agah ol, mən Koroğluyam!

Bunu deyəndə duayazanın rəngi ağardı. Başladı əsməcə tutmuş adamlar kimi titrəməyə. Koroğlu dedi:

- Yaxşı, əsmə! Al bu qızilları, apar xərcə! Amma eşidəm, bil ki, bu sirri bir adama demisən, onda vay halına. İndi get!

Duayazan qızilları cibinə qoyub, dalına baxa-baxa qapıdan çıxdı. Koroğlu onu yola salandan sonra Qıratı minib, oğlanla birlikdə nar bağına gəldilər. Atı bir tərəfdə bağladı, özü də bir nar kolunun dibində əyləşib, Nigar xanımın yolunu gözləməyə başladı. Az keçdi, çox keçdi, Koroğlu bir də gördü ki, budu, Nigar xanım qırx incəbel qızla gəlir.

Koroğlu tez yayınıb, özünü nar kolunun dalına verdi. Qızlar gəlib keçdilər. Heç biri Koroğlunu görmədi. Bir az gəzib dolanandan sonra Nigar yorulduğunu bəhanə eləyib əyləşdi. Qızların da hərəsini bir tərəfə işə göndərüb, bağı xəlvət elədi. Koroğlu pusqudan çıxıb Nigarın yanına gəldi. Salam verib dedi:

- Nigar xanım, mən hazır.

Nigar soruşdu:

- Yaxşı, sən məni indi nə ilə Çənlibələ aparacaqsan? Atamın dərya kimi qoşunundan qorxmursanmı? Bir qılnc ilə, bir at ilə bu qədər qoşuna nə eləmək olar?

Koroğlu dedi:

- Nigar xanım, qorxma, Qıratın üstünə minəndən sonra bizə heç bir zaval yoxdu.

Nigar xanım soruşdu:

- Bu qədər Qırat, Qırat ki deyirsən, axır o necə atdı ki, bizim ikimizi bu qoşunun içindən çıxardıb aparar?

Aldı Koroğlu dedi:

Uca dağ başında yel kimi əsər,
Dar günümdə mənə ürək Qıratım.
Bir aylıq mənzili bir gündə kəsər,
Köhlən bəsləmişəm, gərək Qıratım.

Yolların tozunu göyə qaldırar,
Müxənnət üstünü birdən aldırar
Meydanın içində düşmən saldırar,
Olar yiyəsinə dirək Qıratım.

Qoç Koroğlu qonar olsa yəhərə
Yağı düşmənləri salar qəhərə
Axurda arpasın qoymaz səhərə,
Dara düşsəm, mənə kömək Qıratım.

Nigar dedi:

Koroğlu Nigarı Qıratın yanına gətirdi. Nigar baxdı ki, at doğrudan da yaxşı atdı.

Koroğlu yüyəni ağacdan açıb, tər lan kimi Qıratın belinə sıçradı. Nigar elə bir cəzə bunu gördü. Koroğlu cəld sağ əlini atıb Nigarı dik qaldırdı, atın tərkinə basdı. At iki dal ayaqları üstə qalxıb, bağın hasarına tərəf yönəldi. Nigar dedi:

- Bir dayan görək! Fikirləşək, məsləhətləşək.

Koroğlu bayaq atı hasardan sıçradıb Çənlibelə tərəf üz qoydu.

Koroğlu, Nigar da tərkində Qıratı süzdürüb getməkdə olsun, sənə kimdən deyim, Nigar xanımın qardaşından.

İstanbul xotkarının Bürcü Sultan adında bir oğlu var idi. Elə ki, xəbər çıxdı, səs-küy düşdü ki, Nigarı götürüb qaçdılar. Bürcü Sultan atı minib qoşuna hay vurdu. Qoşun atlanana qədər Bürcü Sultan özü ata bir-iki qamçı çəkib yola düzəldi.

Qırat yeldən qanad taxıb uçurdu. Gəlhağəl, gəlib bir çəmənzərə çıxdılar. Bir tərəfdən Koroğlu gecəni yatmamışdı, yaman yuxusuzdu, bir tərəfdən də Nigarı belə xəlvət oğur-

layıb aparmaq ona ağır gəlirdi. Odur ki, düşüb atı otlağa buraxdı. Nigarı da götürüb oradakı bulağın başına gəldi. Nigar nə qədər elədi ki, «Gəl gedək. Qoşun gəlib bizə çatar. Səni öldürərlər, mənə də geri qaytararlar». Koroğlu dedi:

- Qorxma, bizim dalımızca heç kəs gələ bilməz.

Nigar gördü ki, yox, bu, dediyindən dönmən adam deyil. Getməyəcək ki, getməyəcək. Axırda razılaşıb oturdu. Koroğlu atı yançıdar eləyib, göy çəmənə buraxdı, sonra Nigar xanımına dedi:

- Nigar xanım, mən bir az yatım, sənin gözüün atda olsun. Elə ki, gördün otdan ağzını çəkib, ayaqlarını yerə döyür narahatlıq eləyir, bil ki, düşmən gəlir. Onda mənə tez oyadarsan.

Koroğlu bunu deyib, başını alagöz Nigarın dizinin üstə qoyub yuxuladı.

Aradan bir az keçmişdi, Nigar bir də baxdı ki, Qırat bir hərəkətdədi, bir hərəkətdədi ki, gəl görəsən. Ayaqlarını yerə döyüb kişnəyir.

Nigar tez Koroğlunu oyadıb dedi:

- Dur gör at niyə elə eləyir?

Koroğlu dedi:

- Qorxma bir şey yoxdu. Düşmən gəlir.

Bir də baxdılar ki, budur uzaqdan bir atlı elə gəlir, elə gəlir, ildırım kimi.

Nigar onu görcək tanıdı. Gördü ki, Bürcü Sultandı, dedi:

- Qardaşım gəlir.

Koroğlu dedi:

- Qoy gəlsin, görək nə deyir.

Qalxıb cəld atı mindi, Nigarı da tərkinə alıb gözləməyə başladı.

Bürcü Sultan gəlib çatdı. Nigarı Koroğlunun tərkində görcək dedi:

- Qızı ver, quldur!

Koroğlu dedi:

- Xotkar oğlu, hirsələnmə! Bacını aparmaq istəyirsən, gəl apar, day söyüş niyə söyürsən? İndi bir işdi oldu.

Bürcü Sultan bu sözü ondan eşidib, bir az da cürətləndi. Qəzəblə dedi:

- Necə ki yəni bir işdi olub?! Mən onu sənin başınla bir yerdə aparacağam.

Koroğlu gülə-gülə dedi:

- Çox gözəl! Mən razıyam. Ancaq xotkar oğlu, deyəsən tələsmisən, yəhərin qayışını yaxşı bərkitməmisən. Onu düzəlt, sonra dava eləyək, birdən yıxılırsan, elərsən, Nigar xanımın ürəyi sıxılar.

Bürcü Sultan əyildi ki, yəhərin qayışına baxsın. Koroğlu fürsət verməyib, tez onun peysərindən yapışdı. Bürcü Sultan nə qədər əlləşdisə, boynunu onun əlindən qurtara bilmədi. Koroğlu dedi:

- Xotkar oğlu, istəsəm bu saat səni yerə vurub parça-parça elərəm. Amma bax, heç bir şey eləmirəm, buraxıram ki, çıxıb gedəsən.

Bürcü Sultan onun əlindən qurtaracaq atının başın çevirdi, qəflətən dönüb ona hücum elədi. Koroğlu tez atı sağa sıçratdı. Bürcü Sultan dönüb əlindəki nizəni Koroğluya atdı. Koroğlu nizəni göydə tutub, onun əlindən aldı, özünü də atın üstündən dik qaldırıb yerə atdı.

Nigar işi belə görəndə dedi:

- Koroğlu, görürəm hirslənmişən, haqqın da var. Amma gərək onu mənə bağışlayasan. O mənim bircə qardaşımdı.

Koroğlu Bürcü Sultanı yerdən qaldırdı. Üzünü Nigara tutub dedi:

Açılıbdı sinən gülü,
Dönübdü xəndana, Nigar!
Şirən tülkünün nə işi,
Girəydi meydana, Nigar!

Lənət namərdin börkünə,
Düşər özü öz ərkinə,
Çəkərəm Qırat tərkinə,
Aparram bir yana, Nigar!

Müxənnətdən dad elədim,
Dost-aşnanı yad elədim,

Neçə qul azad elədim,
Qəsd elədim cana, Nigar!

Gəlmişəm bu yerdə qalam,
Düşmənlərə qılinc çalam,
Səni Çənlibelə salam,
Bil mərdi-mərdana, Nigar!

Koroğluyam bel bükəndə,
Misri qılincı çəkəndə,
Başları yerə tökəndə,
Susayaram qana, Nigar⁵!

Sonra Koroğlu Bürcü Sultanı buraxıb dedi:

- Get, səni Nigara bağışlayıram. Amma bax, deyirəm, bir də qabağıma çıxsan öldürəcəyəm.

Bunu deyib Koroğlu təzədən Qıratı mindi. Nigar da tərkində yola düşdü.

Bürcü Sultan utandığından nə geri dönə bildi, nə də ki, tək qabağa gedə bildi. Bir yerdə daldalanıb o qədər gözlədi ki, qoşun gəlib çatdı. Təzədən onları da götürüb Koroğlunun dalına düşdü.

Koroğlu bir də dönüb baxdı ki, uzaqdan qoşun gəlir. Qıratın başını döndərüb dayandı, gözləməyə başladı. Nigar gördü Koroğlu dava eləmək fikrindədi, dedi:

- Koroğlu, gərək mənə götürüb qaçmayaydın, indi ki aparırsan, dayanma, sür, gedək! Atamın qoşunu çoxdu, sən tək-sən. Onlarla bacarmazsan, dava eləmə!

Koroğlu dedi:

- Mən səni Çənlibelə bu cür apara bilmərəm. Sonra deyirlər ki, Koroğlu gedib xotkarın qızını oğurlayıb. Mən gərək dava eləyəm.

Bu sözdə qoşun gəlib çatdı. Koroğlu, Nigar xanım da tərkində, misri qılincı çəkib, özünü xotkar qoşununa vurdu.

Bunlar burada dava eləməkdə olsunlar, sənə Çənlibeldə dəlilərdən xəbər verim.

Dəli Həsən çox gözlədi, gördü Koroğlu gəlmədi. Dəliləri

yığıb dedi:

- Koroğlu gəlib çıxmadı, birdən ələ keçər, tutular, başsız qalarıq. Dalınca getmək lazımdı.

Dəlilərin yarısını Dəli Mehtərlə Çənlibəldə qoydu, qalan dəliləri götürüb Koroğlunun dalınca yola düşdü. Gəlhagəl, gəlib o vaxt yetişdilər ki, Koroğlu tək sağa-sola qılınc vurur. Dəlilər nəərə çəkib özlərini qoşuna vurdular. Dava qızıışdı. Dəlilər Bürcü Sultanın qoşununu araya aldılar. Koroğlu ətrafa göz gəzdirdi. Dəlilərə baxdı. Könlü açıldı, ürəyi atlandı. Aldı görək Nigar xanıma nə dedi:

Bax indi telli Nigarım,
Gəldi dəlilərim, gəldi...
Xotkar qızı, gözəl yarım,
Gəldi dəlilərim, gəldi...

Düşməyə qılınc çəkməyə,
Başları biçib tökməyə,
Paşalar qəddi bükməyə,
Gəldi dəlilərim, gəldi...

Qurbanam mərdin adına,
Dostunu salar yadına,
Bu gün sərkər imdadına,
Gəldi dəlilərim, gəldi...

Əldə şəspəri, qalxanı,
Yağıya verməz amanı,
Öldürməyə bəy, paşanı,
Gəldi dəlilərim, gəldi...

İgidin keçməz qovğası,
Həmişə olar davası,
Koroğlunun qoç arxası,
Gəldi dəlilərim, gəldi...

Koroğlunun nərsinə dəlilər daha da qızıışdılar. Koroğlu bir yandan, dəlilər o biri yandan xotkarın qoşununu ələ hala saldılar ki, qırılan qırıldı, qırılmayan da qaçıb dağıldı⁶.

Koroğlu tərəfində Nigar xanım, başında dəlilər Çənlibelə tərəf yollandı. Uzaq yolları keçib, dağları, yamaqları aşıb gəldilər, Çənlibelə çatdılar. Nigar xanım gördü ki, çatdıqları yer uca dağların başı, güllü, çiçəkli bir oylaqdır. Dedi:

- Koroğlu, Çənlibel budurmu?

Nigar xanımın cavabında aldı qoç Koroğlu görək nə dedi:

Çişkinli dağların başı,
Nigar, Çənlibel budu, bu!
İgidlər açan savaşı,
Nigar, Çənlibel budu, bu!

Çəkib bəzirgan soyduğum,
Qəflələri boş qoyduğum,
Paşalar gözü oyduğum,
Nigar, Çənlibel budu, bu!

Üst yanı dağ, təpə, dərə,
Müxənnətlər düşür girə,
Mən igidə olan bərə,
Nigar, Çənlibel budu, bu!

Xotkarlar bata bilməyən,
Comərdlər tuta bilməyən,
Köksünə yatıla bilməyən,
Nigar, Çənlibel budu, bu!

Ucalardan uca dağı,
Hərgiz gələ bilməz yağı,
Koroğlu tək ər oylağı,
Nigar, Çənlibel budu, bu!

Çənlibelə hay düşdü. Dəlilər hamısı at minib, silah götürüb qabağa çıxdılar. At çapan, ox atan, qılınc oynadan, şeşpər hər-ləyən... Çənlibelin ətəkləri cıdır meydanına döndü. Nigar xanı-mı atdan düşürüb kəcavəyə mindirdilər. Çənlibelə çıxartdılar.

Şənlik başladı. Çalanlar, oynayanlar, oxuyanlar bir-birinə qarışdı. Koroğlu ilə Nigarı məclisin başına keçirtildilər. Süfrə açıldı. Dəlilər kefə başladı.

Hamının kefi saz, hamının üzü gülürdü. Amma heç birinin kefi Bəlli Əhmədin kefinə çatmazdı. O özünü lap yeddinci göydə bilirdi. Xələt xələt üstündən yağırdı. Hərə öz qüvvəsinə görə ona bir cür xələt verirdi. Nigar Koroğludan soruşdu:

- Ay Koroğlu, bəs sən niyə Bəlli Əhmədə heç bir xələt vermirsən?

Koroğlu dedi:

- Mənim hələlik xələtim odu ki, onu azad eləyib dəliliyə götürmüşəm. Elə ki özünü göstərdi, Çənlibel dəlisi olmağa layiq olduğunu sübut elədi, məndən xələti onda görəcək. Mən xələti ancaq igidə verirəm.

Bəlli Əhməd dedi:

- Koroğlu, mən buraya qorxudan, ürküdən, ya da ki, aclıqdan gəlməmişəm. Mən igid olmasaydım adıma Bəlli Əhməd deməzdilər. İnşallah gün gələr, səndən də öz xələtimi alaram.

Hamı onun bu sözüne əhsən dedi. Məclis təzədən başladı. Koroğlu bir Nigara baxdı, bir dəlilərə baxdı, ürəyi telləndi. Üç telli sazı düşünə basıb dedi:

İstanbuldan buta alıb gəlmişəm,
İstanbulda arzumanım qalmadı.
Çənlibel oylağım, Qırat dayağım,
At minməkdə arzumanım qalmadı.

Qıratı çəkməsəm dağlar sökülməz,
Bəzməndin çəkməsəm sağrı örtülməz,
Qabağımdan qaçan düşmən qurtulmaz,
Qisas aldım, arzumanım qalmadı.

Koroğluyam, Çənlibeldə oturram,
Harda gözəl görsəm, allam, gətirrəm,
Dəliləri muradına yetirrəm,
Gözəllərdə arzumanım qalmadı⁷.

DƏMİRÇİOĞLUNUN ÇƏNLİBELƏ GƏLMƏYİ

Çənlibeldə dəlilərin sayı günü-gündən artırdı. İş gəlib o yərə çatmışdı ki, Koroğlu hay vurub düşmənin üstünə gedəndə yeddi yüz yetmiş yeddi qılınca birdən çəkildi. Koroğlu dəliləri dəstələrə ayıraraq, hər dəstəni bir sərkərdəyə tapşırırmışdı. Sərkərdələr arasında Dəli Həsən, Dəli Mehtər, Çopur Səfər, Dəli Mehdi, Halaypozan, Tüpdəğidən, Toxmaqvaran, Tanrıtanımaz, Dilibilməz, Gürcüoğlu, Qorxuqanmaz, Geridönməz, Bəli Əhməd və İsabalı kimi igidlər var idi ki, hər biri yüz oğlana bərabər idi. Koroğlu öz dəlilərini gözünün üstündə saxlayırdı. Onların bir sözünü iki eləməzdi. Onun öz dəliləri ilə belə rəftar eləməyi hər tərəfə yayılmışdı. O gün olmazdı ki, Çənlibelə yeni-yeni adamlar gəlib dəlilərə qoşulmasın. Koroğlu soraqlaşır, salıqlaşır, harda bir igid olduğunu öyrənirdisə əlləşib, vuruşub Çənlibelə gətirir, dəlilərinə qatırdı. Bunun üçün də Koroğlu həftədə, on beşdə bir özü Qıratı minib ətraf kəndlərə, şəhərlərə çıxırdı.

Günlərin bir günü, yenə də Koroğlu bir dəst nimdaş çodar paltarını geyib, Qıratı minib gəzməyə çıxmışdı.

Deyirlər ki, bu dəfə Koroğlunun yolu Naxçıvan şəhərinə düşdü. Şəhəri sağa gəzdirdi, sola gəzdirdi, axırda bazarın lap qurtaracağında bir nalbənd dükanının qabağında atı saxladı.

Nalbənd müştərini görcək tez ayağa durdu. Hazır nalları tökdü ortalığa ki, bəyəndiyini seçsin. Koroğlu baxdı ki, nalbənd çox xoşsifət kişidir. Deyirlər ki, Koroğlunun hər şəhərdə, hər kənddə bir neçə dostu olardı. Burada da nalbəndlə dost olmaq fikrinə düşdü. İşin əvvəlini zarafatla başladı. Nalları bircə-bircə əlinə alıb, baxmaq bəhanəsilə əzişdirib kişiyə qaytardı ki:

- Canım, bunlar ki, əzik-üzük dəmir parçalarıdır. Əməlli-başlı nal gətir!

Kişi bir altdan yuxarı müştəriyə baxdı, heç bir söz demədi, təzədən Qıratın ayağını ölçüb, dörd dənə yaxşı nal kəsdi. Elə ki nallar hazır oldu, kişi yaxınlaşdı ki, atı nallasın.

Qıratın ayağını Koroğludan başqa heç kəs yerdən qaldıra bilməzdi. Odur ki, özü qollarını çirmədi. Atın qabaqca sağ əlini, sonra da sol əlini qaldırdı. Bəli, atın əlləri nallandı, növ-

bə dal ayaqlarına gələndə Qırat başladı bədnallıq eləməyə. Koroğlu nə qədər əlləşdisə atın ayağını saxlaya bilmədi ki, bilmədi. Bunlar burada əlləşməkdə olsunlar indi sənə kimdən xəbər verim, nalbəndin oğlundan.

Nalbəndin yeniyetmə, cavan bir oğlu var idi. Xırdalığından uşaqlar adını Dəmirçioğlu qoymuşdular. Necə deyərlər, Dəmirçioğlu illə, ayla yox, günlə, saatla böyümüşdü. Elə qollu-qüvvətli, boylu-buxunlu bir igid olmuşdu ki, bir baxan deyirdi bir də baxım.

Koroğlu Qıratı nalbənd qabağına çəkəndə Dəmirçioğlu dükanın içində idi. Baxdı ki, atasının yanına bir müştəri gəlib, paltarından çodara oxşayırdı, amma sir-sifəti lap pəhlivan sir-sifətidir. Dəmirçioğlunun müştəriyə quşu qondu. Amma elə ki, Koroğlu başladı nalbəndlə zarafat eləməyə, nalları əzib geri qaytarmağa Dəmirçioğluna xoş gəlmədi. Bir istədi ki, çıxıb onun cavabını versin, sonra lənət şeytana deyib gözlədi ki, görsün işin axırı nə olur.

Qıratın şiltaqlığı axırda o yerə çatdı ki, çəkic nalbəndin barmağına dəyib yaraladı. Dəmirçioğlu day bu yerdə özünü saxlaya bilmədi. Bir tərəfdən hirsələnmişdi, bir tərəfdən də Koroğlunun atı saxlaya bilməməyi ona ləzzət verirdi. Yavaşca dükandan çıxdı. Səssiz-səmirsiz onlara yaxınlaşdı. Koroğlunu bir tərəfə itələyib, atın ayaqlarının ikisini də yerdən götürdü. At ha çapaladı, ha partladı, ayaqlarını Dəmirçioğlunun əlindən qurtara bilmədi. Axırda yorulub dayandı. Dəmirçioğlu bir altdan yuxarı Koroğluya baxıb dedi:

- Bu boyda adam bir atın ayağını da yerdən qaldıra bilmirsen. Ata, gəl nalla!

Koroğlu bir ona baxdı, bir Qırata baxdı, heç bir söz demədi. Amma onun bu gücünə, bu qüvvətinə lap mat-məəttəl qalmışdı.

Qərək, nalbənd Qıratın dal ayaqlarını da nallayıb qurtardı. Koroğlu əlini cibinə salıb pul çıxartdı. Dəmirçioğlu pulları alıb, Koroğlu nallara baxan kimi, o yana çevirdi, bu yana çevirdi, əlində mum kimi əzib, Koroğlunun özünə qaytardı ki:

- Verirsən əməlli-başlı pul ver, bu əzik-üzükləri niyə bizə verirsən?

Koroğlu alıb pullara baxdı, gördü doğrudan da əziilib əriyə dönüb. Cibindən bir qədər də pul çıxarıb verdi. Dəmir-

çioğlu bu dəfə pulları iki baş barmağının arasında elə sürtdü ki, sikkələri pozuldu. Sonra Koroğlunun üstünə tulladı ki:

- Mənə qəlp pul lazım deyil. Al saxla, özünə gərək olar.

Koroğlu məsələni başa düşdü. Bildi ki, hərif ona meydan oxuyur. Heç bir söz deməyib bu dəfə pulu nalbəndin özünə verdi, Qıratı minib yola düşdü. Amma fikir onu götürmüşdü. Bilmirdi necə eləsin ki, Dəmirçioğlunu Çənlibelə gətirib, dəlilərin içinə qatsın. Bu fikir-xəyal ilə gəlib Çənlibelə çatdı. Dəlilərin onun qabağına çıxdılar. Baxdılar ki, Koroğlunun kefi üstündə deyil. Elə bil ki, dünyanın bütün dərdu-qəmi ona qalib. Amma nə qədər soruşdularsa, Koroğlu heç bir söz demədi.

İndi bunlar burada qalsınlar, eşit Dəmirçioğlundan.

Koroğlu atını sürüb gedəndən sonra nalbənd oğluna dedi:

- Ay oğul, sən neylədin? Dinc oturduğumuz yerdə başımızla iş açdın.

Dəmirçioğlu dedi:

- Ay ata, mən neylədim, başına nə iş açdım? O, bizim nallarımızı əzdi, mən də onun pullarını. Rahat oturaydı da... Bu adam uşaq-zad deyil ki, gəlib özünü göstərir.

Nalbənd dedi:

- Ay bala, heç bilirsən o kimdi? O, paşalara, bəylərə qan udduran çənlibelli qoç Koroğludu. Mən qəsdən özümü elə göstərdim ki, guya onu tanımıram.

Dəmirçioğlu dedi:

- Ay ata, bunu niyə mənə əzəldən demədin ki, onu qatlayıb dizimin altına alaydım. Koroğluluğunu ona göstərəydim.

Nalbənd oğlunu nə qədər danladı ki, bala, belə fikirlərdən daşın, o, qoç Koroğludu, sən onunla bacara bilməzsən.

Dəmirçioğlu dedi:

- Yox, mən gərək onun dərini verəm. Koroğlu, Koroğlu... Mən də deyirəm bəs görəsən necə adamdı ki, bundan bu qədər qorxurlar. Ax, necə bilməmişəm... ax, necə bilməmişəm. O hələ indiyə kimi hərif görməyib. Gördün pullarını əzib özünə qaytaranda nə kiridi. Qorxudan səsinə də çıxara bilmədi.

Nalbənd dedi:

- Oğul, sən uşaqsan deyin o sənə baş qoşmadı. Onun eləli-

yinə baxma. Adı gələndə paşalar, xotkarlar əsirlər.

Dəmirçioğlu dedi:

- Paşalar əsirlər də... Paşalarda kişilik nə gəzir? Sən hay-küyə baxma. Gördün ki, bir yabının əlində necə avara qalmışdı...

Nalbənd dedi:

- Bala, yabı nədir? Ona dəli Koroğlunun dəli Qıratı deyərlər. Paşalar bir o at üçün var-yoxlarından keçməyə hazırdılar.

Dəmirçioğlu dedi:

- Yaxşı, ata, əgər mən onun haman Qıratını bir həftəyə kimi sənin qulluğuna gətirdim, gətirdim, gətirmədim, bax, bu papaq mənə haram olsun.

Qərəz, nalbənd nə qədər dedisə, başa gəlmədi. Axırda Dəmirçioğlu atasından gizli bir canlı kotan zəncirini də götürüb, toqqa əvəzinə belinə bağladı, Çənlibelə tərəf yola düşdü.

Bu dağ mənim, o dərə sənin, o dərə mənim, bu dağ sənin, az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi, gecələrin birində gedib Çənlibelin ətəyinə çatdı. Elə təzəcə dağı yuxarı qalxırdı ki, gədikdə Koroğluya rast gəldi, gecə də bərk qaranlıq idi. Koroğlu soruşdu:

- Ayə, kimsən? Bu gecə vaxtı burada nə hərlənirsən?

Dəmirçioğlu dedi:

- Sənə nə var kiməm?

Koroğlu səşindən onu tanıdı. Özünü tanıtmamaq üçün səşini qısıb dedi:

- Day acığın niyə tutur? Mən sənə bir söz demədim ki? Elə belə soruşdum ki, görüm kimsən.

Dəmirçioğlu dedi:

- Mən Koroğlunu axtarıram. Onunla işim var.

Koroğlu dedi:

- Elə mən də onu axtarıram.

Dəmirçioğlu soruşdu:

- Sən onu neyləyirsən?

Koroğlu dedi:

- O mənə od qoyub. Gəlmişəm onunla haqq-hesab çəkməyə. Ya ona verən allah, ya mənə.

Dəmirçioğlu dedi:

- Mən də elə buna görə gəlmişəm. Bir neçə gün bundan əv-

vəl atını nallatmağa gətirmişdi. Hayıf ki, tanımamışam. Gedəndən sonra bilmişəm ki, Koroğlu imiş. İndi gəlmişəm. Ya gərək bu gecə onun özünü buradan aparam, ya atını.

Koroğlu bir istədi ki, qucaqlayıb onu tutsun, dəlilərin içinə aparsın. Sonra fikirləşdi ki, qoy hələ bunun igidliyini bir də yoxlayım, sonra.

Yenə də səsini qısıb dedi:

- Mən axşamdan buradayam, hər şeyi öyrənmişəm. Bu saat özü burada yoxdu. Amma atı tövlədədir.

Dəmirçioğlu dedi:

- Sən, gəl, o tövləni mənə nişan ver, sonrasını ilə işin olmasın.

Koroğlu dedi:

- Yaxşı deyirsən. Gedək atı aparaq. Harada olsa, özü bir gün atın dalınca gələcək. Onda ya bizə verən allah, ya da ona.

Koroğlu bunu deyib, düşdü Dəmirçioğlunun qabağına, əyri-üyrü yollarla gətirib çıxartdı tövlənin yanına. Baxdılar ki, tövlənin qapısında yekə bir qıfıl var. Koroğlu yavaşca soruşdu:

- Yaxşı, indi biz bu qıfılı necə sındıracaq?

Dəmirçioğlu bir əyri-əyri onun üzünə baxdı ki:

- Yox, sənün üçün burada bir dəmirçi dükanı da açaram.

Bunu deyib, əlüstü dırmaşdı tövlənin üstünə. Bir suiçim saatda tövlənin belini dəlib yekə bir yer açdı. Sonra belindəki zənciri Koroğluya verib dedi:

- Gəl içəri gir, bu zənciri atın qarnının, döşünün altından salıb bağla, ucunu mənə ver.

Koroğlu dinməzcə tövləyə düşdü. Zənciri Qıratın qarnından, döşünün altından keçirib bağladı, ucunu ona verdi. Dəmirçioğlu bir güc verdi. Koroğlu baxdı ki, Qırat elə ayağı buxovlu qalxır. Qışqırdı ki:

- Əyə, dayan, hələ bağlayıb qurtarmamışam.

Dəmirçioğlu zəncirin ucunu bir az boşladı. Koroğlu qəsdən zəncirin ucunu Dürata da bağladı. Dəmirçioğlu gördü ki, yox, bu kərgədan kimi bir şeydir. Zəncirini bənd eləyə bilsə, lap dağda göyə çəkər. Zənciri Düratdan açdı.

Qərək, Dəmirçioğlu Qıratı çəkdi damın üstünə. Atın ayağındakı buxovu qırıb atdı, sonra Koroğluya dedi:

- İndi gəl, min tərkimə, gedək!

Dəmirçioğlu bunu deyib özü Qıratı minmək istədi. Qırat ağzını açıb ona tərəf yönəldi. Az qaldı ki, başını qoparıb göyə tullasın. Koroğlu tez yüyürüb özünü Qırata göstərdi. At Koroğlunu görcək sakit oldu. Koroğlu atın başını tutub dedi:

- Qabaqca sən min, sonra mən.

Qıratda bir xasiyyət var idi ki, Koroğlu onun yüyənini kimə tapşırsaydı, at ona əl verərdi. Qərək, hər ikisi tərkləşib düşdülər yola. Elə ki dağı aşıb yola düşdülər. Koroğlu ondan soruşdu:

- Əzizim, bura bax, necə deyərlər, şər deməsən, xeyir gəlməz. İndi işdir, birdən Koroğlu qayıdıb Qıratın aparıldığını bildi, dəliləri də götürüb dalımızca gəldi, onda biz nə eləyəcəyik?

Dəmirçioğlu dedi:

- Nə olar, gəlsin də? Dünəndən gəlsin, bu gün də iki gün olsun. Elə mənim istədiyim də odur da.

Koroğlu dedi:

- Yaxşı, bəs sən ondan heç qorxmursan?

Dəmirçioğlu dedi:

- Mən onun nə qılıncından qorxuram, nə şəspərindən, nə də dəlilərindən. Amma deyirlər dava eləyəndə onun bir nərə çəkməyi var. Qorxsam, qorxsam bəlkə bircə o nərədən qorxam.

Koroğlu dedi:

- O hələm-hələm yerdə nərə çəkməz. Amma zalım oğlunun qolları yaman qüvvətlidir. Bir şeyə ilişdi, qurtardı.

Dəmirçioğlu dedi:

- Ay bircə indi gələ çıxa bura, göstərəm ona qollarının qüvvətini.

Koroğlu daha danışmadı. Bir az da getdilər. Koroğlu ondan lap arxayın oldu ki, Çənlibeldən uzaqlaşılar. Day hayküy də düşsə, dəlilər xəbər tuta bilməzlər. Ağzını onun qulağına dayayıb, bir dəli nərə çəkdi. Dəmirçioğlu aşıb, Düz Qıratın ayaqlarının altına düşdü.

Koroğlu tez atdan düşdü, onun qollarını zəncirlə möhkəm-möhkəm bağladı. Handan-gecdən Dəmirçioğlu özünə gəlib, qalxıb oturdu. Dedi:

- Olmaya, elə sən Koroğlusan?

Koroğlu dedi:

- Bəli, özüyəm ki, varam.

Dəmirçioğlu dedi:

- Əhsən sənə. Halaldır sənə o ad. Açı qollarımı gedək. Bu gündən mən sənə kiçik qardaşam.

Koroğlu dedi:

- Yox, aşna, qollarını aç bilməyəcəyəm. Açaram, sonra dəlilik edərsən. Dur, elə belə gedək.

Dəmirçioğlu dedi:

- Arxayın ol, açı qollarımı. Dedim ki, bu gündən sənə qardaşam.

Koroğlu qulaq asmadı.

Dəmirçioğlu işi belə görəndə dedi:

- Mən mərdəm, söz verdim, elərəm. Sən deyirsən ki, bəs sən açmayanda mən özüm aç bilməyəcəyəm?

Dəmirçioğlu «aha» deyib bircə dəfə güc verdi. Zəncir parça-parça olub yerə töküldü. Sonra üzünü Koroğluya tutub dedi:

- Koroğlu, sən mənə etibar eləyib qollarımı açmadın. Amma mənim sözüm sözdür. Haraya deyirsən, gedək. Day öləncən səndən ayrılmayacağam. Ancaq bircə şərtim var. Kefim istəyəndə şəhərə, atamın, anamın yanına gedəcəyəm.

Koroğlu dedi:

- Külli-ixtiyar sahibisən. Nə zaman, hara getsən gedə bilərsən.

Hər ikisi durub təzədən Qırata tərkləşib Çənlibelə gəldilər. Dəlilər yığışdı. Məclis quruldu. Dəmirçioğluya xoş gəldin elə dilər. Nigar Dəmirçioğlunu beli-başı açıq görüb soruşdu:

- Yaxşı, igid bəs belin niyə açıqdır?

Dəmirçioğlu dedi:

- Xanım, vallah bircə toqqam var idi. Koroğlu qollarımı bağlamışdı, hirsənib dardım, qırıldı.

Koroğlu zəncir əhvalatını danışdı. Hamı onun gücünə, qüvvətinə əhsən dedi.

Belə bir igidin Çənlibelə gəlib qoşulmağı Koroğlunu, dəliləri çox sevindirdi.

Dəmirçioğlu da sözünün üstündə durdu. Dəlilərlə dostlaşıb Koroğlunun arxası, köməyi oldu¹.

KOROĞLUNUN ƏRZURUM SƏFƏRİ

Ərzurumlu Cəfər paşanın Cünun adında bir aşığı var idi. Cünun çox dövrənlər sürmüş, çox məclislər görmüş bir ustad idi. Çox özündən razı aşıqların sazını əlindən alıb yola salmışdı, çox cavanları da öyrədib, əlinə saz verib aşıq eləmişdi.

Cəfər paşanın imarətinin qabağında bir pəhlivan meydanı, bir də bir aşıq meydanı var idi. Pəhlivan meydanı Qara pəhlivanın, aşıq meydanı aşıq Cünunun idi. Cəfər paşa bayram günləri meydanları bəzədərdi. Uzaqdan, yaxından gələn pəhlivanlar, aşıqlar burada öz güclərini sınardılar. Cəfər paşa belə bir qanun qoymuşdu: meydanlarda basılan yüz tümən verər, basan yüz tümən alardı. Amma sən gəl ki, bu neçə il ruzigar hələ bu meydanlarda nə Qara pəhlivan basılmışdı, nə də aşıq Cünun. Pəhlivan meydanında Qara pəhlivan nə dəqər qol-qabırğa sındırmışdısa, aşıq meydanında da aşıq Cünun bir o qədər aşığın sazını əlindən alıb, dilini, ağzını bağlamışdı.

Aşiq Cünun çoxdan idi ki, Çənlibelə gedib, Koroğlunu görmək istəyirdi. Amma Cəfər paşadan qorxurdu. Cəfər paşanın Koroğlu ilə ədavəti var idi. Koroğlu bir neçə dəfə onun karvanlarını dağıdıb, adamlarını öldürmüşdü. İndi də ki, Koroğlunun xotkar qızı Nigar xanımı Çənlibelə aparmağı Cəfər paşanı lap yerindən-yurdundan eləmişdi. Az qalırdı ki, gecələr də Koroğlunun qorxusundan yata bilməsin. Bu tərəfdən də xotkar bütün paşalara, qoşun böyüklərinə fərman göndərmişdi ki, kim Koroğlunun ya özünü, ya da başını gətirsə, onu dünya malından qəni edəcək. Cəfər paşa xotkar fərmanını alandan sonra bir yol axtarırdı ki, bir təhər Koroğlunu yox eləsin. Elə hey öz-özünə deyirdi: «Bu zalım oğlu zalım axırda işi o yerə gətirib çatdırdı ki, İstanbulun göbəyindən xotkarın öz qızını da götürüb apardı. Bir az da keçsə bunun qabağına çıxmaq olmayacaq».

Cəfər paşa çox götür-qoydan, məsləhət-məşvərdədən sonra götürüb xotkara belə bir namə yazdı ki: «Qurbanın olum, Koroğlunun başını gətirmək təkbətəklikdə heç bir paşanın işi deyil. Əgər sən Koroğlunun tələf olmasını istəyirsənsə, hökm

elə bütün paşalar yerbəyerdən qoşun çəkib onun üstünə yerisinlər. Bəlkə bu yol ilə onu bizim başımızdan eləyəsən. Yoxsa onun yeddi min yeddi yüz yetmiş dəlisi var ki, hərəsi bir ləşkərə bərabərdir».

Cəfər paşa naməni bir qasidə verib xotkara göndərdi, özü də hazırlıq görməyə başladı. O, arxayın idi ki, xotkar naməni alan kimi paşalara hökm verəcək. Cəfər paşanı da onların üstünə sərkərdə qoyacaq. Ondan sonra bir məclis düzəldib pəhlivanları, qoşun böyüklərini çağırırdı. Xotkarın fərmanından onları hali eləyib sonra da öz naməsini oxudu. Yığılanların hamısı ona afərin dedilər.

Aşıq Cünun da bu məclisdə idi. Bir tərəfdə oturub qulaq asırdı. Elə ki, məclis qurtardı, hamı dağıldı, Cünun da durub paşanın hüsurundan mürəxxəs oldu. Amma fikir-xəyal onu götürmüşdü. Öz-özünə deyirdi: «Ey dili-qafil, bu necə ola bilər ki, mən aşiq Cünun olam, ayağım dəyməmiş yer, gözüüm görməmiş adam olmaya, amma Çənlibelə gedib Koroğlunu görmüyəm».

Bu fikir-xəyal ilə aşiq Cünun səhəri elədi. Dan yeri ağaran-da ayağa durdu, dəstərxanını belinə bağladı, sazını çiyəninə saldı, əlinə də bir ağac alıb yola düşdü. Az getdi, çox dayandı, çox getdi, az dayandı, yolda yel oldu əsdi, bulaqda mənzil kəsdi, günlərin bir günündə gəlib Çardaqlı Çənlibelə çatdı¹.

Dəlilər Koroğluya xəbər verdilər ki, bəs, Ərzurumlu Cəfər paşanın aşığı Cünun gəlir.

Koroğlu qalxıb aşiq Cünunun qabağına çıxdı. Xoş, beş, on beşdən sonra süfrə açıldı. Koroğlu aşiq Cünuna elə bir xoşgəldin elədi ki, ruzigar gözü hələ belə xoşgəldin görməmişdi. Aşıq Cünun bu qalmaqla düz on beş gün burada qaldı. Yedi, içdi, çaldı, çağırırdı, dəlilərlə gün keçirdi. On beş günün tamamında Koroğludan izn istədi ki:

- Qoç Koroğlu, on beş gün sənə baş ağrısı verdim, indi rüxsət ver, gedim.

Koroğlu dedi:

- Aşıq Cünun, sən gəl getmə! Qal burada bizim aşığımız ol!

Aşıq Cünun dedi:

- Koroğlu, mən sənin haqqında çox sözlər eşitmişdim. Sənə

pis deyən də vardı, yaxşı deyən də vardı. Amma mən gördük-lərimi gördüm. Burada, sənin yanında qalmaq oraya get-məkdən çox yaxşıdır. Amma bu dönüş qala bilmərəm. Mən aşığam, aşiq gerek nәмәkbәhәram olmasın, yediyi çörəyi yaddan çıxarmasın. Mən o kişinin çörəyini yemişəm, sənin yanına gəlməli də olsam, gerek gedəm, ondan halallıq alam.

Koroğlu dedi:

- Aşıq sözüm yoxdu. Gedirsən, get. Amma paşalara, xanlara bel bağlama. Mənim də atam ömrünü, gününü Həsən xanın qapısında çürütmüşdü, axırda muzdu o oldu ki, xan gözlərini çıxartdırdı. İndi gedirsən, get, amma işdir, buraya gəlməyinə görə Cəfər paşa səni incidib eləsə, düz qayıdıb gələrsən.

Aşıq Cünun Koroğluya razılıq elədi. Ondən dönüb dëlilərlə, Nigar xanımla halal-hümmət eləyib yola düzələndə Dəli Mehtər onun qabağına yəhərli, yüyənli bir at çəkdi. Aşıq Cünun ata minmək istəmədi. Koroğlu dedi:

- Min, aşiq! Bu atı Nigar xanım sənə bağışlayır. Yəhər qaşında da yüz qızıl pul var. Onu da külfətinə xərclik elərsən.

Dəli Həsən üzəngini basdı, Dəmirçioğlu onu dik götürüb atın üstünə qoydu. Aşıq Cünun bir də dönüb Nigar xanıma razılıq eləyəndən sonra Ərzuruma tərəf yol başladı.

İndi aşiq Cünun Ərzuruma getməkdə olsun, sənə kimdən xəbər verim, Telli xanımdan.

Telli xanım Cəfər paşanın bacısı idi. Gözəl-göyçək, özü də igid, pəhlivan bir qız idi. Deyirlər ki, Cəfər paşa qırx hasarlı bir bağın içində imarət tikdirib Telli xanımı orada saxlayır. Bura elə bir yer idi ki, quş quşluğu ilə səkə bilməzdi. Telli xanım qardaşının bu işindən çox narazıydı, amma dil tərpedib ona bir söz deyə bilmirdi.

Günlərin bir günündə Telli xanım oturmuşdu evdə. Bir də kənizlərdən biri tәngәnәfәs gәldi ki:

- Xanım, nə oturmusan? Aşıq Cünun Çənlibeldən qoç Koroğlunun yanından gəlib. Özü də, deyirlər. Bir kəhər at gətirib, bir kisə də qızıl.

Telli xanım dedi:

- Ay qız, get onu buraya çağır, bir az Koroğludan desin

görək nə təhər adamdı. Amma elə get, elə gətir ki, heç kəs bilməsin. Yoxsa qardaşım bilər, dərimizə saman təpər.

Kəniz belə bir sözə bənd idi. Söz Telli xanımın ağzından qurtarmamış qapıdan çıxdı. Bir saat keçmədi ki, aşiq Cünunu götürüb Telli xanımın yanına gətirdi.

Aşiq Cünun Telli xanımı heç görməmişdi. İçəri girib gördü, vallah bu elə bir gözəldi ki, aya deyir sən çıxma, mən çıxım, suya deyir sən axma, mən axım. Aşiq Cünun salam verib, bir tərəfdə oturdu. Telli xanım dedi:

- Aşiq, deyirlər Çənlibelə gedibsən, doğrudurmu?

Aşiq Cünun dedi:

- Bəli, xanım, doğrudur.

Telli xanım dedi:

- Yaxşı, Koroğlunu gördünmü?

Aşiq Cünun dedi:

- Bəli, xanım, gördüm. On beş gün də qonağı oldum.

Telli xanım dedi:

- Bir danış, görək o necə adamdı. Bu qədər ki, onun haqqında danışirlar, dəyər, ya dəyməz?

Telli xanımın gözəlliyi aşiq Cünunu elə valeh eləmişdi ki, sazı aşırıb dedi:

Telli xanım, sinəmə üç xanə söz gəlib. İzin ver, əzəl onu söyləyim, sonra Koroğludan oxuyum.

Telli xanım dedi:

- Aşiq, izindir, oxu!

Telli xanımın cavabında aldı aşiq Cünun, görək nə dedi:

Bu günkü məclisdə bir gözəl gördüm,

Gözəllər səfində sana yaraşır².

Geyinib sallanan gözəllər çoxdu,

Tər lan kimi süzmək ona yaraşır.

Tutini bənd eylər şirin dilləri,

Şümşad barmaqları, nazik əlləri,

Gülabətin saçı, qara telləri,

Töküləndə dal gərdənə yaraşır.

Dərin-dərin dəryaları boylamaq,
Ərəb at döşünə qatıb qovlamaq,
Sənin kimi bir ceyranı ovlamaq,
Cünun deyər, qoç oğlana yaraşır³.

Telli xanım aşiq Cünunun oğlan deməkdən Koroğluya
işarə elədiyini bilib dedi:

- Ay aşiq Cünun, o qoç oğlan kimdi ki, gəlib məni ovlasın?

Telli xanımın cavabında aldı aşiq Cünun, görək nə dedi:

Əyləşibdi Çənlibelin elində,
Deyil işlərində naşı Koroğlu.
Misri qılınc həmayıldı belində,
Geyər hər vaxt al-qumaşı Koroğlu.

Bir hay bassa, ağır tüplər basılar,
Qançırğadan qanlı başlar asılar,
Hər içkidə yetmiş quzu kəsilər,
Verər aşı, ağ lavaşı Koroğlu.

Bir cidası vardı, başı qoşa pər,
Meydana girəndə əsrəmiş bir nər,
Paşalar titrəyər, şahlar tük tökər,
Yetmiş yeddi dəli başı Koroğlu⁴.

Aşiq Cünun bu məclisdə qalmasa,
Şirin canın eşq oduna salmasa,
Telli xanım, inan səni almasa,
Çəkər, yıxar dağı-daşı Koroğlu⁵.

Bunlar burada deyib-eşitməkdə olsunlar, sənə kimdən
deyim, Cəfər paşadan⁶.

Aşiq Cünunun qayıdıb gəlməyi bir suiçim saatda bütün
Ərzuruma yayıldı. Şəhərdə bir pıçhapıç düşdü ki, gəl görəsən.
Kimi deyir Koroğlu aşiq Cünuna at bağışlayıb, kimi deyir
qızıl bağışlayıb, kimi deyir kənd bağışlayıb, kimi də deyir ki,
bəs, Koroğlu Ərzurumun paşalığını aşiq Cünuna tapşırıb.
Xəbər yayıla-yayıla axırda gedib Cəfər paşaya çatdı. Cəfər
paşa cinli olub, cin atını mindi. Tez iki nəfər adam göndərdi
ki, gedib aşiq Cünunu onun hüzuruna gətirsinlər. Adamlar

oraya dəydlər, buraya dəydlər, aşiq Cünunu tapa bilmədilər. Şəhəri ələk-fələk elədilər. Axırda xəbərdən xəbərə, xəbərdən xəbərə öyrəndilər ki, aşiq Cünun Telli xanımın yanındadır. Gəlib əhvalatı Cəfər paşaya xəbər verdilər. Paşa qəzəbindən az qaldı ki, özünü didib dağıtsın. Ayağa qalxıb Telli xanımın mənzilinə gəldi. O zaman yetişdi ki, aşiq Cünun Koroğlunu tərifləyir. Cəfər paşa qəzəbini gizlədib soruşdu:

- Aşiq, hara getmişdin? Bu iki həftəni harada idin?

Aşiq Cünun ədəb salamını yerinə yetirəndən sonra dedi:

- Paşa sağ olsun, Çənlibelə getmişdim.

Paşa soruşdu:

- Danış görək nə gördün, nə eşitdin? Koroğlunun özünü görə bildinmi?

Aşiq Cünun dedi:

- Gördüm, paşa sağ olsun. Elə bu iki həftəni onun yanında olmuşam. Koroğlu çox qərribə adamdı.

Cəfər paşa dedi:

- Bir danış görək, necə yəni qərribə adamdı?

Aşiq Cünun dedi:

- Paşa sağ olsun, mən ki Koroğlunu elə görmüşəm, onun sifətlərini dil ilə desəm dilim od tutub yanar. İzin ver saz ilə deyim.

Paşa dedi:

- De, saz ilə de!

Aşiq Cünun aldı, dedi:

Qıratın üstündə, dəlilər yanında,
Dağları, daşları gəzər Koroğlu.
Hərdən acıqlanıb, nəyə çəkəndə,
Yağılar bağrını əzər Koroğlu.

Meydana girəndə hünər eləyər,
Leş qalar bir yanda, kəllə söyləyər,
Yüz sar gəlsə, bir tərlana neyləyər?
Laçın tək havada süzər Koroğlu.

Mərd meydandan qaçmayıbdır yaşında,
Dəlilərin cəm görmüşəm başında,

Düşməni sındırır tər savaşında,
Cünun deyər şirə bənzər Koroğlu.
Söz tamam oldu. Paşa aşiq Cünuna dedi:
- Aşiq, deyəsən Koroğlu çox xoşuna gəlib.
Cünun dedi:
- Bəli, paşam, çünki mərd adamdı. Aşığın da ki, bu dünyada sevdiyi şey mərdlikdir, qoçaqlıqdır.
Cəfər paşa ayağa qalxıb dedi:
- Bir neçə gündən sonra o mərd dar ağacından asılacaq.
Ancaq mən səni də ondan ayırmaq istəmirəm.
Sonra üzünü yanındakı adamlara tutub dedi:
- Tutun, salın zindana. Sabah dar ağacından asarsınız.
Sonra da bacımla danışırıq.
Cəfər paşa bunu deyib qapıdan çıxdı.
Elə o saat aşiq Cünunu tutub qollarını bağladılar. Telli xanım istədi qabağa dursun, aşiq Cünun dedi:
- Yox, Telli xanım, sən danışma. Bu mənim cəzamdır, gərək çəkəm. Mənə o kişi demişdi ki, Cəfər paşa belə eləyəcək. Mən onun sözünə baxmadım. Atalar deyiblər ki, ulu sözünə baxmayan ulaya-ulaya qalar.
Bunu deyib, aşiq Cünun adamların qabağına düşüb qapıdan çıxdı.
Telli xanım bilirdi ki, qardaşı nə yuvanın quşudur. Bilirdi ki, belə işlərin ustasıdır. Özü də elə inaddır, elə inaddır ki, kor kimi tutduğundan əl çəkməz. Nə dedi eləyəcək. Odur ki, heç bir söz deməyib gecəni gözlədi. Elə ki hamı yatdı, səs-səmir kəsildi, əl-ayaq çəkildi, ayağa durub bir dəst pəhlivan paltarı gətirdi, altdan geyinib üstədən qıfillandı, üstədən geyinib altdan qıfillandı, qılncı qurşandı, nizə asdı, əmud götürdü, haman gündüzkü kənizi çağırıb tapşırmağını tapşırdı, öz yerində yatırdı, özü qapıdan çıxıb yola düzəldi. Dalda küçələrlə birbaşa zindanın qapısına gəldi. Baxdı ki, qapıda iki keşikçi var. Keşikçilərdən biri onu görüb səslədi:
- Adam, kimsən? Dayan!
Telli xanım səsinə yönəlib dedi:
- Gəl buraya, deyim kiməm.

Keşikçi yanına gəlcək Telli xanım onun təpəsindən bir əmud ilişdirib sərdi yerə. O biri keşikçi işi belə görəndə səsküy salmaq istədi. Telli xanım macal verməyib onun başının üstünü aldı, dedi:

- Mən qoç Koroğluyam, cıncırını çıxartsan, dilini boynunun ardından çıxardaram. De görüm, aşiq Cünun haradadır?

Keşikçi onun ayaqlarına yığılıb, başladı yalvarmağa ki:

- Sənə qurban olum, ağa Koroğlu. Bir bölük uşağım var, mənə yazığın gəlsin. Bax, aşiq budur, burada zindandadır. Nə buyurursan eləyim.

Telli xanım dedi:

- Dur, qapını aç, onu buraya gətir!

Keşikçi tez durdu, zindanın qapısını açıb aşiq Cünunu çağırırdı.

Elə ki, aşiq Cünun çıxdı, Telli xanım keşikçiyə dedi:

- Mən aşiq Cünunu özümlə Çənlibelə aparıram. Amma şəhərdə adam qoyuram. Paşaya deyərsən ki, eşidəm biləm, Telli xanıma güldən ağır bir söz deyib, torpağını torba ilə daşıtdıram. Sən də şəhər açılana kimi hay-küy salsan, özünü ölmüş bil.

Bunu deyib, Telli xanım aşiq Cünunu götürüb gözdən itdi. Yenə da dalda küçələrlə gətirib onu öz mənzilinə çıxartdı. Aşiq Cünun baxdı ki, bu Telli xanım imiş. Onun bu igidliyinə mat-məəttəl qaldı. Telli xanım dedi:

- Aşiq Cünun, sən bir neçə gün burada qalasın. Elə ki, ara soyudu, söz-söhbət kəsildi, mən səni Çənlibelə, Koroğlunun yanına göndərəcəyəm. Hələlik buraya gəl!

Bunu deyib, Telli xanım onu öz mənzilinin altındakı zirzəmiyə apardı.

Aşiq Cünun zirzəmidə qalsın, Telli xanım da öz otağında, sənə kimdən xəbər verim, keşikçidən.

Elə ki şəhər açıldı, keşikçi durub başını yola-yola özünü yetirdi Cəfər paşaya ki:

- Nə oturmusan? Gecə Koroğlu gəlib bizi qırıb çatdı, zindanı sındırdı aşiq Cünunu apardı. Özü də dedi ki, Cəfər paşa Telli xanıma güldən ağır bir söz desə, gəlib şəhərin yerində turp əkəcəyəm.

Cəfər paşa əmr elədi, qoşun atlandı. De o yola, bu yola, Koroğlu haradaydı? Cəfər paşanın dərdi bir idi, oldu yüz. Düşdü qarın ağrısına ki, işdi, indi xotkardan hökm çıxınca, paşalar gəlincə, Koroğlu Ərzurumun üstünə gəlsə, mən nə edəyəcəyəm?

İndi Cəfər paşanı qarın ağrısında qoyaq, görək aşiq Cünunun işi necə oldu?

Elə ki, aradan bir neçə gün keçdi, ara sakitləşdi, gecələrin birində kənz gəldi aşiq Cünunun yanına ki:

- Dur, Telli xanım səni çağırır.

Aşiq Cünun durdu ayağa. Kənz qabaqda, aşiq Cünun dalda, ağacların arası ilə gəlib çatdılar çöl darvazasına. Aşiq Cünun baxdı ki, Telli xanım yenə də pəhlivan paltarında burada dayanıb. Cünun salam verdi.

Telli xanım dedi:

- Aşiq Cünun, danışmaq vaxdı deyil, atı min!

Bu sözdə kənz atı çəkdi aşiq Cünunun qabağına. Telli xanım onu ata mindirib dedi:

- Məndən qoç Koroğluya salam yetirərsən. Deyərsən ki, bundan sonra beş özümdən deyəndə, bir də bizdən desin.

Bunu deyib, Telli xanım ata bir qırmanc çəkdi. At aşiq Cünunu götürdü.

Sərin hava, aylı gecə. At elə bil ki, küləkdən qanad taxıb uçmağa başladı. At az getdi, üz getdi, dağ aşdı, dərə keçdi, düz getdi, üç günlük yolu bir günə kəsib, aşiq Cünunu Çənlibelə yetirdi.

Koroğlu Çənlibelin yola baxarındakı Ağqayada durub ətrafı gözdən keçirirdi. Bir də baxdı ki, uzaqdan bir atlı elə gəlir, elə gəlir ley kimi. Koroğlu dəlilərə dedi:

- Bu atlı kimdisə Çənlibelə gəlir.

Dəli Həsən diqqətlə baxıb dedi:

- Koroğlu, bu Ərzurumlu aşiq Cünundur.

Koroğlu dedi:

- Mən bilirdim o gələcək. Durma, dəlilərdən götür, onun qabağına çıx!

Qərək, aşiq Cünunu Koroğlunun yanına gətirdilər. Koroğlu soruşdu:

- Aşıq Cünun, nə yaxşı?

Cünun dedi:

- Koroğlu, soruşma! Mən çox yerlər gəzib, çox adamlar görmüşəm. Çox ustalar ağzından çox sözlər eşitmişəm. Amma sənin dediklərinin misli-bərabəri tapılmaz. Sənin sözlərin doğru çıxdı, Koroğlu! Cəfər paşa məni tutdurub zindana saldırdı. Dara çəkmək istəyirdi.

Koroğlu dedi:

- Bəs səni kim qurtardı?

Cünun dedi:

- Koroğlu.

Dəlilər hamısı məəttəl qaldı.

Koroğlu dedi:

- Aşıq, necə Koroğlu? O Koroğlu kimdir?

Aşıq Cünun əhvalatı danışdı.

Dəlilər hamısı Telli xanımın bu igidliyinə afərin dedilər.

Nigar xanım dedi:

- Aşıq, o Telli xanım ki, bu qədər igiddir, bir danış görək sir-sifəti necədir? Barı bir gözəlliyi, zadı da varmı? Yoxsa sir-sifətdə də Koroğluya oxşayır?

Aşıq Cünun dedi:

- Nigar xanım, Mən ki Telli xanımda o gözəlliyi görmüşəm, onu dillə tərif etmək olmaz. İzin versən sazla deyərəm.

Dəlilər hamısı səsləndilər ki:

- De aşıq, de gəlsin!

Aşıq sazı basdı döşünə, dedi:

Ərzurumun kənarından keçəndə,
Aquşqadan gördü məni, Koroğlu!
Kənizin göndərdi, kəsdi yolumu,
Qaytarıb otağa saldı, Koroğlu!

Bir mina gərdənli, durna boğazlı,
Bir alma yanaqlı, bir şəhla gözlü,
Tuti danışıklı, qumru ağızlı,
Şirin dili canım aldı, Koroğlu!

Demə ki, Cünunun sözü yalandır,
Huridir, pəridir, nə cürə candır;
Dedim ki, Koroğlu gözəl alandır,
Sözümdən xoşlandı, güldü, Koroğlu!⁷

Elə ki, Cünun sözünü qurtardı, birdən elə bil ki, boynunun ardına bir ağırlıq çökdü. Dinməz-söyləməz başı sinəsinə tərəf əyildi.

Koroğlu soruşdu:

- Aşıq, sənə nə oldu?

Cünun elə bil yatmışdı, ayıldı. Dedi:

- Koroğlu, mən çox vecəgəlməz adam imişəm. Mən öz başımı götürüb gəldim, qızı qoydum, qaldı o kəmfürsətin əlində.

Koroğlu soruşdu:

- Nə kəmfürsət! Kəmfürsət kimdir?

Cünun dedi:

- Cəfər paşa. O Telli xanımı sağ qoymayacaq.

Sonra da əhvalatı danışdı ki, Cəfər paşa ona necə hədə-qorxu gəlirmiş.

Koroğlu getdi fikrə. Dəliləri də fikir götürdü.

Nigar xanım üzünü Koroğluya tutub dedi:

- Koroğlu, hələ indiyə kimi mən səndən heç bir xahiş etməmişəm. İndi səndən bir şey istəyəcəyəm. Gərək sözümü yerə salmayasan.

Dəli Həsən Koroğluya macal verməyib dedi:

- Nigar xanım, bu nə sözdür sən deyirsən! Sənin sözünü kim yerə sala bilər? Sən sözünü de, biz canla-başla yerinə yetirərik.

Nigar xanım dedi:

- Gərək Telli xanımı Cəfər paşanın çəngəsindən qurtarıb, Çənlibelə gətirəsiniz.

Dəlilər hamısı Nigar xanımın bu sözünə əhsən dedilər:

Koroğlu dedi:

- Nigar xanım, elə mən də bu fikirdəyəm. Elə igid qızı orada qoymaq olmaz, axır başı paşa onu tələf eləyəcək. O gərək Çənlibelə gələ.

Koroğlu hay vurdu, dəlilər hamısı yığıldı. Əhvalatı onlara danışdı. Sonra da sazını döşünə basıb dedi:

İgid dəlilərim, xəbərdar olun,
Bu gün bir tədbirə gəlmək gərəkdir.
Ərzurum qızından xəbər gəlibdi,
Mətləbi anlayıb bilmək gərəkdir.

Çıxın qovğasına paşanın, bəyin,
Zalım müxənnətin qəddini əyin!
Mərd igid boynuna götürməz deyin,
Düşməni dünyadan silmək gərəkdir.

Çənlibelə xəbər gəlməz boşuna,
Bu iş gəlməz o paşanın xoşuna,
Qoç Koroğlu ləçək örtməz başına,
Düşmən qabağında gülmək gərəkdir.

Söz tamam oldu. Koroğlu əlini uzadıb bir badə doldurdu, sonra üzünü dəlilərə tutub dedi:

- Deyin görüm, kim bu badəni içib Telli xanımı gətirməyə gedəcək?

Dəlilərin hərəsi bir yerdən qışqırdı ki:

- Mən, mən...

Koroğlu dedi:

- Bu səfər ayrı səfərə bənzəməz. Telli xanımı gətirməyə elə adam getməlidir ki, özü ondan güclü ola, qüvvətli ola, igid ola.

Dəli Həsən ayağa durub dedi:

- Koroğlu, izin versən Telli xanımı gətirməyə mən gedərəm.

Koroğlu dedi:

- Yox, Dəli Həsən, səni Çənlibeldən kənara qoya bilmərəm. Bəlkə elə bir iş oldu ki, mən də getməli oldum. Onda Çənlibel başsız qalar.

İş belə olanda Dəmirçioğlu yerindən durdu, badəni Koroğludan alıb içdi, dedi:

Götürüb, belimə qılnc bağlayıb,
İzin versən, Ərzuruma gedərəm.
Yağı düşmən qəzəbindən qorxmaram,
İzin versən, Ərzuruma gedərəm.

Axtararam düşmənləri seçərəm,
Başlarını yarpız kimi biçərəm,
Mərd yolunda başdan, candan keçərəm,
İzin versən, Ərzuruma gedərəm.

Dəmirçioğlu, axıtsalar qanımı,
Qoç igidə qurban dedim canımı.
Alıb gətirərəm Telli xanımı,
İzin versən, Ərzuruma gedərəm.

Koroğlu Dəmirçioğlunun dediklərinə huş-guşla qulaq
asdı. Elə ki söz tamama yetdi, Koroğlu sazı alıb dedi:

Uca-uca dağ başında,
Yel tək əsdiyin varmı?
Heç tək-tənha bu çöllərdə
Ordular basdığın varmı?

Mızrağının ucun salla,
Düşməyə demə «ey valla»⁸.
Hər tərəfdən beş-on kəllə
Heç kəsib asdığın varmı?

Müxənnət özün öyəndə,
Bənəfsə boynun əyəndə,
Şeşpər qalxana dəyəndə,
Yəhərdən aşdığın varmı?

Namərd sirrini biləndə,
Müxənnət üzə güləndə,
Yağı düşmən güc gələndə
Meydandan qaçdığın varmı?

Koroğlu keçib canından,
Müxənnət ötməz yanından,
Ovucnan düşmən qanından,
Doldurub içdiyin varmı?⁹

Dəmirçioğlu dedi:

- Yox, Koroğlu, dediyin sifətlərin hələ heç biri məndə
yoxdu. Ancaq Telli xanımı gətirməyə mən gedəcəyəm.

Koroğlu dəlilərdən soruşdu:

- Nə deyirsiniz? Gedə bilər, ya yox?

Dəlilər yərbəyərdən dedilər ki:

- Güclüdür. Qüvvətlidir. Ancaq hələ təzədir. Dava-dalaş görməyib. Bərkə-boşa düşməyib.

Koroğlu hay vurdu, Qıratı yəhərlədilər. Ayağa durub bir alma götürdü. Saplaq tərəfinə bir üzük taxıb Dəmirçioğlunun başına qoydu. Qayıdıb atı mindi. Cövlana gətirib, bir o başa sürdü, bir bu başa sürdü. Yay-oxu çilləyə mindirib Dəmirçioğlunun başındakı almaya düz qırx ox atdı. Oxların hamısı bircə-bircə üzüyün halqasından keçdi.

Dəlilər, Nigar xanım, aşiq Cünun - hamısı durub baxırdı. Dəmirçioğlu nə bircə dəfə gözünü qırpdı, nə yerində qımıldandı, nə də rəngi qaçdı. Necə dayanmışdı, eləcə də axıracan dayandı.

Koroğlu atdan düşdü. Dəmirçioğlunu qucaqlayıb üzündən, gözündən öpdü. Könlü havalandı, ürəyi coşdu, aldı görək nə dedi:

Dəlilər içində bəlli igidsən,
Gördüm sınaqda mərdana səni,
Şəst ilə dayandın meydan içində,
Bənzətdim alıcı tər lana səni.

Çənlibel dediyin dağlar damanı,
Müxənnətlər gəlsə çəkər amanı,
Başında nişanə aldım almanı,
Qorxutmadı hədəf, nişan səni.

Namərdləri oylaqlardan köçürtdüm,
Yağı düşmanlara zəhər içirtdim,
Üzük halqasından qırx ox keçirtdim,
Tərpənən görmədim bir yana səni.

Qırpınmadı gözün, qaçmadı rəngin,
Aləmə yayılar savaşın, cəngin,
Allam xəracını Hindin, Firəngin,
Göndərrəm İrana, Turana səni.

Çənlibel başında məclis qurulsun,
Xanların, bəylərin boynu vurulsun,
Gəl əyləş, mey içək, keflər durulsun,
Koroğlu çağırır dövrana səni.

Kef məclisi başladı. Aşıq Cünun ortaya girdi. Yedilər, içdilər, çaldılar, oynadılar. Keflər duruldu, damağlar sazaldı. Koroğlu ayağa durub dedi:

- İndi izindir, oğlum, get yaraqlan!

Dəmirçioğlu getdi, qılnc, qalxan, cida, gürz, toppuz götürdü, Koroğlunun yanına qayıtdı. Koroğlu gördü Dəmirçioğlu o qədər yaraq götürüb ki, altında tərپəne bilmir. Aldı görək nə dedi:

Dəmirçioğlu, Ərzuruma gedirsən,
Ərzurum dediyin gölə nisbətdir.
Çox yaraq götürmək başa bələdi,
Qılnc həmayıldı, belə nisbətdir.

Söyləyim sözlərim eylə diləzbər,
Şirin nəsihətim qıl sinədəftər:
İgidə lazımdı gürz, qalxan, şeşpər,
Cida bir buynuzlu kələ nisbətdir.

Koroğlutek düşmanları səsləmək,
Hay deyəndə yaği üstə qəsd demək,
Arpa verib candan əziz bəsləmək,
Ərəb at dediyin yelə nisbətdir¹⁰.

Dəmirçioğlu elə bilirdi ki, igidin yarağı nə qədər çox olsa, bir o qədər yaxşıdır. Koroğlunun bu sözündən sonra Dəmirçioğlu yaraqların birini götürüb qalanını yerə qoydu. Ondan sonra gedib öz zəncirini götürüb belinə bağladı, gəldi. Koroğlu dedi:

- Oğlum, atların hansını minmək istəyirsən, get, min!

Dəmirçioğlu getdi, tövlədən Ərəb atı çəkdi, yəhərlədi, dəli-lərlə, Nigar xanımla, aşıq Cünunla salamatlaşıb atı mindi, Koroğlunun qabağına gəldi.

Koroğlu dedi:

- Oğul, indi qulaq as, sənə axır sözlərimi deyim.

Aldı Koroğlu görək nə dedi:

Ərzurumun bazarına varanda
Məqamda düşmanı atmağın görək.
Gördün ki, mətləbin başa varmadı,
Ərəb at yalına yatmağın görək.

İgid görək meydan aç, düz dura,
Düşman qabağında bığını bura,
Ayaqların üzəngiyə bərk vura,
Şəspəri şəspərə çatmağın görək.

İgid olan neylər əllini, yüzü?
Namərdin davada dörd olar gözü.
Budu Koroğlunun, oğul, bil, sözü,
O Telli xanımı tapmağın görək¹¹.

Elə ki söz tamam oldu, Dəmirçioğlu Koroğlu ilə də halal-hümmət eləyib, Ərzuruma tərəf yol gedəndən sonra Ərzurumun dağlarına çatdı. Bir tərəfdən özü yaman yorulmuşdu, bir tərəfdən də at ac idi. Baxdı ki, burada yaxşı bir bulaq var. Atdan düşüb, əlini-üzünü yudu. Atı ota buraxdı, özü də bir tərəfdən dirsəkləndi ki, bir balaca dincini alsın. Bu dirsəklənməklə Dəmirçioğlunu yuxu apardı. Bir vaxt oyandı ki, hər yanı sis-duman bürüyüb, Ərəb at da yoxdur. O yana at, bu yana at. Elə bil ki, at bir parça çörək olub göyə çəkildi.

Götürdü Dəmirçioğlu görək nə dedi:

Ərəb at getdi əlimdən,
Ərəb atı mən istərəm.
Ayrı düşmüşəm elimdən,
Ərəb atı mən istərəm.

Bənnasız hörgü hörülməz,
Təbibsiz xəstə dirilməz,
Baxaram heç yan görünməz,
Ərəb atı mən istərəm.

Dəmirçioğlunun bu vaxtı
İgidəm, istərəm baxtı,

Yad ölkədi, düşman çoxdu,
Ərəb atı mən istəyəm.

Dəmirçioğlu dağı ələk-fələk elədi, əldən-ayaqdan saldı, atı
tapa bilmədi ki, bilmədi. Ürəyi qubar elədi, dedi:

Dünyada heç igid yoxsul olmasın,
Yoxsulluq igidə yaman ad olu,
Hər kəsin ki, varı-dövləti olsa,
Ləzzət çəkər, dəhanında dad olu.

Varlı, kasıb bu dünyadan köçərlər,
Yaxşını, yamanı görüb seçərlər,
Varın olsa gəlib yeyər, içərlər,
Yoxsul olsan qohum-qardaş yad olu.

Dəmirçioğlu, igid çoxdu dünyada,
Artdı dərdim, oldu həddən ziyada,
Yaxşı at minənlər qalsa piyada,
Daş düşər başına, ömrü bad olu.

Dəmirçioğlu dağda gəzə-gəzə axırda bir qayanın dibində
bir naxırçıya rast gəldi. Aldı, görək, naxırçıdan Ərəb atı necə
xəbər aldı:

Başına döndüyüm, naxırçı qardaş,
Mənim Ərəb atım gördünmü ola?
Mərd igidin atı candan əzizdi,
Mənim Ərəb atım gördünmü ola?

Aldı naxırçı:

Başına döndüyüm mərd, igid oğlan,
Sənin Ərəb atın mən dağda gördüm.
Qoç igidlər qalmasınlar piyada,
Sənin Ərəb atın mən dağda gördüm.

Aldı Dəmirçioğlu:

Yenə təzələndi qəlbim yarası,
Gözümə görünmür dağlar arası,
İgidin atıdır ciyərpərası,
Mənim Ərəb atım gördünmü ola?

Aldı naxırçı:

Adın nədir sənin, hardan gələrsən?
Comərdlərin könül pasın silərsən,
Gəzsən Ərəb atı tapa bilərsən.
Sənin Ərəb atın mən dağda gördüm.

Aldı Dəmirçioğlu:

Dəmirçioğlu dolanıbdı elləri,
Məskən eləyibdi çənlibelləri,
Arada işləyir düşman felləri,
Mənim Ərəb atım gördünmü ola?

Aldı naxırçı:

Mərd igid, könlünə gəlməsin güman,
Düşmanlar əlindən çəkərlər aman,
Ayazıyar ətraf, çəkilər duman,
Sənin Ərəb atın mən dağda gördüm.

Elə təzəcə söz tamam olmuşdu ki, birdən külək başladı. Bir suiçim saatda duman dağılıb getdi, ətraf ayazıdı. Dəmirçioğlu Ərəb atı tapıb mindi. Gün əyilənə bir az qalmış özünü Ərzuruma yetirdi. Baxdı ki, şəhərin küçələrində heç adam görünmür. Elə bil ki, şəhər yerindən köçüb. Küçələrdə gəzə-gəzə bir adam axtarırdı ki, karvansaranı soruşsun, bir də gəlib bir meydana çıxdı. Baxdı ki, şəhərin bütün adamı buradadı. Vallah burada o qədər adam var, o qədər adam var ki, iynə atsan yerə düşməz. Ata bir məhmiz vurub adamlara yaxınlaşdı. Üzəngiyə qalxıb baxdı ki, adamlar oturan oturub, dayanan dayanıb, ortalıqda da süpürgəçilər meydanı sulayıb, süpürür səliqəyə salırlar.

Bir qoca kişidən soruşdu ki:

- Əmi, burada nə var, camaat niyə yığışıb?

Qoca bir altdan yuxarı Dəmirçioğluya baxıb dedi:

- Görünür ki, qəribsən.

Dəmirçioğlu dedi:

- Bəli, qəribəm. Uzaq yerdən gələnəm.

Qoca dedi:

- Bura Cəfər paşanın pəhlivan meydanıdı, bala! Özünə güvənən pəhlivanlar arada bir gəlib bu meydanda paşanın pəhlivanları ilə güləşirlər. İndi Ərəbistandan bir təzə pəhlivan

gəlib, bu gün Qara pəhlivanla güləşəcək; odu ki, camaat tamaşaya yığılıb.

Dəmirçioğlu baxdı ki, meydanın başında iki dənə taxt qurulub, ətrafında da yaraqlı-yasaqlı pəhlivanlar keşik çəkirlər. Amma taxtlardan birinin qabağına ipək pərdə çəkilib.

Qocadan soruşdu:

- Bəs o taxtlar niyə qurulub?

Qoca dedi:

- O açıq taxt görürsən, o, Cəfər paşanın taxtıdır. O biri də ki, qabağına pərdə çəkilib, paşanın bacısı Telli xanım üçündür. Bir neçə gün bundan qabaq çənlibelli Koroğlu gəlib zindanı dağıdıb, keşikçiləri öldürüb, paşanın aşığını qaçıdırıb. Telli xanımı da çox axtarıb, tapa bilməyib. İndi o gündən paşa Telli xanımı öz yanına köçürüb, bir dəqiqə gözündən kənara qoymur ki, qız qoşulub qaçar.

Qoca hələ sözünü tamamlamamışdı ki, birdən təbil-dövhül vuruldu.

Qoca dedi:

- Odur, bax, paşa gəlir. İndi başlanacaq.

Dəmirçioğlu baxdı ki, budur bir dəstə adam qabaqlarında da paşa taxta tərəf gəlirlər. Bəli, paşa gəlib öz yerində əyləşdi. Paşanın adamları da hərəsi bir tərəfdə qərar tutdular. Aradan bir az keçmədi ki, yenə də təbil-dövhül vuruldu.

Qoca dedi:

- Bu da Telli xanımdı.

Dəmirçioğlu baxdı ki, Telli xanım qırx incəbel qızın arasında meydana qədəm qoydu. O da keçib öz taxtında, pərdənin dalında əyləşdi.

Yenə də təbil-dövhül vuruldu. Dəmirçioğlu baxdı ki, on nəfər pəhlivan bir yekə şeyi sürüyə-sürüyə gətirirlər.

Qocadan soruşdu ki:

- Bu nədi belə bunlar sürüyürlər?

Qoca dedi:

- Bu, Qara pəhlivanın əmududur. Kim Qara pəhlivanla qabaqlaşmaq istəsə, gərək qabaqca onun əmudunu yerdən qaldıra. Əgər qaldıra bildi, Qara pəhlivan onun meydanına

çıxar, yox, əgər qaldıra bilmədi, onda elə bu başdan Qara pəhlivanın əlinin altından keçib, ona həlqəbəguş olar.

Bəli, pəhlivanlar Qara pəhlivanın əmudunu gətirib, meydanın ortasında yerə qoydular.

Ərəb pəhlivan meydana çıxdı, bir o başa gərdiş elədi, bir bu başa gərdiş elədi, gəlib əmudun dəstəsindən yapışdı. Bir güc verdi, qaldıra bilmədi, iki güc verdi, qaldıra bilmədi, üçüncüdə dizini yerə qoyub bir nərə çəkdi, əmudu qaldırıb çiyinə aldı. Təbil-döhül vuruldu. Qara pəhlivan meydana çıxdı.

Dəmirçioğlu baxdı ki, bu bir yekəpər, kələ-kötür adamdı, üz-gözündən zəhm yağır. Qara pəhlivan gəlib ərəb pəhlivana əl verdi. Ondan ara açıldı, küştü başladı. Qara pəhlivan yaman güclü, həm də yaman əyyar idi. Bir o yana çəkişdilər, bir bu yana çəkişdilər, birdən Qara pəhlivan yerə yığılıb, ərəb pəhlivanı başının üstündən aşırıdı, yerə vurub, sinəsinə çökdü.

Hər yerdən afərin sədası göyə bülənd oldu. Cəfər paşa yerindən durub qışqırdı:

- Məni istəyən, Qara pəhlivana xələt!

Hər tərəfdən Qara pəhlivana xələt verdilər. Ərəb pəhlivan Qara pəhlivanın əlinin altından keçib, ona həlqəbəguş oldu¹². İşi belə görəndə Dəmirçioğlu ata bir taziyanə çəkib düz meydanın ortasına sürdü. Əmudun yanından keçəndə əl atıb, onu yerdən dik qaldırdı, başının üstündə hərləyib elə tulladı ki, əmud yerə düşüb dəstəsinə qədər torpağa quyulandı.

Səs-küy qalxdı. Dəmirçioğlu atı birbaşa Cəfər paşanın qabağına sürdü. Aşırılib düşdü, atı taxtın yanındakı dirəyə bağlayıb dedi:

Nərə çəkib mən meydana girəndə,
Varmı meydanıma gələ pəhlivan?...
Tutub kəmərimdən çalanda yerə
Mənim zərbi-dəstim bilə pəhlivan?...

Mənəm şiri-nər tək meydanda gəzən,
Xişim ilə düşmanın bağrını əzən,
Tülək tərhan kimi havada süzən,
Sonra yaxan keçər ələ, pəhlivan!...

Dəmirçioğlu, mən yarağa dolaram,
Ac qurd kimi düşman üstə ularam,
Qılnc çəksəm, leş-leş üstə qalaram,
Döndərrəm al qanı selə, pəhlivan!..

Qara pəhlivan Dəmirçioğlunun bu işindən acıqlanıb meydana girdi. Təbil vuruldu, ara açıldı, küştü başlandı. İkisi də qızmış nə kimi bir-birinə girişdilər. Qara pəhlivan gördü yox, hərif çox qüvvətlidir. İş gücə qalsa bir şey eləyə bilməyəcək. Odur ki, əyyarlığa başladı. Birdən dizini yerə qoyub Dəmirçioğlunu da başdan aşırmaq istədi. Ancaq nə qədər güc verdi, bir şey çıxmadı. Elə bil ki, Dəmirçioğlu yüz illik bir ağac olub yerə kök atmışdı. Qara pəhlivan elə bir onu bacardı ki, bir təhər yerdən qalxıb, özünü onun əlindən qurtardı.

Dəmirçioğlu güldü. Dedi:

İki ləkə bir məclisə varanda,
O məclisin halı pərişan olu.
Bir qoç igid bir meydanda tapılsa,
Bəzənər o meydan, zərnişan olu.

Sərçəyə bax, qaraquşa don biçər,
Mərd igidlər dolu badələr içər,
Namərd adam dava günündə qaçar,
Gedər daldalarda pəhlivan olu.

Dəmirçioğluyam, qorxmaram mərddən,
Tülkü deyər: aslan qovaram yurddan,
Bir keçi qaçıban qurtulsa qurddan,
Baxar buynuzuna kərgədan olu¹³.

Söz tamam oldu. Yenə də meydan qızışdı. Dəmirçioğlu bu dəfə macal verməyib, onun kəmərinə yapışdı. Dizini yerə qoyub elə bir nəərə çəkdi ki, təbilin-döhülün səsi batıl oldu. Qara pəhlivanı dik götürüb yerə vurdu.

Əhsən, afərin səsi meydanı bürüdü. Cəfər paşa Dəmirçioğlunu hüzuruna çağırırdı. Soruşdu ki:

- Pəhlivan, de görüm kimsən? Kimin pəhlivanısan? Buraya nəyə gəlmisən?

Dəmirçioğlu gözlərini dolandırıb, bir dəfə Telli xanıma baxdı, dedi:

Qalxıb Çənlibeldən, düşmüşəm yola,
Ərzurumun bazarına gəlmişəm,
Əcəl köynəyini geyib əynimə,
Cəng-cidalın güzarına gəlmişəm.

Cəfər paşa dedi:

- Sənin aşqlığın da var imiş ki...

Dəmirçioğlu Cəfər paşaya cavab vermədi. Bir də Telli xanıma tərəf baxıb dedi:

Əyləşmişdim orda, söhbətin keçdi,
Qalxdı könül quşu, dolu mey içdi;
Telli xanım, sədan gəldi, yetişdi,
Sən gözəlin ilqarına gəlmişəm.

Telli xanım mətləbi anladı. Bildi ki, bu Çənlibeldən gələndi. Ancaq kim olduğunu bilmədi. Bilmədi ki, Koroğlu özüdür, ya onun dəlilərindəndir. Burada Dəmirçioğlu aldı üçüncü xanəni, dedi:

Dəmirçioğluyam, yalan gəlməz dilimə,
Müxənnət yapışar çətin əlimə,
Misri qılınc bağlamışam belimə,
Tərhanların tavarına gəlmişəm¹⁴.

Telli xanım bildi ki, bu, Koroğlu deyil, onun dəlilərindən biridir. Amma baxdı ki, kim olur-olsun, kişinin nə qoçaqlığına, nə də gözəlliyinə söz ola bilməz.

Cəfər paşa dedi:

- Mən sənin dediklərindən heç zad başa düşmədim. Bir əməlli-başlı de görüm, kimin pəhlivanısan? Səni özümə pəhlivan götürsəm qalarsanmı?

Dəmirçioğlu dedi:

- Cəfər paşa, izin ver atımı minim, sonra sənə cavab verim.

Bunu deyib, Dəmirçioğlu qızılquş kimi tullanıb Ərəb atın belinə qondu. Cəfər paşaya üzün tutub dedi:

- Cəfər paşa, bil və agah ol! Mənim adım Dəmirçioğludur, özüm də çənlibelli qoç Koroğlunun dəlilərindənəm. Gəlmişəm Telli xanıma aparam.

Bunu deyib Dəmirçioğlu atı hərəkətə gətirdi. Qaçaraqda əlini atıb Telli xanımı pərdə qarışıq götürüb atın tərkinə qoydu. Ara qarışdı. Adamlar bir-birinə dəydilər. Dəmirçioğlu meydandan çıxıb, Çənlibelə tərəf yol başladı.

Handan-hana Cəfər paşa özünə gəlib hay saldı. Qoşun atlanıb Dəmirçioğlunun dalına düşdü.

Dəmirçioğlu elə təzəcə şəhərdən çıxmışdı, gördü şəhər tərəfdən böyük bir qoşun gəlir.

Telli xanım qoşunu görcək dedi:

Osmanlı qoşunu gəlir qurd kimi,
Var get, əcəm oğlu, durma bu yerdə!
Başın gedər, göydən qalar yurd kimi,
Var get, əcəm oğlu, durma bu yerdə!

Dəmirçioğlu onun cavabında dedi:

Osmanlı qoşunu gəlsə qurd kimi,
Ölər əcəm oğlu, getməz bu yerdən!
Başım getsə, göydən qalsa yurd kimi,
Ölər əcəm oğlu, getməz bu yerdən!

Telli xanım dedi:

Qoşun gəlib, indi səni tutarlar,
Qollarını dal gərdəndə çatarlar,
Qul deyibən Həbəşədə satarlar,
Var get, əcəm oğlu, durma bu yerdə!

Dəmirçioğlu dedi:

Qoşun gəlsə, məni burda tutsalar,
Qollarımı dal gərdəndə çatsalar,
Qul deyibən Həbəşədə satsalar,
Ölər əcəm oğlu, getməz bu yerdən!

Telli xanım dedi:

Telli xanım ərzin sənə eyləsin,
Dili tutmur beş kəlməni söyləsin,
Bircə igid min qoşuna neyləsin?
Var get, əcəm oğlu, durma bu yerdə!

Dəmirçioğlu dedi:

Dəmirçioğlu dərdin kimə söyləyər?
Şirin canın sənə qurban eyləyər.

Yüz min tülkü bir aslana neyləyər?

Ölər əcəm oğlu, getməz bu yerdən!¹⁵

Telli xanım gördü yox, Dəmirçioğlu gedən deyil. Qoşun da yaxınlaşır.

Dedi:

- Onda mən də sənə kömək eləyəcəyəm.

Dəmirçioğlu bir ətrafa baxıb gördü yolun kənarında bir mağara var. Qılıncını, qalxanını Telli xanıma verib dedi:

- Yaxşı, al, bu sənin üçün qılınc, bu da qalxan. Gir bu mağaraya, pal-paltarını yör-yöndəmə sal, gəl!

Telli xanım atdan düşdü, qılıncı, qalxanı götürüb, mağaraya girdi.

Dəmirçioğlu da elə bunu istəyirdi. Mağaradan bir az aralı yekə bir daş var idi. Tez onu yumbaladıb gətirdi, mağaranın ağzına tıxadı, dedi:

- Telli xanım, Koroğlu mənə deyib ki, gərək yerdə də olsa, göydə də olsa Telli xanıma gətirəsən. Nigar xanım sənin yolunu gözləyir. İndi mən səni dava meydanına qoya bilmərəm. Başına bir iş gələr, onda gərək mən Nigar xanımın, Koroğlunun, dəlilərin üzünə çıxmayam. Bir də sən dava eləsən, dəlilər deyərlər ki, Dəmirçioğlu arvad köməyinə qalıb. Sən otur orada, mən davanı eləyim, işimi görüm, qurtarım sonra çıxıb gedərik.

Dəmirçioğlu sözünü qurtardı, qayıdıb atı mindi.

Cəfər paşanın qoşunu gəlib çatdı. Dəmirçioğlu yayı çiyindənən aşırı, oxları bir-bir çilləyi-kamana mindirib, yerindən tərpənəni vurub yerə saldı. Cəfər paşa baxdı ki, meydana çıxmaq istəyən yığılır. Qorxudan bir adam qabağa getmək istəmir. Qoşun böyüklərinə qışqırdı ki:

- Nə dayanmısınız? Bir nəfər adam nə oldu ki, hamının gözünü qorxutdu? Bu saat tutun, qollarını bağlayın!

Dəmirçioğlu dedi:

Hədyan demə, Cəfər paşa,
Dəmirçioğlu mənəm, mənəm!
Çəkdirərəm sənə haşa,
Dəmirçioğlu mənəm, mənəm!

Qulac qollarımı gərrəm,
Meydanda hünər göstərrəm,
Cəmdəyini yerə sərrəm,
Dəmirçioğlu mənəm, mənəm!

Ərəb at çətin tutular,
Qarğı qulaqlar çatılar,
Hayqırıb, dağdan atılar,
Dəmirçioğlu mənəm, mənəm!

Şəhərlərini talayan,
Yurdunda ocaq qalayan,
Özü öz qanın yalayan,
Dəmirçioğlu mənəm, mənəm!

Dəmirçioğlu düşməz gücdən,
Qorxmaz müxənnətdən, bəcdən,
Bac allam nağdından, vecdən,
Dəmirçioğlu mənəm, mənəm!

Sözün qurtarıb, Dəmirçioğlu əlini atdı ox qabına. Baxdı ki, qırx oxun qırxı da qurtarıb. Qoşun böyükkləri də bunu başa düşdülər. Yerbəyerdən onun üstünə hücum elədilər.

Dəmirçioğlu üstündə nə qədər yaraq-yasaq var idisə hamısını çıxardıb atdı. Belindəki kotan zəncirini açıb əlinə aldı. Atı cövlana gətirib dedi:

Cəfər paşa, bu gün döyüş günüdür,
Yığıbsan başına nə lohüləngi?
Yarpaq kimi baş bədənnən tökərəm,
Mənəm cəzirənin əsil pələngi.

Bizim dəllər ər meydanda mərd olar,
Qovğa günü iki gözü dörd olar,
Talaram şəhrini yeri yurd olar,
Mənəm burda dəryaların nəhəngi.

Çay kimi coşmuşam, daha sönmərəm,
Əsgər nədi, qoşun nədi qanmaram,

Qəsəm olsun bu meydandan dönmərəm,
Axır suda sınar suyun səhəngi.

Qoşun yenə də bir şey eləyə bilmədi. Dəmirçioğlu hər dəfə xənciri tovlayanda beş-altı adam cəhənnəmə vasil olurdu.

Axırda Cəfər paşa əyyarları çağırdı ki:

- Bu kafir oğlu kafir qoşunu qırdı qurtardı. Bir tədbir tökün!

Əyyarlar başladılar Dəmirçioğlunun üstünə bihuşdarı səpməyə. Hər tərəfdən o qədər bihuşdarı səpdilər ki, axırda Dəmirçioğlu huşdan gedib yığıldı.

Qoşun sevincək onun dövrəsini aldı. Amma bir nəfər adam da yaxına gələ bilmədi. Ərəb at quyruğunu qaldırıb ətrafı fırlanmağa başladı. Gələnləni dişilə, tərpiylə qızıl qana boyayıb, şıl-küt elədi.

Dəmirçioğlu üç gün orada qaldı, atın qorxusundan bir adam yaxına gələ bilmədi. Ancaq hərdən-birdən Dəmirçioğlu huşa gələndə hər tərəfdən bihuşdarı səpib yenə onu yuxladırdılar. Bu minval ilə üç gün keçdi. Dördüncü gün ilxını haylıyıb buraya gətirdilər. Ərəb atı ilxını görüb, Dəmirçioğludan əl çəkdi, ilxıya qoşulub otlamağa başladı.

Dəmirçioğlunu götürüb şəhərə gətirdilər. Amma nə qədər axtarılsa, Telli xanımı tapa bilmədilər. Cəfər paşa götürüb xotkara bir namə yazdı ki: «Koroğlunun bir dəlisini tutmuşam. Nə təhər deyirsən eləyim». Naməni bir qasid ilə xotkara göndərdi, Dəmirçioğlunu da pəhlivan meydanında bir ağaca sarıtdı, üstünə keşikçilər qoydu.

Dəmirçioğlu pəhlivan meydanında qalsın, Telli xanım mağarada, Ərəb atı ilxıda, indi sənə kimdən deyim, Koroğludan.

Vədədən çox keçmişdi. Dəmirçioğludan xəbər gəlmədi. Koroğlunu fikir götürmüşdü. Ürəyinə dammışdı ki, Dəmirçioğlunun başında bir iş var. Amma hələ gözləyirdi ki, bir-iki gün də keçsin, görsün nə olur. Gecənin bir vaxtı bir də yuxuda gördü ki, bir dişilə laxlayıb, ağzı qan ilə doldu. Səksənib, yuxudan ayıldı. Elə bir nəre çəkdi ki, bütün dəlilər yuxudan qalxdılar.

Koroğlu dəliləri yanında görəndə aldı görək nə dedi:

At belinə dəlilərim,
Sizə qurban can, yerisin!..

Tutulubdu Dəmirçioğlu,
İgid pəhlivan yerisin!..

Yağılar çəksin amanı,
Gözüm görməsin yamanı,
Leş-leşə verək düşmanı,
Axsın, qızıl qan yerisin?..

Qoç Koroğlu gələr cuşa,
Polad qalxan tutar başa,
İgidlər dursun savaşa,
Qıran sultan, xan, yerisin!..

Dəlilər işi belə görəndə yaraqlanıb atlandılar. Koroğlu özü də misri qılıncı belinə bağladı, qalxan asdı, nizə götürdü, sıçrayıb tərən kimi Qıratın belinə qondu. Çənlibeldən ildırım kimi endilər. Üz tutub Ərzuruma getdilər. Dağları, daşları, üz elədilər, dərələri, təpələri düz elədilər. Gəlib Ərzuruma çatdılar.

Cəfər paşa, o gündən ki Dəmirçioğlunu tutmuşdu, hər gün yanına gəlib Telli xanımın yerini soruşurdu. Dəmirçioğlu da hər dəfəsində ona cavab verirdi ki:

- Cəfər paşa, mənim adım Dəmirçioğludur, özüm də Koroğlu dəlisiyəm. Biz ölərik, düşməyə sirr vermərik. Sən bir də Telli xanıma görməyəcəksən.

Cəfər paşa da hər gün onu yeddi pəhlivana döydürüb, sonra da dərisindən bir qarış soydurub yerinə saman təpdirirdi.

Belə-belə bir neçə gün keçdi. Qasid xotkardan xəbər gətirdi ki: «Cəfər paşa, Koroğlunun dəlisini tutdurmusan, naməm çatan kimi onu dar ağacından asıb, xəbərini mənə gətirərsən. Özün də qoşunu hazırla, yaxın zamanda Koroğlunun üstünə yeriş eləyəcəyik».

Cəfər paşa naməni alan kimi car çəkdirib hamıya xəbər verdi ki: «pəhlivan meydanına yığılın, Koroğlunun dəlisini dara çəkəcəyəm».

Koroğlugil o zaman gəlib Ərzuruma çatdılar ki, hamı pəhlivan meydanına yığılmışdı. Koroğlu işi belə görəndə şəhərin kənarında atdan düşdü, paltarını dəyişdi, bir aşıq

paltarı geydi, bir saz da götürüb dəlilərə dedi:

- Biz şəhərə belə girsək, işi bilib Dəmirçioğlunu tələf elərlər. Siz burada dayanıb məni gözləyin. Elə ki nəyə çəkdim, onda özünüzü qoşuna vurun!

Bunu deyib özü pəhlivan meydanına yollandı. Koroğlu o vaxt pəhlivan meydanına yetişdi ki, cəlladlar dar ağacını hazırlayırdılar. Koroğlu baxdı ki, meydanın ortasında torpaqdan bir təpə düzəldiblər. Dar ağacını da təpənin üstündə qurublar.

Xotkarın naməsi gələndən sonra Cəfər paşa arxayınlaşmışdı. Xotkar yazmışdı ki, qoşun hazırlayır, Çənlibelə yerləşəcək. İndi Dəmirçioğlunu elə öldürmək istəyirdi ki, Koroğlunun ürəyinə dağ çəksin. Bu torpaq təpəni də onun üçün hazırlamışdı. Adını da qoymuşdu Çənlibel. Dəmirçioğlunu ələ salıb deyirdi ki, səni Çənlibeldə asacağam.

Cəfər paşa Koroğlunu çiyində saz görcək çağırırdı ki:

- Əy, yansa, yaxşı gəlibsən. Bu gün bizim bayramımızdır. Gəl, sən də bir az çal, oxu!

Koroğlu dedi:

- Həmişə bayramda olasan, paşa! Ancaq bu hansı bayramdır?

Paşa lovğalana-lovğalana dedi:

- Yansa, Koroğlunu tanıyırsanmı?

Koroğlu dedi:

- Tanıyıram, paşam! Çox qansız adamdır.

Paşa dedi:

- Odur, bax! Onun bir dəlisini tutdurmuşam. İndi asdıracağam. Bayram onun bayramıdır.

Koroğlu belə baxanda gördü meydanın başında Dəmirçioğlunu zəncirə çəkiblər. Qıclarının dərisini ələ soyublar ki, parça-parça sallansın. Rəngi ağappaq ağarıb, ələ bil ki, eyni meylat rəngidi. Hirs Koroğlunun təpəsinə vurdu. Bir istədi ki, ələ əlini uzadıb tutsun paşanın xirtdəyindən, çəkib çəçənəyini ayırsın. Bir də fikirləşdi ki, dəlilər hələ uzaqdadır, ələ ələsə ara qarışar.

Paşa başının adamları ilə Dəmirçioğlunun yanına gəldi. Koroğlu da gəlib bir az aralı dayandı. Dəmirçioğlu o qədər qan itirmişdi ki, huşu başında deyildi.

Paşa ayağı ilə onu vurub dedi:

- Yarım saatlıq ömrün qalıb. Bax, o dağı görürsən ki? Yarım saatdan sonra səni orada dara çəkdirəcəyəm.

Dəmirçioğlu bunu eşidib gözlərini yumdu, üzünü də o yana çevirdi.

Paşa dedi:

- Sən gəl, inad olma! Telli xanımın yerini de, səni buraxım, çıx, get!

Dəmirçioğlu Cəfər paşanın cavabında dedi:

- Cəfər paşa, hər gün bu sözü mənə niyə deyirsən? Mən Koroğlu dəlilərindənəm. Biz ölərik, yağıya sirr vermərik. Telli xanım çoxdan Çənlibeldədir.

Bu yerdə Koroğlu özünü saxlaya bilmədi. Sazı döşünə basıb dedi:

Dəmirçioğlu, dəlilərim

Qisasını alar indi.

Sultana, paşaya, xana,

Misri qılınc çalar indi.

Dəmirçioğlu Koroğlunun səsinə eşitcək dik gözlərini açdı. İstədi qalxsn, Koroğlu ona göz basıb dedi:

Olum mən sənin qurbanın,

Mərd igidsən, qıydın canın,

Comərd dəlilər düşmanın

Yanar oda qalar indi.

Uyma yağının felinə,

Gərək Koroğlu bilinə.

Qızıb Ərzurum elinə

Bir vəlvələ salar indi.

Cəfər paşa soruşdu:

- Yanşaq, o səni görcək ayağa durmaq istədi. Yoxsa bir-birinizi tanıyırsınız?

Koroğlu dedi:

- Tanıyıram, paşam. Bu heyvərə oğlu heyvərə bir dəfə mənə soyub bütün var-yoxumu əlimdən alıb.

Paşa dedi:

- Eybi yoxdu. O mənə də az dağ çəkməyib. İndi qisasımızı alırıq.

Koroğlu dedi:

- Paşa sağ olsun! Sinəmə üç xanə söz gəlib, icazə ver, onu deyim.

Paşa icazə verdi. Aldı Koroğlu dedi:

Cəfər paşa, bu gün qisas günüdür,
Müxənnət ölkəsi gərək talana!...
Mərd igidlər qovğa günü düşəndə
Şərbət deyib öz qanına yalana!...

Dəmirçioğlu başa düşdü ki, Koroğlu ona işarə edir, ona ürək-dirək verir. Dedi:

- Paşa, məni öldürəcəksiniz. Heç olmasa sazımı verin, onun cavabını verim, sonra ölüm.

Dəmirçioğlunun sazını verdilər. Alıb sazı döşünə basdı, dedi:

Çənlibeldən Ərzuruma gələndə,
Cəfər paşa düşdü mənim dəstimə.
Axtardım şikarı, yerində tapdım,
Qoymadılar tez yetirəm dostuma.

Koroğlu dedi:

Sam yeli tək üstlərindən əsəndə,
Dava günü öz canından küsəndə,
Misri qılınc kəllələri kəsəndə,
Bağırsaqlar cəmdəklərə dolana.

Aldı Dəmirçioğlu dedi:

Aslan kimi mərd meydanda dururdum,
Hər tərəfə misri qılınc vururdum,
Əsgərləri, paşaları qırırdım,
Namərd əyyar dərman səpdi üstümə.

Koroğlu dedi:

Eşitginən Koroğlunun sözünü,
Mən bilirəm əyrisini, düzünü,
Bircə görsem Telli xanım üzünü,
Könül cəlvələyə, can havalana.

Dəmirçioğlu dedi:

Axtardığın bir pünhanda yatıbdır,

Düşmanlarım mətləbinə çatıbdır,
Cəfər paşa indi məni tutubdur,
İstəyir ki, saman təpə pustuma.

Axır xanələrdən Cəfər paşa şübhələndi. Gördü yox, bunlar düşmən kimi danışmırlar. Yavaşca yanındakı pəhlivanlardan birinə pıçıldadı ki:

- Bu adamdan mənim gözümlə su içmir. Deyəsən, bu da Çənlibeldən gələndi. Hazır olun, bunu tutmaq lazımdır.

Ondan üzün Koroğluya tutub dedi:

- Yanşaq, indi de görüm sən özün kimsən? Kimin yanşa-ğışan?

Cəfər paşa istəyirdi ki, onu xam salsın. Ta ki pəhlivanlar hazırlansınlar. Amma Koroğlu məsələni başa düşmüşdü, dedi:

- Paşam sağ olsun! Qulaq as, indi deyim mən kiməm.

Qul deyərlər qulun boynun burarlar,
Qullar qabağında gedən tirəm mən.
Hesabiyə dağ da olsam əyilləm,
Bədhəsaba yaman kinligirəm mən.

Qırram qoşununu xaki-pay kimi,
Bir qılınc vuraram Əmiray kimi,
Mən coşmuşam boz-bulanıq çay kimi,
İnanma ki, neçə ilə sönməm mən.

Koroğlu da yatıb-yatıb oyanmış,
Misri qılınc qızıl qana boyanmış,
Mən poladam, dəmirçidə dayanmış,
Şişə döyləm əl dəyəndə sınaq mən.

Sözü qurtarıb Koroğlu bir dəli nəre çəkdi. Dəlilər hər tərəfdən töküldülər. Burada bir savaş oldu, bir savaş oldu ki, ruzigarın gözü hələ belə bir savaş görməmişdi. Koroğlu macal verməyib Cəfər paşanı tutdu. Qoşundan qırılan qırıldı, qırılmayan da Cəfər paşanı tutulmuş görüb davadan əl çəkdi.

Koroğlu hökm elədi ki, Dəmirçioğlunu açıb Cəfər paşanı onun yerində zəncirə vursunlar. Dəlilər Dəmirçioğlunun yanına gəldilər. Baxdılar ki, Dəmirçioğlu lap əldən düşüb,

Koroğlu onu belə görədə ürəyi qubar elədi.

Aldı, görək ona nə dedi:

Məlul-məlul nə baxırsan,
Dəmirçioğlu, Dəmirçioğlu?!
Canım odlara yaxırsan,
Dəmirçioğlu, Dəmirçioğlu?!

Dost dostdan aralı gərək,
Qovğaya varalı gərək,
İgidlər yaralı gərək,
Dəmirçioğlu, Dəmirçioğlu?!

Qoç Koroğlu eylər savaşı,
Kəsər, tökər çox qanlı baş,
Telli xanım sənə peşkaş.
Dəmirçioğlu, Dəmirçioğlu?!

Dəmirçioğlu Telli xanımın adını eşinədə gözləri açıldı.

Dedi:

- Koroğlu, Telli xanım mağaradadı. Adam göndər gedib
gətirsinlər.

Dəli Həsən mağaranın yerini-yurdunu öyrənib, dəlilərdən
də bir neçəsini götürdü, gedib Telli xanımı gətirdi.

Dəmirçioğlu Telli xanımı görcək dedi:

Ədəb ilə, ərkan ilə,
Telli gəlir qarşımıza.
Mən qurbanam o dildara,
Əcəb gəlir tuşumuza.

Durub daldada baxanda,
Canım odlara yaxanda,
Yarım seyrinə çıxanda,
Nə xoş gəlir xoşumuza.

Dəmirçioğlu, nə olacaq!..
Bülbül ölsə gül solacaq,
Qadir mövladan gələcək
Nə yazılıb başımıza.

Dəmirçioğlunun sözü Koroğluya yaman əsər elədi.

Dedi:

- Dəmirçioğlu, qorxma, dünyanı dağıdaram, səni ölməyə qoymaram.

Sonra Cəfər paşaya üzünü tutub dedi:

- Düş qabağıma. Gərək səni özüm öz əlimlə bu dar ağacından asam.

Bunu deyib Koroğlu Qıratı mindi, Cəfər paşanı qabağına saldı. Təpənin ətrafında onu dörd dolandıрмаğa başladı.

Dedi:

- Sən mənim dəlimi bu dağda asdırmaq istəyirdin. İndi dolan bu dağı.

Onda sazi döşünə basdı, dedi:

Qoymam qala Cəfər paşa.

Sən də bu dağı, bu dağı...

Çəkdin çal-çarpaz sinəmə

Sən də bu dağı, bu dağı...

Tutdurmuş idin dəlimi,

Sındırmış idin belimi,

Satın gəzirdin ölümü

Sən də bu dağı, bu dağı...

Dəlimi saldın zindana,

Bais oldun nahaq qana,

Namərdliklə vurdun cana

Sən də bu dağı, bu dağı...

Acışdırdın ac aslanı,

Qılinc qınında paslanı,

Qoymam, qırram bəyi, xanı,

Səndə bu dağı, bu dağı...

Koroğluyam saldım talan,

Özün öz qanına yalan,

Qırat döşündə dörd dolan,

Sən də bu dağı, bu dağı...

Koroğlu Cəfər paşanı dar ağacına gətirəndə Telli xanım irəli gəlib yaylığını onun ayağının altına atdı.

Dedi:

- Qoç Koroğlu, qardaşımı mənə bağışla!

Koroğlu Cəfər paşanı buraxdı. Ancaq dedi:

- Cəfər paşa, get, səni Telli xanıma bağışladım, amma bir də girimə keçsən, öldürəcəyəm.

Ondan sonra hay vurub, dəlilər atlandılar. Dəli Həsən Cəfər paşanın kəcavəsini tapıb gətirdi. Dəmirçioğlu ilə Telli xanımı kəcavəyə qoyub yola düşdülər.

Az getdilər, çox getdilər, yolun bir yarısında Koroğlu Dəli Həsənə dedi:

- Gedək, görək Dəmirçioğlu necədir. Gəlib gördülər ki, Telli xanım əyləşib kəcavənin içində, Dəmirçioğlunun da başını alıb dizinin üstünə.

Koroğlu soruşdu:

- Telli xanım, Dəmirçioğlu necədir?

Dəmirçioğlu səsə gözlərini açıb dedi:

- Koroğlu, qorxma, daha mənə ölüm yoxdur. Ancaq sən elə bilmə ki, mən qorxaqlıq eləmişəm, ya düşmənlə bacara bilməmişəm.

Qalxıb Telli xanıma söykəndi, dedi:

Qoşun gəlib səf-səf olub düzüldü,
Halay vurub gəldi mənim üstümə.
Can Koroğlu, öz canımdan qorxmadım,
Qorxum oldu zəfər dəyə dostuma.

Axıracan mən mərdana durmuşam,
Qoşunundan əl tutanın qırılmışam,
Bir diz üstə qırx nəfərin vurmuşam,
Ox-yay dəyib, yara salıb şəstimə.

Dəmirçioğlu hey çağırdı kərimi,
Dost yolunda qoymuş idim sərimi,
Cəfər paşa soydururdu dərimi,
Qəsdi buydu saman təpə pustuma.

Qərək, dəstə nə durdu, nə də dincəldi, gəlib Çənlibelə çatdı.
Nigar xanım qabağa çıxdı. Dəlilərlə, Koroğlu ilə görüşdü.
Telli xanıma xoş gəldin elədi. Dəmirçioğlunu yaralı görəndə
özünü saxlaya bilməyib ağladı. Koroğlu Nigarın yanına
gəldi, aldı görək nə dedi:

Ağlama alagöz Nigar!
Dəmirçioğlu sağalacaq.
Bağrıma basma köz, Nigar!...
Dəmirçioğlu sağalacaq.

Çənlibeldi mənə pənah,
Tapdıraram həkim, cərrah,
Köksünü ötürüb çəkmə ah,
Dəmirçioğlu sağalacaq.

Koroğlu heç əyməz boyun,
Tutacam Telliylən toyun,
Kəsəcəm tuncu, qoç, qoyun,
Dəmirçioğlu sağalacaq.

Deyirlər ki, Koroğlunun Kimyagər Dərviş adında bir həkim dostu var idi. Çağırıb, Dəmirçioğlunu haman Kimyagər Dərvişə tapşırdı. Dava, dərman... Dəmirçioğlu sağalıb durdu ayağa. Nigar xanım Çənlibeldə məclis düzəldib toy elədi. Telli xanımı Dəmirçioğluya verdilər.

EYVAZIN ÇƏNLİBELƏ GƏTİRİLMƏYİ

Yaz təzəcə açılmışdı. Çənlibel yenə də gülə, nərgizə boyanmışdı. Bulaqlar qayır-qayır qaynayır, ürəklər oyur-oyur oynayırdı. Dəlilərin nərəsi yenə də Çənlibeli başına götürmüşdü.

Koroğlu Dəli Mehtəri götürüb atları, ilxıları gözdən keçirmişdi, Kosa Səfəri alıb Yağı qoruğunu gəzmışdi. Tanrıtanımağı çağırıb, bəndəgahları, qaraulxanaları yoxlamışdı. Dəli Həsən dəlilərin hamısını nizama düzüb onun yanına gətirmişdi.

Koroğlu hər şeyi öz qaydasında görəndən sonra Çənlibeldə kef məclisi qurdu.

Saqi tuluqları məclisin ortasına sürüyüb badə gəzdirirdi.

Koroğlu qara bığların altından bir-iki badə keçirəndən sonra dönüb aşiq Cünuna baxdı.

Deyirlər ki, Koroğlu belə dönüb baxanda day aşiq Cünunda sorğu-sual olmazdı. O saat əlini üçtelli saza atıb ortaya çıxardı.

Aşiq Cünun sazı düşünə basıb, bir-iki ağız deyəndən sonra üzün Koroğluya tutdu. Min yerdən «Afərin!... Səd afərin!...» dedilər. Koroğlunun ürəyi atlandı, əlini badəyə atanda Nigar xanım dərin bir ah çəkdi. Koroğlu badəni saxladı. Dönüb yanında oturan Nigar xanıma baxdı. Gördü Nigar xanım elə qəmgindir, elə qəmgindir ki, day necə. Qara qaşlar çatılıb, gözlər doluxsunub, elədi ki, elə bir haya bənddi. Koroğlu dedi:

- Nigar xanım, niyə belə qəmginsən?

Nigar cavab vermədi. Koroğlu bir də soruşdu. Nigarın ala gözlərindən damcı-damcı yaş gillənib, lalə yanaqlardan aşağı gəldi. Koroğlu əlindəki badəni yerə qoydu.

Dəlilər Nigar xanımın xatırını çox istəyirdilər. Şübhələndilər ki, bəlkə Koroğlu onun ürəyinə dəyib. Odur ki, yerbəyerdən qalxdılar: «Nigar xanım, gərək dərini bizə deyəsən. Bəs biz burada ölməmişik ki, sən qəm-qüssə çəkəsən». Nigar işi belə görəndə ürəyi kövrəkləndi, üzünü Koroğluya tutub dedi:

Qəm-qüssə başımdan aşıb,
Məntək dərdə dalan yoxdu.
Ah çəkməkdən bağrım bişib,
Bircə yada salan yoxdu.

Necə baxım ev-eşiyə,
Yaralı könlüm üşüyə,
Toz bürümüş boş beşiyə,
Şirin layla çalan yoxdu.

Çənlibeldə qar görünür,
Güllər mənə xar görünür,
Günüm ahu-zar görünür,
Bir qaydıma qalan yoxdu.

Tutun məclisdə yasımı,
Geymişəm qəm libasımı,
Bu fələkdən qisasımı,
Nə zamandı alan yoxdu.

Sənə deyim ər Koroğlu,
Kəsirlər dağlarda yolu,
Bir çarə söylə, nə olu?
Dərdə çarə qılan yoxdu.

Dəlilər sana düzülər,
Əlim əlindən üzülər,
Bağman ölsə, bağ pozular,
Məntək gülü solan yoxdu.

Çənlibeli güllər bəzər,
Güllər saralsa kim üzər?
Hər quş balasıynan gəzər,
Niyə sənin balan yoxdu?

Koroğlusan, hay salarsan,
Paşalardan bac alarsan,
Neçə şəhərlər talarsan,
Səntək şəhri talan yoxdu.

Nə dərd olsa məni tapar,
Sonsuzluq bir yanıma çapar,
Yarılğan uçar, toz qopar,
Görərsən ki, qalan yoxdu.

Nigarı dərddə gətirən,
Cəsədin qəbrə yetirən,
Koroğlu namın götürən,
Yurdunda son olan yoxdu.

Ustad deyir, Koroğlunu heç kəs ağlayan görməmişdi. Amma Nigar xanımın sözündən sonra Koroğlu elə oldu, elə oldu ki, Nigarın ağlamağı yaddan çıxdı.

Aşiq Cünunun ürəyi tab gətirmədi. Sazını döşünə basıb dedi:

Bürüyüb aləmi şanın, şöhrətin,
Bir de, qoç Koroğlu, nədən məlulsan?
Adın çəkildə titrəyir yağı,
Bir de, qoç Koroğlu, nədən məlulsan?

Dəlilər yeriyr, alaylar bükür,
Düşmanlar əlindən dad, həzər çəkir,
Quşlar qanad salır, şahlar tük tökür,
Bir de, qoç Koroğlu, nədən məlulsan?

Dağların başından keçəmmir karvan,
Ovsarı əlində ağlayır sarvan,
Tacirlər əlindən çəkirlər aman,
Bir de, qoç Koroğlu, nədən məlulsan?

Nərəndən meşədə əsir aslanlar,
Zərbindən titrəyir xotkarlar, xanlar,
Sənə baş əyirlər bəylər, sultanlar,
Bir de, qoç Koroğlu, nədən məlulsan?

Qıratın üstündə dili təng olan,
Paşalar varına talanlar salan,
İskəndərtək sudan bac-xərac alan,
Bir de, qoç Koroğlu, nədən məlulsan?

Çənlibeldə ağır məclislər quran,
Tunçular döşəyən, öyəşlər qıran,
Ayaqlarda əsən, başlarda duran,
Bir de, qoç Koroğlu, nədən məlulsan?

Koroğlunun köhnə yarası təzələndi. Aşıq Cünunun sazını əlindən alıb, bağrına basdı. Dedi:

Sənə deyim, aşiq Cünun,
Gözlərimdə yaş inildər,
Bir igid oğul ucundan,
Şeş atanda beş inildər.

Telli Nigar məlul durar,
Əl qoynunda, boynun burar,
Müjganın sinəyə vurur,
Göz oxşayar, qaş inildər.

Könlümü namərdlər yıxsə,
Polad qolçaq qolum sıxsə,
Misri qılınc qından çıxsə,
Leş sərilər, baş inildər.

Coşdu, dəli könül coşdu,
Mövc verdi, kəllədən aşdı,
Bir meşəyə ki, od düşdü,
Quru yanar, yaş inildər.

Koroğluyam, sözüm çoxdu,
Sözlərim peykanlı oxdu,
Hansı igidin sonu yoxdu,
Ocaq sönər, daş inildər¹.

Aşıq Cünun bilirdi ki, Koroğlunun uşağı olmur. Deyilənlərə görə o, bir dəfə cavanlıqda Alacalar dağında bərk dara düşüb, yeddi gün, yeddi gecə mansırada qalmışdı. Ondan sonra day uşağı olmurdu. İndi işi belə görəndə bu əhvalat aşiq Cünunun yadına düşdü.

Dedi:

- Koroğlu, buna görə sən heç məlul olma! Sənin mənim kimi aşığın var. Dünya ki var, mənim ayağımın altında sini kimidir. Gedərəm, gəzərəm, dolanaram, Rüstəm kimi igid, Yusif kimi gözəl bir oğlan taparam, gəlib sənə xəbər verərəm, gətirib özünə oğul elərsən.

Aşıq Cünunun bu fikrinə hamı afərin dedi. Aşıq Cünun geyindi, keçindi, pul götürdü, qızıl götürdü, sazını da çiyinə salıb yola düzəldi.

Dağlar aşdı, dərələr keçdi. Neçə-neçə oymaqlar, neçə-neçə kəndlər, şəhərlər gəzdi. Hər yerdə məclislər qurdu, dövrənlər açdı, çox oğlanlar gördü, çox igidlər sınaı, amma Koroğluya, Nigara layiq oğul tapa bilmədi. Hər yerdən, hər torpaqdan keçib axırda gəlib Təkə-Türkmanda bir obaya çıxdı. Baxdı ki, budur çoban-çoluc cahal-cumru sürünü, malı döşlərdən töküb obaya gətirirlər. Cavanlar aşıq Cünunu saz çiyində görcək tutdular yaxasından ki, bəs yaxşıca gəlib çıxıbsan, kənddə toy var, gərək səni toya aparaq.

Aşıq Cünuna da elə belə bir məclis lazım idi. Qoşulub onlara birbaşa kəndə getdi.

Axşam toy məclisi quruldu. Toy yiyəsi dövlətli bir adam idi. Türkmanın adlı-sanlı igidləri, ağsaqqal, qarasaqqalları, qızları, gəlinləri, pəpə deyəndən məmə yeyənə qədər hamısı toya gəlmişdi.

Yemək-içməkdən sonra aranı açıb, aşıq Cünunu ortaya çıxartdılar. Aşıq ustadlardan bir-iki ağız demişdi ki, toybəyi üzünü ona tutub soruşdu:

- Aşıq, sən bizim yerlərin adamına oxşamırsan. Bir de görək, haradan gəlib haraya gedənsən? Kimin aşığısan?

Aşıq Cünun dedi:

- Mən adı dillərdə dastan olan qoç Koroğlunun aşığı Cünunam. Çənlibeldən gəlirəm.

İgidlərdən biri Koroğlunun adını eşidib dedi:

- Can aşıq, qurban olum sənə, bir az Koroğludan de! Onu çox igid deyirlər.

Aşıq Cünun gördü fürsətdi. O belə fürsətləri əldən verməzdi. Hər yerdə ki, dövrən açdı, hökmən gərək bir bəhanə salıb Koroğludan deyər idi, onun igidliyindən, mərdliyindən, bəylərlə, paşalarla düşmənlüyindən oxuyaydı. Aşıq Cünun belə çox say-seçmə igidlərin Çənlibelə gəlməyinə, dəlilərə qoşulmağına səbəb olmuşdu. Odur ki, indi fürsət bilib sazı döşünə basdı:

İgidlər oylağı o Çənlibeldə,

Daşdan qala quran qoç Koroğludur.

Kinli paşalara meydan oxuyan,
Çox köhlənər yoran qoç Koroğludur.

Düşmanın üstünü quştək aldıran,
Aslanlar dişindən ovlar saldıran,
Xaqanlar başına şeşpər çaldıran,
Qulac qollar buran qoç Koroğludur.

Dağları, daşları duman бүрүсə,
Qılınclar pas atıb qında çürүсə,
Misir, İstanbul, Şam tamam yerisə,
Tək qabaqda duran qoç Koroğludur.

Qayada tor qurub tərланlar tutan,
Yüz yağını birdən qol-qola çatan,
Ərəb at döşünə sərdarlar qatan,
Ər bağırılar yaran qoç Koroğludur.

Cünun, əyləşiblər ərlər qarşında,
Alaylar boşlanır tər savaşında,
Yeddi min yeddi yüz dəli başında,
Şahlar üstə varan qoç Koroğludur.

Aşıq Cünun sözünü qurtarcaq toybəyi qışqırdı:

- Məni istəyən Koroğlunun aşığına xələt!...

O qədər xələt, o qədər nəmər yığıldı ki, hədsiz, hesabsız. Amma aşiq Cünunun adəti deyildi. Heç yerdə yığılan nəməri, verilən xələti götürməzdi. Yenə də heç bir şey götürməyib dedi:

- Mən Koroğlunun aşığıyam. Pula, nəmərə ehtiyacım yoxdur. Biz öz varımızı, dövlətimizi fağır-füğaraya paylayırıq. Bunları da mən bu yerin çoban-çoluğuna bağışlayıram.

Bunu deyib yenə də sazı döşünə basdı ki, Koroğludan desin, toybəyi onu saxlayıb dedi:

- Aşıq, bir az da bizim yerin igidlərindən oxu!

Aşıq Cünun dedi:

- Başına dönüm, ustad deyib ki, aşiq gördüyünü çağırar. Mən sizin yerin igidlərini görməmişəm, tanımıram, onlardan necə oxuyum? Əgər məclisdə belə igid varsa, qoy dursun,

baxım, tanıyım, sonra da özünə layiq tərifi deyim.

Bu söz aşiq Cünunun ağzından çıxan kimi məclisə bir hay-küy düşdü. Hər tərəfdən başladılar ki, «Qəssaboğlu Eyvaz ortalığa çıxsın». Səs-küy qarışdı bir-birinə. Aşiq Cünun göz gəzdirdi ki, görsün Qəssaboğlu Eyvaz necə adamdı. Amma nə qədər gözlədisə heç kəs yerindən tərpənmədi. Axırda toybəyi üzünü öz yasavullarına tutub soruşdu:

- Qəssaboğlu Eyvaz niyə durmur?

Dedilər:

- Xan sağ olsun, deyir ki, Türkman doludu igidlə, mən onların yanında nəyəm ki, ortaya çıxam?

Toybəyi üzünü məclisin o biri başına tutub dedi:

- Eyvaz, sən bizə ağsaqqallıq eləmə! Kimin ortalığa çıxmalı olduğunu biz bilirik. Dur, çıx ortaya!

Aşiq Cünun baxdı ki, məclisin lap başından bir oğlan durdu ayağa, bir oğlan durdu ki, heç Yusif onun əlinə su da tökməyə layiq deyil. Bu elə bir oğlandı ki, boy, buxun, qaş, göz, elə bil ki, qüdrətin qələmi ilə çəkilmiş bir şəkildə durub. Aşiq Cünun baxdı ki, axtardığını tapıb. Qoç Koroğluya, Telli Nigara layiq oğlan elə budur ki var. Sevindiyindən bilmədi ki, yerdədi, ya göydə. Cuşa gəlib aldı, görək nə dedi:

Məclis başında durubsan,
Kimə çatar soyun, Eyvaz?!
Qaşlarını nə qurubsan,
Bürçə bənzər boyun, Eyvaz!

Gözəllər pişvaza gələr,
Doğan ana qədrin bilər,
Alnın açıq, üzün gülər,
Nə şirindir suyun, Eyvaz!

Sən Yusifi-Kənansanmı?
Paşasanmı, sultansanmı?
Mələksənmi, insansanmı?
Kimə çatar soyun, Eyvaz?!

Çatmaz gücünə nə sən,
Adın dildə əzbər sən,
Koroğlu kimi ər sən,
Axır olur oyun*, Eyvaz!

Aşıq Cünun sənə heyran,
Eyləmə könlümü viran,
Çənlibeldə qurub dövrən,
Bir tutaydım toyun, Eyvaz!

Hər tərəfdən «sağ ol!» səsi ucaldı. Aşıq Cünunun bu ustadlığına hamı «afərin!» dedi. Amma aşıq Cünunun gözləri elə Eyvazda idi. Fikirləşdi ki, Eyvaz gözəllikdə, boy-buxunda doğrudan da Koroğluya layiq oğlandır. Qoy indi bir igidliyini də yoxlayım. Sazı düşünə basıb dedi:

Çənlibel başında əsrəmiş bir nəfər,
Eyvaz, gələr alar Koroğlu səni,
Yıxar qayaları, atar dağları,
Kəməndinə salar Koroğlu səni.

Söz Eyvaza toxundu. İrəli yeriyib məclisin ortasına çıxdı. Dedi:

- Aşıq, sən nəhaq yerə mənə Koroğlu ilə qorxudursan:
İgidlikdə vardır eldə adımız,
Aşıq, bizə Təkə-Türkman deyərlər.
Hara varsaq qabağımız qayıtmaz,
Aşıq, bizə Təkə-Türkman deyərlər.

Aldı aşıq Cünun:

Dinib danışdığı davadır, dovdur,
Söndürən ruzgardır, yandıran qovdur,
Aləmi bürüyən sönməz alovdur,
Alovlara qalar Koroğlu səni.

Eyvaz dedi:

Düşman gözün oyum-oyum oyaram,
Mənsur kimi dərisini soyaram²,
Koroğlunu qızıl qana boyaram,
Aşıq, bizə Təkə-Türkman deyərlər.

*Oyun.

Aldı aşiq Cünun:

Dava günü qulac qolu qayıtmaz,
Nərəsindən gecə igidlər yatmaz,
Yerdə olsan, göydə olsan, unutmaz,
Demə, gözdən salar Koroğlu səni.

Eyvaz dedi:

Köhlən minib çıxar olsam yoluma,
Kim yapışar rıkabıma, qoluma?
Koroğlu sağıma, Həsən soluma,
Aşiq, bizə Təkə-Türkman deyərlər.

Aldı aşiq Cünun:

Dağların başında yel kimi əsər,
Bir qılınca yetmiş yeddi baş kəsər,
Tərən gəmişdirib Çənlidə küsər³,
Gələr qıya, çalar Koroğlu səni.

Eyvaz dedi:

Türkmanların say-seçməsin yığaram,
Bulud olub Çənlibelə yağaram,
Koroğlunu özüm tutub boğaram,
Aşiq, bizə Təkə-Türkman deyərlər.

Aldı aşiq Cünun:

Cünun Koroğluya bir şirin nöker,
Düşmanın üstünə göydən od tökər,
Şığıyıb Qıratın tərkinə çəkər,
Əziz-xələf qılar Koroğlu səni.

Eyvaz dedi:

Hayqırır meydanda açsam qol-qanad,
Qarı düşman qabağında olar mat,
Eyvazı qoxutmaz Koroğlu, Qırat,
Aşiq, bizə Təkə-Türkman deyərlər.

Aşiq Cünun axtardığını tapmışdı. Odur ki, vaxt itirməyib toyun sabahısı günü Çənlibelə tərəf yola düşdü. Yel oldu yolda əsdi, yolun damarın kəsdi, az getdi, çox getdi, bir sabah ertəsi özünü Çənlibelə yetirdi. Çənlibelə səs düşdü ki, bəs aşiq Cünun gəlib. Dəlilər, xanımlar hamısı yığıldı onun başına.

Koroğlu dedi:

- Aşiq Cünun, de görüm haralardan gəlirsən? Niyə belə gecikdin? Bu səfərdə nə gördün, nə eşitdin?

Aşiq Cünun üçtelli sazı bağına basıb dedi:

Gəzdim şəhərlər, obalar,
Keçdi zimistan, yaz gördüm,
Dolandım çöllər, səhralar,
Bulaq üstə yarpız gördüm.

Dən-dən oldu dağlarda qar,
Bağlar gətirdi heyva-nar,
Dolandı qış, gəldi bahar,
Göllərdə ördək, qaz gördüm.

Dolandım neçə oymağı,
Keçdim düzü, aşdım dağı,
Hələb qəsri, Bağdad bağı,
Döşənmiş payandaz gördüm.

Gedəndə mənə oldu tuş,
Qars, Kağızman, İstanbul, Muş,
Çanaqqala, Sarıqamış⁴,
İgidlərin şahbaz gördüm.

Alacalardan aşanda,
Ərzurumu dolaşanda,
Qənimlərtək savaşıanda,
Gözü qanlı xırsız gördüm.

Əyri qılıncı belində,
Tərifli mərdlər dilində,
O Təkə-Türkman elində⁵,
Qəssaboğlu Eyvaz gördüm.

Mərəkədə başda duran,
Meydanda igidlər yoran,
Hərdən pişvazına varan,
Qırx incəbelli qız gördüm.

Laçın kimi göydə süzər,
Namərdlər bağrını əzər,
Məclisində saqi gəzər,
Ortada söhbət-saz gördüm.

Aşıq Cünun, de üzbarı,
Dolandım dünyanı yarı,
Qoç Koroğlunun Nigarı,
Eyvaztək əri az gördüm⁶.

Söz tamam oldu. Aşıq Cünun sazla dediyi kimi sözlə də danışdı. Eyvazı o qədər təriflədi ki, hamı görməzə-bilməzə ona aşıq oldu. Dəlilər üzvlərini Koroğluya tutub dedilər:

- Koroğlu, indi fikrin nədir?

Koroğlu bir dəlilərə baxdı, bir dönüb alagöz Nigara baxdı, dedi:

Tanrıdan dövlət istəmə:
Qaxətdə bir bağım ola!...
İçində mərmər hovuzu,
Üç güllü otağım ola!...

Poladdan qolçaq qoluma,
Dəlilər sağ-soluma,
At minəm, düşəm yoluma,
Çənlibel durağım ola.

Qoç Koroğlu ər yaşında,
Qüdrət qələmi qaşında,
Əyləşəm məclis başında,
Xan Eyvazım sağım* ola⁷.

Söz tamam olcaq Nigar xanım saqiyyə göz elədi. Ara açıldı. Süfrə döşəndi. Saqi ortaya girdi. Deyirlər ki, Koroğlunun hər piyalası yarım tuluq şərab idi. Koroğlu birinci bədəni içəndən sonra Dəli Mehtəri çağırdı ki:

- Əy, çək, Qıratı yəhərlə.

Dəli Mehtər Qıratı yəhərləyib Koroğlunun bərabərinə gə-

*Saqi.

tirdi. Koroğlu xanımlarla, dəlilərlə görüşdü, halallaşdı. Qıratı minmək istəyəndə Nigar irəli yeriyib dedi:

- Ay Koroğlu, Təkə-Türkman kimi qorxulu uzaq səfərə gedirsən. Qoy dəlilərdən də bir neçəsi yanınca getsin. Demək olmaz. Birdən dava-zad olar, sənin üçün yalnız yaxşı keçməz.

Koroğlu dedi:

- Nigar xanım, sən Çənlibeldən, dəlilərdən yaxşı muğayat ol! Məndən qorxma, Qırat ki altımdadı, mənə zaval yoxdu. Hardan olsa, vurub, yarıb salamat çıxacağam. Ürəyini sıxma. Bir neçə günə Eyvazı gətirib sənə çatdıraram.

Koroğlu Qıratın ziltəngini bərkitdi. Bir əlini atın yalmanına atıb belinə sıçradı. Dəlilər, xanımlar Koroğlunun elə Qırata sıçramağını gördülər, Qırat yel kimi əsdi, quş kimi uçdu. Gədəklər keçdi, bellər aşdı, yoxuşlar çıxdı, enişlər endi, yerin damarını kəsib, bir neçə gündən sonra Təkə-Türkmana çatdı.

Koroğlu uzun yol gəlmişdi deyən çox acmışdı, bərk də yorulmuşdu. İstədi ki, düşsün, həm atı dincəlsin, həm də ki, özü bir az yeməkdən, zaddan tapıb yesin. O yan-bu yana göz gəzdirdi, bir də gördü ki, yoldan bir az aralı bir çoban qoyun otarır. Düşüb qıratı otlamağa ötürdü, özü çobanın yanına gəlib dedi:

- Çoban qardaş, atalar deyiblər ki, acdın çobana, yoruldun sarbana. Çörəkdən-zaddan nəyin var?

Çoban dedi:

- Qardaş, süd boldur, ancaq çörək qonağa layiq deyil, dünəndən qalıb quruyub.

Koroğlu dedi:

- Bəri ver görüm, ziyan yoxdur. Bu çölün düzündə nə quru, nə yumşaq?

Çoban canlı, qüvvətli, yekə bir adam idi. Çanağı da batman yarım süd tuturdu. Çanağı əlinə alıb bir neçə qoyunu sağdı, bir az da çörək gətirib dedi:

- Qonaq qardaş, gərək məni bağışlayasan. Çörək çox qurudur. Heç bilmirəm necə yeyəcəksən.

Çobanın cavabında Koroğlu dedi:

- Fikir eləmə, gətir bəri. Elə acam ki, daşdan yumşaq hər nə olsa, yeyəcəyəm.

Koroğlu quru çörəkləri doğrayıb südün içinə tökdü. Çanaq ilə ağızbaağız süd doğramasını eləyib, əlinə də bir qaşq alıb üstünə düşdü. Ona kimi Qırat da otlayıb doydu.

Koroğlu öz-özünə fikir eləyib dedi: Mən obaya bu paltarla getsəm, tanıyrlar. Yaxşısı budur ki, paltarımı bu çobanla dəyişdirim. Üzün çobana tutub dedi:

- Çoban qardaş, mənə yaxşıca doydurdun. İnşallah, vaxt olar, yaxşılığından çıxaram. Ancaq indi səndən bir təvəqqüm də var.

Çoban dedi:

- Buyur, qardaş! Əlimdən gələni əsirgəmərəm.

Koroğlu dedi:

- Çoban qardaş, mən bu yerin adamı deyiləm. Çox uzaqdan gəlmişəm. Bizim yerlərdə davar qismi bir az çətin tapılan şeydi. Amma sizin bu yerlərdə bol olur, özü də ucuz. İndi mən gəlmişəm burdan bir az mal-davar alıb aparam. Ancaq qorxuram ki, mənə bu paltarda, bu yar-yasaqda görüb qorxudan heç kəs mənəmlə sövdə eləməyə. Gəl, biz paltarlarımızı dəyişdirək. Mənim atım da qalsın burada, sənənin yanında. Mən gedim alverimi eləyim. Qayıdan baş, genə də dəyişərik. Mən də sənənin yaxşılığından çıxaram.

Çoban dedi:

- Neynək, qardaş necə deyirsən elə də eləyək. Ta ki sənənin işin düzəlsin.

Qərək, Koroğlu çobanın paltarını alıb geyindi, çomağını da əlindən alıb obaya tərəf yollandı.

Aşıq Cünun qəssabın dükanının yerini, yurdunu öyrənib ona demişdi. Koroğlu birbaşa gəldi dükanın qabağına. Baxdı ki, dükən bağlıdır. Sorax-salix ilə öyrəndi ki, bəs Eyvaz atası qəssab Alı⁸ ilə çölə sürüləri yoxlamağa gedib. Koroğlu buna çox sevindi. Sürülərin yerini öyrənib çölə tərəf yollandı. Elə obadan təzəcə aralanmışdı ki, gördü budur, bir qoca qəssab sürüdən otlik qoyun ayırır. Koroğlu irəli gəlib salam verdi. Qəssab əleyk alıb soruşdu ki:

- Mənə görə nə qulluğun?

Koroğlu dedi:

- Qul sahibi olasan, ağa. Çodaram, qoyun almaq istəyirəm.

Qəssab Alı bunu eşitcək səsləndi ki:

- Ədə Eyvaz, bəri gəl, müştəri gəlib. Gəl kömək elə.

Koroğlu baxdı ki, sürünün o biri başından bir oğlan gəlir, Cünun bir demişdisə bu beşdi. Elə doğrudan da Nigara yaraşan oğuldur. Eyvaz gəlib çatdı. Salam, əleykəssələmdən sonra qəssab Alı Koroğludan soruşdu:

- Oğul, sənə nə qədər qoyun lazımdır?

Koroğlu dedi:

- Ağa! Mən min dənə ətlik alacağam.

Qəssab Alının çiçəyi çırtırdı. Dedi:

- Oğul, bax bu sürü yaxşı ətlikdir. İçində bir dənə də olsun sağmal yoxdu. Al elə bunu verim sənə. Xeyir görərsən.

Koroğlu bir-iki qoyun əllədi, baxdı, soruşdu ki:

- Bəs, ağa, bunların qiyməti nəçədir?

Qəssab Alı dedi:

- Vallah, indi qoyun qismi bir az bahadır. Ancaq görürəm, sən uzaqdan gəlibsən. Sənə birini iki түмəндən hesab elərəm.

Koroğlu dedi:

- Yox, ağa, mən o qiymətə qoyun ala bilmərəm.

Qəssab Alı nə qədər dil-ağız tökdüsə gördü ki, yox, müştəri heç ipə-sapa yatan deyil. Axırda dedi:

- Oğul, sən de görək bəs nəçəyə alarsan?

Koroğlu dedi:

- Ağa, bizim yerlərdə qoyunun biri gedir on түмənə. Mən qoyunu səndən iki түмənə alsam, hərəsində səkkiz түмən qazan- cım olur. Bu da ki, insaf deyil. Bu nə yerə sığmaz, nə göyə. Mən qoyunun birini səndən beş түмənə alacağam. Verirsən, ayır, pulunu verim. Yox, vermirsən, onda gedim ayrı adam tapım.

Qəssab Alı gördü ki, bu müştəri lap göydən düşmədi. Dedi:

- Neynək, oğul, sən deyən olsun. Əyə, Eyvaz, ayır sürünü!

Eyvaz sürünü ayırdı. Koroğlu da başladı pulu saymağa. Bir, iki, beş, on, yüz түмənə çatanda bir on beş түмən da atdı ki:

- Bu da bu oğlanın payı.

Hər yüz түмənə on beş түмən, hər yüz түмənə on beş түмən. Eyvaz şübhələndi. Bir Koroğlunun bazburutuna baxdı,

bir bıqlarına baxdı, dedi:

- Ata!

Qədəm qoyub hərdən-hərdən yerişlər,
Bu qılıqda çodar olmaz, hay olmaz.
Beş-beş verər, on beş, on beş bağışlar,
Bu qılıqda çodar olmaz, hay olmaz.

Qəssab Alı dedi:

- Ay bala, çodar olmayıb nə olacaq! Görmürsən pal-paltarını? Görünür ki, bunların yerlərində qoyun çox bahadı.

Eyvaz atasının cavabında dedi:

Mərd igidlər kimi yolları basan,
Tülək tərən kimi bərələr pusan,
Bu ya Koroqludur, ya Dəli Həsən,
Bu qılıqda çodar olmaz, hay olmaz.

Cünun gəldi Çənlibelin elindən,
Eyvaz bülbül olub uçar gülündən,
Bu söz çıxıb telli Nigar dilindən,
Bu qılıqda çodar olmaz, hay olmaz.

Koroğlu gördü ki, Eyvaz onu tanıyıb. Bir tərəfdən buna çox şad oldu ki, ayıq uşaqdır. Bir tərəfdən də qorxdı ki, işin üstü açılar, Eyvaz əldən gedər. Odur ki, üzünü Eyvaza tutub dedi:

- Bala, mən gördüm ki, sən bir yeniyetmə yaxşı oğlansan, istədim sənə maya verəm, damazlıq düzəldəm. Day məni quldur-qaçığa niyə oxşadırsan? İstəmirsən, heç almaram. Gedib ayrı adamdan alaram.

Qəssab Alı hirsələndi. Üzünü Eyvaza tutub dedi:

- Bura şayırılıq, aşılıq yeridir? Qoysana alverimizi eləyək. Eyvaz atasına bir söz deməyib, çəkilib bir tərəfdə dayandı. Qərər, Koroğlu pulu sayıb verdi, sonra qəssab Alıya dedi:
- Ağa, mənim çobanlarım, bax, bu bələnin o biri tərəfində dirlər. İndi bir adam qoş, mənə kömək eləsin, sürünü bələndən aşırıq.

Qəssab Alı Eyvaza dedi:

- Yeri qonağa kömək elə, qoyunları bələndən aşır!
Eyvaz heç bir söz deməyib sürünü haylamağa başladı. Ko-

roğlu qəsdən yolda Eyvaza heç bir söz demədi. İkisi də kirmişcə sürünü bələndən aşırıdılar. Eyvaz baxdı ki, burada doğrudan da ağır bir sürü var. Koroğlu dedi:

- Bacioğlu, sən bir balaca zəhmət çək burada qoyunun qabağında dayan mən çobana xəbər verim.

Bunu deyib, Koroğlu cumdu çobanın yanına:

- Çoban qardaş, mən gəldim, paltarı, yar-yasağı ver!

Elə ki paltarlarını alıb geyindi, yaraqlarını qurşandı. Atın ziltəngini bərkidib hazırladı; ondan üzünü çobana tutub dedi:

- İndi yaxşı-yaxşı mənə qulaq as! Bil, agah ol ki, mən çodar-zad deyiləm. Mən çənlibelli qoç Koroğluyam.

Belə deyəndə çobanın rəngi birtəhər oldu. İstədi dursun. Koroğlu onun çiyindən basıb yerə oturtdu, dedi:

- Hay-küy salma! Mən axtardığımı tapmışam, şıkarımı ovlamışam. Mənə qoyun-zad lazım deyil. Sürünün düz yarısını sənə bağışlayıram. Yarısını da qəssab Alıya verərsən. Deyərsən ki, Eyvazı Koroğlu apardı.

Bunu deyib, Koroğlu ata tullandı. Çoban elə bircə bunu gördü. Qırat bayaq ha gözdən itdi.

Eyvaz dayanmışdı. Bir də baxdı ki, budur, bir atlı gəlir, özü də elə gəlir ki, ildırım kimi. Bir göz yumub-açan saatda atlı onun bərabərinə çatdı. Eyvaz başını qaldırıb gördü nə... atlı çodardı.

Koroğlu dedi:

Qardı Çənlibelin başı,
Varaq, a qəssabın oğlu!...
Gəl gedək düşmana qarşı,
Duraq, a qəssabın oğlu!

Çox oldum davada, doyda,
İgid görmədim sən soyda,
Əl ver, burda sənnən soyda,
Vuraq, a qəssabın oğlu!..

Əcəli qoydum börkümə,
Büründüm çodar kürkünə.

Gəl min Qıratın tərkinə,
Varaq, a qəssabın oğlu!..

Aslanam, deyiləm tülkü,
Tanımıram qorxu, hürkü,
Ərəbi, Əcəmi, Türkü,
Qıraq, a qəssabın oğlu!..

Çoxdur Koroğlunun yaşı,
Nə qovğalar çəkib başı,
Əl ver, sənnən dağı-daşı,
Yaraq, a qəssabın oğlu!..

Eyvaz məsələni başa düşdü. Amma Koroğlu ona macal vermədi. Qırata bir taziyanə vurdu. Atın burnunun deşiklərindən alov çıxdı. Yüyəni gəmirib yel kimi qanadlandı. Çənlibelə tərəf baş alanda Koroğlu qırğı kimi şığıyıb Eyvazı götürdü, atın üstünə qoydu.

Eyvaz dedi:

- İgid, sən olasan inandığın, de görüm sən kimsən?

Koroğlu dedi:

- Dünən Koroğlu idim, bu gün çodar oldum, indi genə də Koroğluyam. Səni Çənlibelə, özümə oğul, dəlilərə sərdar eləməyə aparıram.

Bunu deyib Koroğlu yola düzəlmək istəyirdi ki, baxdı, qəssab Alı bələnin başından qışqıra-qışqıra gəlir. Koroğlu atın başını çəkib dayandı. Alı kişi çatıb gördü çodar dönüb olub bir pəhlivan. Dedi:

Əcəm oğlu, dəli çodar,
Vermərəm Eyvazı sənə.
Eyvazsız qəlbim qan olar,
Vermərəm Eyvazı sənə.

Eyvaz igidlərin gözü,
Burax gəlsin eşit sözü,
Əllisi, altmışı, yüzü,
Vermərəm Eyvazı sənə.

Sinənə çəkməmiş dağı,
Yol al burdan, qanlı yağı,
Bu gözümlün odlu çağı,
Vermərəm Eyvazı sənə.

Küllü məxluqat yığıla,
Çətindi sövdam dağıla,
Kim qıyar belə oğula?
Vermərəm Eyvazı sənə.

Qəssab Alı qılınc çalar,
Düşmandan qisasın alar,
Başın gedər, leşin qalar,
Vermərəm Eyvazı sənə.

Koroğlu qəssabın cavabında dedi:

Canım qəssab, gözüml qəssab,
Qoy aparım mən Eyvazı,
Yerə salma sözüm qəssab,
Qoy aparım mən Eyvazı.

Eyvaz deyib Nigar ağlar,
Köysünü çal-çarpaz dağlar,
Aparmasam qara bağlar,
Qoy aparım mən Eyvazı.

Eyvazın qaradır qaşı,
Tutma mənə tər savaşı,
Dəlilərin olar başı,
Qoy aparım mən Eyvazı.

Tük tökər məndən paşalar,
Xotkarlar çəkər haşalar,
Türkməndə ərler baş alar,
Qoy aparım mən Eyvazı.

Koroğluyam mən, çaparam,
Qiyamət olub qoparam,

Razı olma zornan aparam,
Qoy aparım mən Eyvazı.

Koroğlu sazla dediyi kimi sözlə də dedi:

- Qəssab, mən xotkarlara, paşalara qan udduran qoç Koroğluyam. Mənim övladım yoxdur. Eyvazı aparıram özümə oğul, yeddi min yeddi yüz yetmiş dəliyə sərdar eləyəm. Mən bura gələndə söz verib gəlmişəm. Sən gəl, məni dost-düşmən yanında xəcalət eləmə. Eyvazı mənim əlimdən alma. Qoy aparım, səndən kəm baxsam, bu papaq mənə haram olsun. Hər vaxt da ki, istəsən genə də öz oğlundur. Elə o da, mən də.

Qəssab Alı fikirləşdi ki, bu belə danışır, bunun kefinə dəyib Eyvazı əlindən almaq heç kişilikdən deyil. O, Koroğlunun yanında olsa, mənim də başım uca olar. Sözüm ötkün olar. İstəyəndə də gedərəm, görərəm. Odur ki, dedi:

- Koroğlu, kefinə dəyib Eyvazı əlindən almıram. Apar, get, amma gözün ütsündə olsun.

Koroğlu dedi:

- Arxayın ol! Mən səndən yaxşı ata olacağam. Götür, sürüdən də beş yüz qoyun ayır, apar. Beş yüzünü də çobana bağışlamışam.

Təzədən Koroğlu, Eyvaz qəssab Alı ilə görüşüb, öpüşüb ayrıldılar. Alı Təkə-Türkmana, Koroğlu ilə Eyvaz da Çənlibelə tərəf yola düşdülər.

Koroğlu Çənlibelə getməkdə olsun, indi sənə kimdən xəbər verim, Ərəb Reyhandan.

Ərəb Reyhan Türkmən bəylərindəndi¹⁰. Özü də çox igid adam idi. Bu tərəflərdə indiyə kimi onun sözünün qabağında söz deyən olmamışdı. Koroğluyla Eyvaz qəssab Alıyla elə təzəcə görüşüb ayrılıbmışdılar ki, bu tərəfdən Ərəb Reyhan başında da yüz atlısı gəlib çıxdı.

Qəssab Alıdan soruşdu:

- Ə kişi, onlar kimdilər elə?

Alı dedi:

- Koroğlu idi. Eyvazı götürüb apardı.

Ərəb Reyhan qışqırdı:

- Necə Koroğlu idi, necə yəni Eyvazı apardı? Sən nə

danışırısan? Başına at-zad təpmiyib ki? Niyə verdin?

Qəssab Alı dedi:

- Necə verməyəydim? Əgər mənim Koroğluya gücüm çat-saydı, qəssab niyə olurdu? Mən də olardım sənə kimi pəhlivan da. Sənə gücün çatmayanda mənim gücüm ha-radan çatsın?

Söz Ərəb Reyhanı götürdü. Onun fikri var idi ki, Eyvaz bir az da böyüyəndən sonra, alıb öz dəstəsinə qatsın. Bu barədə bir neçə dəfə Alı kişiylə də demişdi; amma Alının heç Ərəb Reyhanla arası yox idi. Xasiyyətindən xoşu gəlməzdi. Ancaq bir söz də deyə bilmirdi. İndi odur ki, qəsdən belə deyib ona yandı-qındı verirdi. Bir tərəfdən qəssab Alının sözləri, bir tərəfdən Eyvazın əldən getməyi, bir tərəfdən də Koroğlunun Çənlibəldən gəlib Təkə-Türkmanda belə iş görməyi Ərəb Reyhana çox ağır gəlirdi. Başının adamlarına hay vurub Koroğlunun dalına düşdü.

Koroğlu yola nalbənd, onlar bələd. Bir kəsə yol ilə gəlib keçidi kəsdilər. Bura elə keçiddi ki, Türkməndən gələn yolların hamısı gəlib buradan keçirdi. Koroğlu yaxınlaşanda baxdı ki, keçid kəsilib. Bildi ki, xəbər tutub qabaqkəsdi ələyiblər. Atı vurub sıldırımın başına qalxdı ki, oradan düşməni yaxşı görsün. Eyvaz diqqətlə baxıb Ərəb Reyhanı tanıdı, dedi:

- Koroğlu, bu Ərəb Reyhandır. Bir təhər elə ki, onun əlinə düşməyə. Hələ bu vaxta kimi bir adam onun əlindən salamat qurtarmayıb.

Koroğlu Ərəb Reyhanı tanıyırdı. Üz-üzə gəlməmişdisə də, ondan çox eşitmişdi. Bilirdi ki, güclü, qüvvətli, igid adamdır.

Baxdı ki, əgər keçidə düşsə, çox darısqallıqdır, əl-qol açmaq olmayacaq. Ayrı bir yol da yox idi. Atı vurub sıldırımın kənarına gəlirdi. Gördü yox, buradan da keçmək mümkün deyil. Bura bir uçurumdur ki, dibi görünmür. Eni də, az olsa, on beş-yirmi addım var. Qaldı mat-məəttəl ki, nə eləsin.

Amma Ərəb Reyhan yolu yaxşı tanıyırdı. Odur ki, keçidi kəsib rahatca oturmuşdu, gözləyirdi. Bilirdi ki, uçurumdan keçmək mümkün deyil. Koroğlu axırda ya keçidə düşəcək, ya da ki, cürət eləməsə qalıb orada acından öləcək.

Koroğluya yalqızlıq əl verdi. Çənlibel, dəlilər yadına düşdü. Bu ağır vaxtda onları yanında görmək istəyirdi. Bir də baxdı ki, budur, Çənlibel tərəfdən bir dəstə durna gəlir. Ürəyi qubar elədi. Sazı döşünə basdı, aldı görək nə dedi:

Göydən gedən, beş durnalar,
Bizim ellər yerindəmi?
Bir-birindən xoş durnalar,
Bizim ellər yerindəmi?

Söhbət olurdu sazınan,
Ördək olurdu qazınan,
Neçə incəbel qızınan,
Tuti dillər yerindəmi?

Sevib-seçib bəyəndiyim,
Sədasına oyandığım,
Arxasında dayandığım,
Mərd dəlilər yerindəmi?

Bəzircana sataşdığım,
Qumaşına bulaşdığım,
Dönüb boynundan aşdığım,
Çənlibellər yerindəmi?

Hərdən işvə, qəməz satan,
Mənimlə ixtilat qatan,
Gələndə at başı tutan,
Şux gözəllər yerindəmi?

Çalxalanıb döyündüyüm,
Arxa verib söyündüyüm,
Qovğa günü öyündüyüm,
Nər dəlilər yerindəmi?

Koroğlu heç deməz yalan,
İndi olub bağırtalan,
Dəmirçioğlu, Dəli Hasan,
İgid ərələr yerindəmi?¹¹

Koroğlu fikirləşdi ki: «yol elə bu uçurumdadır. Mən keçidə düşməyəcəyəm. Gəl, bir baxtını sına. Əgər bu qatar durnanın başcısını vura bildin, onda Qırat da uçurumdan tullana biləcək, yox, əgər vura bilmədin, onda gör başına nə çarə taparsan».

Bunu fikirləşib, Koroğlu oxu mindirdi çilleyikəmanə, başçı durnaya bir ox atdı. Oxun yaydan qurtarmağı ilə dəyməyi bir oldu. Durna fırlana-fırlana gəlib Koroğlunun qabağına düşdü. Koroğlunun ürəyi açıldı, könlü şad oldu. Durnanın telindən bir dəstə kəsib Eyvazın papağına sancdı. Atı mindi, Eyvazı tərkinə alıb bərk-bərk özünə bağladı. Atı cövləyə gətirdi.

Koroğlu durnalar üçün oxuyanda Ərəb Reyhan baxıb güldü. Elə bilirdi ki, Koroğlunun day axırı çatıb. Bir də baxdı ki, Koroğlu sıldırımın başında atı cövləyə gətirib. Öz adamlarına dedi:

- Əyə, hazır olun! Hərif, deyəsən, day cana doyub, yola düşmək istəyir.

Bu dəmdə Koroğlunun səsi ucaldı. Baxdılar ki, atın boyunu qucaqlayıb deyir:

Arxam qarı düşman, qabağım uçrum,
Apar Çənlibelə məni, Qıratım!
Sənə sığınmışam, qurtar bu dardan,
Apar Çənlibelə məni, Qıratım!

Olur Çənlibelin söhbəti, sazi,
Gəlir gümrəh keçir baharı, yazı,
Almışam tərkimə igid Eyvazı,
Apar Çənlibelə məni, Qıratım!

Koroğlu əməyi getməsin zaya,
Gərək qan udduram bəyə, paşaya,
Sıçrayıb quş kimi atıl o taya,
Apar Çənlibelə məni, Qıratım!

Ərəb Reyhan dedi:

- Bu adam ya dəlidi, ya da... elə dəlidi ki, var. Yoxsa o uçurumdan da at atılar? Özü də üstündə iki adam.

Koroğlu atı bir də cövlana gətirdi. Ərəb Reyhan qışqırıb dedi:

- Əgər o bu uçurumdan atlana bilsə, mən bir də ona əl qaldırmaram.

Hamının gözü qalmışdı Koroğluda. Koroğlu atı süzdürüb uçurumun başına gəldi. Sıldırımın lap kənarında ata bir qırmanc vurdu ki, elə bil göydə ildırım oynadı. Qırat dörd ayağını yığışdırıb qızıl quş kimi sıçradı, uçurumun o tərəfinə düşdü. Özü də elə sıçradı ki, Koroğlunun başında papağı da tərپənmədi.

At özünü düzəldib, yolu əlinə aldı. Koroğlu bir ata baxdı, bir dönüb uçuruma baxdı, dedi:

Canım Qırat, gözüüm Qırat,
Bu döyranlar ərzənindi.
Səni minən alar murad,
Uzaq yollar ərzənindi.

Qıratı minərəm körpə,
Hayqıranda çıxar sarpə,
Hər dönədə on tas arpa,
İpək çullar ərzənindi.

Koroğluyam, oxlarınan,
Döyüş etdim çoxlarınan.
Başı polad mıxlarınan,
Gümüş nallar ərzənindir¹².

Ərəb Reyhan sözünün üstündə durmadı. Başının adamlarına hay vurub, genə onun dalına düşdü. Koroğlu dönüb gördü ki, Ərəb Reyhan atlıları ilə gəlir.

Atın başını qaytarıb geri döndü, Ərəb Reyhanın qabağına gəldi, yetirib dedi:

Yağı düşmanın hərбəsi
Qaçırtmaz meydandan məni.
Qorxaq müxənnət zərbəsi
Qaçırtmaz meydandan məni.

Girrəm meydana ər kimi,
Durram qabaqda nər kimi,
Düşmən boylanar xər kimi,
Qaçırtmaz meydandan məni.

Hərdən bərədə yataram,
Ortada şeşpər ataram,
Paşanı diri tutaram,
Qaçırtmaz meydandan məni.

Aləmə bəlli hünərim,
Çənlibəldə dəlilərim,
Mərd igidə peşkəş sərim,
Qaçırtmaz meydandan məni.

Koroğluyam, budu düzü,
Comərdin sərt olar üzü,
Müxənnətin tənə sözü,
Qaçırtmaz meydandan məni!

Koroğlu sazla dediyi kimi sözlə də dedi:

- Ərəb Reyhan! Mən Koroğluyam. Mən xotkarlardan, vəzirlərdən, gizirlərdən qorxmuram. Onda ki olasan sən. Ancaq mənim sənənin bu adamlarına yazığım gəlir. Onları nahaq yerə qırdırıb qanlarına bais olma! Mənimlə dava eləmək istəyirsən, buyur, bu meydan, bu da şeytan. Mərd igid davada başının adamını qırdırmaz.

Ondan atı cövləyə gətirib dedi:

Mərdən gəl meydana Reyhan,
Savaşağı indi sənən mən.
Gör gücümü, çək dad, aman,
Savaşağı indi sənən mən!

Alağı əlimizə nizə,
Mərdlər əhsən desin bizə,
Duraq meydanda üz-üzə,
Savaşağı indi sənən mən!

Demə mənə bu hədyanın,
Yəqin bil ki, allam canın,
Qılıncla tökərəm qanın,
Savaşağ indi sənnən mən!

Gərək dost-düşmanım seçəm,
Çətin olar qorxam, qaçam,
İstərəm ki, meydan açam,
Savaşağ indi sənnən mən!

Koroğluyam, durmuşam mərd,
Yaman ürəyə düşsün dərd,
İgidsənsə, ol meydangərd,
Savaşağ indi sənnən mən!

Ərəb Reyhan atını cövlana gətirib Koroğlunun üstünə sürdü. Dava başladı. Yetmiş yeddi fəndin hamısını işlətdilər. Amma heç biri o birinə dov gələ bilmədi. Nə qılınclan kar aşmadı, nə nizədən iş çıxmadı, nə əmuddan murad hasil olmadı. Axırda Koroğlu qəzəblənib atdan düşdü. Paltarının ətkələrini belinə sancdı. Qollarını çırmadı, meydanda gərdiş eləməyə başladı. Ərəb Reyhan da atdan düşdü. Küştü başladı. Gah onun dizləri meydanı kotan kimi sökürdü, gah da bunun dizləri. Koroğlu gördü yox, Ərəb Reyhan da balaca canavar deyil. Axırda qəzəblənib elə bir dəli nəərə çəkdi ki, dağ-daş səsə gəldi. Ərəb Reyhanın adamları hamısı qırğı görmüş cücə kimi qaçıb dağıldılar. Koroğlu onu başına qaldırıb yerə vurdu. Sinəsinə çöküb xəncəri boğazına dayadı. Ərəb Reyhan bir dəfə də olsun nə dindi, nə səsini çıxartdı, nə də aman istədi. Koroğlu ayağa durub xəncəri yerinə qoydu.

Koroğlu çox mərd idi. Ağlamayan, yalvarmayan düşməni öldürməzdi, bağışlayardı. Ərəb Reyhanı da beləcə igidliyinə görə bağışladı.

Durub atı mindi, üzünü Ərəb Reyhana tutub dedi:

- Get, səni igidliyinə bağışlayıram.

Ərəb Reyhan dedi:

- Koroğlu, nə qədər ki sən sıldırımın üstündəydin, mən elə

bilirdim ki, sən məndən qorxursan. Amma elə ki uçurumdan atlandın, söz verdim ki, sənə əl qaldırmayım. Amma sözü-mün üstündə durmadım. Ona görə də basıldım. Eybi yoxdu. Bir də görüşərik, borcundan çıxaram.

Koroğlu dedi:

- Sən elə bilirdin ki, mən səndən qorxub qaçırdım? Yox, Ərəb Reyhan!

Qoç quzudan quzu törər qoç olar,
Qoç igiddən qoçaq olar, sultanım!
Mərd igidlər dava günü şad olar,
Müxənnətlər naçaq olar, sultanım!

Canım qurban mərg igidin özünə,
Mərdi ölsə, əlin vurmaz dizinə,
Füsrət düşsə düşməninə gözüne,
Burma-burma bıçaq olar, sultanım!

Mərd igidlər bir-birinə daldadı,
Çuğullar ölməyib, saği-soldadı,
Mərd meydandan qaçmaz, qaçsa aldıadı,
Qovğa günü haçaq olar sultanım!¹³

Söz tamam oldu. Koroğlu: «Borclu borclunun sağlığını istər, Ərəb Reyhan», - deyib atın başını qaytardı, Çənlibelə tərəf yol başladı. Az sürdü, çox sürdü, gəlib Çənlibelin ətəklərinə çatdı. Dağları görcək ürəyi atlandı. Üçtelli sazı bağrıma basıb dedi:

Məni binadan bəslədi,
Dağlar qoynunda, qoynunda.
Tülək tərənlər səslədi,
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Dolanda igid yaşımə,
Yağı çıxdı savaşıma,
Dəlilər gəldi başıma,
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Səfər elədim hər yana,
Şahları gətirdim cana,

Qıratım gəldi cövlana,
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Kəsdim yollar, vurdum karvan,
Çəkib soydum çox bəzirgan,
Düşmanlara uddurdum qan,
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Əsir çəkdin Çənlibelə,
Qoç Koroğlu düşdü dilə,
Xan Eyvaz mənimlə belə,
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Nigar xanım çoxdandı ki, Koroğlunun yolunu gözləyirdi. Vədədən keçmişdi, amma hələ Koroğludan xəbər çıxmırdı. Bir gün yenə Nigar xanımın ürəyi sıxıldı. Durub Telli xanımı da yanına aldı. Bir uca təpənin başına çıxıb yollara baxmağa başladı. Bir də baxdı ki, yollarda toz dumanı qarışdı, duman toza. Diqqət eləyib gördülər Koroğlu Qıratın üstündə, tərəkində də Eyvaz gəlir. Tələsik təpədən enib dəlilərin yanına gəldilər. Nigar xanım üzünü dəlilərə tutub dedi:

At belinə qoç dəlilər,
Eyvazı pişvaz eləyin!...
Bir-birindən xoş dəlilər,
Eyvazı pişvaz eləyin!...

Eyvazım bənzər laçına,
Sonalar heyran saçına,
Vermərəm Çinə, Maçına,
Eyvazı pişvaz eləyin!...

Dolun libasa, yarağa,
Atlılar getsin sorağa,
Qoymaram gözdən irağa,
Eyvazı pişvaz eləyin!...

Koroğlu oxunu qurub,
Sevib, seçib tərən vurub,

Qıratın tərkində durub,
Eyvazı pişvaz eləyin!...

Küllü məxluqat yığılı,
Paylayın qəndi, noğulu,
Koroğlunun qoç oğulu,
Eyvazı pişvaz eləyin!...

Qoç dəlilər, açın qanat,
Düzəldin məclis, toy, büsat,
Götürün libas, qılınc, at,
Eyvazı pişvaz eləyin!...

Ordu basan, qala yıxan,
Pəncəsində pələng sıxan,
Qəniminə qarşı çıxan,
Eyvazı pişvaz eləyin!...

Xoş danışan, şirin gülən,
Məclis aparmağı bilən,
Dəlilərə sərdar gələn,
Eyvazı pişvaz eləyin!...

Atı gətirər cövlana,
Ox atar namərd düşmana,
Nigar da Eyvaza ana,
Eyvazı pişvaz eləyin!...

Nigar xanımın sözü qurtaran kimi yeddi min yeddi yüz yetmiş dəli atlandı. Hərə bir cür xələt götürüb Eyvazı pişvaz elədilər.

Məclis quruldu. Keflər duruldu. Saqi dolandı. Ruh tazalandı. Aşıq Cünun sazını kökləyib ortaya çıxdı. Çaldılar, oxudular, dedilər, güldülər, Nigar xanım Eyvazı gözlərindən öpdü, köynəyinin yaxasından keçirib özünə oğul elədi.

DURNA TELİ

Eyvaz Çənlibelə gələndən bəri Nigar xanımın ürəyi yerinə gəlmişdi. Qoç Koroğlu kimi ər bir yanında, Eyvaz kimi oğul bir yanında, dəlilər də ki gözünün qabağında, day dünyada bir kef var idi, o da Nigar xanımda idi. Amma Koroğlunun kefi ondan da saz idi. O özünə həm oğul gətirmişdi, həm də arxa, kömək gətirmişdi. Eyvaz igidlikdə, mərdlikdə dəlilərin arasında ad qazanmışdı, canlara dəyən bir oğlan olmuşdu.

Koroğlunun bir xasiyyəti vardı ki, boş vaxtlarda həmişə dəlilərlə məşq eləyirdi. At minmək, nizə oynatmaq, qılınc vurmaq, qalxan tutmaq, ox atmaq onların səhər-axşam peşələri idi.

Yenə də belə günlərdən biri idi. Dəlilər bölük-bölük olub məşq eləyirdilər. Eyvaz da yaraqlanıb, yasaqlanıb bir dəstə atlı ilə dava məşqinə çıxmışdı.

Koroğlu, Dəmirçioğlu da yanında bir uca yerdə durub məşqə baxırdı. Xanımlar da onların yanında idilər. Bir də baxdılar ki, budu, bir dəstə atlı çapa-çapa gəlir, qabaqlarında da Eyvaz. Amma Eyvaz, nə Eyvaz... Ərəb atın üstündə, misri qılınc dəstində, tülək-tərlan şəstində, min bir canın qəsdində, elə süzür, elə süzür ki, elə bil oxdu yayından qopub. Durna telini də ki sancıb başına, elə bil qeysər balasıdır başına cıqqa qoyub.

Nigar xanım baxdı, özünü saxlaya bilmədi, üzün Koroğluya tutub dedi:

- Koroğlu bir bu yana bax, gör o gələn kimdi?

Sən demə Koroğlu da elə ona baxırmış. Nigar deyəndə Koroğlu sazı basdı döşünə dedi:

Nigar xanım, sənə deyim,
Bu gələn Eyvaz, bu gələn.
Əynində polad geyim,
Bu gələn Eyvaz, bu gələn.

Eyvazım on beş yaşında,
Qüdrət qələmi qaşında,
Durna teli var başında,
Bu gələn Eyvaz, bu gələn.

Meydanda igidlər mərdi,
Qabaqda ər oğlu ərdi,
Dava günü qızmış nərdi,
Bu gələn Eyvaz, bu gələn.

Misri qılınc dəstindədi,
Ərəb atın üstündədi,
Şirin canın qəsdindədi,
Bu gələn Eyvaz, bu gələn.

Cəmi dəlilərin xası,
Meydanda var mərd davası,
Koroğlunun qoç balası,
Bu gələn Eyvaz, bu gələn¹.

Telli xanım da burada idi. Dəmirçioğlu sağalmışdı deyən onun da kefi saz idi. Baxıb, baxıb birdən qayıtdı ki:

- Nigar xanım, görürsənmi durna teli Eyvaza necə yaraşır. Gör o kişilərə elə yaraşanda bizə necə yaraşar? Gəl, uşaqları göndərək gedib bizə də durna teli gətirsinlər.

Elə bu sözdə Eyvaz gəlib çatdı onların bərabərinə. Atndan düşüb Nigar xanıma, Koroğluya, Dəmirçioğluya, xanımlara salam verdi, ondan üzünü Koroğluya tutub dedi:

- Eşidirsənmi? Xanımlar durna teli istəyirlər. İzin ver gedib onlara durna teli gətirim.

Koroğlu bir istədi izin verməsin. Qorxdı ki gedə, başına bir xətər-zad gələ. Bir də fikirləşdi ki, getsə yaxşıdı. İgidin başı qalda gərək. Bərkə-boşa düşsə yaxşıdı. Dönüb Nigar xanıma, soruşdu:

- Nə deyirsən? Getsin, getməsin?

Nigar dönüb Eyvaza baxdı. Gördü vallah Eyvaz elə baxır, elə baxır ki, elə bil gözləri ilə dil olub yalvarır. Ürəyi tablamadı. Onu sındırmaq istəmədi. İzin verdi.

Dəmirçioğlu işi belə görcək irəli yeriyib dedi:

- Koroğlu, izin ver, mən də gedim.

Kosa Səfər dedi:

- Sən hələ təzə yorğan-döşəkdən durubsan.

Dəmirçioğlu qoymadı ki, Kosa Səfər sözünü qurtarsın, dedi:

- Yox, Kosa Səfər gedəcəyəm. Heç o yan-bu yanı yoxdu.

Koroğlu dedi:

- Səbəbi nədi ki, sən belə hökmən getmək istəyirsən?

Dəmirçioğlu dedi:

- Birinci odur ki, Eyvaz hələ cavandı, tək gedə bilməz.

İkinci də odu ki, durna telini Telli xanım istədi. Yaraşmaz ki, mən evdə oturum, bu səfərə başqası gedə.

Koroğlu ona da izin verdi. Bu dəmdə Bəlli Əhməd dəlilərin içindən çıxdı. Dedi:

- Koroğlu, izin ver, mən də gedim.

Koroğlu Bəlli Əhmədə də izin verdi. Yol uzaq olduğuna görə Eyvaz Qıratı mindi. Dəmirçioğlu ilə Bəlli Əhməd də hərəsi bir seçmə at minib yola düzəldilər. At sürdülər, dərə keçdilər, düz getdilər, gəlib Bağdad ətrafına çatdılar.

Bəxdilər burada o qədər durna var, o qədər durna var ki, cıncıl kimi. Atları ota buraxıb, özləri ox-yaylarını götürüb başladılar durna vurmağa. Hə birini, beşini, on beşini... qərəz, bir-iki saatın içində bir aləm durna vurdular. Əyləşib bunların tellərini yolub heybələrə yığdılar, ətlərindən də kabab çəkib xurma ağacının dibində yeməyə başladılar. Ola durna ətinin kababı, xurma ağacının sərinə... yeyib, içib hərəsi bir tərəfdə yuxuya getdilər.

Sən demə, Bağdad paşası Aslan paşanın qoruqçusu bunlara göz qoyurmuş. Elə ki, onlar yuxuya getdilər, qoruqçu daban aldı Aslan paşanın yanına ki, bəs:

- Nə oturursan? Üç nəfər nəbələd adam gəlib, bu namda, bu nişanda; özləri də filan bulağın başında yatıblar. Amma içərilərində bir nəfər var lap Koroğludu ki durub.

Qoruqçu bu sözləri decək, xotkarın fərmanı düşdü Aslan paşanın yadına. Koroğlunun Türkmənə gedib Ərəb Reyhanla vuruşmağı, Eyvazı Çənlibelə gətirməyi bütün aləmə səs salmışdı. Xotkar bu işdən sonra götürüb genə bütün paşalara fərman yazmışdı ki, bəs Koroğlunun ya özünü, ya dəlilərini öldürənə ənam verəcək, görüb xəbər verməyəni dar ağacından asacaq. Fərmandan birisi də gəlib Bağdadda Aslan paşa-

ya çatmışdı. Odu ki, indi qoruqçu Koroğlu adını çəkək, Aslan paşa qoşun böyüyünü çağırıb hökm elədi ki, hazırlaşın.

Bəli, təbil vuruldu. Qoşun yığıldı. Yaraqlanıb, yasaqlanıb yola düşdülər.

Qırat ayaqlarını yerə döyüb kişnəməyə başladı. Dəmirçioğlu ilə Bəlli Əhməd qıratın səsinə yuxudan ayılıb gördülər ki, qoşun dörd bir yanı tutub. Bəlli Əhməd əl elədi qılınca. Dəmirçioğlu tutdu onun əlindən ki:

- Nə eləyirsən? Görmürsən Eyvaz yatıb? Onu oyatmamış dava eləmək olmaz. Sonra bir-birimizdən ayrı düşərik. Eyvaz ələ keçər.

Bunu deyib Dəmirçioğlu başladı Eyvazı oyatmağa. Amma nə qədər elədi, Eyvaz oyanmadı. Səslədilər, tutub silkələdilər, bir nəticə hasil olmadı. Qoşunun da ki dalı kəsilmirdi. Dönmüşdü çəyirtkəyə, gəldikcə gəlirdi. Dəmirçioğlu axırda əlacsız qalıb aldı, görək nə dedi:

Qoşun gəlib dörd yanımız aldılar,
Belə nə yatmısan, ayıl, Eyvaz xan!...
Hər tərəfdən mansıraya saldılar,
Axırda olarıq zayıl, Eyvaz xan!...

Qəbul qılma müxənnətin sözünü,
Sənə ərz eləyim sözün düzünü,
Dur, göstər yağıya dönməz üzünü,
Gün kimi aləmə yayıl, Eyvaz xan!...

İnsafdırmı Bəlli Əhməd tutula,
Qulac qolu dal gərdəndə çatıla,
Dəmirçioğlu qul adına satıla,
Koroğlu dəlisi sayıl, Eyvaz xan!...

Eyvaz sazın səsinə yuxudan oyandı. Baxdı ki, qoşun hər tərəfi alıb. İstədilər durub atlansınlar. Baxdılar ki, at hayanda idi. Atları çoxdan halqa-mərəkə eləyib, kəmənd atıb tutublar. Qaldılar piyada. Bu tərəfdən də Aslan paşa əmr verdi ki, hücum eləyib onları tutsunlar. Qoşun hərəkətə gələndə Dəmirçioğlu bir dəli nəre çəkib, əl atdı misri qılınca. Dəlilər üç tərəf-

dən özlərini vurdular, dəryayi-ləşgərə. Sağdan vurdular, soldan çıxdılar, soldan vurdular, sağdan çıxdılar. Amma nə qə-dər qırdılarsa, nə qoşunun dalı kəsildi, nə də ki bir yol tapıb aradan çıxı bildilər. Piyadalıq dəliləri əldən-dildən saldı. Amanlarını kəsdi. Axırda onları bir-birlərindən ayrı salıb təklədilər, üçünü də tutub atları ilə bərabər şəhərə gətirdilər.

İndi bunlar burda qalmaqda olsunlar, sənə kimdən deyim, Xoca Əzizdən.

Koroğlunun bir bəzircan dostu var idi. Adı Xoca Əziz idi. Xoca Əziz neçə illər Koroğlu ilə dostluq eləmişdi. İndi Eyvazgil tutulan vaxtda o da mallarını satmaq üçün Bağdada tərəf gəlməyə üz qoydu, bazara səs düşdü ki, bəs üç nəfər quldur tutublar, asmağa aparırlar. Bazar adamı hamısı çıxdı onların tamaşasına. Xoca Əziz də bu adamların içində idi. Gözlə ha gözlə, gözlə ha gözlə, axırda dəstənin ucu açıldı. Aslan paşa keçdi, qoşun böyükkləri keçdi, atları keçdi. Bir də baxdılar ki, budu, bir bölük qoşun dustaqları ortalığa alıb gətirir. Xoca Əziz gördü nə?... Tutulan Eyvazdı, Dəmirçioğludu, bir də Bəlli Əhməddi. Dünya-aləm Xoca Əzizin gözündə qaraldı. Dedi: «Ey dadi-bidad!... Bu zalım oğlu zalım uşaqları öldürəcək». Qaldı mat-məəttəl ki: «Nə təhər eləyim? Mənim burda əlimdən bir iş gəlməyəcək. Ticarət deyil ki, min dənə Bağdad tacirini bir xoruza yükləyim. Burada qılınc vurmaq lazımdır. Xəbəre getsəm də burdan Çənlibelə azı bir həftəlik yoldu. Mən gedəsi, xəbər verəsi, Koroğlu gələsi, yəqin ki, onları öldürərlər».

Xoca Əziz elə bu götür-qoyda idi bir də gördü budu, dustaqlardan bir az aralı üç dənə at gətirirlər. Belə baxanda Qıratı tanıdı. Öz-özünə dedi: «Ey dili-qafil, tapmışam. Nə təhər olsa, gerek Qıratı ələ keçirib Koroğluya xəbər çatdıram». Bunu deyib Xoca Əziz düşdü onların dalına. Gəlhagəl, gəlhagəl, gəlib çatdılar Aslan paşanın imarətinin qabağına.

Aslan paşa dedi:

- Özlərini zindana salın, atları buraya gətirin.

Keşikçilər Eyvazgili aparıb saldılar zindana. Mehtərlər də atları çəkdiilər Aslan paşanın qabağına. Aslan paşa ömr elədi, mehtərbaşı qabaqca Dəmirçioğlunun atını minib gərmişə

gətirdi. Bir o başa sürdü, bir bu başa sürdü, gətirib Aslan paşanın qabağında saxladı. At Aslan paşanın xoşuna gəldi. Ondan mehtərbaşı Bəlli Əhmədin atını minib cövlana gətirdi. Aslan paşa bu atı da bəyəndi. Növbə Qırata gəldi. Yazıq Xoca Əziz içini yeyə-yeyə qalmışdı. Bilmirdi neyləsin. Ürəyində qoymuşdu ki: «Əgər bütün var-yoxdan da çıxmalı olsam, gərək Qıratı ələ keçirdəm». Bəli, mehtərbaşı Qıratı mindi, nə qədər elədi at yerindən tərpənmədi. Mehtərbaşı bir taziyanə də çəkəndə at quyuğunu qısdı, gözlərinin birini yumdu, axsaya-axsaya yeriməyə başladı. Aslan paşa gülüb dedi:

- Görünür ki, bunlardan ikisi ağadı, birisi nökər. Bu nökərin atıdı. Çünki elə sir-sifətdən də nökərə oxşayır.

Sonra üzünü mehtərbaşıya tutub dedi:

- O iki atı ilxıya qat! Bu ələngəni də ver o qoruqçuya. Qoy aparıb minsin. Genə ayağını yerdən götürər.

Qıratı verdilər qoruqçuya. Aslan paşanın hərəkəti qoruqçuya yaman dəymişdi. O, gətirdiyi xəbərə görə ənam gözləyirdi. Xələt gözləyirdi. İndi bir şilxor yabının birini vermişdilər yedəyinə. Odu ki, qoruqçu yaman pərt olmuşdu. Xoca Əziz işi belə görəndə Qırata afərin dedi. Sonra camaatı yarıb özünü qoruqçuya yetirdi. Dedi:

- Ayə, qoruqçu, nəçə verim bu şilxor yabıya?

Söz qoruqçunu lap götürdü göyə. Başladı söyüb savaşımağa. Xoca Əziz onu yanlayıb başladı dəlil-dəlayir eləməyə ki: «Balam, day bizi niyə söyürsən? Biz nə günahın sahibiyiq?».

Qərəz, oyan-buyan, Xoca Əziz yağlı dilini işə salıb qoruqçunun hirsini yatırdı. Atalar deyiblər ki, tacir-tüccar dili ilan yuvasından çıxardar. Axırı ki, Xoca Əziz bir az pul verib, Qıratı qoruqçudan aldı.

Xoca Əziz dayanmayıb, atı birbaşa çəkdi düşdüyü mənzilin həyətinə. Tez qabağına bir az arpadan, samandan töküüb özünü yetirdi bazara. Bir batman qır-saqqız, bir top da bez alıb gəldi evə. O qədər gözlədi ki, qaş qaraldı. Ocağı asıb qır-saqqızı tökdü tiyana, əridib elədi mum kimi. Sonra bunu bezin üstünə sürtüb möhkəm-möhkəm sarıdı Qıratın belinə, özü də çıxıb oturdu üstündə. Qır-saqqız Xoca Əzizi ələ tutdu

ki, kəndir-qayış kimi. Elə ki, Xoca Əziz arxayınladı, bildi ki, day yıxılmayacaq atın başını balaca boşladı. At götürüldü, nə götürüldü? Elə bil ki, Çənlibeldə bala qoyub gəlib. Yazıq Xoca Əzizdə nə Xocalıq qalmışdı, nə Əzizlik. Bayaq ha huşunu itirdi. At nə qədər yol getdi - bilmədi, necə getdi - bilmədi. Bir də at bərk kişnədi. Xoca Əziz atın səsinə gözlərini açıb gördü Çənlibeldədi.

Dəlilər Qıratın səsinə eşitcək tökülüb gəldilər. Baxdılar ki, Qırat, budu, elə gəlir, elə gəlir, az qalır dırnaqları çatlaya. Amma ki, təkdi. Eyvaz da üstündə yoxdu. At bir az da yaxınlaşdı. Gördülər nədisə üstündə bir şey qaralır. Qaldılar məəttəl ki, görəsən bu nə sirdi. Bu dəmdə at özünü yetirdi. Süzüb, düz Koroğlunun qabağında dayandı. Üzünü gəldiyi tərəfə tutub elə kişnədi ki, dağ, daş lərzəyə gəldi. Sonra Koroğluya baxıb ayaqlarını yerə döyməyə başladı. Koroğlu vəfalı atının boynunu qucaqlayıb üzündən-gözündən öpdü. Baxdılar ki, atın üstündə bir adam var, amma özündə deyid. Yapışdılar qolundan ki, düşürsünlər. Ha çəkдилər, qopmadı ki, qopmadı. Axırda baxıb gördülər ki, özünü qır-saqqızla ata yapışdırıb.

Qərəz, uzun baş ağrısı olmasın, kişini elə bez qarışıq atdan götürüb, yerə qoydular. Koroğlu baxdı ki, Xoca Əzizdi. De su, zad Xoca Əziz özünə gəldi. Koroğlu soruşdu:

- Bu nə əhvalatdı?

Xoca Əziz dedi:

Qoç Koroğlu, sənə xəbər söyləyim,
Sənin Eyvazından xəbərin varmı?
Qaranlıq könlünü işıq eyləyim,
Sənin Eyvazından xəbərin varmı?

İgid də igiddən çəkərmə minnət?
Paşa qabağında buyurur cəllad.
Hanı Dəmirçioğlu, o Bəlli Əhməd?
Sənin Eyvazından xəbərin varmı?

Xoca Əziz xocaların qəhrində,
Xan Eyvaz da qızıl gülün təhrində,

Qolu bağlı gördüm Bağdad şəhərinə,
Sənin Eyvazından xəbərin varmı?!³

Söz tamama yetişdi. Xoca Əziz sazla dediyi kimi, sözlə də dedi ki:

- Koroğlu! Eyvazı, Dəmirçioğlunu, Bəlli Əhmədi Aslan paşa tutub zindana salıb. Özünü tez yetirməsən, bir də onların üzünü görə bilməyəcəksən⁴.

Elə bil ki, dəlilərin üstünə su səpdilər. Xanımlar hamısı başlarını aşağıya saldılar. Koroğlu dönüb Nigara baxdı. Gördü vallah Nigar bir haldadı, bir haldadı ki, alma yanaqlar Səmərqənd kağızı kimi ağarıb. Ala gözlər bahar buludu kimi dolub. Yaqut dodaqları bir dəqiqədə elə solub. Elə bil lalədi, şaxtaya düşüb. Koroğlu elə istəyirdi ağzını açsın ki, Nigar xanım yerindən qalxdı. Nə Koroğluya baxdı, nə dəlilərə baxdı, yavaş-yavaş təpənin lap ucqarına gəldi. Bir Eyvaz gedən yollara baxdı, bir uzaqdakı başı qarlı dağlara baxdı. Saçından üç tel ayırıb, basdı mərmər sinəsinin üstünə, dedi:

Başı ərşə duran dağlar,
Dağlar, Eyvazı neynədiz?
Üç igidi udan dağlar,
Dağlar, Eyvazı neynədiz?

Qarğasam, tökülər daşın,
Borandan ayılmaz başın,
Düşər daşın, qalar leşin,
Dağlar, Eyvazı neynədiz?⁵

Oğul deyib ağlayaram,
Dağ çəkərəm, dağlayaram,
Coşub qılınc bağlayaram,
Dağlar, Eyvazı neynədiz?

Mən Nigaram, ah çəkərəm,
Daşın çaylara tökərəm,
Yerində bürc-bar tikərəm,
Dağlar, Eyvazı neynədiz?

Dünya Koroğlunun gözündə qaraldı. Elə bil ki, Çənlibel başına dolandı. Əlini atıb Qıratın yüyənindən tutdu. Elə qəzəblə ata sıçradı ki, Qıratın əvəzinə ayrı bir at olsaydı, çoxdan beli sınımışdı. Ondan üzünü Kosa Səfərə tutub dedi:

Xəbər verin dəlilərim oyansın,
Tutulubdu bir Eyvazım, əldədi!
Misri qılinc qızıl qana boyansın,
Tutulubdu bir Eyvazım, əldədi!

Yatmışdım aşkara gördüm düşümü,
Əzəlindən mən bilirdim işimi.
Çəkin, yəhərləyin çərləmişimi,
Tutulubdu bir Eyvazım, əldədi!

Düşmanlarım tamaşaya durarlar,
Şad oluban kef məclisi qurarlar.
Koroğlu getməzsə, yəqin qırarlar,
Tutulubdu bir Eyvazım, əldədi!⁶

Söz tamam oldu. Koroğlu dedi:

- Mən getdim. Siz dalca gələrsiniz, Bağdad bağlarında sizi gözləyəcəyəm. Kim səhər tezdən hamıdan qabaq gəlib mənə salam versə, yüz qızıl alacaq.

Bunu deyib, atın başını boşladı. Qırat iki dal ayaqları üstə qalxdı, Bağdad tərəfə üz qoydu.

Dəlilər tələ-təhdili hazırlaşdılar. Yaraqlanıb, yasaqlanıb yola düşdülər. Nə qədər getdilər, nə təhər getdilər bilmirəm, səhər dan yeri söküləndə Koroğlu bir də gördü ki, Dəli Məhər, Kosa Səfər, Çopur Mehdi, İsabalı, Tupdağıdan, Toxmaq-vuran, Halaypozan, Tanrıtanımaz, Dilbilməz onun qabağında əl qılıncda dayanıblar. Belə baxanda gördü Bağdad bağlarında xurmanın sayı var, amma dəlilərinin sayı yoxdu.

Dedi:

- Yaxşı gəlibsiz. Amma hələ tezdi. Bir az gözləyək, bəlkə bir şey öyrənə bildik. Şəhərə belə girsək, bizi tanıyar, uşaqları tələf eləyərler.

Hələ Koroğlu sözünü qurtarmamışdı. Bir də gördülər

budu, bir atlı çaparaq sürüb çölə tərəf gedir.

Koroğlu dedi:

- Kosa Səfər, o adam şəhərdən gəlir. Bir qabaqla gör, bəlkə bir şey öyrənəsən.

Kosa Səfər atı əldən qoydu. Bir su içim saatda atının başının üstünü aldı. Baxdı ki, bu əynində çuxa, ayağında bağdadı başmaq, başında tirmə şal, enlikürək, qarnıyoğun bir kişidi.

Kosa Səfər dedi:

- Ay kişi, bir dayan görüm. Belə haraya tələsirsən?

Kişi cavab verib dedi:

- Tələsirəm, tələsirəm. Çöldə biçinçilərim var. Onlara çörək aparıram. Tez şəhərə qayıtmalıyam.

Kosa Səfər soruşdu:

- Yaxşı, şəhərdə nə var ki belə? Xeyir ola?!

Kişi dedi:

Aslan paşa Koroğlunun üç dəlisini tutub. Bu gün onları asacaqlar. Böyük şadanalıq olacaq. İndi gərək mən tez şəhərə qayıdam ki, həm asılanda orada olam, həm də basdırılanda qəbrinə bir qara daş atam ki, allah o dünyada mənə əcri-xeyir versin.

Kişi elə bunu deməyini gördü. Kosa Səfər alıcı quş kimi onun üstünə şığıyıb, xirtdəyindən yapışdı. Murdar ət kimi sallaya-sallaya Koroğlunun qabağına gətirdi. Yerə qoyanda Koroğlu baxdı ki, kişi çoxdan cəhənnəmə vasil olub. Soruşdu ki:

- Bunu niyə belə elədin?

Kosa Səfər əhvalatı danışdı. Koroğlu üzünü dəlilərə tutub dedi:

- Atdan düşüb hərəniz bunun üstünə bir qara daş atın. Qoy o dünyada allah ərc payını çox eləsin.

Yeddi min yeddi yüz yetmiş dəli atdan düşüb hərə onun üstünə bir daş tulladı. O qədər daş yığıldı ki, yekə bir dağ oldu. Deyirlər ki, indi də o dağ qalır. Özü də atalar deyiblər ki, oradan keçəndə lənətləmə oxumaq böyük savabdı.

Qərəz, Koroğlu bildi ki, uşaqları bu gün asacaqlar. Dəlilərə hay vurdu, hamı atlandı. Yavaş-yavaş şəhərə tərəf sürməyə başladılar.

Bir az getmişdilər, gördülər bir qoca kişi biçin biçir. Amma elə ağlayır, elə ağlayır ki, yaş gözündən dolu kimi tökülür.

Koroğlu yaxın gəlib soruşdu:

- Ay əmi, niyə ağlayırsan?

Qoca heç başını da qaldırmayıb dedi:

- Neyniyirsən? Səndən ki mənim dərdimə dərman olmaya-caq, çıx, yolunla get!

Qoca sözü nə qədər yayındırmaq istədisə, Koroğlu əl çək-mədi. Kişi gördü olmayacaq, axırda dedi:

- İndi ki əl çəkmirsən, qabaqca mənə de görüm sən kimsən? Bu başındakı dəstə-tifaq nədi?

Koroğlu dedi:

- Mən Muradbəyli tərəflərdənəm. Buradan mal aparmağa gəlmişik. Yollar şuluqdu deyin belə yaraqlı-yasaqlı gəlmişik.

Qoca Muradbəyli sözünü eşidəndə bir fikrə cumdu. Dedi:

- Yaxşı, deyirsən ki, Muradbəyli tərəfdənsən. De görüm, Koroğlunu tanıyırsan, ya yox?

Koroğlu gördü qocada söz var. Dedi:

- Tanıyıram. Niyə tanımıram!

Qoca dedi:

- İndi ki tanıyırsan, mənə de görüm Koroğluya dost adam-san, ya düşmən?

Koroğlu dedi:

- Dost olarım. Nə var ki? Bu şeyləri məndən niyə soruşursan?

Qoca dedi:

- Bala, düzü, mən nə Rüstəm Zal olmuşam, nə Giziroğlu Mustafabəy deyiləm, nə də Koroğluya tay olan deyiləm. Amma cavanlığımda mən də özümə görə bir kişi olmuşam. Sözümü başa düş ey!... Belə mərd olmuşam. Düşməyə arxa çevirməmişəm.

Kişi bir az dayandı. Yengi ilə gözünü silib dedi:

- Bizim bu Bağdadda bir paşa var. Adına Aslan paşa deyərlər. Çox namərd, çox müxənnət, çox da hiyləgər adamdı. İndi üç gündü ki, Koroğlunun üç dəlisini tutub zindana salıb. Dünən car çəkib xəbər verib ki, bu gün onları asdıracaq. Bala, doğrusu ki, mən elə mərd oğulların belə namərd adam əlində ölməyini qəbul

eləyə bilmirəm. Əgər mərdi-mərdana meydan açsaydı, təkbətək vuruşub öldürsəydi, mənə yer eləməzdi... Neynim, qocalığın üzünü qara olsun. İndi mənim yüzdən artıq yaşım var. Əlimdən bir iş gəlmir. Atalar deyiblər, adam əli ilə iş görə bilmədi, güc verər dilinə. Dil də ki, oldu bağlı, ixtiyarı oldu bəylər, paşalar əlində, onda əlac qalır gözə. Adam dəm verir gözünün yaşına.

Qoca sözünü qurtaran kimi Koroğlu dəlilərə hökm elədi ki, qocaya kömək eləsinlər. Dəlilər tutuquşu kimi doluşdular zəmiyə. Bir su içim saatda qocanın bütün taxılını biçib, dərzləyib, yığdılar bir tərəfə. Qoca mat-mat baxırdı ki, görəsən bunlar kimdilər, nə eləmək istəyirlər. Bir fikrindən keçdi ki, bəlkə bunlar Aslan paşanın adamlarındandırlar. Taxılı yandırmaq istəyirlər. Amma baxdı ki, yox. Bu, düşmənciliyə oxşamır.

Elə ki dəlilər qurtardılar, Koroğlu qocaya dedi:

- Qoca, bil və agah ol! Dediyn Koroğlu mənəm. İndi bu saat sənin o Aslan paşanın ürəyinə bir od qoyacağam ki, məhşərəcən yansın. Biz bu saat şəhərə girəcəyik. Sən də bir böyük xurcunla Aslan paşanın xəzinəsinin qabağında məni gözlərsən.

Koroğlu bunu deyib dəlilərə hay vurmaq istəyirdi ki, yola düşsünlər, qoca dedi:

- Koroğlu, ayaq saxla, görürəm ki, Aslan paşa səni yaman qəzəbləndirib. Odu ki, gözlərin qızıb. Ancaq şəhərə belə girmək olmaz. Səni tanıyarlarsa. Sən özün şəhərə tək gir. Adamların da qoy beş-beş, on-on olub camaata qarışsınlar, elə girsinlər.

Kosa Səfər dedi:

- Koroğlu, qocanın sözü ağıllı sözdü. Nə deyirsən?

Koroğlu üzünü dəlilərə tutub dedi, görək nə dedi:

Uca-uca dağ başında,
Yaz bir yana, qış bir yana.
Titrəşir ağzım içində
Dil bir yana, diş bir yana.

Nə edək, dəlilər, edək!
Düşmanın bağrını didək!
Xan Eyvaza kömək edək!
Dörd bir yana, beş bir yana,

Hər nə oldu, mənə oldu,
Qaynadı paymanam doldu,
Gördün ki, düşman güc gəldi,
Qov bir yana, qaş bir yana.

Koroğlunun yox əlacı,
Misirdən gəlir xəracı,
Çəkəndə misri qılncı,
Leş bir yana, baş bir yana!

Sərkərdələr o saat hərə öz dəstəsini böldü. Koroğlu dəliləri hazır görüb dedi:

- Dəlilərim, mən Aslan paşanın məclisində olacağam. Onların o qədər başlarını qatacağam ki, siz yerlərinizi tuta biləsiniz. Camaatın arasına qarışib meydanı elə halqa-mərəkə eləyərsiniz ki, misri qılınclar çəkiləndə bir adam da tərپənə bilməsin. Amma gözünüz məndə olsun. Mən əlimi bıqlarıma çəkməmiş bir adam yerindən tərپənməsin.

Koroğlu sözünü qurtardı. Ondan paltarının üstündən bir aşiq paltarı geyindi, çiyinə də bir saz salıb yola düşdü.

Bəli, Koroğlu aşiq paltarında meydana tərəf getməkdə olsun, dəlilər camaata qarışib yerlərini tutmaqda olsun, qoca xurcun üçün evə getməkdə olsun, sənə indi kimdən deyim, Aslan paşadan.

Aslan paşa car çəkdirib bütün camaatı meydana yığmışdı. Meydan bir bəzənmişdi, bir bəzənmişdi ki, elə bil toy-bayramdı. Cəlladlar dəliləri qolu bağlı gətirib dar ağacının yanında saxlamışdılar. Aslan paşa bir kef-damaqda idi ki, gəl görəsən. Meydanın başında taxt qurdurub əyləşmişdi. Elə hey üzünü sədrəzəmə tutub deyirdi:

- Dayan, gör xotkar bizə nə ənamlar göndərəcək... Zarafat deyil ha... Hələ indiyə kimi bir paşa Koroğlunun bir dəlisinin gözünü piləyə bilməyib. Mənə Aslan paşa deyirlər.

Bəli, cəlladlar tənabları yağlayıb hazırladılar. Təbil vuruldu. Sədrəzəmə irəli gəlib camaata deməlisin dedi, tapşırılmasın tapşırı, ondan bir dəstə yaraqlı əsgər gətirib camaatın qabağında bir cərgə düzdülər ki, işdi, bəlkə birdən qarışıqlıq-zad oldu. Elə

ki hər iş qurtardı, cəllad Eyvazı dar ağacına gətirdi.

Dəmirçioğlunun qan başına vurdu. Bir güc vurdu, iki güc vurdu ki, qollarının ipini qıra bilsin, amma hər dəfə güc vurduqca ip onun ətinə kəsib içəriyə girirdi. Dəmirçioğlu başa düşdü ki, onun qollarını mumlu kirisələ bağlayıblar. İş belə görəndə ümidi üzüldü, ürəyi kövrəkləndi, aldı görək nə dedi:

Hanı mənim qoç Koroğlum,
Gələ girə bu meydana!
Çəkəndə misri qılıncı
Qəbzəsi qana boyana!

Qırat bir burdan atıla,
Müxənnət ölkən çapıla!
Koroğlu burda tapıla,
Hərəniz qaça bir yana!

Ondan üzünü Aslan Paşaya tutub dedi:

- Paşa!

Dəmirçi oğlunu dindir,
Suçunu boynuna mindir,
Biz iki dəlini öldür,

Paşa, qıyma Eyvaz xana!⁷

Elə bu dəmdə Koroğlu özünü saldı meydana. Aslan paşa gördü budu, aşıq çiyində saz girdi ortalığa.

Dedi:

- Ayə, yanşaqsanmı?

Koroğlu dedi:

- Bəli paşam, yanşağam.

Aslan paşa dedi:

- Ayə, heç Koroğlunun sözlərindən bilirsənmi?

Koroğlu dedi:

- Ay paşa, izin ver, sənə söz oxuyum, söz olsun. Koroğlu nə adamdı ki, onun sözü belə məclisdə oxuna?!

Paşa dedi:

- Yox, sən bilmirsən. Mən Koroğlunun üç dəlisini tutmuşam. Bu şadyanalıq da onun şadyanalığıdır. İndi sən bir az Koroğlunun sözlərindən de ki, onların ürəkləri açılsın.

Koroğlu bir dönüb dar ayağında dayanan Eyvaza, Dəmir-
çioğluna, Bəlli Əhmədə baxdı, bir dönüb camaatın içində
dayanan dəlilərinə baxıb, üçtəlli sazı bağrına basdı. Barmaq-
larını cütləyib tellərə elə vurdu ki, meydan səsə gəldi. Qızılquş
kimi bir dəfə meydanı fırlanıb dedi:

Dəlilərim, bu gün dava günüdür,
Müxənnət ölkəsi talamaq gərək!
Qoç igidlər yarasından bəllənər,
Şərbəttək qanına yalanmaq gərək!

Mərd igidlər nəyə çəksin davada,
Şahin kimi şikar tutsun yuvada,
Misri qılınc cövlan vursun havada,
Bağırsaq cəmdəyə dolanmaq gərək!

Koroğlu içəndə düşman qanını,
Mərd meydanda nərəsindən tanını,
Qırın vəzirini, tutun xanını,
Leş-leşin üstünə qalanmaq gərək!⁸

Aslan paşa dedi:

- Sağ ol, aşıq! Lap Koroğlu kimi oxuyursan.

Koroğu dönüb dar ağacındakı dəlilərə baxdı. Gördü onlar
üçü də Koroğlunu tanıyıblar. Dəmirçioğlu gözünü zilləyib bir
dar ağacına, Bəlli Əhməd də bir dar ağacına. Bildi ki, onlar
qollarının açılacağına bənddilər ki, ağacları dibindən çıxarıb
işə başlasınlar. Dönüb Eyvaza baxdı. Gördü yox, Eyvaz,
özgə haldadı. Dar ağacının dibində dayanıb gözlərini zilləyib
Koroğluya. Özü də sevindiyyindən gözləri dolub. Koroğlu onu
belə görəndə ürəyi tab gətirmədi. Dedi:

Canım paşa, gözüüm paşa,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!
Budu sana sözüm paşa,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!

Göydən ildırım tökdürürəm,
Yurdunda bostan əkdirrəm,

Torpağı dağa çəkdirrəm,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!

Əyləşib paşalar, bəylər,
Sənəmdən baş verib millər.
Koroğlu iltimas eylər,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!⁹

Koroğlu oxumağında olsun, paşa qulaq asmağında, dəlilər
də gözləməyində. Sənə kimdən deyim, kimdən deyim,
Giziroğlu Mustafa bəydən.

Bağdad tərəflərdə Giziroğlu Mustafa bəy adında adlı-sanlı
bir igid var idi. Giziroğlu Mustafa bəy doğrudan da qoçaq,
qolu qüvvətli bir adam idi. Atası keçmişdə gizir olmuşdu.
Sonra xotkarın üzünə ağ olduğuna görə onu dar ağacından
asmışdılar. Deyirlər ki, Giziroğlu Mustafa bəy o zamandan
qırx atlı ilə dağlara çəkilməmişdi. Paşalarla ədavət saxlayırdı.
Hərdən atasının düşmənlərindən birinin üstünə gedib, tutub
dar ağacından asardı, yenə də çıxıb dağlara çəkilərdi.

Giziroğlu Mustafa bəy çoxdan idi ki, Koroğlu ilə qabaq-
laşmaq, onunla ayırd eləmək istəyirdi. İki qoçun başı bir qa-
zanda qaynamaz deyiblər. Odu ki, Giziroğlu da deyirdi: «Ya
gərək Koroğlunun adı deyilə, ya mənim». Koroğlu da Gi-
ziroğlu Mustafa bəydən çox eşitmişdi. Üzünü görməmişdisə
də amma gücünə, qüvvətinə bələd idi. Özü də bilirdi ki,
Giziroğlu o dağ mənim, bu dərə sənə onun dalınca gəzir.

Bəli, xəbər gəlib çatdı Giziroğlu Mustafa bəyə ki, Aslan
paşa Koroğlunun üç dəlisini tutdurub, özlərini də bu gün
asdıracaq. Giziroğlu öz adamlarını başına yığıb dedi:

Səfərimdi şəhri-Bağdad¹⁰,
Kimdi mənnən köçən, gəlsin!
Yeddi hoqqa, hazar peşə,
Məndən artıq içən gəlsin!

Bilirsənmi halım necə?
İlə dönər mənə gecə.
Yeddi boynu bir qılınca,
Mərəndə tək biçən gəlsin!

Hanı bu bağçanın gülü?
Oxumur şeyda bülbülü,
Koroğlu, üç əsir dəli,
Şirin candan keçən gəlsin!

Sonra Mustafa bəy sazla dediyi kimi, dillə də dedi ki:

- Mənim Koroğlu ilə haqq-hesabım var, bu öz yerində. Bir gün gələr, görüşərik, haqq-hesabımızı kəsərik. Amma Aslan paşanın bu nakişiliyinə mən dözə bilmərəm. Axı Koroğlunun dəlilərinin ki, onunla heç bir işi yox imiş. Bütün görənlər deyirlər ki, çölün düzündə durna ovlayırmışlar. Aslan paşa bu nakişiliyi eləyir ki, xotkara xoş gəlsin. İndi ki, o xotkara quyuq bulayır, mən də onun quyuğunu kəsib soxaram gözünə, başqalarına da ibrət olar. Mən qoymayacağam o, dəliləri öldürsün.

Başının adamları Giziroğlunun fikrini bəyəndilər. Bu mərdliyinə afərin dedilər. Durub hamısı yaraqlandılar, yasaqlandılar, Bağdada gəldilər. Meydandan bir az aralı bir təpə kimi yer var idi. Giziroğlu çıxdı təpənin üstünə ki, görsün meydanın ortasında nə var, nə yox? Baxdı ki, Koroğlu aşiq paltarında oxuyur. Onun bu igidliyinə Giziroğlu məəttəl qalıb, ürəyində afərin dedi; başının adamlarına dedi:

- Dayanın görək bu işin axırı necə olacaq. Mən heç inana bilmirəm ki, o bu qoşunun içindən öz dəlilərini qurtarıb qaçırdı bilə. And içirəm, dayanıb axıracan gözləyəcəyəm. Əgər gördüm ki, gücü çatmır, gedib kömək eləyəcəyəm. Yox, gücü çatdı, qurtardı, onda dalınca gedib şəhərdən çıxandan sonra onunla ayırd eləyəcəyəm. Ya ona verən allah, ya mənə.

Bunu deyib atdan düşdü, başladı gözləməyə. Bu zaman Koroğlu da meydanda gərmiş eləyib oxuyurdu. Baş qatırdı ki, dəlilər özlərini yaxşı yerləşdirə bilsinlər. Giziroğlu gözlədi, gözlədi gördü yox, deyəsən Koroğlu heç dava eləmək fikrində deyil. Ağına gəldi ki, bəlkə Koroğlunun dəliləri hələ gəlib çıxmayıb, təkdi deyın qoxur. Qoy burada olduğumu ona bildirim.

Giziroğlu Mustafa bəyin bir şeşpəri var idi, ucu haça. Bu elə bir şeşpər idi ki, məşhuri-ələm. Arvadlar uşaqlarına qarğış eləyəndə «səni görüm Giziroğlunun şeşpərinə rast gələsən» deyərdilər. Giziroğlu haman haça şeşpəri qaldırdı başına, bir dəfə hərləyib

tulladı. Şeşpər gəlib meydandakı məscidin günbəzinə elə dəydi ki, günbəzdən od töküldü. Aslan paşa dik yerindən qalxdı ki:

- O nədi? Göydən od tökülür.

Koroğlu bir də gördü qabağına bir şey düşdü. Belə baxanda gördü Giziroğlunun haça şeşpəridi. O saat başa düşdü. Dedi:

- Paşa! Od göydən tökülmür. O od həmişə sənin başının üstündədi.

Koroğlu hələ sözünü qurtarmamışdı, bir də baxdı ki, Aslan paşanın sədrəzəmi əkilmək istəyir. Sazı döşünə basıb dedi:

Laf eyləmə, Aslan paşa,

Sədrəzəm qaçdı sandım.

Havadakı humay quşlar,

Yuvasından uçdu sandım.

Aslan paşa tez dönüb ətrafına baxdı. Sədrəzəm doğrudan da əkilmək istəyirdi. Aşıqdan şübhələnmişdi. Deyəsən ürəyinə dammışdı ki, bu, Koroğludu. Amma ki, Aslan paşanın birdən dönüb ətrafına baxmağından qorxub yerində oturdu. Aslan paşa üzünü ona tutub dedi:

- Nə var? O nə idi?

Sədrəzəm ağzını paşanın qulağına yapışdırıb dedi:

- Paşa sağ olsun, mənim bu aşıqdan gözümlə su içmir. Bu Koroğluya oxşayır.

Koroğlu gördü ki, sədrəzəm işi başa düşüb. Onun sözünü yalansıtmaq üçün aldı sözün ikinci xanəsini dedi:

Meydanda igidlik satdı,

Gəlmədi, günü yubatdı,

Giziroğlu şeşpər atdı,

Şeşpər yerə keçdi sandım.

Bunu deyib, Koroğlu yerdəki şeşpəri göstərdi. Aslan paşa baxdı ki, şeşpər doğrudan da Giziroğlu Mustafa bəyindi. Tez cəllada hökm elədi ki, işə başlasın. Cəllad o saat cumdu Eyvazın üstünə. Tutub onu yuxarı qaldırmağa başladı. Koroğlu Eyvazı dara gedəndə görüb götürdü sözün üçüncü xanəsini dedi:

Koroğluyam, bilin nədən,

Qara bağrım oldu zədən.

Eyvazdımı dara gedən?

Yaralarım sancdı sandım¹¹.

Koroğlu sözünü tamam elədi. Dönüb dəlilərə baxdı, gördü hamısı hazır dayanıb işarə gözləyir. Özləri də elədilər, elədilər ki, acıqlarından dodaqlarını gəmirir, bığlarını çeynəyirlər. Bir dəfə meydanı fırlandı. Sonra üzünü Dəmirçioğluga tutub dedi:

Arif olun üç igidlər,

Nər girər meydana indi.

Qırılar zəncirlər, iplər,

Nər girər meydana indi.

Çənlibeldən laçın gəlib,

Qollarını açın, gəlib,

Qabağından qaçın, gəlib,

Nər girər meydana indi.

Cəllad Eyvazı dar ağacına gətirmişdi. Gözləyirdi ki, aşıq qurtarsın, sonra ipi Eyvazın boğazına keçirsin. Koroğlu gərmiş eləyə-eləyə onun yanına gəlib dedi:

Lovğa-lovğa baxma mənə,

Sar qonammaz yasəmənə,

Qan uddurram indi sənə,

Batar meydan qana indi.

Koroğlu bir də fırlandı, aldı sözün o biri xanəsini, dedi:

Dəlilərim, səf-səf durun!

Su üzündə cələ qurun!

Bu abdalın boynun vurun!

Dönsün meydan qana indi!

Hay deyəndə qoşa gəlin!

Huy deyəndə coşa gəlin!

Koroğluyam, xoşa gəlin!

Qan qarışsın qana indi.

Dəlilər hərəkətə gəldilər. Koroğlu bir dəli nəərə çəkib dedi:

Hoydu, dəlilərim, hoydu,

Yeriyin meydan üstünə!

Havadakı şahin kimi,

Tökülün al qan üstünə!

Qoyun bədöylər kişnəsin,
Misri qılınclar işləsin,
Kimi tənab qılınclasın,
Kiminiz düşman üstünə.

Koroğlu çəkər haşanı,
Bəylər edər tamaşanı,
Mən özüm Aslan paşanı.
Hərəniz bir xan üstünə.

Koroğlu oxuya-oxuya əlini bığına çəkdi. Dəlilər töküldülər. Ara qızıxdı. Koroğlu bir həmlədə özünü Aslan paşaya çatdırdı. Misri qılının çəkilməyi ilə Aslan paşanın başının yerə düşməyi bir oldu. Dəlilər tənabları qılıncladılar. Eyvazı, Dəmirçioğlunu, Bəlli Əhmədi azad elədilər. Koroğlu bir də onu gördü ki, meydanın hər başında bir dənə dar ağacı qalxır, düşür. Hər dəfədə on-on beş adamı xurd-xəşil eləyir. Baxdı ki, biri Dəmirçioğlu, biri də Bəlli Əhməddi, hərəsi öz dar ağacını çıxarıb alıb çiyinə, düşüb qoşunun içinə.

Koroğlu qılınca vura-vura özünü çatdırdı xəzinənin qapısına. Gördü qoca buradadı. Qapıya bir əmud ilişdirdi. Bayaq ha qapı parça-tikə olub yerə töküldü. Çağırdı ki:

- Qoca, gəl!

Qoca gəldi. Koroğlu soruşdu:

- Bəs xurcunun hanı?

Qoca dedi:

- Ay bala, vallah sevindiyimdən bilmirəm heç nə elədim.

Koroğlu dedi:

- Eybi yoxdu. Gir içəriyə!

Qoca girdi içəriyə. Koroğlu ona bir kisə qızıl verdi. Dəlilərdən də ikisini qoşdu ona ki:

- Aparın bunu sağ-salamat qoyun evinə, sonra gəlin.

İndi gəl sənə kimdən deyim, Giziroğlu Mustafa bəylə Koroğludan. Elə ki, Koroğlu əlini bığına çəkdi, meydan qarışdı bir-birinə, əvvəl-əvvəl Giziroğlu heç bir şey anlamadı. Handan-gecdən başa düşdü ki, məsələ necə imiş. Başının atlılarına dedi:

- Balam, day burada bizlik heç bir iş yoxdu. Mən day ona qol

çəkdim. İndi qaldı bircə mənim onunla öz haqq-hesabım. Gedək!

Bunu deyib adamlarını da götürüb çəkilib getdi. Elə ki, dava qurtardı, Koroğlu ətrafa nəzər salıb gördü Giziroğlu yoxdu. O saat məsələni başa düşdü. Bildi ki, Giziroğlu onun yolunu kəsəcək. İndi qəsdən çəkilib gedib ki, dəlilər onların savaşımağını görməsinlər. Elə ki, dəlilər hamısı kefləri saz, damaqları çağ atlanıb Çardaqlı Çənlibelə tərəf yol başladılar, Koroğlu üzünü Kosa Səfərə tutub dedi:

- Kosa Səfər, burdan Çənlibelə necə yol var?

Kosa Səfər dedi:

- Buradan Çənlibelə iki yol var. Biri haman bu yoldu ki, gedirik. Biri də dağ yoludu ki, bax, o təpələrin dalından diklənir. Amma o yol çox çətindi. Özü də bir yarım dəfə bu yoldan uzaqdı.

Koroğluya da elə bu lazım idi. Üzünü dəlilərə tutub dedi:

- Siz bu yol ilə gedin! Mən dağ yolu ilə gedəcəyəm. Əgər siz məndən qabaq Çənlibelə çatdınız, demək ki, uşaqları siz tək, mənsiz qurtarıbsınız. Aslan paşanın xəzinəsi də hamısı sizə çatacaq. Yox, əgər mən tez çatdım, onda xəzinə mənimdi.

Bunu deyib Koroğlu day cavab gözləmədi. Bayaq ha Qırata bir qamçı göstərib təpələri aşdı. Dəlilər işdən bixəbər hərə öz atına dəyib yola düşdülər. Koroğlu Qırataı qaytarıb təzədən təpəyə çıxdı. Elə ki, arxayın oldu ki, day dəlilər çıxıb gediblər, ondan yola düşdü, papağını da gözünün üstünə qaldırıb, Qırataı yavaş-yavaş çay kənarı ilə sürməyə başladı. Elə bir az getmişdi, birdən Qırat qulaqlarını dikləyib, şahə qalxdı. Bir də uzaqdan bir at kişnəməyi eşidildi. Koroğlu dönüb baxanda gördü Giziroğlu Mustafa bəy öz Alapaça atının üstündə budu, elə gəlir, elə gəlir ki, tozu dumanə qatıb, dumanı toza. Qırat Alapaçanın səsinə eşitcək dayandı. Koroğlu nə qədər elədisə at yerindən tərpənmədi. Koroğlu qanrılıb geriye baxdı ki, görsün Giziroğlu uzaqdadı, yaxında, bir də onu gördü ki, təpəsinə bir əmud dəydi. Koroğlu özünü atın üstündə saxlaya bilməyib təpəsi üstə yerə gəldi, yumbalanıb çaya düşdü. Giziroğlu tez əlindəki əmudu yerə atıb qılıncını çəkdi ki, düşüb onun başını kəssin, Koroğlu cəld sudan çıxıb onun öz əmudunu götürdü, Giziroğlunun təpəsinə elə bir əmud vurdu ki,

bu dəfə də Giziroğlu dığrılanıb çaya düşdü. Cəld qalxıb sudan çıxmaq istəyəndə Koroğlu əlini uzadıb yapışdı onun əlindən, çəkib çıxartdı bayıra. Ondan əl elədi misri qılınca ki, dava başlasın. Giziroğlu dedi:

- Koroğlu, əl saxla! Sənin mənimlə bir ədavətin zadın yoxdu ki?

Koroğlu dedi:

- Mənim xeyr. Sənin mənimlə ədavətin var.

Giziroğlu dedi:

- Yox, mənim də yoxdu. Mən istəyirdim biləm, görəəm sən güclü olarsan, ya mən? Onu da ki, gördüm. Day bundan sonra bizim vuruşmağımız axmaqlıqdır. Əl ver, dost olaq!

Koroğlu ilə Giziroğlu əl verdilər, görüşdülər, öpüşdülər, bir-biri ilə dost olub ayrıldılar. Koroğlu Çənlibelə tərəf, Giziroğlu da öz dağlarına tərəf yol başladı. Koroğlu getməkdə olsun, biz görək Giziroğlu nə elədi.

Giziroğlu oradan birbaş gəlib çatdı öz adamlarına. Soruşdular ki: «Nə oldu? Hanı Koroğlunun başı?». Giziroğlu əhvalatı necə olmuşdusa, onlara danışdı. Adamların arasında pıçhapıç başlandı ki, bəs yalan deyir. Heç qorxudan Koroğlunun gözüne də görünməyib. Giziroğlu nə qədər dedisə, inanmadılar. Axırda Giziroğlu qəzəblənib dedi:

- İndi ki, belə oldu, gəlin gedək lap Çənlibelə. Soruşun onun özündən. Əgər o, mərd adamdısa düzünü deyər. Yox əgər namərdlik eləsə, yalan danışsa, mən lap sizin gözünüzün qabağında onunla vuruşum, siz də tamaşa eləyin.

Hamı bu sözə razı oldu. Atlanıb Çənlibelə tərəf yol başladılar. Koroğlu bir tərəfdən getməkdə olsun, Giziroğlu da başının adamları ilə bir tərəfdən getməkdə olsun, indi eşit dəlilərdən!

Dəlilər at sürdülər, yol yordular, səhər dan yeri təzəcə söküləndə gəlib Çənlibelə çatdılar. Xanımlar qabağa çıxdılar. Kosa Səfər uzaqdan Nigar xanımı görçək qışqırdı ki:

- Nigar xanım, bircə də görüm Koroğlu gəlib, ya yox?

Nigar xanım dedi:

- Yox. Gəlməyib.

Kosa Səfər dedi:

- Çox yaxşı. Axırı ki, heç olmasa bircə dəfə mərci apardıq. Mənzil başına ondan tez gəldik.

Elə bu dəmdə Qırat bərk kişnədi. Dönüb gördülər Qırat yağı qoruğunda otlayır. Koroğlu da böyrü üstə otun üstündə uzanıb gülə-gülə deyir:

- Hardasınız? Sizi gözləməkdən gözümlün kökü saraldı ki...

Kosa Səfər dedi:

- Genə mərci sən uddun!

Koroğlu dedi:

- Mərci mən uddum. Ancaq bizim adətimiz də var axı. Həmişə mənzil başında kim mənə səhər tezdən hamıdan qabaq salam versə, mən ona yüz qızıl verərəm. O başdan hərənizə yüz qızıl borcluyam. İndi də ki, səhər tezdən genə yeddi min yeddi yüz yetmiş dəli hamınız birdən gəlibsiniz. Aslan paşanın xəzinəsində də ki, bu qədər qızıl elə ancaq olar. Odu ki, xəzinə sizə çatır. Necə istəyirsiniz eləcə də öz aranızda bölüşdürün.

Dəlilər hamısı atlardan töküldülər. Süfrə açıldı. Dəlilər yeyib-içməkdə, çalib-oynamaqda olsunlar, eşit Giziroğlunun dəstəsindən. Dəstə gəlib o zaman çatdı ki, dəlilər şirin kefdə idilər. Mustafa bəy dedi:

- Bu saat bunların keflərini pozmaq heç insafdan deyil. Gözləyək qurtarsınlar, sonra.

Bir tərəfdə dayanıb gözləməyə başladılar.

Elə ki, saqi birbaşa məclisi dolandı, keflər duruldu. Başlar ayazıdı, Nigar xanım dedi:

- Koroğlu, indi danış görək, necə getdiz! Uşaqları necə qurtardız?

Koroğlu başdan başlayıb axıracan əhvalatı xanımlara, Bağdada getməyib Çənlibəldə qalan dəlilərə danışdı. Amma Giziroğlunun adını da çəkmədi. O barədə bir kəlmə də kəsmədi. Nigar xanım ala gözlərini bir dəfə süzdürüb Koroğluya bir qıyqac baxdı. Dedi:

- Ay Koroğlu, sən ki, belə iş üzün bilənsən, igidsən, görəsən bu dünyada sənə kimi ikinci bir adam da var, ya elə anan səni tək doğub?

Koroğlu heç bir söz demədi. Yavaşca qalxıb, aşıq Cünü-

nun sazını əlindən aldı, basdı bağrına. Dedi:

Anadan oğul doğulubdu,
Giziroğlu Mustafa bəy.
Bu dünyaya tək gəlibdi,
Giziroğlu Mustafa bəy.

Nizəsinin ucu qanlı,
Dəliləri dəmir donlu,
Bir igiddi adlı-sanlı,
Giziroğlu Mustafa bəy.

Bir atı var Alapaça,
Aman vermir Qırat qaça,
Şəspərinin ucu haça,
Giziroğlu Mustafa bəy.

Bir atadan kaş olaydıq,
Bir-birindən xoş olaydıq,
Doğmaca qardaş olaydıq,
Giziroğlu Mustafa bəy.

Hay deyəndə haya basar,
Huy deyəndə huya basar,
Koroğlunu çaya basar,
Giziroğlu Mustafa bəy.

Koroğlu sözünü qurtaran kimi Giziroğlu Mustafa bəy gizləndiyi yerdən çıxıb məclisə gəldi. Dedi:

- Koroğlu, sən doğrudan da mərd adamsan. Ancaq özgəsini çox şişirdib, özünü çox kiçildirsən. Dayan, indi mən düzünü danışacağam.

Ondan Giziroğlu başlayıb əhvalatı necə olmuşdusa, əvvəldən axıra kimi danışdı. Nə bir kəlmə o yana eləmədi, nə bir kəlmə bu yana.

Koroğlu ilə Giziroğlu təzədən qucaqlaşdılar, öpüşdülər, görüşdülər, qardaş oldular. Giziroğlunun adamları da gəlib məclisə girdilər.

Məclis təzədən başladı.

HƏMZƏNİN QIRATI APARMASI

Bağdad əhvalatından sonra xotkar ətrafa namələr yazıb, adlı-sanlı paşaları, sərkərdələri, pəhlivanları, qoşun böyüklərini yanına çağırdı. Böyük bir məclis qurdurdu. Elə ki, məclis arəstə oldu, hər kəs öz yerini tutdu, xotkar dedi:

- Nə qədər ki, bu Koroğlunun səsi kəsilməyib, dünya üzündə zindəganlıq bizə haram olacaq. Sizi çağırmışam ki, onu dünya üzündən silək. Budu, günü-gündən onun başının adamları çoxalır. Dünyanın hansı yerində bir dələduz varsa gedib ona qoşulur. Axırda bir gün görəcəyik ki, budu, qoşun düzəldib şəhərlərimizi, kəndlərimizi alır. Ondan sonra ya gərək gedib ona nökərdən-nayıbdan olaq, ya da ki, qaçıb dağlarda, daşlarda qaçaqlıq eləyək.

Elə ki, xotkar sözünü qurtardı, paşalar verdilər ağız-ağıza. Hərəsi bir cür tədbir tökdü. Biri dedi: aldadaq, qonaq çağıraq, tutub dar ağacından asaq. Biri dedi: adamlarından ələ keçirək, pul verək, qızıl verək, öldürtdürək. Biri dedi: adam göndərək, görək nə istəyir, verək barışıq eləyək. Biri dedi: sən başa düşmürsən.

O birisi dedi:

- Sən qorxaqsan.

Qərək, bu məclisdə bir səs-küy qalxdı ki, ağız deyəni qulaq eşitmədi.

Bunlar deyişməkdə olsunlar, sənə kimdən deyim, toqatlı Hasan paşadan¹. Bu Hasan paşa kim ola, kim olmaya, haman toqatlı Hasan paşa ola ki, atların üstündə Alı kişinin gözlərinin çıxarılmasını məsləhət görmüşdü, Həsən xan da onun gözlərini çıxartdırıb dünya işığına həsrət qoymuşdu.

Hasan paşa xotkarın sağ əli idi. Həmişə onun əziz günlərində süfrəsinin başında oturur, ağır günlərində də yastığının dibini kəsərdi. Özü də həm paşa idi, həm də çox bacarıqlı qoşun böyüyü idi. Dava dəsgahının min bir fənd-felini sinədəftər eləmişdi. İndiyə kimi xotkar onu hansı qulluğa buyurmuşdusa, birə beş yerinə yetirmişdi.

Qərək, Hasan paşa da bu məclisdə idi. Elə ki, səs-küy

qalxdı, xotkar fikir verib gördü ki, bu danışanların heç biri qoşun çəkib Koroğlunun üstünə getmək fikrində deyil. Hamı ondan qorxur. Elə bir təhər eləmək istəyirlər ki, ilanı Seyid Əhməd əli ilə tutalar. Xotkar üzünü Hasan paşaya tutub dedi:

- Hasan paşa, söz sənindi.

Hasan paşa durub zəmini-ədəb öpdü, dedi:

- Xotkar sağ olsun, xotkar əmri ki var, allah əmridi. Sən doğru buyurursan. Koroğlu, doğrudan da, çox tüğyan eləyib. Mən indiyə kimi ona fikir vermirdim. Deyirdim paşalar özləri onun öhdəsindən gələrlər. İndi ki, iş bu əndazəyə minib, baş üstə. Onun atasının gözlərini mən çıxartdırmışam. İnşaallah xotkarın sayəsində özünü də bu İstanbul şəhərində dar ağacından asaram. Ancaq xotkar sağ olsun, onun çoxlu adamları var ki, gəlib lap böyük-böyük məclislərə girib, söhbətlərə qulaq asırlar. Sonra ona xəbər verirlər, odu ki, mən öz fikrimi təkliddə sənə deyəcəyəm.

Məclis adamları Hasan paşanın bu sözündən ürəkdə rəncidə oldularsa da xotkarın qorxusundan bürüzə verə bilmədilər. Xotkar Hasan paşaya əhsən deyib, məclisi dağıtdı. Elə ki, tək qaldılar, Hasan paşa dedi:

- Xotkar sağ olsun, Koroğlu bu saat çox güclənib. Onu aldatmaqla tora salmaq olmaz. Biz gərək üç tərəfdən qoşun çəkib onu halqa-mərəkə eləyək, hamısını bir yerdə qırıb qurtaraq. Yoxsa tək onu öldürməkdən bir kar aşmaz.

Xotkar dedi:

- Hasan paşa, sənə qırx gün möhlət verirəm. Əgər onu muz-məhəl elədin, səni özümə sədrəzəm eləyəcəyəm. Yox, eləyə bilmədin, onda...

Hasan paşa dik qalxıb dedi:

- Sənə qurban olum! Mən əgər onu qolu bağlı sən qabağına gətirə bilməsəm, özüm özümü həlak eləyərəm. Ancaq sən bütün paşaların, qoşun böyüklərinin ixtiyarını mənə ver!

Xotkar dedi:

- Külli-ixtiyarsan. Necə istəyirsən elə də elə!

Hasan paşa zəmini-ədəb öpüb, mürəxxəs olmaq istəyəndə xotkar dedi:

- Bir də bu zalım oğlu zalım bu tərəfə bir dənə karvan buraxmır. Hamısını soyur. Gərək bir təhər eləyib yaraqlı-yasaqlı karvan düzəldəsən, bir az şəhərə mal gətirtirəsən. Yoxsa bütün şəhərdə danışrlar ki, bəs xotkar qalıb Koroğlunun əlində aciz. Şəhərə mal gətirtirə bilmir.

Hasan paşa əlini gözünün üstünə qoyub dedi:

- O da mənim göüm üstə!

Onda xotkar Hasan paşaya rüsxət verdi. Özü də bütün paşalara namə yazdı ki, bəs, Hasan paşa onların üstündə külli-ixtiyardı. Kim onun buyruğuna əməl eləməsə dar ağacından asılacaq.

Qasid namələri aparmaqda olsun, sən eşit Hasan paşadan.

Hasan paşa oradan birbaş Toqata qayıdıb bir məclis düzəltdi. Tanıdığı, bildiyi böyük sərkərdələri, qoşun böyüklərini, pəhlivanları yanına çağırdı. Elə ki, yerli yerini tutdu, Hasan paşa özü məclisə gəldi. Əvvəl-əvvəl bir məclisə göz gəzdirdi. Hamını gözdən keçirdi. Arxayın oldu ki, hamısı öz bildiyi, tanıdığı, etibar elədiyi adamlardı. Başladı xotkar məclisində olanların hamısını onlara danışmağa. Hamı əhvalatdan hali olandan sonra çıxardıb xotkarın möhürlü naməsini onlara oxudu; ondan dedi:

- Bilin və agah olun! Bizim tədbirimiz belədi ki, Koroğlunun üstünə üç tərəfdən qoşun çəkək. Gərək elə eləyək ki, o, göz açmağa macal tapa bilməsin. İndi sizi bura yığmaqda mənim muradım budu ki, deyəsiniz görüm, bu işə kim boyun qoya bilər? Kim bu üç qoşundan birinin sərkərdəsi ola bilər?

Məclisin üstünə elə bil su səpələdilər. Daşdan, divardan səda çıxdı, məclisdən səda çıxmadı. Onda Hasan paşa dedi:

- Qoşunun birisini mən özüm aparacağam. Özü də qənşər tərəfdən gedəcəyəm. O biri qoşunların biri sağ tərəfdən, biri sol tərəfdən gəlib baş qatacaqlar ki, onlara da mən hər bir kömək eləyəcəyəm.

Yenə də məclisdən səs çıxmadı. Hasan paşa işi belə görəndə əmr elədi, iki badə doldurub gətirdilər. Əl atıb hər badəyə bir dənə qiymətli ləl saldı. Ondan dedi:

- O kimdi ki, bu badəni alıb içə. Bu ləli cibinə qoyub, bu işə

boyun qoya. Mən əhd eləyirəm ki, Toqat paşalığını ona bağışlayam, üstündə də pərdeyi-ismətdə olan qızlarımdan birini ona verəm.

Bu sözdə məclisin baş tərəfindən bir nəfər cavan adam ayağa durdu. Bu adam kim ola, kim olmaya, ərzincanlı Bolu bəy ola.

Bolu bəy Ərzincan qalasında qoşun böyüyü idi. İgid oğlanlardan biri idi. Özü də çoxdan idi ki, Hasan paşanın böyük qızı Dünya xanıma aşiq idi. Ancaq indiyə kimi neçə dəfə əl altından adam salmışdı, qızın ürəyini almaq istəmişdisə də, qız hər dəfə demişdi ki, iti görüm, qurdu görüm onu görməyim. O da cürət eləyib Hasan paşanın yanına elçi göndərə bilməmişdi. Çünki bilirdi ki, Hasan paşa qızlarını çox istəyir. Onların bir sözünü iki eləməz. İndi ki, Hasan paşa işi gətirib bu əndazəyə mindirdi, Bolu bəy fürsəti qənimət bilib ayağa durdu. Elə o ayağa durcaq Hasan paşa sevincək dedi:

- Mərhəbə, Bolu bəy! Elə mən bilirdim ki, bu iş axırda sən gedəcəksən.

Bolu bəy irəli yeriyib badəni Hasan paşadan aldı. Dedi:

- Paşa sağ olsun! Sən bilirsən ki, mən bu işin öhdəsindən gələm. Ancaq mənim bir şərtim var.

Hasan paşa dedi:

- Şərtini de! Hər nə olsa yerinə yetirəcəyəm.

Bolu bəy çox hiyləgər adam idi. O, necə deyərlər, şeytana papaq tikib təpəsini də dəşik qoyardı. Bir dəfə gözlərini dolandıraraq məclisə baxdı. Sonra üzünü Hasan paşaya tutub dedi:

- Paşa, mən bilirəm ki, bu xotkar əmr idi. Odu ki, buradakı əhdə arxayınam. Bilirəm ki, burada xilaf söz olmaz. Necə ki əhd eləmişən, Toqat paşalığını verəcəksən, məni də özünə nökrə eləyib qızını verəcəksən. Mənim sözüm onda deyil. Mənim şərtim budu ki, gərək pəhlivan Qəcər Alını, bir də Mehtər Murtuzu mənə verəsən.

Qəcər Alı Toqatın lap arzuman pəhlivanlarından idi. Hələ indiyə kimi onun arxasını yerə vuran, qılıncının qabağında qalxan saxlayan olmamışdı. Mehtər Murtuz da düz yeddi il Koroğluya mehtərlik eləmişdi, Çənlibeli yaxşı tanıyırdı.

Hasan paşa dedi:

- Şərtin şəkər üstə! Hamısına razıyam.

İş belə olanda Bolu badəni içdi. Ləli də götürüb qayıtdı, yerində oturdu. Ondan Hasan paşa ikinci badəni qaldırıb, dedi:

- İndi növbə ikincinindi.

Elə bu sözdə bir qasid toz-torpağa bulanmış özünü saldı məclisə. Hasan paşaya baş əyib ona bir namə verdi. Hasan paşa naməni oxuyub gördü ki, Ərəb Reyhandı. Yazıb ki: «Hasan paşa, eşitmişəm Koroğlunun üstünə qoşun çəkirsən. Bil və agah ol! Koroğlu mənim düşmanımdı. Əgər razı olsan, mən də onun üstünə gedərəm».

Hasan paşa şadlığından bilmədi ki, nə eləsin. O, Ərəb Reyhanı tanıyırdı. Bilirdi ki, zor adamdı. Koroğlu ilə olan əhvalatını da eşitmişdi. Üzün məclisə tutub dedi:

- İkinci adam da öz ayağı ilə gəldi.

Bunu deyib Hasan paşa badəni qaldırıb qasidə verdi. Dedi:

- Badəni iç! İçindən ləli də götür aparıb ağana ver! Deynən ki, yolunu gözləyirik. Tez gəlsin. Gözümüz üstə yeri var.

Qasid badəni içdi. Ləli öpüb cibinə qoydu. Mürəxxəs olmaq istəyəndə Hasan paşa vəzirinə tapşırırdı ki, qasidi aparıb yedirsən, içirsən, bir az da pul verib yola salsın. Naməyə də bir cavab yazsın. Vəzir qasidi də götürüb getdi. Məclisdəkilər soruşdular ki, «namə kimdən idi?» Hasan paşa dedi:

- Ərəb Reyhandan.

Hamı şad oldu. Hasan paşa ömr elədi calanlar, oxuyanlar, oynayanlar gəldilər. Kef başladı. Elə ki, yedilər, içdilər, damağlar duruldu, Mehtər Murtuz zəmini-ədəb öpüb dedi:

- Paşam sağ olsun, xotkara da qurban olum, sənə də. Sizin buyruğunuz allah buyruğudu. İndi ki bizi göndərirsən, gedəcəyik. Ancaq orasını deyim ki, Koroğlunun igidliyinin düz yarısı Qıratdandı. Nə qədər ki, o, Qıratın üstündədi, biz ona heç nə eləyə bilmərik. Əgər Koroğlunu muz-məhəl eləmək istəyirsənsə, bir təhər elə o atı onun əlindən çıxart!

Söz deyəsən Hasan paşanın beyninə batdı. Məclisdəkilər də Mehtər Murtuzun sözünü təsdiqlədilər. Hasan paşa dedi:

- Murtuz, dərdi bilən dərmanın da bilər. De görüm, nə təhər eləmək olar ki, Qıratı onun əlindən çıxardaq?

Mehtər Murtuz dedi:

- Paşa, vallah, nə bilim? Day onun atını pul ilə alası deyilik ki, gərək elə bir adam ola ki, canından keçə, Çənlibelə gedə. Ya gətirə, ya da ki, başını Koroğluya təslim verə.

Paşa bir məclisə baxdı. Hamı başını aşağı dikdi. Hasan paşa özü də bilirdi ki, bu çox çətin işdi. Heç kəs qol qoymaz. Fikirləşib yol axtardı ki, nə eləsin, bir də məclisin lap başmaq çıxanından bir cır-cındır adam qalxdı ayağa. Paşa baxdı ki, bu Keçəl Həmzədi.

Keçəl Həmzə sayılmayan, urvatı olmayan bir adam idi. Məscidə qoymazdılar ki, başmaq oğurlayar, tövləyə qoymazdılar ki, quşqun oğurlayar. Keçəl Həmzə kef məclisi başlananda gəlib bir təhər özünü salmışdı içəriyə ki, qarnını doyursun.

Qərəz, Həmzə məclisin ortasına yeriyib dedi:

- Paşa sağ olsun, bu işə mən gedərəm. Qıratı gətirdim, gətirmişəm, yox gətirə bilmədim, Koroğlu işi başa düşdü, nə olsun? Bir keçəl başdı, qoy qurban olsun sənə.

Hasan paşa dedi:

- Bala, Həmzə, əgər sən gedib Qıratı gətirsən, mən səni dünya malından qəni elərəm.

Həmzə dedi:

- Paşa, mənə tək dünya malı lazım deyil.

Paşa dedi:

- Sənə bəylik verərəm.

Həmzə dedi:

- Yox, paşa, o da mənə lazım deyil.

Hasan paşa dedi:

- Səni özümə oğulluğa götürərəm.

Həmzə dedi:

- Yox, qurbanın olum. Mənə təkbətəklikdə bunların heç biri lazım deyil. Üçünü də birdən nə sən verməzsən, nə də mən istəmərəm. Gəl, mən səndən elə bir şey istəyim ki, mənim üçün bunların hamısından qiymətli olsun, sənin üçün hamısından ucuz.

Hasan paşa dedi:

- İstə, görüm, o nədi elə.

Həmzə dedi:

- Deyirsiniz ki, Koroğlunun nə qədər igidliyi varsa, onun tən yarısı Qıratdı. Bu yarısını mən gətirəcəyəm. Sizə qalacaq yarısı. O yarısından da bir pay düşəcək Bolu bəyə. Sənə qurban olum, bu pay üçün sən ona Toqat paşalığını verdin, ləl verdin, bir də böyük qızın Dünya xanımı verdin. Gəl, bu yarısı üçün də kiçik qızını ver mənə, gedim Qıratı gətirim.

Hasan paşa dedi:

- Ay axmaq, niyə bəyəm, bir qız nə oldu ki, bəylikdən, mal-dövlətdən, mənə oğul olmaqdan qiymətli oldu?

Həmzə dedi:

- Paşa, sən bilirsən ki, keçəl çoxbilmiş olar. Mən də gəlir-çıxarını bilən adamam. Mən bilirəm ki, sən bu üç şeyin üçünü də mənə verən deyilsən. Amma qızı versən mən olaram sənin kürəkənin. Kürəkən ki var, elə oğula bərabər bir şeydi. Ondan sonra elə bəylik də öz-özünə gələcək, mal-dövlət də.

Məclisdəkilər hamısı keçəlin fərasətinə afərin dedilər. Hasan paşa getdi fikrə. Bilmədi nə eləsin. Qızı Keçəl Həmzəyə verməyə ürəkdən razı deyildi. Amma bu tərəfdən də fikirləşdi ki, Qırat gəlsə Koroğlu basılacaq. Onda da ki, sədrəzəmlik ona çatacaq.

Dedi:

- Həmzə, razıyam.

Həmzə dedi:

- Yox, paşa sağ olsun! Zəhmət çək, öz dilindən bir dənə kağız yaz, möhrünü də bas üstünə, ver qoyum cibimə. Ondan sonra mənə möhlət qoy. Vədə başına gətirdim - haqqımı ver, gətirmədim - boynumu vur.

Hasan paşa çar-naçar öz dilindən bir dənə qol kağıdı yazdı. Möhrünü də üstünə basıb verdi Həmzəyə. Həmzə kağıdı alıb qoydu qoltuğuna. Ondan Hasan paşaya dedi:

- İndi mənə izin ver mürəxxəs olum. Yolçu yolda gərək.

Bunu deyib Keçəl Həmzə məclisdən çıxdı. Hasan paşa bu işə çox şad oldu. Məclisi dağıtdı. Bolu bəyə deməlisini dedi, tapşırılmasını tapşırdı, yola saldı ki, gedib hazırlaşsın. Özü də bir namə yazıb bir qasidlə bayazidli Əhməd tacirbaşuya

göndərdi ki, «Səninlə çox vacib işim var. Başını orada islat, burada qırıxdır!».

Bəli, qasid Əhməd tacirbaşı üçün Bayazidə getməkdə olsun, Bolu bəy hazırlaşmaq üçün Ərzincana getməkdə olsun, sənə kimdən deyim, Keçəl Həməzədən.

Keçəl Həməzə çarığını geydi, patavasını bərkitdi, dəstərxanına bir-iki çörək qoyub belinə bağladı, düşdü yolun ağına. Pay-piyadə, günə bir mənzil, təyyi-mənazil, orda ayla, illə, burda müxtəsər dillə, az getdi çox dayandı, çox getdi az dayandı, bir axşam üstü gəlib Çardaqlı Çənlibelə çatdı.

Deyirlər ki, Koroğlu Ağ Qayada durub karvan yollarına baxırdı. Bir də gördü ki, budu, bir nəfər gəlir. O qədər gözlədi ki, Həməzə gəlib qayanın dibinə çatdı. Başladı cığıryuxarı dırmaşmağa. Koroğlu qayadan düşüb kəsdi onun qabağını ki:

- Dayan! De görüm kimsən? Haradan gəlib, haraya gedirsən?

Həməzə baxdı ki, qabağındakı bir oğlandı, bir oğlandı ki, adam üzünə baxmağa ürək eləmir. Boy-buxun, qol-bilək. Süysünün əti qat-qat tökülüb, qara bığlar kəl buynuzu kimi «deşərəm ha dəşərəm» deyir. Gözlər tərən gözü kimi oyur-oyur oynayır. Belində bir qılınc var ki, allah göstərməsin. Həməzə bildi ki, bu, Koroğludu, hiylə niqabını çəkdi üzünə. Özünü tanınamazlığa vurub dedi:

- Koroğlunu axtarıram.

Koroğlu soruşdu:

- Neyləyirsən Koroğlunu?

Həməzə dedi:

- Qadan-balam mənim bu canıma gəlsin. Mən ilxıçıyam. Ömrümü, günümü bəy-paşa qapısında çürüdüb, ilxiyə getmişəm. O, necə deyərlər, qurbağalı gölməçələrdən su içməkdən dodaqlarım ziyl töküb. Anamı görüm ki, məni doğan gün bir qara daş doğa idi. Başım keçəldi. Onun ucbatından heç bir qapıda duruş gətirə bilmirəm. Nə qədər işə can yadırsam da elə ki keçəl olduğumu bildilər çıxardıb qovurlar. Day bu keçəlliyim üzündən gen dünya mənə dar olub. İndi başına döndüyüm, Koroğlunu deyib gəlmişəm. Deyirlər o çox mərd

adamdı. Çörəyə qızırqanan deyil. Ya budu məni qoysun elə qapısında, bacasında süfrəsinin qırıq-quruğundan yeyib dolanım, ya da bu başımı çəkib bədənimdən qopartsın, bu dünyanın dərd-qəmindən azad olum.

Bunu deyib Keçəl Həməzə elə ağladı, elə ağladı ki, gözüünün yaşını bildir-bildir tökdü. Koroğlunun keçələ yazığı gəldi. Dedi:

- Dur, gedək! O Koroğlu dediyin elə mənəm.

Bunu eşitcək, Həməzə düşdü Koroğlunun ayaqlarına ki:

- Qurban kəsilm sənə, Koroğlu, məni qapından qovma!

Koroğlu onu qaldırıb dedi:

- Dur ayağa! Kişisən. Kişi bir qarın çörəkdən ötəri ayağa yığılmaz.

Keçəl Həməzə durdu. Koroğlu dedi:

- De görüm, əlindən nə iş gəlir?

Həməzə dedi:

- Can Koroğlu, mən bilirəm ki, bu başla sən məni nə kababçı eləməyəcəksən, nə şərəbçi. Elə mənə bir dənə at tapşır, bəsləyim sənin üçün. Dədə-baba sənətim odu.

Koroğlu Keçəl Həməzəni götürüb gəldi. Dəlilər Həməzəni görüb dedilər:

- Ay Koroğlu, bunu haradan tapıb gətirdin? Bunun gözləri Üçtəpə sağsağanın gözləri kimi qayır-qayır qaynayır. Heç əməlli adama oxşamır. Rədd elə getsin.

Xanımlar da dəlilərin sözlərini təsdiqlədilər.

Koroğlu xanımla, dəliləri sakit eləyib dedi:

- Görürsünüz, yazığın biridi. Bizə nə eləyəcək? Qoyun süfrəmizin qırıq-quruqdan yeyib qapıda, bacada dolansın².

Keçəl Həməzə qırıq-quruqdan yeyib qapıda, bacada dolanmağa başladı. Xanımlar, dəlilər nəyə buyurdılarsa, gedərdi. Getdiyi işi yaxşı da yarıdardı. Belə zirəkliyinə görə get-gedə dəlilərin, xanımların yanında Keçəl Həməzənin hörməti də artdı.

Koroğlu da Keçəl Həməzənin diribaşlığını görüb, onun adını dəyişdirib Kaloğlu qoydu. Tövlədə bir yük yabısı var idi. O qədər yükləmişdilər ki, sümükləri çıxmışdı. Ona baxmağı da Keçəl Həməzəyə tapşırdı. Keçəl Həməzə yabıya muğayat olmağa başladı. Amma başladı, nə başladı...

Axşam tumarlayır, səhər tumarlayır, yabıya bir can yandırır ki, gəl görəsən. Tövlədəki atların otundan, arpasından oğurlayıb, yabının qarnına tökürdü. Bir neçə gündə yabını elə kökəltdi, elə kökəltdi ki, dərisinə sığmaz elədi.

Bir gün Koroğlu tövləyə atların yanına gəlmişdi. Yabıya baxıb mat-məəttəl qaldı. Dedi:

- Ay Kaloğlan, sən ata nə yaxşı muğayat olurmuşsan. İndi ki belə ata baxmaq əlindən gəlir, Dürat bu il çox sınıqdı, tapşırıram onu sənə. Gərək onu da Qırata çatdırasan.

Bu işə xanımlar, dəlilər razı olmadılar. Amma Koroğlu onlara qulaq asmadı.

Keçəl Həmzə bir neçə gün Dürata çox yaxşı baxdı. Elə ki, at başladı dirçəlməyə, birdən arpasını xırpadan kəsdi. Dürat yenə də başladı arıqlamağa.

Koroğlu işi belə görüb soruşdu:

- Ay Kaloğlan, bu ata nə oldu belə, genə gün-gündən dala gedir? Olmaya yaxşı baxmırsan?

Keçəl Həmzə dedi:

- Mən əlimdən gələni eləyirəm, ağa! Amma at, o necə deyərlər gecə-gündüz içəridə başından bağlıdı, ayaqlarından buxovlu. Nə eşik üzü görür, nə gün üzü. Yəqin ki, ondan sınıxır.

Qırat ilə Dürat bir tövlədə bağlanırdı. Atların ikisinin də ayağında buxov var idi. Özləri də ayrı-ayrı açarlarla açılırdı. Koroğlu çıxartdı Düratın açarını Keçəl Həmzəyə verdi. Xanımlar, dəlilər bunu eşidib dedilər:

- Ay Koroğlu, sən nə eləyirsən? Tanımadığın, bilmədiyin bir adama etibar eləyib, Düratın buxov açarını niyə verirsən?

Koroğlu yenə də xanımları, dəliləri sakit elədi ki:

- Qorxmayın, heç zad olmaz.

Keçəl Həmzə bir neçə gündə yenə də Düratı dərisinə sığmaz elədi. Amma ki, vaxt keçirdi. Keçəl Həmzə Çənlibelə gələni az qalırdı bir ay olsun. Hasan paşaya verdiyi vədə tamam olurdu. Çox fikir-xəyaldan, çox götür-qoydan sonra gecələrin birində öz-özünə dedi: «Mən bir il də burada qalsam, Koroğlu Qıratın nə mehtərçiliyini mənə verəcək, nə də buxovunun açarını. Toqatda nə tanıyırlar ki, Qırat

hansıdı, Dürat hansıdı. Elə bunu aparım, paşanı aldadım, qızı alım, beş gün bu dünyada kef çekim.

Keçəl Həməzə bunu deyib, gecə xəlvətçə Düratı yəhərlədi. Minib, asta qaçan namərddi, birbaş Toqat deyib daban aldı.

Sabah açıldı. Dəli Mehtər yerindən qalxıb, atlara baş çəkmək üçün tövləyə gəldi. Gördü nə Dürat var, nə də Keçəl Həməzə. Başı lovlu gəldi Koroğlunun yanına ki:

- Nə durubsan? Nə Dürat var, nə də Keçəl Həməzə...

Dəlilər çaxnaşıb, bir-birlərinə dəydilər. Xanımlar da bir yandan düşdülər Koroğlunun üstünə. De başladılar məzəmmət eləməyə ki:

- Biz sənə demədikmi tanımadığın adama etibar eləyib atı tapşırma. İgidin atını apardılar, ya arvadını, ikisi də namusdan sayılır. Bizim qorxumuzdan quş quşluğu ilə Çənlibelin həndəvərinə gələ bilmirdi. Koroğlunun, Çənlibelin, dəlilərin adı gələndə paşalar, bəylər tir-tir əsirdilər. Gör indi iş nə yerə gəldi ki, bir keçəl gədənin birisi gəlib buradan at apardı. İndi bu xəbər ətrafa yayılacaq. Düşmənlər üstümüzdə ayaq alacaq. Özün öz əlinlə elə iş elədin ki, aləm yığılsaydı sənə eləyə bilməzdi. İndi de görək, Düratı haradan tapacaqsan? Necə gətirəcəksən?

Koroğlu dedi:

- Dürat gəlib, Qırat durur. Minib gedib, tapıb gətirərəm. Az məni məzəmmət eləyin.

Dəlilər başladılar deyinməyə ki: gedərsən... gətirərsən... Sən nə bilirsən ki, o kimdi? Haradan gəlmişdi? Atı haraya apardı?

Koroğlu qəzəblənmişdi. Taqsırkardı deyin bir söz deyə bilmirdi. Amma ki, acığından bığlarını gəmirirdi. Birdən dik qalxdı ayağa. Üzün Eyvaza tutub dedi:

- Eyvaz mənə şərab!

Eyvaz şərab gətirdi. Koroğlu yeddi badəni dalbadal içdi. Ondan Dəli Mehtərə dönüb çığırdı ki:

- Atı yəhərlə!

Qıratı ifçin yəhərləyib Koroğlunun qabağına çəkdilər. Elə bil ki, Koroğlunun dili lal olmuşdu. Bir kəlmə nədi, heç dodağını da tərpətmədi. Atı minib yola düşdü.

Koroğlu Qıratı sürməkdə olsun, sənə deyim Həməzədən.

Həmzə canının qorxusundan bir yerdə düşüb dincəlməyib at sürürdü. Yolun üstündə Qırx Dəyirmanlar deyilən bir yer var idi. Oraya çatmağa az qalmışdı ki, dönüb geri baxdı. Gördü vallah yolda toz dumana qarışib, duman toza. Bir də diqqət eləyəndə gördü budu, Koroğlu Qıratın üstündə elə gəlir, elə gəlir ki, ley kimi. Keçəl Həmzənin tüpürcəyi qurudu. Ha udqundu, gördü yox, ağzının suyunu uda bilmir. Elə onu eləyə bildi ki, Düratı qamçılایıb, özünü tez Qırx Dəyirmanların qapısına saldı. Atdan düşdü. Atı dəyirmanın qapısından daqı dirəyə bağlayıb tələsik çağırdı:

- Ay dəyirmançı, bir tez eşıyə çıx!

Dəyirmançı tez eşıyə çıxıb soruşdu:

- Qardaş, nə istəyirsən? Nə var?

Həmzə dedi:

- Bax, o yol ilə gələn Koroğludu. Çənlibeldən gəlir. İlxısına qotur düşüb. Nə qədər dava-dərman eləyibse bir şey çıxmayıb. Axırda həkim-Kimyagər dəyirmançı beyni buyurub. İndi dəyirmançı beyni axtarır ki, atların qoturunu qurtarsın. Məni Hasan paşa göndərib ki, dəyirmançılara xəbər verəm. Tez başına çarə qıl ki, yetişsə ömrünü tamam eləyəcək.

Dəyirmançı dili tutar-tutmaz dedi:

- Ay qadan alım, bəs mən nə eləyim? Onun əlindən necə qurtarım. Bir bölük köç-külfətim var. Gəl məni tərkinə al bir yana qaçirt.

Həmzə dedi:

- Soyun paltarını, al mənim paltarımı gey, get dəyirmanın donuzluğunda gizlən. Mən Koroğlunun ağzını bir yana salaram çıxar gedər. Sala bilməsəm də qoy məni öldürsün. Sən yazıqsan. Uşaqların yetim qalar. Mən subay-salıq adamam.

Dəyirmançı tez paltarını çıxarıb onun paltarını geydi. Qaçıb donuzluğa girdi. Həmzəyə də elə bu lazım idi. Tez onun paltarını geyinib dəyirmanın içinə girdi. Özünü guppadan unluğun içinə salıb, üzünü-gözünü o ki var una buladı.

O tərəfdən Koroğlu özünü dəyirmanın qapısına yeririb çağırdı ki:

- Ay dəyirmançı, çölə çıx!

Keçəl Həmzə dəyirmançı paltarında qapıya çıxıb soruşdu:

- Nə buyurursan? Mənə görə bir qulluq?

Koroğlu dedi:

- İndicə mənim qabağımca buraya gələn atlı necə oldu?

Keçəl Həmzə dedi:

- Odu, girib içəridə dəyirmanın donuzluğuna, gizlənib. Bil-mirəm nə işi varsa, səni görən kimi qaçıb donuzluğa girdi. Mənə dedi ki, yerimi deməyəsən.

Koroğlu atdan sıçrayıb düşdü. Dedi:

- Bir bu atı saxla görüm.

Həmzə atı tutdu. Koroğlu dəyirmanı girdi. Ağzını donuzluğa tutub dedi:

- Ayə! Ay keçəl! Belə çıx!

Dəyirmançı bir az da oyana çəkilib dedi:

- Haraya çıxım? Mənim sənin ilxının qoturuna dərman olası beynim yoxdu. Ölsəm də çıxmaram.

Koroğlu dedi:

- Ayə! Ay keçəl! Qotur nədi? Beyin nədi? Belə çıx! Səninlə işim çoxdu.

Koroğlu gördü yox, bu öz xoşuna donuzluqdan çıxmaq istəmir. İrəli yeridi. Dəyirmançı qorxub lap dibə çəkildi. Koroğlu bir addım da irəli atdı. Dəyirmançı qorxudan lap küncə qısınmaq istəyəndə paltarı ilişdi dəyirmanın çarxına. Çarx az qalmışdı dəyirmançını bir təhər eləsin ki, Koroğlu aman verməyib cəld onun qıçından tutdu, çəkdi bayıra. Baxdı ki, Həmzə nə gəzir, bu dəyirmançı imiş. Başa düşdü ki, Həmzə onu aldadıb. Tez bayıra tullandı. Eşit, gör indi Həmzə nə elədi.

Keçəl Həmzə Çənlibeldə Dürata baxdığı zaman Qıratın da yan-yörəsinə hərlənib, özünə mehriban eləmişdi. Bir də Qıratın belə bir xasiyyəti var idi ki, Koroğlu onun yüyənini kimə tapşırsaydı, ona üzəngi verərdi. Odur ki, Koroğlunun başı içəridə dəyirmançıya məşğul olan müddətdə Həmzə Qıratın gözlərini tumarlayıb minmişdi. Koroğlu dəyirmandan çıxıb baxdı ki, Keçəl Həmzə Qıratın belində, dəyirmandan da bir az aralı durub. Koroğlu bir qəzəbləndi, misri qılıncını çəkib hücum etmək istədi. Ancaq baxdı ki, bundan

bir fayda olmayacaq. Qırat ayağını götürsə, heç quş da ona çata bilməz. Başladı onu dilə tutmağa. Dedi:

- Ayə, Kaloğlan, atı yeyin sürmüşəm, tərləyib. Elə minib incitmə! Düş, al yedəyinə, bir az gəzdir, təri soyusun.

Həmzə dedi:

- Eybi yoxdu. Mən elə yavaş-yavaş sürüb gedəcəyəm. Soyuyar.

Bunu deyib Həmzə başladı atı gərdişə gətirməyə. Koroğlu baxdı ki, Həmzə at minməkdə çox naşırı. Yüyəni qorxudan elə dartır ki, dəhnə az qalır atın cəvcələrini kəssin. Koroğlunun ürəyi tablamadı. Dedi:

Canım Həmzə, gözüm Həmzə,
Həmzə, incitmə Qıratı!
Budu sənə sözüm, Həmzə,
Həmzə, incitmə Qıratı!

Qıratdı mənim dirəyim,
Əriyə, qalmaz ürəyim,
Sən olasan duz-çörəyim,
Həmzə, incitmə Qıratı!

Qırat mənim iki gözüm,
Belə dərdə necə dözüüm?
Həmzə, sənə budu sözüm,
Oğul, incitmə Qıratı!

Eşidər paşalar, bəylər,
Şadlıq xəbərini söylər.
Koroğlu iltimas eylər,
Bala, incitmə Qıratı!³

Həmzə dedi:

- Koroğlu, igidliyin var. Adın-sanın var. Mərd adamsan. Bir ay süfrənin qırıq-quruğundan yemişik onu niyə dilinə gətirib başımıza vurursan? Heç sənə yaraşan sifət deyil. Bir də, bir at nədi ki, onun üçün bu qədər yarvarıb-yaxarırsan?

Koroğlu dedi:

- Həmzə, mən bilirəm ki, sən bu atı aparıb saxlayan, minən

deyilsən. Düzünü de görüm, səni kim öyrədib göndərib?

Həmzə dedi:

- Koroğlu, eşit və agah ol! Mən Çənlibeldə sənə nə demişəmsə hamısı doğrudu. Bu keçəl baş bu gen dünyanı mənə dar eləyib. Bir adam rəğbət eləyib məni qapısına qoymur. İndi bu atı aparıram Toqatda verəm Hasan paşaya, bəlkə bu yolla bir ağ günə çatam.

Koroğlu dedi:

- Ayə, bu tədbir Hasan paşanıdır, ya elə sən özün bu fikrə düşmüşsən?

Həmzə dedi:

- Xeyr, Hasan paşanıdır. Məni o göndərib.

Koroğlu dedi:

- Bala, indi ki belədi, düş, atı ver özümə, dünya malından nə deyirsən, sənə verim.

Həmzə güldü, dedi:

- Koroğlu, sən dünya görmüş adamsan. Niyə, sən bilmirsən ki, keçəli allah da aldada bilməz? Yaxşı, mən atdan düşəndən sonra sən Koroğlu məni sağ buraxarsan? Yox, aşna, üz vurma! Keçəl suya getməz.

Koroğlu dedi:

- Ayə, Kaloğlan, indi sən elə atı mənim əlimdən alıb aparıb Hasan paşaya verəcəksən?

Keçəl Həmzə dedi:

- Koroğlu, keçəl mərd olar. Mən sənənin nəinki atını, heç bir tükünü də qıyıb Hasan paşaya vermərəm. Mən bilirəm ki, sən axırda gəlib öz atına sahib olacaqsan. Mən ona görə belə eləyirəm ki, ortada bir ağ günə çıxam. Hər nə vaxt ki Toqata gəldin, atın üzəngisini özüm basıb səni ona mindirəcəyəm. İndi day məni bağışla, gedim. Yolum uzaqdı.

Koroğlu gördü Həmzə atı aparır, dedi:

- Həmzə, indi ki yola gəlmirsən, atı aparırsan, barı öylən, onun qiymətini deyim, aldanıb ucuz verməyəsən.

Bunu deyib, Koroğlu sazı basdı döşünə, dedi:

Öylən deyim Qıratın qiymətini,

Səksən min sərkərdə, mala da verməl!

Səksən min ağ tüklü qəmər öyəcə,
Səksən min xəzinə pula da vermə!

Səksən min ilxıya, səksən min ata,
Səksən min mahaldan gələn barata,
Səksən min kotana, səksən min cütə,
Səksən min kotallı kala da vermə!

Həmzə dedi:

- Koroğlu, arxayın ol, mən atı dünya malına verməyə-
cəyəm. Hasan paşa ilə şərtim var. Atı ona verib onun kiçik
qızı Dona xanımı alacağam.

Koroğlu dedi:

- A zalım, belə atı da bir qıza verərlərmisi?
Sazı döşünə basıb, aldı sözün axır xanəsini, dedi:
Koroğlu dövlətin endirsin düzə,
Say, götür hamısın səksən min yüzə,
Səksən min gəlinə, sənsən min qıza,
Səksən min ərgənə, dula da vermə!

Həmzə dedi:

- Koroğlu, mən işin olanını sənə dedim. İndi özün bil.
Mənə nə ad verirsən, ver! Day mən gedirəm.

Koroğlu dedi:

- Həmzə, indi ki belə oldu, apar, get, muradına çat! Ancaq
mən gəlincə atı yaxşı saxla! Qoyma incitsinlər. Sən ki bilirsən.
At ki var, igidin qardaşıdı.

Bu sözdə Koroğlunun ürəyi köyrəldi. Sazı yenə də döşünə
basdı, dedi:

Həmzə, atı yaxşı saxla!
At igidin qardaşıdı.
Gündə muğayat olub, yoxla!
At igidin qardaşıdı.

Yay olanda dağa yollat!
Yaz olanda ifçin nallat!
Qış olanda məxmər çullat!
At igidin qardaşıdı.

Atı sevib bəslə körpə.
Hayqıranda çıxsın sarpa,
Hər yeyəndə qırx tas arpa,
At igidin qardaşıdı.

Uzaq-uzaq yollarınan,
Beli ipək çullarınan,
Hoqqa yarım nallarınan,
At igidin qardaşıdı.

Məclis qurdum çoxlarınan,
Dava etdim oxlarınan,
Qara polad mıxlarınan,
At igidin qardaşıdı.

Sərin-sərin yu suyunan,
Quyruğun bağla muyunan,
Qoç Koroğlu çox öyünən
At igidin qardaşıdı.

Həmzə dedi:

- Koroğlu, arxayın ol! İnşallah gələrsən, görərsən.

Koroğlu dedi:

- Həmzə, get. Amma mənim bu sifarişimi də Hasan paşaya çatdır:

Get de o paşaya, köç eləməsin,
Qıratı gətirrəm, qala qoymaram!
Qoşunun qıraram, varın talaram,
İlxısında bir day qala qoymaram!

İçmişəm badəni indi meyxoşam,
Qıratın dərindən dəli, sərxoşam,
Sözlərimi eşit, yaxşı bil, paşam,
Dağıdıb ölkəndə qala qoymaram.

Qoç Koroğlu ha xışımnan yerisə,
Duman, çiskin dağlarını bürüsə,

Nə ki pərdə altda qızın var isə,
Gətirrəm, birini qala qoymaram.

Həməzə dedi:

- Gözüm üstə! Çatdıraram. Ancaq sən tez gəl!

Keçəl Həməzə bunu deyib, Qıratı səyirtmədi, gözdən itdi.
Koroğlu Düratı qaytarmağa gəlmişdi, Qıratı da əlindən
verdi. Dəyirmanın qapısında yerə oturdu, aldı görək nə dedi:

Çünki oldun dəyirmançı,
Çağır gəlsin dən, Koroğlu!
Verdin Qırı, aldın Dürü,
Döy başına yan, Koroğlu!

Qırat əldən getdi barı,
Canda qaldı intizarı.
Üyüd arpa, buğda, darı,
Al şahadın sən, Koroğlu!

Uca dağları döşlətdin,
Ağır alaylar boşlatdın,
Yüz il lotuluq işlətdin,
Axır oldun xam, Koroğlu...⁴

Qırat burdan getdi böyün,
Sınəmə vurdu dağ, düyün,
Gedim dəllərə nə deyim?
Öl, burda qal, Koroğlu!

Koroğlunun özü ac idi, atı da arpasız. Dəyirmançı da suyu
sovub qaçmışdı. Koroğlu gecəni ac-susuz yatdı. Elə ki, sabah
açıldı. Bir də baxdı ki, budu, bir kişi qabağında da iki yüklü
öküz gəlir. Kişi gəlib yetişdi. Bir Koroğluya baxdı, bir paltar-
maltarına, şəst-bəstinə baxıb, dedi:

- A qardaş, dəyirmançı hanı?

Koroğlu dedi:

- Dəyirmançı yoxdu. İndi dəyirməndə mən dururam.

Kişi inanmadı. Amma Koroğlu da macal vermədi. Bayaq
ha öküzlərin üstündən çuvalı dşürüb dəyirmanə apardı.

Sonra kişidən soruşdu:

- Qardaş, bunların içində heç arpa varmı? Mənim atım arpasızdı. Qorxuram damaq ola. Bir az ona arpa verim, yesin.

Kişi dedi:

- Çuvalların ikisi arpadı, ikisi buğda.

Koroğlu baxdı ki, arpa çuvalları yarımçıqdı. Tez ikisini qarışdırıb bir çuval elədi. Düratın qabağına qoydu. Kişi istədi qoymasın. Koroğlu ona bir tərs baxdı. Kişi gördü ki, bu, o dəyirmançılardan deyil. Bir az da o yan-bu yan eləsə, çəkib cəcənəyini ayıracaq. Yavaşca çəkilib bir tərəfdə durdu. Koroğlu özü də yaman ac idi. Dürat arpasını yeyənə qədər buğdanı da töküb üyütdü. Unluğa bir az su buraxıb tez xamır qatdı, ocaq çatdı, çörək bişirdi. Öküzün də birini kəsdi, kabab çəkdi. Yeyib, toqqanın altını bərkitdi. Doyandan sonra dönüb kişiye baxdı. Gördü kişi kirimişcə durub, maddım-maddım baxır onun üzünə. Dedi:

- Əmi, özünü itirmə, bu şeyləri ki, mən yedim pulu neçə eləyir?

Kişi dinmədi. Koroğlu gördü ki, kişi ondan qorxub. Çıxartdı taxılın da, öküzün də pulunu iki qat verib onu razı saldı. Sonra Düratı minib yola düşdü.

Dəlilər, xanımlar Koroğludan çox nigaran idilər. Gözlərini yola dikib onu gözləyirdilər. Bir də gördülər ki, budu, Koroğlu gəlir. Gəlir, amma necə gəlir, Dürat yedəyində, başın dikib aşağıya. Özü də elədi, elədi ki, elə bil dəyirmançıdı. Dəlilər, xanımlar o saat başa düşdülər ki, Keçəl Həmzə dəyirmanda Koroğlunu aldadıb, Qıratı qaçırıb. Hamı başını aşağı saldı. Nə bir salam, nə bir kalam. Heç kefini, halını da soruşmadılar.

Koroğlu gəlib çatdı. Eyvaz onun qabağına çıxdı. Aldı görək nə dedi:

Təzə sövdəgər olubsan,
Bu sövdan mübarək olsun!
Alış-veriş öyrənibsən,
Bu sövdan mübarək olsun!

Niyə girdin dəyirmanə?
Bizi qoydun yana-yana,
Atı verdin Kaloğlana?
Bu sövdən mübarək olsun!

Sən Eyvazı qoydun xəstə,
Get, comərddən mətləb istə.
De bir, nəçə verdin üstə?
Bu sövdən mübarək olsun!

Koroğlu neçə-neçə səfərlərə getmişdi, amma heç olmamışdı ki, qayıdanda dəlilər belə eləsinlər. Amma bu dəfə... Hələ o bir tərəfə dursun ki, xanımlar onun üzünə baxmadılar, dəlilər salam vermədilər. Eyvazın töhmətli sözləri Koroğluya dağdan ağır gəlmişdi. Koroğlu elə bir hala düşmüşdü ki, az qalırdı gözlərindən yaş gəlsin. Sazı sinəsinə basıb qəmli-qəmli dedi:

Keçər dövrən belə qalmaz,
Şad ol, könül, nə məlulsan?
Dəlilərim salam almaz,
Şad ol, könül, nə məlulsan?

Geydiyim igid kürküdü,
Dünya Süleyman mülküdü,
Dövlət ki var, əl çirkidi,
Şad ol, könül, nə məlulsan?

Koroğluyam, deyim sənə,
Od tutub alışdı sinə,
Aşıqlığım bəsdə mənə,
Şad ol, könül, nə məlulsan?!

Dəlilər o qədər incimişdilər ki, bu sözlər də ürəklərini yumşaltmadı. Heç biri Koroğlunun üzünə baxmadı. Hələ bəziləri başladılar dinib-danışmağa. Birisi dedi:

- İndi ki biz dəlilərin sözü Koroğlunun yanında bir çürük qozdur, day bizim burada qalmağımızdan nə çıxsın?

Söz Koroğluya acıq gəldi. Bir tərəfdən Qırat əldən getmişdi. Bir tərəfdən Həməzə kimi bir keçəlin biri onu aldatmışdı. Öz

dərdi özünə bəs deyildi, indi də dəlilər belə deyirdilər.

Özünü saxlaya bilməyib birdən qayıtdı ki:

- Mən heç kəsi burada güclə saxlamıram. Kim getmək istəyir, çıxıb getsin. At mənimdir, vermişəm, özüm billəm.

Bu söz dəliləri götürdü. Hamısı vəlvələyə düşdü. Getmək üçün hazırlaşmağa başladılar. Nigar işi belə görəndə ayağa durdu. Dəlilər dayandılar. Nigarın dəlilər arasında o qədər hörməti var idi ki, bir sözünü iki eləməzdilər. Dəli Həsən qayıdıb oturdu. Eyvaz oturdu. Dəmirçioğlu oturdu. Dəlilər hamısı bir-bir qayıdıb oturdular. Nigar özü də onların arasında oturub, üzün də Koroğludan o yana çevirdi.

Bu məlul, müşkül vaxtında Nigarın küsməyi Koroğlunun ürəyini lap qubarlandırıdı. Üzün ona tutub dedi:

Uca dağların başına,
Çıxmağı kimdən öyrəndin?
Sən mənim dəli könlümü,
Yıxmağı kimdən öyrəndin?

Nə durubsan xaçın kimi?
Maç görmədim maçın kimi,
Acıqlanmış laçın kimi
Baxmağı kimdən öyrəndin?

Ərisin dağların qarı,
Tökülsün çaylara sarı,
Koroğlunun gözəl yarı,
Küsməyi kimdən öyrəndin?!⁶

Söz tamam oldu. Amma Nigar heç bir cavab vermədi. Heç başını qaldırıb onun üzünə də baxmadı. Koroğlu gördü yox, bu elə belə küsmək deyil. Nigar da üz çevirib.

Bu, Koroğluya hamısından bərk yer elədi. Sazı döşünə basdı, görək nə dedi:

Ala gözlü Nigar xanım,
Üzün məndən niyə döndü?!
Sənə qurban şirin canım,
Üzün məndən niyə döndü?!

Qoyun otlar quzu ilə,
Ayağının tozu ilə,
Müxənnətin sözü ilə,
Üzün məndən niyə döndü?!

İgidin yatmasın baxtı,
Yana çevrilməsin taxtı,
Koroğlunun məlul vaxtı,
Üzün məndən niyə döndü?!⁷

Nigar bir tərs-tərs ona baxdı. Dedi:

- Sən işi o yerə çatdırmısan ki, dəlilərə gedin deyirsən?
Ondan əlini uzadıb sazi onun əlindən aldı. Dedi:

Binadan gözəl olmayan,
Telin qədrini nə bilir?
Çöldə gəzən boz sərçələr
Gülün qədrini nə bilir?

Kal qoşub kotan əkməyən,
Nanın süfrəyə tökməyən,
Arının qəhrin çəkməyən,
Balın qədrini nə bilir?

Utan, qoç Koroğlu, utan!
Dağların damənin tutan!
Sənin kimi başa çatan,
Elin qədrini nə bilir?⁸

Ustad deyir ki, Koroğlu Nigar xanımın bu sözündən sonra bir kəlmə də kəsmədi. Öz taqsırını başa düşdü. Durub birbaş getdi, göy otun üstündə üzü üstə düşdü. Üç gün, üç gecə tamam ac, susuz yatdı.

Dəlilər də başa düşdülər ki, pis eləyiblər. Ona ürək-dirək vermək yerinə bir az da ürəyini sıxıblar. Qəlbinə toxunublar. Nə qədər o yan-bu yanına keçdilsə, Koroğlu oyanmadı. Deyirlər ki, o belə vaxtlarında üzü üstə düşüb düz üç gün, üç gecə yatarı.

Dəmirçioğlu dedi:

- Nigar xanım, bu iş Eyvazla səndən aşacaq. Siz gərək onun ürəyini alasız.

Nigar dedi:

- Yaxşı. Qoy yatsın. Durana macal siz dağılıb gedin. Gözünə görünməyin. Eyvaz onu mənim yanıma gətirər, mən işi yoluna qoyaram.

Dəlilər tədbir tökməkdə olsunlar, sizə kimdən deyim - Koroğludan.

Üç günün tamamında Koroğlu yuxuda gördü ki, Toqatda Hasan paşanın qabağındadır, Qırat da altında. Diksinib yuxudan oyandı. Baxdı ki, Eyvaz oturub onun başının üstündə. Özü də elədi, elədi ki, bircə sözə bənddi ağlasın. Koroğlunun ürəyi Səməndər kimi alışdı, yandı. Sazı bağrına basıb dedi:

Eyvaz, məndən nə istərsən,
Candımı, başdımı, nədi?
Axıdırsan ala gözdən
Qandımı, yaşdımı, nədi?

Məclisdə dolanmır sağın,
Sinəm üstədən getməz dağın.
Tökülübü qaş-qabağın,
Boranmı, qışdımı, nədi?

Dayan, qoç Koroğlu, dayan!...
Sözlərini elə bəyan!
Yatıbsan, qəflətdən oyan!
Gördüyün düşdümü, nədi?

Eyvaz dedi:

- Dur gedək! Dəlilər, xanımlar səni gözləyir.

Koroğlu dedi:

- Yox. Eyvaz! Yalan deyirsən. Mən ki dəliləri, xanımları özümdən elə incitdim, onlar day bir də mənim üzümə baxmazlar.

Eyvaz nə qədər elədisə, Koroğlu durmadı. Dedi:

- Yox. Eyvaz! Mən gedib Qıratı gətirməyincə onların üzünə çıxa bilmərəm.

Eyvaz dedi:

- Bu fikrə mən də razıyam. Di onda dur ayağa, geyin, yar-

yaraq götür, get!

Koroğlu durdu ayağa. Elə bir addım atmışdı, bir də baxdı vallah kimdisə bir saz çalır, bir oxuyur ki, gəl görəsən. Qulaq verib gördü çalib-oxuyan Nigardı. Amma elə çalır, elə oxuyur ki, göydə gedən quşlar az qalır qanad saxlayıb tamaşaya dursun.

Belə baxanda gördü Nigar Yağı qoruğunun yanındakı çəmənliyin başında dayanıb, üzünü də ona tutub deyir:

Ay ağalar, ay qazılar,
Ay bu gələn yar olaydı!...
Haqdan beləymiş yazılar,
Ay bu gələn yar olaydı!...

Bağçalar olmasın narsız,
Heyvalar olmasın barsız,
Heç gözəl olmasın yarsız,
Ay bu gələn yar olaydı!...

Ay bimürvət, çıxdı canım,
Müjganların tökdü qanım,
Sənə qurban Nigar xanım,
Ay bu gələn yar olaydı!...

Eyvaz dedi:

- Gördün ki? Di gəl!

Koroğlu Nigara tərəf yönəldi. Gəlib çəmənə çatanda nə gördü? Burada bir məclis qurulub ki, gəl görəsən. Dəlilər, xanımlar hamısı geyinib, gecinib onu gözləyirlər.

Koroğlu məclisə girdi. Eyvaz özü saqi dolandırmağa başladı. Yedilər, içdilər, keflər kökəldi, damaqlar çağaldı, inciklik yaddın çıxdı. Yenə də əvvəlki kimi oldular. Koroğlu Keçəl Həmzənin işini necə ki, olmuşdu onlara danışdı. Sonra sazı götürüb dedi:

Allahı çağırıb düşərəm yola,
Bu dərdi sinəmdə qala qoymaram.
Qıratım həsrətdi, yolum gözləyir,
Düşmanlar əlində qala qoymaram.

Ah çəkərəm, hərdən göysüm ötürrəm,
Yola düşüb mətləbimi bitirrəm,
Ya ölərəm, ya Qıratı gətirrəm,
Ayı dolansa da ilə qoymaram.

Koroğluyam, qoç oğluyam, qoçam mən,
Çətindi ki, mərd meydandan qaçam mən,
Havada dövr edən tərlan quşam mən,
Sarlar şikarımı ala qoymaram.

Koroğlu ayaqdan geyindi, başdan qıfıllandı, başdan geyindi, ayaqdan qıfıllandı. Misri qılınc bağladı. Qalxan asdı. Əmud götürdü. Dava libasının üstündən bir kürk geyindi. Çiyinə də bir saz keçirdi. Tək başına, payi-piyada Toqata yola düşdü. Az getdi, çox getdi, gecəni gündüzə qatdı, gündüzü gecəyə qatdı, özünü Toqat şəhərinə yetirdi. Baxdı ki, hava qaranlıqlaşır. Bir qarının qapısını döyüb dedi:

- Ay qarı nənə, bu gecəliyə məni qonaq saxlayarsanmı?

Qarı dedi:

- Niyə saxlamıram. Qonaq allah qonağıdı.

Koroğlu qarıya bir ovuc pul verib dedi:

- İndi ki, elədi, al, mənə yemək hazırla!...

Qarı pulu çox görüb soruşdu:

- Pulun qalanını nə eləyim?

Koroğlu dedi:

- Qalanı nədi? Hamısına al!

Qarı soruşdu:

- Tək canına bu qədər şeyi neynirsən?

Koroğlu gülüb dedi:

- Qonağım var. On adamlıq bişir!

Koroğlu içəri girib oturdu. Qarı da tez ayağa durub bazara üz qoydu. Yağdan, düyüdən, ətdən alıb gətirib, on adamlıq xörək hazırladı.

Elə ki xörək hazır oldu, qarı gəldi ki:

- Yaxşı, xörək hazırdı. Sənin də yoldaşların gəlmədi. Bəs nə eləyək?

Koroğlu dedi:

-Onlar day gələsi olmadılar. Çək, gətir buraya!

Qarı dedi:

- Elə hamısını?

Koroğlu dedi:

- Bəli. Elə hamısını.

Qarı əvvəlcə inanmadı. Sonra gördü ki, yox balam, bu elə düz danışır. Fikirləşdi ki, yaxşı, çəkib apararam. Bu day əjdaha-zad deyil ki... Bir qarnı var da... Yediyini yeyər, qalanı da mənim on-on beş günümə bədsi.

Qərəz, qarı ortalığa yekə bir mis məcməyi qoyub plovu çəkdi. Məcməyi təpə kimi qalandı. Yazıq qarı nə qədər hıqqındı, məcməyini yerdən götürə bilmədi. Koroğlu işi belə görüb durub gəldi. Məcməyini götürüb evə gətirdi, ortalığa qoydu, qollarını da çırmayıb əyləşdi. Qarı fikirləşdi ki, mənim oturub bununla bir yerdə yeməyim yaxşı deyil. O yeyər, doyar, qalanını da mən xırda-xırda yeyərəm.

Koroğlu qarını çağırdı ki:

- Qarı nənə, gəl yeyək!

Qarı dedi:

- Sən ye! Mən ac deyiləm.

Koroğlu dedi:

- Nə yemisən ki, ac deyilsən? Gəl? Sonra peşman olarsan.

Qarı dedi:

- Yox, sən ye! Mən elə qoxusu ilə doymuşam.

Koroğlu bir də dedi:

- Qarı nənə, gəl! Bax, sonra peşman olarsan ha...

Qarı genə də naz elədi. Koroğlu ilişdi plova. Birinci tikədə plovun ürəyi üzüldü. İkinci, üçüncü... Qarı gördü bu bir-iki tikə də vursa, məcməyidə bir şey qalmayacaq. Düşdü əl-ayağa ki, plovdan şişəcəyəm. Ancaq day bir dəfə yemirəm demişdi, düşmüşdü boynuna. Yaxınlaşa bilmirdi. Elə bu fikirdə idi ki, «ay allah, bir də çağırırdı, bir-iki tikədə mən yeyəydim» - Koroğlu dedi:

- Qarı nənə, gəl, peşman olarsan.

Qarı tez çökdü məcməyinin başına. Qərəz, yedilər, içdilər, qarınlarını doydurdular. Koroğlu bir düzəldi. Pələ bıqlarını

eşib, qulaqlarının dalına keçirdi. Qarı da ortalığı yığışdırdı. Əyləşib söhbətə başladılar.

Qarı soruşdu ki:

- Qonaq, sazından görürəm yanşaqsan. Amma heç bizim yerlərin yanşağına oxşamırsan.

Koroğlu dedi:

- Mən Qafin anrı tərəflərindənəm. Bizim yerlərin adamları elə belə olur.

Qarı dedi:

- Yaxşı, evin-eşiyin, kürün-külfətin varmı?

Koroğlu baxdı ki, qarı bir təhər danışır. Dedi:

- Yox. Təkəm. Heç kəsım yoxdu.

Qarı bir qımcandı. Dedi:

- Bəs niyə indiyə kimi evlənməmişən?

Koroğlu dedi:

- Nə bilim? Bir elə halal süd əmmişini tapa bilməmişəm.

Qarı güldü. Dodaqları ki açıldı. Koroğlu baxdı ki, qarının ağzında diş adında bircə dənə kötük var.

Dedi:

- Qarı nənə, niyə soruşursan?

Qarı hırlənib başladı donquldanmağa ki:

- Mənə qarı niyə deyirsən? Dişlərimə baxırsan? Hamısı nuzladan tökülüb.

Koroğlu dedi:

- Yaxşı, gəlin bacı ol! Bundan sonra sənə gəlin bacı deyərəm.

Qarı dedi:

- Çox nahaq yerə. Mən hardan oldum sənin bacın?

Koroğlu baxdı ki, qarının fikri başqadı. Dedi:

- Yaxşı, qarı nənə, sənin nəyin var, nəyin yox?

Qarı dedi:

- Dövlətimdən hər şeyim var. Bax, evim var, həyətim var, inəyim var, danam var, toyuğum var, özü də hər gün yumurtduyur.

Koroğlu dedi:

- Kür-külfət sarıdan nəyin var?

Qarı irişə-irişə dedi?

- Heç nəyim. Elə mən də sənə kimi subay-salığam.
 Koroğlu məsələni lap başa düşdü. Day dinmədi. Qarı gördü qonaq day danışmır, dedi:
 - Sənə qonaqların gəlmədi. Bu sazı da ki, bir çalmadın.
 Koroğlu dedi:
 - Eybi yoxdu. Sabah gələrlər, çalarlıq.
 Qarı dedi:
 - Sabah mən evdə olmayacağam. Həməzə bəyin toyuna gedəcəyəm.
 Koroğlu dedi:
 - Nə Həməzə bəy? Həməzə bəy kimdi?
 Qarı başladı ki:
 - Həməzə bəy Hasan paşanın kürəkənidi. Çox igid oğlandı. Gedib, o Koroğlu var ha... eşidibsən ki?
 Koroğlu dedi:
 - Hə. Eşitmişəm.
 Qarı dedi:
 - Hə, Həməzə gedib o Koroğlunun atını gətirib. Hasan paşa da ona bəylik verib, üstəlik də qızı Dona xatını verir ona. Sabah toylarıdı. Mən də gəlinlərin, qızların içində olacağam.
 Koroğlu soruşdu:
 - Ay qarı nəyə, belə ay gəlin xanım, bəs Koroğlunun o atını harada saxlayırlar?
 Qarı dedi:
 - Hasan paşanın tövləsində. Amma çər dəymiş deyirlər yaman bəddi. Yanına bir adam qoymur. Day Hasan paşanın tövləsində mehtər qalayıb, hamısını şil-küt eləyib. İndi arpa-samanını bacadan tökürlər.
 Qərək, Koroğlu öyrənilməsini öyrəndi, bilməsini bildi, ondan qarıya dedi:
 - Gecə keçir. Gəlsənə yataq.
 Qarı dedi:
 - Nə olar? Elə mən də səhər tezdən toya gedəcəyəm. İstəsən, sən də gələrsən. Bir az çalıb-oxuyarsan, nəmərdən-zad-dan alarsan.
 Qərək, gecəni yatdılar. Səhər Koroğlu durdu. Geyindi, ke-

cindi. Qarını çağırıb bir ovuc da pul verdi. Dedi:

- Əgər gecə gəldim, şeydən, meydən alarsan yeyərik. Yox gəlmədim, özün üçün xərclərsən. Ancaq dayan, sənə bir-iki sözüm var. Onu deyim, ürəyimdə qalmasın.

Bunu deyib Koroğlu sazı aşırıdı, dedi:

Bir qarıya qonaq oldum,
Nə yaman çamxanası var.
Dövlətini xəbər aldım,
Bir inək, bir danası var.

Qarı gəlir bizə yavuş,
Elə bil ki, tutub soyuq,
Çəşdəliyə bircə toyuq,
Axşama qayğanağı var.

Qarı deyəndə tozlanır,
Gəlin deyəndə nazlanır,
Qabaqda qarpız gizlənir,
Dalında buzxanası var.

Koroğlunun hədyan işi,
Qovğadan açılmır başı,
Düşüb otuz iki diş,
Bir kötük nişanası var⁹.

Koroğlu sözünü qurtarıb sazı çiyinə saldı. Yavaş-yavaş gəlib Hasan paşanın imarətinə çatdı. Baxdı ki, bir toydu, bir toydu... gəl görəsən. Məclis paşa, bəy, xan, tacirlərlə doludu.

Bəli, eşitdilər ki, aşiq gəlib, hamı sevindi. Koroğlunu çəkib məclisə apardılar. Amma baxdılar ki, bu aşiq heç onlar görən aşıqlardan deyil. Boy uca, kürəklər enli, süysün elədi ki, kəl süysünü kimi... Boynunun əti girdin-girdin, bıqlar kəl buynuzu kimi. Sirindən-sifətindən zəhm tökülür. Məclisdəki paşalardan biri dedi:

- Aşiq, hara aşığısan?

Koroğlu dedi:

- Qafın anrı tayındanam, ağrın alım!

Paşa dedi:

- Koroğlunu tanıyırsanmı, aşıq?

Koroğlu dedi:

- Çox yaxşı tanıyıram. Bir dəfə o mənim başıma elə bir iş gətirib ki, dünya durduqca yadımdan çıxmayacaq.

Hasan paşa soruşdu:

- Nə iş?

Koroğlu dedi:

- Paşa sağ olsun, o Koroğlunun bir çər dəymiş atı var. Adına da Qırat deyirlər.

Paşalardan birisi istədi danışsın, Hasan paşa qoymadı. Koroğluya dedi:

- Danış! Danış!

Koroğlu dedi:

- Hə, paşa, at çox yaxşı atdı. Amma ki, dəlididi. Günlərin bir günü yolla gedirəm. Elə bax bu saz da çiynimdə. Bir də onu gördüm ki, məni qamarladılar. Gözümü bağlayıb dik götürdülər. Hara getdik, necə getdik, bilmədim. Bir də gözümü açdılar, baxdım ki, bir dağın üstündəyəm. Qabağımda da bir kəlpeysərin birisi dayanıb. Sən demə, bura Çənlibel imiş, o kəlpeysər də Koroğlu. İndi denən məni buraya nəyə gətiriblər? Sən demə, bu atın yenə də dəliliyi tutub. Nə qədər dava-dərman eləyirlər, bir şey çıxmır. Yanına adam qoymur ki, qoymur. Girinə kim keçirsə, şil-küt eləyir. Axırda Koroğlunun bir kim-yagər həkim dostu var, onu tapırlar. Həkim gorbagor deyir ki, bəs bu atın cini var. Gərək bunun yanında üç gün, üç gecə saz çalına, söz oxuna ki, bəlkə bunun cini yata. O vaxtlar hələ Koroğlu çalib-oxumaq bilməzdi. Sən demə, mən başı daşlını bunun üçün gətiribləmiş. Qərər, başağrısı olmasın, məni itələyib saldılar bu atın yanına. O üç gündə mən nə çəkdim allah bilir. Day, o necə deyirlər, anadan əmədiyim süd burnumdan gəldi.

Hasan paşa tez soruşdu:

- At necə oldu? Sağaldımı?

Koroğlu dedi:

- Sağaldı! Elə Koroğlu da ondan sonra çalib-oxumaq binasını qoydu. Deyirlər indi genə də beşdə, on beşdə atın cini tutur. Day Koroğlu özü çalib-oxuyub onu sağaldır.

Yenə də paşalardan biri istədi danışsın. Hasan paşa gözünü ona ağartdı. Sonra aşpazı çağırırdı ki:

- Apar, aşığı yedirt, içirt, doydu, sonra buraya gətir.

Aşpaz Koroğlunu götürüb aşpazxanaya apardı. Hasan paşa o qədər gözlədi ki, onlar məclisdən çıxdılar, ondan sonra yavaşca paşalara dedi:

- Qoy yesin, doysun, gəlsin. Atın dərini dedi, dərmanı da özünə elətdirəcəyəm.

Paşalar hamısı onun bu fikrinə əhsən dedilər. Kef başlandı. Paşalar kef eləməkdə olsunlar, görək Koroğlu necə oldu.

Aşpaz Koroğlunu gətirdi aşpazxanaya. Bir böyük sini plov çəkdi, bir qab da şərab töküüb qoydu qabağına. Koroğlu soruşdu:

- Bu nədi?

Aşpaz dedi:

- Sənin üçün qoymuşam da... ye!

Koroğlu dedi:

- Ayə, bu heç mənim dişimin dibində qalmaz. Burda nə var ki, mən nə yeyim?

Aşpaz dedi:

- Evin yıxılsın, day ondan da artıq yeməyəcəksən ki? Gör bir nə qədərdir.

Koroğlu dedi:

- Ayə, zarafat eləmə! Bəri elə görüm!

Əlini atıb qazanlardan birini çəkdi qabağına. Bir pəncə, iki pəncə, üçüncü pəncədə aşpaz baxdı ki, çıxdı qazmağa. Tutdu Koroğlunun əlindən ki:

- Sən olasan o inandığın, bir mənə de görüm sən kimsən? Hara adamısan?

Koroğlu elə bildi ki, aşpaz onu istəyən adamdı. Dedi:

- Koroğlunun adını eşidibsənmi?

Söz elə Koroğlunun ağzından çıxacaq aşpaz bağırdı. İstədi havar çəksin. Koroğlu dik qalxıb, tutdu onun hulqumundan. Yavaşca belindən iki qatlayıb, basdı boş qazanın içinə. Ağzını örtüdü, özü də üstündə əyləşib, o biri qazanı çəkdi qabağına.

Qərək, neçə qazan boşaltdı bilmirəm, neçə tuluq boşaltdı bilmirəm, baxdı ki, day doyub. Özünü düzəltdi. Yağlı əlləri

ilə bıqlarını da eşib, durdu ayağa, gəldi paşaların məclisinə.

Hasan paşa soruşdu:

- Aşiq doydunmu?

Koroğlu dedi:

- Bəli, qurbanın olum. Doydum.

Hasan paşa dedi:

- De indi bir az çal, oxu, qulaq asaql.

Koroğlu sazı köklədi, dedi:

- Kimdən deyim?

Hasan paşa dedi:

- Sən deyirsən ki, Qıratı görmüsən. Bir az onun tərifindən de! Xasiyyətindən, nişanından oxu, görək necə atdı.

Koroğlu dedi:

- Paşa sağ olsun, çərən dəymiş çox yaxşı atdı, bircə o cini olmaya.

Ondan sazı basdı düşünə, dedi:

Paşa, sənə nişan verim Qıratı,
Əbrişim ipəkdən yalı gərəkdi.
Bir mina boyunlu, uca sağrılı,
Bir yarım hoqqadan nalı gərəkdi.

Armudı dırnaqlı, hündür boyunlu,
Meydana girəndə yüz min oyunlu,
Dəyirman mədəli, ac qurd yeyimli,
Ortası qulana dolu gərəkdi.

Qaranlıq gecədə yol çaşırmayan,
Düşman qabağında ər düşürməyən,
Üstündə əl-ayaq yığsırılmayan,
Koroğlunun atı dəli gərəkdi¹⁰.

Söz tamama yetdi. Hasan paşa dedi:

- Aşiq, dediyin haman o Qırat bu saat mənim tövləmədədi.
İndi de görüm, mən ki onu Koroğlunun əlindən çıxartmışam,
mən igidəm, Koroğlu?

Koroğlu dedi:

- Paşa, əgər doğrudan da belədisə, onda sən igid adamsan.

Qulaq as, o birilərini də sənə deyim:

Sənə deyim qoç igidin nişanın,
Aça yağılarla meydan gərəkdi.
Nərə çəkib atılarda ortaya
Qaç qabağından düşman gərəkdi.

Təslim deyib qəniminə enməyə,
Əcəl çağı yoldaşından dönməyə,
Düşman qabağında heç vaxt sinməyə,
Meydanlarda qızmış aslan gərəkdi.

Qoç Koroğlu meydan açıb öyünü,
Namərd sinəsinə çəkər düyünü.
Ac qurdlardan saldırmağa qoyunu,
Qurd ağızlı qoçaq oğlan gərəkdi¹¹.

Hasan paşa dedi:

- Aşıq, birini eləmişəm. Doqquzunu da görərsən. İndi səni
aparacağam Qıratın yanına. Bir bax, gör odu, ya yox?

Koroğlu bunu eşitcək sazı basdı bağrına, dedi:

Canım Qırat, gözüm Qırat,
Yarəb, Qırat dururmu ola?!
Hasan paşa mehtərləri
Otun, suyun verirmi ola?!

Qırata xələt biçəndə,
Üstündə badə içəndə,
Şəspər yalmandan keçəndə,
Sərxoş-sərxoş yerirmi ola?

Qoç Koroğlu hanı, hanı?
Dostunla düşmanın tanı!
Qırat ilə Eyvaz xanı,
Bir də gözüm görürmü ola?!¹²

Söz tamam oldu. Hasan paşa ayağa durub dedi:

- Gedək, aşıq!

Koroğlu dedi:

- Paşa, gedək! Amma bu başdan şərtimi sizə deyim. Hamı-

mız belə gedək tövlənin ağzına. Mən Koroğlunun sözlərindən birini oxuyum. Siz də qapının deşiklərindən baxın. Əgər mənim çalmağım, oxumağım ata əsər elədi, sözüm yoxdu. Girərəm. Yox, əgər eləmədi, onda lap istəyir boynumu vur, mən onun yanına girən deyiləm. Mən ondan gördüyümü görmüşəm.

Paşa razı oldu. Koroğlu qabaqda, paşalar daldə düzəldilər yola.

Hasan paşa üzde razı olmuşdu. Amma daldada adamlarına tapşırırmışdı ki, göz eləyəndə aşığı itələyib Qıratın yanına salsınlar. Qapını da bağlasınlar ki, bəlkə öz canının qorxusundan atı sağalda.

Bəli, gəlhagəl hamısı bir yerdə gəlib çıxdılar tövlənin qabağına. Koroğlu qapının deşiyindən baxdı, gördü vallah Qırat elə bil qoxu alıb. Gözlərini dikib qapıya. Elə baxır, elə baxır ki, adamın ürəyi yanır. Tez geri çəkildi. Dedi:

- Hə, paşam, indi mən çalib oxuyacağam. Siz ata baxın.

Paşalar arı kimi suvaşdılar qapının çatlarına.

Koroğlu başladı:

Bizim elin dəliləri,
Girər meydana mərd olu.
Öluncə meydandan qaçmaz,
Girəndə meydangərd olu.

Sarp qayalarda yurd olmaz,
Müxənnətə söz dərd olmaz,
Çaqqal əniyi qurd olmaz,
Yenə qurd oğlu qurd olu.

Dəlilərim fovcu-fovcu,
At minib düşman qovucu,
Belində misri qılıncı,
Koroğlu kimi mərd olu.

Qırat Koroğlunun səsini eşitcək, az qaldı ki, tövləni başına götürsün. Elə oynadı, elə oynadı ki, gəl görəsən. Hasan paşa yanındakı adamlarda sağ islahat qoymadı. Sevindiyindən onu dürtmələdi, bunu dirseklədi. Hamısını çimdikdən keçirt-di. Koroğlu qurtaracaq Hasan paşa özün atdı onun üstünə ki:

- Aşıq, tez ol, gir içəriyə. Səni dünya malından qəni eləyəcəyəm. İndi Koroğlu tanıyar ki, biz kimik. Qoy indi beş özündən deyəndə, on da bizdən desin.

Qapını açdılar, Koroğlunu itələyib saldılar Qıratın yanına. At Koroğlunu görcək kişnədi, elə kişnədi ki, dam-daş lərzəyə gəldi. Koroğlunun ürəyi atlandı. Sazı basdı düşünə, dedi:

Çənlibeldən səni deyib gəlmişəm,
Alma gözlüm, qız birçəklim Qırat, gəl!
Dəmir libas, polad geyib gəlmişəm,
Alma gözlüm, qız birçəklim Qırat, gəl!

Əzəldən biləydim sənin halını,
Əsrəfidən kəsdirərdim nalını,
Yüz gözələ toxudardım çulunu,
Alma gözlüm, qız birçəklim Qırat, gəl!

Neçə vaxtdı məni qoydun piyada,
Müxənnətlər yaxşı yetdi murada,
Günbəgündən dərdim oldu ziyada,
Alma gözlüm, qız birçəklim Qırat, gəl!

Qabaqda qalırmı arpan səhərə?
Üzəngilər nə yaraşır yəhərə...
Dəlilər salmışdı məni qəhərə,
Alma gözlüm, qız birçəklim Qırat, gəl!

Mənim atım atım-atım atılar,
Qulaqları qarğı kimi çatılar,
Ucuzluqda min tümənə satılar,
Alma gözlüm, qız birçəklim Qırat, gəl!¹³

Koroğlu sözü qurtarıb sazı bir tərəfə qoydu. Qucaqlayıb atın üzündən-gözündən öpüb duz kimi yalamağa başladı. Qırat da burnunu onun qoynuna, qoltuğuna soxub elə iyləyirdi, elə iyləyirdi ki, elə bil inək balasını iyləyir.

Koroğlu elə bil birdən yuxudan ayıldı. Öz-özünə dedi: «Ey dili-qafil, nə eləyirsən? Sən yağı içindəsən. Özünü tanıdarsan». Tez qapıya yaxınlaşıb dedi:

- Paşa, indi siz bir az aralı durun, mən atı çıxardım, gözdirim, bir az hava-zad dəysin. Sonra tapşırım özünü. Amma paşa, bilmirəm, gərək mənə razı salasan.

Hasan paşa dedi:

- Arxayın ol, aşıq! səni qızıla quylayacağam. Amma hələ biz çəkilməmiş çıxartma. Zıyanlıq-zad eləyər.

Hasan paşa qabaqda, qalan paşalar da dalda daban aldılar. Haraya? Haraya? Birbaş qalanın burcuna. Orada oturub başladılar gözləməyə. Elə ki, paşalar getdilər, Koroğlu ətrafa baxıb gördü yəhər bir tərəfdədi. Götürüb basdı atın belinə.

Koroğlu atı yəhərləməkdə olsun, paşalar bürəcdə gözləməkdə, sənə kimdən deyim, Keçəl Həməzədən.

Keçəl Həməzə olmuşdu Həməzə bəy.

Bu gün də ki toyu idi. Axırı ki, mətləbinə çatmışdı. Day dünyada bir keş var idi, o da Həməzədəydi.

Elə ki, toy günü oldu, şəhər tezdən Həməzə durub bəy paltarını geyindi, bəy papağını qoydu, keçəlini örtüdü, adamların gözlündən yayınıb özünü verdi Dona xanımın pəncərəsinin qabağına.

Dona xanımın imarəti meydanın yanında idi. O, pəncərədə oturub, camaata tamaşa eləyirdi. Bir də gördü ki, budu, Həməzə bir tozlana-tozlana gəlir ki, elə bil xotkar oğludu. Gözlədi, gözlədi, Həməzə gəlib pəncərənin altına çatanda başını çıxarıb dedi:

- Ədə, Həməzə!

Həməzə səmindən onu tanıdı. Ürəyi meydan kimi açıldı. Tez başını qaldırıb dedi:

- Can Həməzə! Həməzə deyən dillərinə Həməzə qurban olsun. Nə buyurursan?

Dona xanım dedi:

- Həməzə, görəsən mənim başı batmış atam mənə vermək üçün day bir adam tapa bilmədi. Elə gərək sənə verəydi.

Həməzə dedi:

- Xanım, hanı mənim kimi adam ki, o da tapaydı? Kim mənim kimi igid ola bilər ki, gedib Koroğlunun Qıratını gətirə?

Dona dedi:

- Ədə, keçəl, bəs sən heç utanmadın bir qızdan ötrü gedib elə bir igidin atını oğurladın?

Həmzə dedi:

- Xanım, niyə elə deyirsən? Bu, oğurluq deyil. Buna oğurluq deməzlər. Bu igidlikdi. Koroğlunun atını gətirmək özünü gətirməklə tən yarıdı. Hələ bir az da ondan artıqdı.

Dona xanım dedi:

- Həmzə, indi ki belə oldu, bax, budu sənə deyirəm. Ya gərək gedib Koroğlunun özünü də gətirəsən, mən baxam görəəm o necə oğlandı, ya da ki məndən sənə arvad olmayacaq.

Həmzəni gülmək tutdu. Ucadan bir şaqqanaq vurdu güldü. Dedi:

- Rəhmətliyin qızı, mən hələ onun dilsiz-ağızsız, qılıncsız-qəmşiz atını gətirmişəm, atan onun əlində aciz-avara qalıb. Day az qalıb ki, bütün osmanlı qoşununu yığıb buraya töksün, yenə də o atın öhdəsindən gələ bilmir. Koroğlu özü buraya gəlsə, gör nə olar? Onda gərək atan kəlmeyi-şəhadəti bu başdan deyə ki...

Ondan Həmzə dedi:

- Bir də ki, xanım, day iş işdən keçib. Bu gün bizim toyumuzdu. İnşallah mətləbimə çatıb, qoyacağam bu keçəl başı o mərmər döşünün üstünə.

Dona xanım dedi:

- İstəyir bir toy olmasın, min toy olsun. Koroğlu buraya gəlməyincə məndən sənə arvad olmayacaq.

Dona xanım sözünü deyib hirsle pəncərədən çəkildi. Həmzənin dərdi artdı. Qaldı məttəl ki, nə eləsin. Bu da paşaya deyilməli söz deyil ki, gedib deyə, ya şikayət eləyə, ya qol kağızından-zaddan ala. Deyər, o da cavabında deyər ki: «Ay əfəl oğlu əfəl, sən məndən qız istədin, mən də verdim. Day gəlib sizə yer də salıb yığısı deyiləm ki? Get, o sən, o da sənin arvadın. Nə eləyirsiniz, özünüz bilərsiz». Dona xanım da ki yezid qızı yeziddi. Dediindən çətin dönə.

Həmzə elə bu fikir-xəyalla gəlib çatdı meydana. Baxdı ki, meydanda qaça-qaçdı. Soruşdu:

- Ayə, nə var? Haraya qaçırsız?

Əhvalatı ona danışdılar. Həmzə belə baxanda gördü paşalar da hamısı dırmaşıblar burca. Məsələni başa düşdü. Bildi ki, aşıq-zad sözdü. Gələn Koroğlu özüdü. Tez özünü

verdi tövlənin qabağına. Elə Həməzə tövlənin qabağında, tövlənin qapısı açıldı. Həməzə baxdı ki, qoç Koroğlu Qırat da yedəyində tövlədən çıxır. Tez yüyürüb üzəngini basdı ki:

- Koroğlu, söz dəyirmandakıdı.

Koroğlu belə baxanda gördü üzəngini basan Həməzədi. Dedi:

- Ayə, Kaloğlu! De görüm bir, qızı ala bildin, ya yox? Deyəsən sir-sifətini düzəldibsən.

Həməzə dedi:

- Can Koroğlu, sir-sifətimi düzəltmişəm. Qızı da almışam. Sənin bu gəlməyin də lap işi düzəltdi. Sən gəlməsəydin işim şuluq idi.

Koroğlu soruşdu:

- Necə?

Həməzə Dona xanımın hər bə-qadağasını ona dedi. Koroğlu güldü, dedi:

- Ayə, bəs Hasan paşa hanı?

Həməzə dedi:

- Qıratın qorxusundan qaçıb dırmaşib qalanın burcuna. İndi sənin Koroğlu olduğunu biləndə qorxuram qaça dırmaşa arvadının çiyninə.

Koroğlu dedi:

- Dayan, dayan, gör indi onun başına nə həngamə açacağam.

Həməzə dedi:

- Koroğlu, sən Qırat üçün gəlmişdin, onu da minmisən. Mən sənin yerinə olsam, səssiz-sədasız sürüb çıxıb gedərəm.

Koroğlu dedi:

- Əgər atı səssiz-sədasız aparsam, mən də olaram Həməzə də... Onda sənlə mənim aramda day nə təfavüt qalar?

Həməzə başını saldı aşağıya. Koroğlu dedi:

- Utanma! De görüm, bu qaladan çıxmaq üçün neçə yol var.

Həməzə dedi:

- Beş. Ancaq gərək qoşun bəndləri kəsməmiş sən qaladan çıxasan. Yoxsa sonra çətin olar.

Koroğlu Həməzə ilə görüşüb, ata bir üzəngi göstərdi. At bayaq ha özünü yetirdi meydana. Süzüb düz dayandı meydanın ortasında. Hasan paşa dedi:

- Ayə, aşıq, bir o başa-bu başa sür görüm, necə yeriyr.
Koroğlu atı bir o başa, bir də bu başa sürdü. Hasan paşa dedi:
- Ayə, aşıq, sənin at minməyin də varmış ki... Nə yaxşı sürürsən?

Koroğlu dedi:

Laf eyləmə, Hasan paşa,
Ağır-ağır ellərim var.
Bir tamaşa eyləyəsən,
Qılınc çalan qollarım var.

Uca dağlardan daşlanı,
Ağır alaylar boşlanı,
Gəlsələr dava başlanı,
İgid-igid dəllərim var.

Mən anadan mərd olmuşam,
O Çənlibəldən gəlmişəm,
Koroğluyam at minmişəm,
Yüz min belə fellərim var¹⁴.

Koroğlu meydanda gərmiş eləməkdə olsun, eşit sənə deyim
Həməzədən. Həməzə oradan birbaş özün yetirdi Dona xanımın
pəncərəsinə. Çağırdı ki:

- Ay Dona xanım! Ay Dona xanım!

Dona xanım gəldi pəncərəyə ki:

- Nə var, ədə?!

Həməzə dedi:

- Muştuluğmu ver! Gəlmişəm səni atanın toyuna çağırım.

Dona xanım dedi:

- Ədə, nə danışırısan? Atamın toyu nədi?

Həməzə dedi:

- Atanın toyudu da... İndi bu saat başlanar. Səhər bizim
toyumuz idi. İndi də Hasan paşanın toyudu. Bir meydana bax!

Dona xanım baxdı ki, meydanın düz ortasında bir oğlan
Qıratın üstündə dayanıb. Dedi:

- Ədə, o kimdi elə?

Həməzə dedi:

- Dona xanım, axırı ki, bu bəhanə də kəsildi. Qoydum bu keçəl başı mərmər döşün üstünə. Koroğludu, Koroğlu.

Dona xanım əvvəl inanmadı. Bir də baxanda gördü vallah, bu atlı meydanda bir gərmiş eləyir ki... Üzün tutub Hasan paşaya deyir:

Muradbəyli derlər bizə,
Meydanda mərdlik işləni.
Qoç igiddən oğul törər,
Düşman gözündə beşləni.

Uca dağlarda duraram,
Çəkib bəzirgan vuraram.
Gündə üç içki quraram,
Yüz min tümənlər xərcləni.

Hay deyəndə haylarım var,
Hoy deyəndə hoylarım var,
Qurdclarım var, aylarım var,
Hay vursam şəhrin boşlanı¹⁵.

Koroğlu oxuyanda paşalardan biri əyilib Hasan paşaya dedi:

- Hasan paşa, mənə nə deyəcəksən de, sənin bu aşığından gözüüm su içmir. Bu, deyəsən Çənlibel adamıdır.

Hasan paşa elə bil yatmışdı, yuxudan oyandı. Diksinib qalxdı. Dedi:

- Yox əşi. Yanı biz o qədər axmaq olduq ki, o gəlib bizi belə biləyinə sarıdı.

Paşa dedi:

- Hasan paşa, sən mənim sözüümü qəribçiliyə salma! Bu Koroğludu. Adam yolla Həməzə bəyi çağırtdır, ondan soruşaq.

Həməzəni çağırtdılar. Hasan paşa soruşdu:

- Ayə, Həməzə bəy, bax gör o Koroğlu deyil ki?

Həməzə baxdı ki, Koroğlu Qıratın üstündə, bundan sonra min dənə Hasan paşa gəlsin, ona bir şey eləyə bilməz. Yalandan bir əlini gözlərinin üstünə qoyub baxdı, qışqırdı ki:

- Eviniz yıxılsın, Koroğlu olmayanda bəs kimdi? Atı ona kim verdi?

Elə bil ki, dünya, aləm Hasan paşanın gözlərində qaraldı. Tez qoşun böyüklərinə əmr elədi ki, bütün yolları, bəndləri tutsunlar. Qoşun hərəkətə gəldi. Koroğlu baxdı ki, qoşun yolun birini tutdu. Üzün Hasan paşaya tutub dedi:

Bir qasiddən xəbər aldım,
Beşdi qalanın yolları.
Hayqırdım tüplər dağıldı,
Boşdu qalanın yolları.

Bunu deyib Koroğlu özünü ikinci yola vurdu. Qoşun qa-bağı kəsdi. Koroğlu misri qılınçı çəkib özünü qoşuna vurdu. De birini, beşini, on beşini; qoşun dağıldı. Koroğlu atı vurdu yola. Gördü at çətinlik çəkir. Qəsdən yola o qədər daş tök-müşdülər ki... Koroğlu gördü atın ayaqları inciyəcək; bir tərəfdən də onu burclardan oxa basırdılar. Atın başını dön-dərib yenə meydana qayıtdı. Dedi:

Kamandar atar oxunu,
Al eylədim mən çoxunu.
Qırat tökər nal-mıxını,
Daşdı qalanın yolları.

Sözünü deyib özünü vurdu üçüncü yola. Bir tərəfdən Qırat, bir tərəfdən Koroğlu özü, day Hasan paşanın qoşununda qoşunluq qoymadılar. Qırıb tökdülər. Amma sən gəl ki qoşunun dalı kəsilmirdi. Biri ölürdü, beşi gəlirdi. Koroğlu yolların han-sına özünü vurdusa aradan çıxıb bilmədi. Day yollarda leş-leşin üstünə qalandı. Koroğlu təzədən atı meydana qayıtdı. Dedi:

Koroğlu deməz yalanı,
Hay vursam ölkən talanı,
Leş-leşin üstə qalanı,
Leşdi qalanın yolları.

Toqat qalasının üç tərəfi quru idi, bir tərəfi su. Bu da ki Tona çayı idi. Hasan paşa qəsdən üç tərəfi tutdurub çay tərəfi açıq qoymuşdu ki, Koroğlunu ya bu yollarda öldürsünlər, ya da ki, özünü çaya vurub orada boğulsun. O bilirdi ki, Tona çayından salamat çıxmaq olmaz.

Koroğlu bir ətrafa baxdı. Bir də dönüb çaya baxdı. Sonra əyildi, Qıratın boynunu qucaqlayıb dedi:

Mindim Qıratın belinə,
Kaş ki, düşman yüz olaydı.
Çəkəndə misri qılncı,
Dərə, təpə düz olaydı.

Atı minmişəm gəzməyə,
Düşman bağrını əzməyə,
Tona çayını üzməyə
Qırat bir qəvvəs olaydı.

Verin yeddiillik xaracı,
Paşalar gətirsin bacı,
Koroğlu çəkib qılncı,
Düşman üzbəüz olaydı¹⁶.

Bunu deyib Koroğlu atı vurdu Tona çayına at qulaqlarına
qədər batdı suya. Su çıxdı Koroğlunun qurşağına. Koroğlu
baxdı ki, su ata güc eləyir, at suya güc eləyir. Gördü yox, belə
olsa su atı yıxacaq. Bir dəli nərə çəkib dedi:

Ceyrana bənzər qaçışın,
Addımla, qurban qoluna!...
Tərlana bənzəl uçuşun,
Əl çatmaz ipək yalına!...

Kəsdirrəm gümüşdən yəhər,
Tumarlaram axşam, səhər,
Götür burdan qaç bir təhər,
Sikkə vurduram nalına!...

Koroğluyam, güman belə,
Deməyinən gəlməz dilə,
Məni çıxart Çənlibelə,
Qotaz düzdürrəm çuluna!

Koroğlunun sözləri ata elə bil qol-qanad verdi. Odu ha
üzüb çaydan çıxdı. Koroğlu dönüb geriye baxdı. Gördü Ha-
san paşa hələ də burcdadı.

Çağırıb dedi:

- Hasan paşa, bu dəfə burca çıxdın əlimdən qurtardın. Gö-

rüm gələn dəfə haraya çıxacaqsan. Eybi yoxdu. Borclu borc-
lunun sağlığını istər. Görüşərik.

Sözünü deyib Koroğlu yol başladı¹⁷. Gəlhagəl, gəlhagəl,
gəlib Çənlibelə çatdı. Qırat Çənlibelin qoxusunu alcaq elə kiş-
nədi ki, dağlar, daşlar dilə gəldi. Dəlilər töküldülər. Atı tut-
dular. Koroğlunu düşürdüb gətirdilər. Hamı yığıldı.

Soruşdular ki:

- Koroğlu, danış görək nə elədin? Atı necə gətirdin?¹⁸

Koroğlu ta dəyirməndə Həmzə ilə olan söhbətdən Tona
çayınacan bütün əhvalatı danışdı. Dəlilər onu incitdiklərinə
peşman oldular. Başlarını aşağı saldılar.

Koroğlu dedi:

- Utanmayın! Siz haqlı idiniz. Mən gerek etibar eləyib
açarları verməyəydim. Ancaq bir işdi oldu. Amma siz də
yadınızdan çıxarmayın ki, mən Koroğluyam.

Nigar xanım gördü Koroğlu yenə qızıdır. Tez söhbəti zara-
fata çevirdi. Dəlilərə göz basıb dedi:

- Koroğlu, biz sənə Koroğlu olmağını bilirik. Əgər bilmə-
səydik, sənə başına yığılmazdıq. Düzdü, igidsən, qoçaqsan,
iş üzünə bilənsən. Amma belə sir-sifətdən çox qarasan ey!...

Dəlilər hamısı gülüşdü. Koroğlu özü də güldü. Sonra sazı
döşünə basıb dedi:

Mənə qara deyən gözəl,
Qaşların qara deyilmi?
Tökülübü dal gərdənə,
Saçların qara deyilmi?

Çənlibeldə qurdum binə,
Bənzəyirsən aya, günə,
Ağ üzündə dənə-dənə,
Xalların qara deyilmi?

Koroğlu mayıldı sizə,
Qulaq verin saza, sözə,
Siyah sürmə ala gözə.
Çəkibsən, qara deyilmi?!¹⁹

MƏHBUB XANIMIN ÇƏNLİBELƏ GƏLMƏYİ

Yenə Aşıq Cünun çoxdan idi ki, Çənlibeldən çıxmışdı. Nə Həməzinin Çənlibelə gəlməyini bilirdi, nə Qıratı aparmağını. Nə Koroğlunun Toqatdakı işindən xəbəri var idi, nə də Qıratı gətirməyindən.

Şəhər-şəhər, kənd-kənd gəzib dövrən açırdı, məclis qururdu. Bir tərəfdən Koroğludan oxuyub onu məşhuri-cahan eləyirdi, bir tərəfdən cavan igid oğlanların say-seçmələrini yığib Çənlibelə göndərirdi, bir tərəfdən də paşalardan xəbər yığib Koroğluya çatdırırdı.

Günlərin bir günündə Aşıq Cünun gəzə-gəzə gəlib Ruma çıxdı. Şəhərin küçələrini gəzirdi, birdən küləfirəngidə bir gözəl gördü. Aşıq gözü sərraf olar, bircə dəfə baxmaqla adamları saf-çürük eləyər. Aşıq Cünun buna bir leylacı nəzər saldı, baxdı ki, gözəl nə gözəl... Tellər qara, xallar qara, qaşlar qara, saçlar qara, dişlər ağappaq mirvari kimi, dodaqlar yaqutun kənarı kimi, gözlər elədi ki, eşq əhlinə öldürürəm deyir. Gör qız nə qədər gözəl idi ki, Cünun bir baxımda ağılı sərdən verib durdu tamaşa eləməyə.

Bu qız kim ola, kim ola Rum paşasının qızı Məhbub xanım. Sən demə Məhbub xanım da Aşıq Cünuna fikir verirmiş. Çağırdı qırx incəbel qızlardan birini ki:

- Get o aşığı bura gətir.

Aşıq Cünun bir də baxdı ki, bu imarətin qapısından bir qız çıxdı, düz onun üstünə gəlir. Aşıq Cünun qorxuya düşdü. Fikirləşdi ki, yəqin qız onun elə dayanıb baxmağından qəzəblənib. İstədi bir təhər gözdən yayınsın. Amma qız imkan vermədi. Alıcı quş kimi onun qabağını kəsdi. Ədəblə salam verib dedi:

- Aşıq, Rum paşasının qızı Məhbub xanım səni çağırır.

Aşıq Cünun baxdı ki, yox, deyəsən bu qəzəbdən deyil. Qızın yanına düşüb birbaşa Məhbub xanımın yanına gəldi. Məhbub xanım özü Aşıq Cünunun qabağına çıxdı. Xoşgəldin eləyib, onu öz otağına apardı. Elə ki, Aşıq Cünun öyləşdi, Məhbub xanım soruşdu:

- Aşıq, haradan gəlib haraya gedənsən? Kimin aşığısan?

- Xanım, Qafin o tərəfindənəm.

Məhbub xanım bu sözü aşıqdan eşitcək soruşdu:

- Aşiq, Koroğlunu tanıyırsan?

Cünun bir ətrafına baxdı. Gördü otaqda ikisindən savayı heç kəs yoxdu. Dedi:

- Niyə xanım, görmüşəm.

Məhbub xanım dedi:

- Düzünü de görüm, o necə adamdı? O Çənlibel necə olan yerdi?

Aşiq Cünun dedi:

- Vallah, nə deyim, adamdı da...

Məhbub xanım çox ağıllı qız idi. Atası onun adına həmişə Mazarat deyərdi, yəni çoxbilmiş. Belə şey çox az-az düşər ki, bir adam həm gözəl olsun, həm də ağıllı, kamallı. Amma Məhbub xanımda ikisi də var idi. O necə deyərlər, deyəsən, lap xoş gündə dünyaya gəlmişdi. Gözəllikdə elə idi ki, elə bil qüdrətin yetmiş iki qələmindən yetmiş iki rəng alıb bəzənmişdi. Ağılda, kamalda da Əflatuna loğmanlıq elərdi, Loğmana əflatunluq.

Qərəz, Məhbub xanım başa düşdü ki, aşiq Koroğlunu tanıyır, amma salıx vermək istəmir. Öz-özünə fikirləşdi ki, yaxşı, bu niyə demək istəməsin? Birdən yadına düşdü ki, «Ey dadi-bidad!... Axır mən paşa qızıyam. Koroğlu da ki paşaların düşməni. Yəqin aşiq buna görə məndən çəkinir». Yavaşca durdu ayağa, gəldi Aşiq Cünunun lap yanına. Dedi:

- Aşiq, sən deyirsən ki, Koroğlunu tanıyırsan, mənə bir de görüm, Koroğlunun arvadı kimdi?

Aşiq Cünun dedi:

- Ay xanım, bunu bütün aləm bilir ki, Koroğlunun arvadı Nigar xanımdır.

Məhbub xanım dedi:

- Çox əcəb, çox pakizə. Bir mənə de görüm, Nigar xanım kimin qızıdır?

Cünun dedi:

- Bunu da bütün aləm bilir ki, İstanbul xotkarının.

Məhbub xanım dedi:

- Bu da çox gözəl. İndi mənə de görüm Telli xanım kimin qızıdır?

Aşıq Cünun Məhbub xanımın bu sual-cavabından bir az vəsvəşəyə düşdü. Aşıq fikirləşdi ki, qoy görüm axırı nə olacaq? Dedi:

- Ərzurumlu Cəfər paşanın bacısıdır.

Məhbub xanım dedi:

- Mən də Rum paşasının qızı Məhbub xanımam. Ancaq sən mənə de görüm ya Telli xanım, ya elə Nigar xanım niyə öz dudmanlarını, cah-cəlallarını tərk eləyib Çənlibelə gediblər? Bunu bütün külli-ələm bilir ki, onları Çənlibelə güclə apar-mayıblar. Hamısı öz xoşları ilə gediblər. Belədi, ya belə deyil?

Cünun dedi:

- Məhbub xanım, mən sənin mətləbini başa düşdüm. Nə sözün var soruş, deyim. Mən Koroğlunun aşığı Cünunam.

Məhbub xanım güldü. Dedi:

- Aşıq, ağıllı aşıqsan. İndi mənim səndən iki sualım var. Amma gərək mənə düzgün cavab verəsən. Ortada yalan-malan olmaya.

- Xanım, bizdə yalan olmaz. Ver sualını, al cavabını!

Məhbub xanım keçdi yenə də yerində əyləşdi. Dedi:

- Birinci sualım budu ki, mənə de görüm Koroğlu necə adamdı?

Aşıq Cünun sazı sinəsinə basdı, dedi:

Nərə çəkib düşməni üstə gedəndə,
Meydanda göstərər hünər Koroğlu.
Qulaş qolun gərib şəspər atanda,
Vurar dağı-daşı dölər Koroğlu.

Bilmək olmaz onun min-bir felini,
Namərd qoya bilməz yerə belini,
Bir dəfə şəspərə atsa əlini,
Düşmənin izini silər Koroğlu.

Düşər hərdəm paşalarla davası,
Kəsilməz savaşı, cəngi, qovğası,
Cünun deyər Çənlibelin ağası,
Yeddi min dəliyə sərkər Koroğlu.

Söz tamama yetdi. Məhbub xanım dedi:
- İndi mənə də görüm, o Çənlibel necə olan yerdi?
Aşıq yenə də sazı basdı döşünə:

Mərd oylağı Çənlibeldir,
Məhbub xanım, bizim yerlər.
Dəliləri durnateldir,
Məhbub xanım, bizim yerlər.

Daşları var alçaq-uca,
Əylər qəflə, tacir, xoca,
Tutulub hasarlı burca,
Məhbub xanım, bizim yerlər.

Dağları var qoşa-qoşa,
Düşməni görsə, çəkər haşa,
Bata bilməz sultan, paşa,
Məhbub xanım, bizim yerlər.

Elə ki, bu söz qurtardı, Məhbub xanım təzədən durub gəldi Cünunun yanına. Lap ağzını onun qulağına dayayıb dedi:

- Aşıq, burdan durub birbaşa Çənlibelə, Koroğlunun yanına gedərsən. Ona deyərsən ki, Rum paşasının qızı Məhbub xanım deyir ki, ona deməli bir sirrim var. Amma gərək özünə deyəm. Özü də burada deyə bilmərəm. Gərək orada, Çənlibeldə deyəm. Başa düşürsənmi? O sirri ki, mən ona deyəcəyəm, day onu deyəndən sonra burada qalmaq mənə mümkün olmaz. Amma tələssin, yoxsa uduzar.

Söz ağzından qurtarcaq Məhbub xanım əllərini vurdu bir-birinə. O saat bayaqkı qız ki, Aşıq Cünun çağırırdı, girdi içəriyə. Əlini döşünə qoyub dayandı. Məhbub dedi:

- Aşığa xörək gətirin! Özü də yığışın gəlin, bir az desin qulaq asaq. Aşıq bu gecə bizə qonaqdı. Səhər tezdən İstanbula gedəcək.

Aşıq Cünun işarədən başa düşdü ki, sirri gizlin saxlamaq lazımdır. Qərər, xörək gəldi. Məhbub xanım Aşıq Cünunu yaxşı qonaq elədi. Elə ki Aşıq yedi, doydu, sazı döşünə basıb dövrən başladı. Gecənin bir nisfinə qədər çalıb oxudu. Amma Koroğludan bir kəlmə də kəsmədi.

Bəli, məclis qurtardı. Gecəni yatdılar. Elə ki səhər açıldı, Aşıq Cünun durdu, yedi, içdi, getmək istəyəndə Məhbub xanım gəldi. Aşıq Cünun bir fürsət tapıb Məhbub xanıma dedi:

- Məhbub xanım, inşaallah bir neçə gündən sonra sənin dalınca adam gələr.

Məhbub xanım soruşdu:

- Yaxşı, bəs mən nədən bilim ki, o adam Çənlibeldən gəlir. Bir nişanəsi, əlaməti-zadı olacaq, ya yox?

Aşıq Cünun getdi fikrə. Lap gedənə macal dedi:

- Məhbub xanım, nişanə bax, mənim bu sazım olacaq.

Ondan Aşıq Cünun qalxıb çarıqlarını bərkitdi, düz Çənlibelə yol başladı. Nə qədər getdi bilmirəm, nə qədər dayandı bilmirəm, axırı ki bir səhər çağı gəlib Çənlibelə çatdı. Koroğluya xəbər verdilər ki, bəs Aşıq Cünun gəlir. Koroğlu yenə də qalxıb onun qabağına çıxdı, görüşüb hörmət-izzətlə məclisə gətirdi. Çənlibelə hay düşdü. Bir su içim saatda bütün xanımlar, dəlilər yığıldılar. Elə ki Aşıq yedi, içdi, dincəldi, Koroğlu dedi:

- Aşıq Cünun, di indi de görək haraları gəzdin? Nə gördün? Nə eşitdin? Bu ayaq haradan gəlirsən?

Aşıq Cünun dedi:

- Koroğlu, aşıq gördüyünü dil ilə deyə bilməz. Əgər izindisə sazla deyim.

Koroğlu dedi:

- İzindi. De!

Aşıq Cünun üçtelli sazı bağrına basdı, dedi:

Gəlirdim çıxdı qarşıma,
Məhbub xanım, Məhbub xanım.
Sövdasın saldı başıma
Məhbub xanım, Məhbub xanım.

Gözü göyçək, qaşı qələm,
Olmaz belə şirin kəlam,
Çəkər həsrətini aləm,
Məhbub xanım, Məhbub xanım.

Duruşu bənzər tər lana,
Gözəl doğub gözəl ana,

Töküb tellərin gərdana,
Məhbub xanım, Məhbub xanım.

Dəli könül talaşında,
Can qovrulu ataşında,
Qırx incə qız var başında,
Məhbub xanım, Məhbub xanım.

Aşıq Cünun çəkər nazı,
Ürək açar xoş avazı,
Rum elində paşa qızı
Məhbub xanım, Məhbub xanım.

Aşıq sazla dediyi kimi, sözlə də Məhbub xanımın sifarişini Koroğluya yetirdi. Koroğlu dik qalxdı ayağa ki:

- Atı yəhərləyin, mən gedəsi oldum.

Dəli Mehtər o saat Qıratı yəhərləyib Koroğlunun qabağına çəkdi. Koroğlu dəlilərlə, xanımlarla əltəmən oldu. Deməlisin dedi, tapşırımalısın tapşırdı, ayağını üzəngiyə qoyanda Nigar xanım tutdu atın yüyənindən. Dedi:

- Koroğlu, bu qızın sözü məni şübhəyə salıb. Keçəl Həmzəni gördün ki. sən bu səfərə getmə! Qoy uşaqlardan birisi getsin. Gələr, sözünü burada deyər.

Koroğlu istədi danışsın, dəlilər hamısı bir ağızdan Nigar xanımın sözünü təsdiqlədilər. Koroğlu Toqat səfərindən sonra özünə söz vermişdi ki, bir də dəlilərin, xanımların məsləhətindən çıxmasın. Atdan düşdü. Dəli Mehtər o saat atın yəhərini alıb tövləyə apardı. Koroğlu əyləşdi. Elə ki hamı oturdu, Koroğlu üzün dəlilərə tutub dedi:

- Yaxşı bəs kim getsin?

Söz Koroğlunun ağzından qurtarmamış Bəlli Əhməd durdu ayağa ki:

- Mənə izin ver, bu səfərə mən gedim. Ruma mən bələdəm. Koroğlu dedi:

- Get! Amma yol uzaqdı. Hər at gedə bilməz. Düratı min.

Bəlli Əhməd o saat özünü verdi tövləyə, Düratı yəhərləyib çəkdi eşiyyə. Koroğlu ilə, dəlilərlə, xanımlarla əltəmən olub ata minmək istəyəndə Cünun sazını ona uzadıb dedi:

- Al, sal çiyininə! Məhbub xanımla şərtimiz var. O səni bu sazla tanıyacaq.

Bəlli Əhməd sazı da çiyinə salıb sıçradı atın belinə, düzəldi yola. O necə deyərlər dağlar aşdı, dərələr keçdi, yel oldu, mənzillər kəsdi, orda ayla, illə, burda müxtəsər dillə, günlərin birində gəlib Ruma çatdı.

Bəlli Əhməd Düratın üstündə, çiyində də saz küçə ilə getməkdə olsun, sənə kimdən deyim, Məhbub xanımdan.

Məhbub xanım elə ki Aşıq Cünunu yola saldı, bir müddət gözlədi. Sonra qızlara dedi:

- Qızlar, yaman ürəyim darıxır. Gözdə-qulaqda olun, harada çiyində saz aşığı gördünüz mənim yanıma gətirin. Bir az dedirdək ürəyimiz açılsın.

Qızlara da ki, elə belə şey lazım idi. Hay-hayda idilər ki, Məhbub xanım aşığından-zaddan gətirib çaldırsın, onlar da qulaq asırlar. Oldular dördgöz. Gizlicə öz aralarında növbət düzəltdilər.

Bir gün yenə haman Aşıq Cünunu Məhbub xanımın yanına çağırıb gətirən qarabaş küləfirəngidə dayanmışdı, bir də gördü, bir aşığı, çiyində də saz, küçənin o başından küləfirəngilərə diqqət yetirə-yetirə gəlir. Amma bu aşığı atladı. Özü də yaman bazburutlu şeydi. Tez özünü yetirdi Məhbub xanımın yanına ki:

- Xanım, xanım, aşığı. Gedirəm çağırmağa.

Məhbub xanım istədi soruşsun ki: - «Necə aşığıdı? Nə təhər adamdı?». Baxdı ki, qız hanı? Qız çoxdan gedib. Qərək, qız tən-gənəfəs özünü küçəyə salıb Bəlli Əhmədin qabağını kəsdi ki:

- Aşığı, Rum paşasının qızı Məhbub xanım səni çağırır. Deyir gəlib bir az çalıb oxuyasan.

Bəlli Əhməd: - «Mənim gözüm üstə!» deyib atdan düşdü. Qız qabaqda, Bəlli Əhməd dalda girdilər həyəətə. Bəli, atı bağladılar, rahatladılar, çıxdılar yuxarıya, Məhbub xanımın yanına. Bəlli Əhməd bir müştəri gözü ilə baxdı Məhbub xanıma. Gördü doğrudan da elə Məhbub ki, Məhbub. Atana rəhmət ay buna ad tapıb qoyan. Cünun deyəndən də min qat artıqdı. Dedi:

- Salaməleyküm, xanım!

Məhbub xanım dedi:

- Əleykümsalam, aşığı! əyləş! Bir az çal, oxu, qulaq asağ.

Bəlli Əhməd dedi:

- Mənim gözlərim üstə! Kaş elə mən çalam, sən qulaq asasan.

Bəlli Əhməd Məhbub xanımın gözüne şirin gəlmişdi, odu ki ona bir sataşmaq istədi. Dedi:

- Hər çalana qulaq asmaq olmur, aşırıq! bəlkə heç sən çalmağın, oxumağın bizim xoşumuza gəlməyəcəu.

Bəlli Əhməd dedi:

- Yox, xanım, mən bilməsəm demərəm. Mən bilirəm ki, mənim sazım da, özüm də sənə xoş gələcək.

Bunu deyib Bəlli Əhməd sazı ipək köynəkdən çıxartdı. Məhbub xanım baxdı ki, saz Aşırıq Cünunun sazıdır. Yerini rahatlayıb dedi:

- Aşırıq, sazın yaxşı sazıdır. Oxu görək, sözün necə olacaq?

Bəlli Əhməd dedi:

- Sözüm sazımdan da yaxşı olacaq. Sən qulaq as!

Bunu deyib, Bəlli Əhməd sazı basdı döşünə, dedi:

Düratı səyirdib düşmüşəm yola,
Urum deyib Çənlibeldən gəlirəm.
Gümüş qolçaqları bağlayıb qola,
Polad geyib Çənlibeldən gəlirəm.

Dolanıb dağları gəzmişəm əzəl,
Heyvalı bağlarım görməyib xəzəl,
Urum ölkəsində bir türfə gözəl,
Seçib, sevib, Çənlibeldən gəlirəm.

Koroğlunun dəlilərdi imdadı,
Qılınıc çəkdi, hasil olsun muradı,
Rumlu paşa qızı, Məhbubdu adı,
Məhbub deyib, Çənlibeldən gəlirəm!¹.

Məhbub xanımın Şirin xanım adında bir əmisi qızı var idi. Özü də əmisi qızından qalan deyildi. Ondan da bir az çox-bilmiş idi. Məhbub xanımın da yaman xatirini istəyirdi. Şirin xanım baxdı ki, aşırının sözlərindən deyəsən qızlar şübhələnən kimi oldular. Deyəsən, bir-birinə göz-qaş eləyib irişdilər. Tez üzünü qızlara tutub dedi:

- Qızlar, görürsünüzmü? Bax, haqq aşığı belə olar ha... Gördüz əmim qızının adını necə düz dedi? Hələ Rum paşasının qızı olduğunu da bildi.

Şirin xanımın sözündən Bəlli Əhməd bildi ki, belə açıq deməkdə səhv iş görüb. Tez sazı götürüb döşünə basdı, eşitdiyi, bildiyi aşıqların sözlərindən çalib-oxumağa başladı. O qədər çaldı, oxudu ki, ta gecənin bir aləmi oldu. Axırda Məhbub xanım dedi:

- Aşıq, day bəsdı. Yoruldun. Qızlar, aşığa elə bu otaqdaca yer qayırın, yatsın.

Siz də durun, gedin yatın!

Sonra üzünü Şirin xanıma tutub dedi:

- Əmim qızı, dur, biz də gedək, yataq!

Bəli, hamı durdu dağıldı. Elə ki ara sakitləşdi, Məhbub xanım yavaşca qapını açıb, gəldi Bəlli Əhmədin yanına. Dedi:

- Haradan gəldiyini bilirəm. Ancaq de görüm kimsən, Koroğlusanmı?

Bəlli Əhməd güldü, dedi:

- Xanım, mən hara, Koroğlu hara? Mən heç Koroğlunun bir dırnağı da ola bilmərəm. Mənim adım Bəlli Əhməddi. Özüm də Koroğlunun lap o nəverim dəlilərindən biriyəm.

Məhbub xanım onun bir şəsti-bəstinə baxdı, bir boy-buxunununa baxdı, bir qol-bacağına baxdı; ürəyində dedi: «Yox, yalan deyir. Bu heç nəverim-zad deyil. Koroğlunun lap adlısanlı dəlilərindən biridir». Sonra dönüb bir müştəri gözü ilə onun sir-sifətinə nəzər saldı. Baxdı ki, düzdü, bir az korkobuddu, amma elə ürəyəyatan oğlandı ki, min paşa oğluna dəyər, min də xan oğluna. Qəsdən ona sataşmaq üçün dedi:

- Yaxşı, mən Koroğluya nə pislik eləmişəm ki, dəlilərinin belə nəverimini mənim üçün göndərib? Day bir əməlli-başlısını göndərə bilmirdi?

Bəlli Əhməd dedi:

- Xanım, adamına baxıb dalınca adam göndərərlər. Koroğlu həmişə yazıq-yuzuğun, əlindən iş gəlməyən adamların dalınca ya özü gedər, ya da dəlilərin say-seçmələrindən göndərər. Amma Aşıq Cünun sənəin aqlını, kamalını o qədər təriflədi ki, Koroğlu dedi elə belə qıza bircə bələdçi lazımdı ki,

yolu tanırsın. Qalan işləri özü görər.

Məhbub xanım baxdı ki, yox, Bəlli Əhməd ağlıda da hər yetənə bac verən deyil. Özü də yaman hazırcavabdı. Birdən onun qaşları çatıldı. Amma çatıldı, nə çatıldı... Vallah, demə görməmişəm, elə bil ki, iki dənə şahmar ilan quyruğunu qaldırıb qara gözlərinin üstünə yatdı... Bəlli Əhməd az qaldı ki, ağı sərdən verə. Məhbub xanım dedi:

- De dur, atı hazırla! Gecə keçir.

Bəlli Əhməd dedi:

- Yox, xanım! Mən bayaq sazı çalanda aşığının birini sındırmışam. Belə apara bilmərəm. Aşıq Cünun mənim atamı yandırır. Mən gerek səhər burada bir usta tapam, onu qayırtdıram. İnşaallah biz sabah gecə çıxarıq.

Məhbub xanım, çox dedi, Bəlli Əhməd az eşitdi. Məhbub xanım gördü yox, bu dediyindən dönmən deyil, axırda çar-naçar razı oldu. Çəkilib öz otağına getdi.

Bəlli Əhməd yorğun adam, elə onu bildi ki, yerinə girdi. Bir də baxdı ki, səhərdi; cəld yerindən durdu, atı yemlədi, suladı, sonra sazı da götürüb bazara çıxdı. Az dolandı, çox dolandı, axırda gəlib meydan başında bir saz qayıran usta dükanı tapdı. Salamdan sonra verdi ki:

- Usta, başına dönüm, bunu tez qayır, yol adamıyam, gedəcəyəm.

Usta heç başını da qaldırmadı. Elə altdan, ağzının yanı ilə dedi ki:

- Bu gün vaxtım yoxdu. Sabah gəl!

Bəlli Əhməd dedi:

- Usta, mən dedim ki, yol üstəyəm. Necə yəni sabah gəl.

Usta dedi:

- Neyləyim yol üstəsən. Gözlərimin ikisi də birdən aydın ki, yol üstəsən. Dedim ki, bu gün vaxtım yoxdu.

Bəlli Əhməd dedi:

Çənlibeldən səni deyib gəlmişəm,

Usta, qulun ollam, al düzəlt sazı!

Qırılıbdı sazım, mətəl qalmışam.

Usta, qulun ollam, al düzəlt sazı!

Usta dedi:

- Əyə, nə qanmaz adamsan. Dedim ki, bu gün düzəldə bil-mərəm.

Bəlli Əhməd dedi:

Dərin-dərin deryalara dalmışam,
Heyva kimi saralmışam, solmuşam,
Anadan olan gün peşman olmuşam,
Usta, qulun ollam, al düzəlt sazı!

Usta lap hirsləndi, dedi:

- Əşi, cəhənnəmə peşmansan, gora da yanınca! Nə eləyim ki peşmansan. Peşmansan vur özünü öldür.

Bu sözdə ustanın şagirdi dedi:

- Ay usta, yol adamıdı. Nə olar? Al düzəlt, getsin də...

Usta şagirdin ağzına bir şillə vurdu ki:

- Kəs səsinə, haramzada! Böyük duran yerdə kiçik qələt eləyər danışmaz.

Bəlli Əhməd dedi:

Qoşun çıxdı Çənlibelin düzünə,
Qurban olum şagirdinin gözünə,
Xırda sədəf doğra sazın üzünə,
Usta, qulun ollam, al düzəlt sazı!

Usta başladı söyüb savaşımağa.

Bəlli Əhməd gördü ki, usta sazı düzəltməyəcək, dedi:

Bəlli Əhmədəm, əslim, soyum Kürdicə,
Söylə görüm, usta əl muzdun neçə?
Könlüm qubar eylər ortadan biçə,
Usta, zındıq oğlu, al düzəlt sazı!

Koroğlu deyər, Çənlibeldə bəy mənəm,
Paşaya, xotkara boyun əymənəm,
Al sazımı düzəlt, qorxma dəymənəm,
Usta, qulun ollam, al düzəlt sazı!²

Usta dedi:

- Nə dedin? Koroğlu? Çıx bu saat bayıra! Elə bircə bu qalmışdı ki, gədə-güdənin, quldur-naçağın adı mənim dükanımda çəkilsin. Çıx bayıra sənə deyirəm, yoxsa bu saat gedib

paşaya xəbər verrəm, tutub dərinə saman təpər.

Hirs vurdu Bəlli Əhmədın başına. Elə bircə onu bildi ki, saz qalxdı göyə. Nə ki gücü var, elə çaldı ustanın təpəsinə ki, saz da parça-parça oldu, ustanın başı da. Usta güclə özünü bir təhər bayıra saldı, başladı havar çəkməyə ki: «Ay havar, qoymayın Koroğlu məni öldürdü».

Rum şəhərində dam altında bir nəfər adam deyəsən, qalmadı. Bir su içim saatda məmə yeyəndən pəpə deyənə hamı yığıldı meydana.

Bəlli Əhməd dükandakı sazlardan bir yaxşısını seçdi çıxdı bayıra. Gördü vallah, burada bir ərəsi-məşşərdi ki, elə bil meydanın dörd bir tərəfinə ətdən divar çəkibsən. Amma heç kəs yaxına gəlmir. Hamı elə uzaqdan durub tamaşa eləyir. Bir tərəfdən də xəbər gedib çatdı Rum paşasına. Paşa qoşun böyüyünü çağırır əmr verdi ki:

- Bu saat qoşun götürüb meydanı halqa-mərkə elə! Hər nə təhər olsa, gərək onu tutub gətirəsən mənim yanıma. Əgər tutub gətirdin, qızım Məhbub xanımın kəbinini kəsdirib verəcəyəm sənə. Yox, əgər gətirə bilmədin, boynunu vurduracağam.

Bəlli Əhməd bir də baxdı ki, qoşun ətrafı bürüdü. Gördü day ayrı əlac yoxdu. Sazı çiyindən çıxarıb bir tərəfə atdı. Misri qılıncı çəkib, özünü vurdu qoşuna. Qaş qaralana qədər meydanda bir qiyamət oldu ki, gəl görəsən. Bəlli Əhməd qoşundan o qədər qırdı ki, meydanda leş-leşə dayandı. Day, o necə deyərlər, ayaq qoymağa yer qalmadı. Gördülər yox. Beləliklə olmayacaq. Gecəni araya versə əldən çıxacaq. Məsləhət, məşvərət... Axırda, meydanın günbatan əlində bir köhnə quyu vardı, gətirib onun üstünə çır-çırpı töküb örtülər. Qurğunu qəsdən elə qurdular ki, Bəlli Əhmədın ağzını saldılar quyuya tərəf. Bəlli Əhməd də işdən xəbərsiz. Nə bilsin yazıq, ortaya sağa-sola qılınc vurur. Sağa vurdu, sola vurdu, ortaya vurdu ki, özünə bir yol açıb çıxsın, bir guppultu ilə getdi quyunun dibinə.

Paşaya muştuluqçu getdi ki, bəs, gözün aydın olsun. Koroğlunu saldıq quyuya. Paşa əmr elədi ki:

- Bu saat tutun, gətirin mənim yanıma!

Gedən xəbər gətirdi ki, bəs, paşa deyir bu saat tutun

gətirin mənim yanıma. Qoşun qaldı məəttəl ki, nə eləsin. Nə təhər onu tutsun. Qorxudan quyuya kim girə bilər ki, kim də onu tuta. Qoşun böyüyü özü getdi paşanın yanına ki:

- Paşa sağ olsun, onu tutmaq heç bir vəchlə bizim işimiz deyil. Qılıncı da əlində dayanıb quyunun dibində. Elə bir adamın quyuya düşməyini gözləyir ki, başını bədənindən ayıra.

Paşa dedi:

- Onda başına daş tökün, ölsün. Sonra ölüsünü çıxardın, gətirin!

Qoşun böyüyü qayıtdı dala. Hökm elədi bir-iki dənə böyük daş gətirsinlər. Qoşun daş yığmaqda olsun, Bəlli Əhməd quyunun dibində, eşit Məhbub xanımdan.

Məhbub xanım küləfirəngidən baxırdı. Elə ki gördü əsgərlər daş yığrlar, məsələni başa düşdü. Tez əmisi qızı Şirin xanımı da yanına alıb, özünü yetirdi atasının yanına.

Məhbub xanım atasının ağlına, kamalına bələd idi. Həmişə deyirdi ki, bir qara toyuq mənim atamdan ağıllıdır. Baxdı ki, atasının keyfi yaman sazdı. İçəriyə girdi. Ədəb salamını yerinə yetirib dayandı. Paşa soruşdu:

- Hə, nə var? Nəyə gəlmisən? Yoxsa sən də Koroğluya tamaşa etmək istəyirsən? Dayan, bu saat gətirəcəklər. Amma ki diri tutmaq olmur. Demişəm öldürüb, ölüsünü gətirsinlər.

Məhbub xanım dedi:

- Ata, sən onu öldürüb nə eləyəcəksən?

Paşa dedi:

- Başını kəsdirib göndərəcəyəm xotkara.

Məhbub xanım dedi:

- Yaxşı, göndərdin. Sonra?

Paşa dedi:

- Sonra da bədənini asdıracağam qala qapısından qoy bütün osmanlı torpağında məni tanısinlər. Görsünlər ki, Rum paşası kimdir.

Məhbub xanım dedi:

- Yaxşı, tanıdılar. Sonra?

Paşa dedi:

- Day nə sonra? Sonra da olacağam xotkarın sədrəzəmi.

Məhbub xanım dedi:

- Bunların hamısı çox yaxşıdı. Sən mənə de görüm, Koroğluya necə cavab verəcəksən?

Paşa güldü. Dedi:

- Qızım, elə quyuya saldıığımız Koroğluda da.

Məhbub xanım dedi:

- Eşit və agah ol ata! Quyudakı Koroğlu deyil. Koroğlunun lap nəverim dəlilərindən birisidir. Adı da Bəlli Əhməddi. İnanmırsan get lap özün soruş!

Paşa getdi fikrə. Məhbub xanım dedi:

- Sən indi onu öldürdün. Sabah da Koroğlu yeddi min yeddi yüz yetmiş dəli ilə kəsdi şəhərin kənarını, görüm onda xotkar sənin harayına gələcəkmi? İndiyə kimi hansı paşanın harayına gedib ki, sənin də harayına gələ. Xotkar Koroğlunun qorxusundan heç gecələr evində yata bilmir. İgiddi getsin, qızı Nigar xanımı onun əlindən alsın da...

Paşa gördü ki, Məhbub xanım doğru deyir. Dedi:

- Yaxşı, qızım, bəs necə eləyək? Buraxaq çıxsın getsin? Bu heç bizim şənimizə yaraşar?

Məhbub xanım dedi:

- Yox, niyə buraxırsan? Biz gərək Koroğlunun özünü tutub xotkara verək. Onda hə... sədrəzəm də olarsan, lap ondan da böyük olarsan.

Paşanın kefi duruldu. Dedi:

- Bəs onu biz nə təhər tuta bilərik?

Məhbub xanım dedi:

- Qoy elə quyuda necə ki qalıb, eləcə də qalsın. Koroğlu əvvəl-axır dəlisinin dalısınca gələcək. Onda onu da tut, bir yerdə göndər xotkara.

Paşa dedi:

- Yaxşı, bəs sən bu saat elə özün dedin ki, biz yeddi min yeddi yüz yetmiş dəlini necə tuta bilərik?

Məhbub xanım dedi:

- Sən bu saat qoşun böyüyünü çağır. Bir namə ilə göndər xotkarın yanına ki, bizə tez kömək göndərsin. O vaxtadan da şəhərdənə qədər qoşun varsa göndər dağlardan daş yığıb gətir-

sinlər. Elə ki, daş hazır oldu, ondan başlayıb şəhərdən kənarda, yeddi min yeddi yüz yetmiş quyu qazsınlar. Elə ki Koroğlu dəliləri ilə gəldi, ağızlarını salarlıq haman quyulara, elə ki hərəsi düşdü bir quyuya, biz də daşları tökərik başlarına.

Paşa dik qalxdı ayağa ki:

- Afərin! Mərhəbə! Afərin belə tədbirə!

O saat hökm elədi ki, day daşları tökməsinlər, qoşun böyüyünü də onun hüzuruna çağırınsınlar. Sonra uzun vəzirə tutub soruşdu:

- Hə, vəzir, bu tədbirə sən nə deyirsən?

Vəzir dedi:

- Tədbirə söz yoxdu. Məhbub xanım çox ağıllı tədbir töküüb.

Paşa dedi:

- Bəs necə? Bəs sən nə bilirdin? Gör bir o kimin qızıdı? Bəs mənim qızımın tədbiri pis olar?

Vəzir dedi:

- Xeyr, paşa sağ olsun! Allah eləməsin. Ancaq bu yeddi min yeddi yüz yetmiş quyunu inanmıram biz qaza bilək.

Məhbub xanım tez onun sözünü kəsib dedi:

- Nə qədər qaza bilərik qazarıq. Hökm deyil ki, elə hərəsinə bir quyu çatsın.

Paşa da tez onun sözünü kəsib dedi:

- Hə də... Olmasın yeddi min, olsun onun yarısı. Gördük quyu çatmır, ikisini salarlıq bir quyuya.

Qərər, paşa qoşun böyüyünü bir namə ilə İstanbula xotkarın yanına göndərdi. Qoşuna da hökm elədi elə o gündən düşdülər dağlara daş yığmağa. Məhbub xanım elə ki, bu işləri gördü qurtardı, qayıdıb gəldi öz mənzilinə. O qədər gözlədi ki, oldu gecənin yarısı. Hamı yatdı. Ondan durub birinci dəfə aşiq Cünunu, sonra də Bəlli Əhmədi onun yanına gətirmiş olan qarabaşı çağırdı öz otağına. Qapıları bağlayıb, aranı xəlvət eləyəndən sonra dedi:

- Sən bilirsənmi ki, bizim aşığımızı tutublar?

Qarabaş dedi:

- Bilirəm, xanım! Hələ onu da bilirəm ki, o aşiq deyilmiş, Koroğluymuş.

Məhbub xanım dedi:

- Yox. Yalan sözdü. O, Koroğlunun dəlisidi. Özü deyil. İndi sən mənə qulaq as!

Məhbub xanım bütün əhvalatı qarabaşa danışdı. Axırda dedi:

- Biz indi gərək bir şey eləyək. Gərək elə bir yol tapaq ki, hələ nə qədər qoşun böyüyü burada yoxdu, qoşun da şəhərdə deyil, Çənlibelə xəbər çatdıraq, gəlib onu qurtarıb aparsınlar.

Qarabaş dedi:

- Sənə qurban olum, xanım, tədbirin çox yaxşı tədbirdi.

Məhbub xanım dedi:

- Tədbir gözəldi. Amma çətindi. Çənlibelə bu xəbəri kim çatdıracaq?

Qarabaş dedi:

- Can Məhbub xanım, sən bunun fikrini heç çəkmə! Ölməmişəm ki? Xəbəri Çənlibelə mən çatdıraram.

Məhbub xanım qulaqlarına inanmadı. Bir də soruşdu ki:

- Sən?

Qarabaş dedi:

- Bəli, mən qurban olum lap sənə də, Koroğluya da, onun dəlisinə də.

Məhbub xanım getdi fikrə. Dedi:

- Mən sənə qoçaqlığına bələdəm. Ancaq axı sən ki Çənlibeli tanımırısan.

Qarabaş dedi:

- Can Məhbub xanım, sən onun da fikrini çəkmə! Mənim bələdçim var.

Məhbub xanım tələsik dedi:

- Yox, yox... Bu sirri heç kəsə vermək olmaz.

Qarabaş dedi:

- Mənim bələdçim elə bələdçidir ki, sirri ya ona dedin, ya quyuya dedin, ikisi də birdi.

Məhbub xanım soruşdu:

- Axır kimdi sənə bu bələdçin?

Qarabaş dedi:

- Dur gedək göstərim.

Qarabaş Məhbub xanımı gətirdi tövləyə. Məhbub xanım Düratı görəndə kimi başa düşdü. Qarabaşın fikrinə afərin dedi.

Qarabaş dedi:

- Bundan yaxşı bələdçi? Özü birbaş məni aparacaq Çənlibelə.
Məhbub xanım dedi:

- Doğru deyirsən. Onda sən hazırlaş. Mən də Koroğluya
bir namə yazım.

Qərər, baş ağrısı olmasın, qarabaş atı tez yəhərlədi, yüyən-
lədi, çəkdi bayıra. Məhbub xanım da gəldi. Deməlisin dedi,
tapşırmalısın tapşırdı. Naməni də verib yola saldı. Qız düşdü
yola. Ta şəhərdən çıxana qədər atı yavaş-yavaş sürdü. Elə ki
şəhərdən çıxdı, atın başını boşladı.

Dürat elə bil ki, işi başa düşmüşdü. Elə ki başını boş
gördü, dördnala Çənlibelə tərəf yol başladı. Qarabaş hər nə
qədər elədisə, atın başını yığa bilmədi. Axırda gördü
olmayacaq, yapışdı atın yalından, özü də sərildi yəhərə.

İndi qulaq as, sənə kimdən deyim, Koroğludan.

Sübh zamanı idi. Koroğlu genə də Ağ qayada dayanmışdı.
Yollara baxırdı. Bir də baxdı ki, budu, yolda toz dumana
qarışdı, duman toza. Diqqət elədi, gördü Düratdı. Özü də elə
gəlir, elə gəlir ki, nallarından od qalxır. Hay vurdu, dəlilər
hamısı töküldü. Dürat gəlib düz Koroğlunun qabağında
dayandı. Soruşdular: kimsən?

Qız Məhbub xanımın naməsinə uzatdı. Koroğlu naməni
oxuyanacan Dəli Mehtər qızı atdan düşürdü. Koroğlu baxdı
ki, Məhbub xanım yazıb:

«Koroğlu!

Bəlli Əhməd ölüm ayağındadı. Naməm sənə çatan kimi, ya
özün gəl, ya da bir tədbir töküb, onu ölümdən qurtar».

Altında da qol qoyub: «Rum paşasının qızı Məhbub xanım».

Koroğlu döndü qıza ki:

- De görüm, bu nə olan əhvalatdı? Bəlli Əhməd hardadı?
Sən kimsən?

Qız əhvalatı əvvəldən axıracan Koroğluya danışdı. Elə ki
Koroğlu işdən agah oldu, Dəli Mehtərə hay vurdu ki:

- Tez Qıratı yəhərlə!

Dəli Mehtər o saat Qıratı ifçin yəhərləyib, çəkdi Koroğlu-
nun qabağına. Koroğlu ayağını üzəngiyə qoyanda Nigar xa-

nım dedi:

- Dayan, Koroğlu! Övvəldən mənim bu işdən gözümlə su içmir. Bu Məhbub xanımda bir tülkülük var. Bu səfərə sən getmə-yəcəksən. Qoy Bəlli Əhmədin dalısınca uşaqlardan biri getsin.

Koroğlu dedi:

- Yox, Nigar, özüm gedəcəyəm. Mən gərək o Rum paşasına bir divan tutam ki, tarixlərə yazıla.

Bu sözdə Tanrıtanıma yeridi qabağa, tutdu atın yüyənindən. Dedi:

- Koroğlu, indiyə kimi hər səfərə sən gedib-sən. Mən Çənli-bəldə qalmışam. Amma bu səfərə mən gedəcəyəm.

Koroğlu Tanrıtanıma xatırını çox istəyirdi. Heç onun bir sözünü iki eləməzdi. Yavaşca ayağını üzəngidən çıxartdı. Dedi:

- Sözüm yoxdu. Get! Amma tək getmə! Özünə yoldaş götür!

Tanrıtanıma bir dəlillərə baxdı. Gördü hamı ayaqdadı ki, ay allah, məni aparaydı. Üzünü Tüpdəğıdana tutub dedi:

- Tüpdəğıdan, hazırlaş gedək!

Elə bil ki, yeri-göyü verdilər Tüpdəğıdana. Sevinə-sevinə qaçdı tövləyə. Nigar yanaşdı Tanrıtanıma ki:

- Tanrıtanıma! Bax, deyirəm. Məbada, məbada Rumda dava-zad eləyəsiz. Elə eləyin ki, sizi heç tanımasınlar... Gecəni salın araya. Bəlli Əhmədi qurtarın, götürün gəlin! Qisas qoy sonraya qalsın. Biz də düz üç gün sizi gözləyəcəyik. Gəldiz, gəlib-siz, gəlmə-diz, onda uşaqlar dalınızca gələcək.

Tanrıtanıma əlini gözünün üstünə qoyub dedi:

- Baş üstə!

Elə ki, Tüpdəğıdan da atı hazırlayıb bayıra çəkdi, dəlillər hamıyla görüşüb üzəngiyə ayaq qoymaq istəyəndə qarabaş durdu ayağa. Soruşdular:

- Sən haraya?

Qarabaş dedi:

- Bəs mən getmirəm?

Koroğlu dedi:

- Yox. Sən uşaqlar qayıdınca burada qalmalısan. Kişi ol-saydın, səni zəncirə çəkdirəcəkdin, ancaq ki qızsan. Qalarsan xanımların yanında.

Ondan üzün Telli xanıma tutub dedi:

- Telli xanım, onun üstündə gözün olsun!

Bəli, dəlilər ikisi də Koroğlu ilə, dəlilərlə, xanımlarla görüşüb, atları minib yola düşdülər. Aşırımlar aşdılar, keçirilmələr keçdilər, özlərini Ruma yetirdilər. Onlar çatmaqda olsunlar, sənə kimdən deyim, paşadan.

Paşa axır bir az ağıldan kəm idi. Məhbub xanım hər nə demişdisə, hamısına inanmışdı. Elə ki qoşun böyüyünü İstanbulla, xotkarın yanına, qoşunu da dağlara daş yığmağa göndərirdi, özü durub gəldi Quyunun ağzına. Dedi:

- Hə... Mənə də Rum paşası deyərlər. Sənin o Koroğlunu bir Koroğlu eləyim ki, biri də yanından çıxsın.

Bəlli Əhməd güldü. Dedi:

- Paşa, Koroğluya kələ-kələlər nə eliyə bilib ki, sənin kimi kərtənkələlər nə eləsin?

Paşa özündən çıxdı. Əlini atdı böyük bir daşa ki, Həlləyib salsın onun başına. Nə qədər zor verdi, gücü çatmadı. Hirs soyudu. Dedi:

- Salardım daşı başına, elərdim səni xıncım-xıncım. Ancaq lənət şeytana. Koroğlunun xatirinə, gərək o gəlincə səni saxlayam. Elə ki gəldi, onu da tutub ikinizi birgə öldürürəm.

Bəlli Əhməd dedi:

- Paşa, Koroğlunu heç əhrimənlər tuta bilmir. İndi Koroğlu o qədər ölü oldu ki, sənin kim dılğıra bac verdi?

Paşa yenə hirsləndi. İstədi əlini atsın daşa. Ancaq daşın yekəliyini görcək yenə də hirs soyudu. Dedi:

- Tutaram, tutaram. Buna Məhbub xanım tədbiri deyərlər. Səni quyuya salan, onu da salar. Onda danışarıq.

Paşa sözünü deyib getdi. Bəlli Əhmədin dərdi bir idi, oldu iki. Öz dərdi yadından çıxdı. Qaldı Koroğlunun hayna ki, onu işdən necə xəbərdar eləsin. Amma ki nə qədər fikirləşdi, bir çarə tapa bilmədi. İndi Bəlli Əhməd qalsın burada, sən eşit dəlilərdən.

Dəlilər Ruma çatanda gecə idi. Hamı yatmışdı. Şəhəri dola-nırdılar, bir də gördülər ki, bir meydandı, amma bunun bir tərəfində beş-altı əsgər keşikdədi. Tüpdəğidən yavaşca atdan düşüb yüyəni verdi Tanrıtanımaza, özü əsgərlərə yanaşib soruşdu ki:

- Gecə vaxtı burada nə eləyirsiniz?

Əsgərlərdən biri dedi:

- Dustaq var, keşik çəkirik.

Tüpdəğidən ətrafa baxdı, dedi:

- Bura ki, meydandı. Meydanda da dustaq olar?

Tüpdəğidən elə eləyirdi ki, quyunun səmtini öyrənsin. Çünki qarabaş demişdi ki, Bəlli Əhmədi meydanda quyuya salıblar. Əsgər dedi:

- Bax odu ey... Ora quyudu. Dustaq quyudadı.

Tüpdəğidən soruşdu ki:

- Kimdi dustağınız?

Əsgər dedi:

- Bir quldurun biri. Nə bilək? Biri deyir Koroğludu, biri deyir onun yoldaşını. Heç əslini bilən yoxdu.

Bu arada Tanrıtanımaz atları bir tərəfdə bağlayıb gəlib onlara çatdı. Dəlilər bir də baxdılar ki, deyəsən, uzaqdan bir oxumaq səsi gəlir. Diqqətlə qulaq asıb gördülər Bəlli Əhməddi, quyuda oxuyur. Baxdılar ki, Bəlli əhməd deyir:

Tanrı, yaman yerdə düşmüşəm dara,
Mənə özün kömək ol, aman, aman!
Tutulub bəndərgah, kəsilib bərə,
Tapmıram çıxmağa yol, aman, aman!

Yağı düşmənin özün burda bildirər,
Ağladılan göz yaşımı sildirər,
Hiylə qurar, Koroğlunu öldürər,
Olar başımıza kül, aman, aman!

Bəlli Əhməd girər olsa meydana,
At oynadar, qılınç çalar düşməna,
Qolu bağlı salınmışam ovdana,
Çatmır bir tərəfə əl, aman, aman!

Tüpdəğidən Bəlli Əhmədin səsinə eşitcək əl qılınca cumdu əsgərlərin üstünə. Tanrıtanımaz işi davasız qurtarmaq istəyirdi. Elə ki gördü Tüpdəğidən belə elədi, day dayanmayıb o da döşəndi əsgərlərə. Ola beş-altı nəfər paşa əsgəri qaranlıq gecədə düşə Koroğlu dəlilərinin əlinə. Heç gözlərini açmağa

macal tapa bilmədilər. Bir su içim saatda onların işini bitirib
özlərini atdılar quyuya tərəf.

Tüpdəğidən dedi:

Dara düşübsən, Bəlli Əhməd,
Yetişdik, budu yetişdik.
Hara düşübsən, Bəlli Əhməd?
Yetişdik, budu yetişdik.

Bəlli Əhməd səsi eşitcək tanıdı, dedi:
Yaxşı yetişdin dadıma,
Tüpdəğidən, Tüpdəğidən!
Bəlkə çatam muradıma,
Tüpdəğidən, Tüpdəğidən!

Tüpdəğidən aldı sözün o biri bəndini dedi:
Ağca Qumuz³ şığıtmağa,
Düşman qanın axıtmağa,
Zindanları dağıtmağa,
Yetişdik, budu yetişdik.

Aldı Bəlli Əhməd:

Peymanamdı dolhadolda,
Halqa zəncir bağlı qolda,
Məhbub xanım gözü yolda,
Tüpdəğidən, Tüpdəğidən!

Tüpdəğidən dedi:

Misri qılınclar tovladıq,
Dərin dəryalar boyladıq,
Keşikçiləri qovladıq,
Yetişdik, budu yetişdik.

Aldı Bəlli Əhməd:

Dəlilər qaynayıb coşa,
Şəspəri getməyə boşa,
Qaç qabağından paşa,
Tüpdəğidən, Tüpdəğidən!

Tüpdəğidən Çənlibeldən özü ilə bir uzun zəncir gətirmişdi.
Tez zənciri atdılar quyuya. Çəkib Bəlli Əhmədi çıxartdılar.
Elə ki görüşdülər, öpüşdülər, Bəlli Əhməd dedi:

- İndi mən bu paşaya bir divan tutum ki, sümükləri oynasın.

Tanrıtanımaz dedi:

- Yox. Nigar xanım tapşırıb səssiz gəlib, səssiz də gedək. Bu saat buradanca geri dönmək lazımdı. Paşa elə bu saat ölmədi ki... Allaha şükür, durur, biz dururuq. Qisas üçün sonra gələrik.

Bəlli Əhməd Tanrıtanımazın sözünün üstündən söz deyə bilmədi. Dedi:

- Neynək. İndi ki Nigar xanım deyib, sözüm yoxdu. Gedək deyirsiz gedək.

Üçü də bir yerdə döndülər atlarının yanına. Baxdılar ki, onların atı iki idi, olub üç. Bir dənə də yəhərli, yüyənli at bağlanıb atlarının yanına, tərəkində də bir dənə balınc. Elə fikirləşdilər ki, görsünlər bu nə sirrdi, bir də gördülər atlardan bir az aralı bir qaraltı var. Yaxınlaşıb baxdılar ki, Məhbub xanım. Bəlli Əhməd onu görcək işi başa düşdü. Ona tərəf yaxınlaşanda baxdı ki, Məhbub xanımın əlində bir dənə də saz var. Soruşdu:

- Məhbub xanım, bu nədi?

Məhbub xanım dedi:

- Sazdı. Aşıq Cünun üçün qayırtıdımışam.

Bəlli Əhməd əlini uzadıb sazı Məhbub xanımdan aldı. Basdı döşünə, dedi:

Yolum düşüb Çənlibelə
Ala gözlü Məhbub xanım!
Atlan, gedək bizim elə,
Şirin sözlü Məhbub xanım!

Aldı Məhbub xanım:

De görək, bu nə səfərdi?
Bəlli Əhməd, Bəlli Əhməd!
Paşa bundan bixəbərdi,
Bəlli Əhməd, Bəlli Əhməd!

Aldı Bəlli Əhməd:

Qızıb çəkərəm haşanı,
Sən qılarsan tamaşanı,
Bir muy saymaram paşanı,
Qəmər üzlü Məhbub xanım!

Məhbub xanım dedi:

Düşmənlər səndən qisas alar,

Meydan açıb, qılnc çalar,
Axan qanın göl-göl olar,
Bəlli Əhməd, Bəlli Əhməd!

Aldı Bəlli Əhməd:

Bəlli Əhməd mayıl saçına,
Müştaqdı üzdə maçına,
Qarğalar neylər laçına?
Ala gözlü Məhbub xanım!

Aldı Məhbub xanım:

Məhbub xanım qadan alsın,
Eşqin dəryasına dalsın,
Canım sənə qurban olsun,
Bəlli Əhməd, Bəlli Əhməd.

Söz tamama yetişdi. Üçü də atlandılar. Bəlli Əhməd Məhbub xanımı aldı tərkinə. Elə atları sürmək istəyəndə qaranlıqdan bir adam birdən tullandı, tutdu Bəlli Əhmədin atının yüyənindən. Məhbub xanım belə baxanda gördü əmisi qızı Şirin xanımdı. Şirin xanım dedi:

- Əmi qızı, ta Aşiq Cünun bura gələndən bu günəcən olan bütün işləri bilirəm. O sirri ki, sən Koroğluya deməyə gədirsən, mənim də sinəm elə haman sirrin xəzinəsidi, mən də səninlə gedirəm.

Tanrıtanımaz dedi:

- Min sən də Tüpdəğidanın tərkinə.

Tüpdəğidən o saat əlini uzadıb Şirin xanımı dik götürüb aldı tərkinə.

Səhər tezdən gün elə təzəcə çıxırdı ki, dəlilər özlərini yetirdilər Çənlibelə. Elə ki, dəlilər, xanımlar hamısı yığışdılar, hamısı görüşdülər qurtardılar, ondan Koroğlu Tanrıtanımazdan soruşdu:

- Yaxşı, Rum paşasının qızı Məhbub xanım bunların hansıdır?
Tanrıtanımaz dedi:

- Odu, o ki Bəlli Əhmədin tərkindədi, Rum paşasının qızı Məhbub xanım. O ki Tüpdəğidanın tərkindədi, o da Məhbub xanımın əmisi qızı Şirin xanımdı.

Onda Koroğlu döndü Məhbub xanıma, dedi:

- Məhbub xanım, siz ikiniz də bizə xoş gəlibsınız. İndi buyur görək o hansı sirrdir ki, səni oradan buraya gətirib?

Məhbub xanım qabaqca başını aşağı saldı. Ancaq baxdı ki, yox, beləliklə olmayacaq. Hamı gözünü dikib onun ağzına. Cavab gözləyirlər. Amma nə qədər elədisə, utandığından deyə bilmədi. Deyəsən, elə bir az da Koroğlunun vahiməsi onu basmışdı. Şirin xanım gördü əmisi qızı danışa bilmir, utanır, dedi:

- Koroğlu, rüsxət versən, sirri sənə mən deyərəm

Koroğlu dedi:

- Rüsxətdi. De!

Şirin xanım dedi:

- Koroğlu, bizi buraya gətirən o sirrdir, hansı ki Nigar xanıma İstanbuldan, Telli xanıma Ərzurumdan, o biri xanımları da öz yerlərindən buraya gətirib.

Koroğlu məsələni başa düşdü. Bir Şirin xanıma baxdı, bir də Məhbub xanıma baxdı. Soruşdu ki:

- Məhbub xanım, doğrudurmu?

Məhbub xanım dedi:

- Bəli, doğrudu.

Koroğlu ona sataşmaq üçün gülə-gülə dedi:

- Çox əcəb eləmisiniz ki, gəlmisiniz. Ancaq axı bu xanımlar, elə lap Nigar xanım olsun, Telli xanım olsun, ya o biriləri olsun, Çənlibelə gəliblər, amma heç o sirri bizə deməyiblər. İndi Məhbub xanım, gəlsənə, o sirri sən deyəsən, biz də bilək.

Məhbub xanım gördü Koroğlu keçdi zarafata. O da gülə-gülə dedi:

- Koroğlu, o elə bir sirrdir ki, hamıya demək olmaz. O sirr ancaq bir adama deyilər. Onu da mən gələndə yolda Bəlli Əhmədə demişəm.

Hamı dönüb Bəlli Əhmədə baxdı. Gördülər Bəlli Əhməd başını salıb aşağı dayanıb.

Düzdü, Məhbub xanım sözü dedi, amma özü də pul kimi qıpqırmızı qızardı. Koroğlu baxdı ki, Məhbub xanım utanır. Onun ürəyini almaq üçün dönüb Tanrıtanımazdən soruşdu:

- Tanrıtanıma, bu sözə sən nə deyirsən?

Tanrıtanıma dedi:

- Koroğlu, mən sözümü Rumdan çıxanda demişəm.
 Koroğlu soruşdu:
 - Necə?
 Tanrıtanımaz dedi:
 - Görmürsən, elə əvvəldən Məhbub xanımı Bəlli Əhməd, Şirin xanımı da Tüpdəğidən tərkinə mindirmişəm. İndi bircə qalıb Nigar xanımın, bir də sən razılığın.
 Nigar xanım irəli yeriyib qızların ikisinin də üzündən öpdü, xoşgəldin elədi. Sonra gülə-gülə dedi:
 - Amma yaman haramzada şeysiz. Sizin bu sirriniz mənə şübhəyə salmışdı. Sən demə, işin içində iş varmı.
 Ondan üzün Koroğluya tutub dedi:
 - Koroğlu, söz sənindi. Də razılığını ver!
 Koroğlu dedi:
 - Day mən nə deyim? Sən ki, razısan, qurtardı. Elə bu söhbətdə birdən Dəli Mehtər dəlilərin içindən çıxdı ki:
 - Yox, hələ qurtarmayıb, hələ bir iş də qalır.
 Nigar xanım soruşdu:
 - Dəli Mehtər, o nə işdi ki, hələ qalıb deyirsən?
 Dəli Mehtər dedi:
 - Nigar xanım, vallah deməyə də utanıram. Bilirsən, dünən mən Qıratı aparırdım suvarmağa. Tövlənin qabağında atı mindim. Bir də gördüm bir şey tullanıb daldan mindi mənim tərkimə. Özü də bərk-bərk yapışdı məndən. Əvvəl-əvvəl yaman qorxdum. Sonra baxdım ki, tərkimə minən Məhbub xanımın qarabaşıdı. Dedim:
 - Nə eləyirsən? Tərkimə niyə minirsən?
 Dedi:
 - Tanrıtanımaz mənə dedi ki, Məhbub xanımı Bəlli Əhməd, Şirin xanımı da Tüpdəğidən tərkinə mindirmişəm. Day sən belə piyada qalma. Get sən də Dəli Mehtərin tərkinə min!
 Dəlilər, xanımlar hamısı gülüşdülər.
 Koroğlu yeddi gün, yeddi gücə toy eləyib Məhbub xanımı Bəlli Əhmədə, Şirin xanımı Tüpdəğidana, qarabaşı da Dəli Mehtərə verdi.

KOROĞLUNUN BAYAZİD SƏFƏRİ

İndi eşit, sənə kimdən danışım, Toqatda Hasan paşadan.

Biz qalmışdıq o yerdə ki, Hasan paşa Bolu bəyi Ərzincana, Keçəl Həmzəni də Çənlibelə yola salandan sonra bir namə də Bayaziddə Əhməd tacirbaşuya göndərmişdi.

Elə ki qasid gəlib Bayazidə çıxdı, Əhməd tacirbaşı naməni oxuyub gördü Hasan paşa yazıb: «Səninlə çox vacib işim var. Başını orada islat, burada qırxdır».

Əhməd tacirbaşı elə oradaca yerindən durub tövləyə gəldi. Bir yüyrek at minib, durma gəldim - özünü Hasan paşanın yanına çatdırdı. De xoş, on beş, əyləşdilər danışmağa. Hasan paşa dedi:

- Əhməd tacirbaşı, sən tüccarlıq işini beş barmağın kimi bilirsen. Özü də igid bir adamsan. Başında yaraqlı-yasaqlı adamların, nökrə-nayıbın da var. Budu, sənə deyirəm. Eşit və ağah ol! Bir dənə karvan Koroğlunun əlindən qurtarıb bizim torpağa keçə bilmir. Hamısını tutub mallarını qarət eləyir, özlərini də öldürdüyünü öldürür, öldürmədiyini də iki quruşa möhtac eləyib yola salır. İndi sən gerek güclü bir karvan düzəldəsən. Gedib mal gətirəsən. Onu da deyim ki, bunu tapşıran xotkarın özüdü.

Əhməd tacirbaşı bir az fikirləşdi, o necə deyərlər, ölçdü, biçdi, götürdü, qoydu, axırda razı olub, tədarük görməyə başladı. De düşdü şəhərbəşəhər gəzməyə. Beş gün, on gün, bir ay, almalısın aldı, bağlamalısın bağladı, dəvələri, qatırları çatdı, yükünü tutdu, güclü bir karvan ilə yola düşdü. Amma getməmişdən qabaq Bayazid paşası Xəlil paşanın yanına getdi. Dedi:

- Paşa sağ olsun, mən gedirəm. Hələ bu yaşa gəlmişəm, indiyə kimi mənim karvanımı bir quldur, qaçaq dəstəsi soya bilməyib. Yeddi ağacdən yeddi ağaca bir qaraltı görcək baxmışam, seçmişəm, qüldür, qaçaq olduğunu bilən kimi karvanımı götürüb, yolu azdırmışam. İndi genə də gedirəm. Allah mənə yar olsun, inşallah bu dəfə də karvanı sağ-salamat gətirəcəyəm. Amma ki şəər deməsən, xeyir gəlməz. Bu dəfə səfərim qorxuludu. Koroğlunu çox haramzada deyirlər. İşdi eyhəna, birdən tutulsam onda bir qurğu qurub Koroğlunu Bayazidə göndərəcəyəm. Gözdə-qu-laqda ol ki, gələndə onu tutub Hasan paşaya xəbər çatdırasan.

Xəlil paşa Əhməd tacirbaşının bu tədbirinə afərin dedi.

Əhməd tacirbaşı paşanın yanından mürəxxəs olub, evinə gəldi. Bir dənə özü kimi haramzada qara qulu var idi. Ərəbistandan alıb gətirmişdi, onu yanına çağıraraq dedi:

- İstəyirəm səni evləndirəm, qulluqdan azad eləyəm, özünə də maya verib bir dükan açam. Nə deyirsən?

Qul yıxıldı Əhməd tacirbaşının ayaqlarına. Əhməd tacirbaşı dedi:

- Ancaq bu işin şərti var. Əgər o şərti yerinə yetirə bilsən, dediklərimi eləyəcəyəm. Yox, yerinə yetirə bilməsən, ömrünün axırınacan elə beləcə qul oğlu qulsan.

Qul dedi:

- Ağsa, sən şərti də? Hər nə olsa canla, başla yerinə yetirməyə hazıram.

Əhməd tacirbaşı dedi:

- Budu, bir neçə gündən sonra mən səfərə gedirəm. Sən gərək elə bu gün gedəsən Çənlibelə, qoç Koroğlunun yanına. Qorxma, sənə heç bir şey eləməz. Deyəsən ki, bəs gəlmisən ona dəli olmağa. Qalasan onun yanında. Ta o vaxta qədər ki, ya mən özüm sənə xəbər göndərüb çağırtdıracağam, ya da ki, özüm oraya gələm. Özü də sənə deyim ki, bu iş qırx gündən artıq çəkməyəcək.

Qul razı oldu. Səhər tezdən almalısın aldı, götürməlisin götürdü, payı-piyada Çənlibelə tərəf yola düşdü. O necə deyərlər, çəkdi çarığının dabanını, qırdı yerin damarını, günə bir mənzil, az getdi, üz getdi, dərə, təpə güz getdi, günlərin birində gəlib Çənlibelə çatdı. Keşikçilər onu Çənlibelin həndəvərində görüb, tutub Koroğlunun yanına gətirdilər. Koroğlu soruşdu:

- Bala, kimsən? Nəçisən? Haradan gəlmisən?

Qul dedi:

- Qoç Koroğlu, Ərəbistandan gəlirəm. Qulam. Adım da İmirzədi. Sənin adını eşidib gəmişəm sənə dəli olam.

Koroğlu bir onun bazburutuna baxdı. Gördü qollu-bacaqlı yekəpər bir adamdı. Bir boynu var ki, elə bil kəl boynudu. Özü də qapqaradır. Elə ikicə gözləri ağarır, bir də dişləri. Dedi:

- Oğul, heç qılnc-zad oynatmağı, at minməyi, şeşpər atmağı bacarırsanmı?

Qul dedi:

- Yox. Mən elə həmişə qul olmuşam. Onun-bunun qapısında işləyib, dolanmışam. Öyrədərsiniz, öyrənərəm.

Koroğlu belə dönüb bir dəlilərə baxdı. Gördü hamı dövrə vurub oturub. Dəmirçioğlu da oturub lap qulun böyründə. Hay vurub dedi:

- Ayə, verin mənim sazımı!

Sazı verdilər Koroğluya. Ondan üzün Dəmirçioğluya tutub dedi:

- Ayə, Dəmirçioğlu!

Dəmirçioğlu dedi:

- Can Koroğlu.

Koroğlu dedi:

- Sən onun qollarını al əlinə, gözlərini də tik gözlərinə. Mən çalıb oxuyacağam. Baxarsan, əgər mənim sazım, səsim ona əsər elədi, bil ki, mərd adamdı. Halal süd əmib. Yox, əgər əsər eləmədi, bil ki, namərd adamdı.

Dəmirçioğlu qulun qollarının qarısını aldı əlinə, gözlərini də dikdi gözlərinə. Koroğlu sazı basdı döşünə. Başladı, görək nə dedi:

Söylə görüm Ərəb oğlu,
Canından küsdüyün varmı?!
Dost yolunda bu dünyada
Başından keçdiyin varmı?!

Xan Eyvaz oturmuşdu Koroğlunun yanında, Koroğlu dönüb bir ona baxdı. Ondan üzün qula tutub, aldı sözün o biri xanəsini, dedi:

Eyvazım on beş yaşında,
İgiddi ər savaşında.
Uca dağların başında
Yel təki əsdiyin varmı?

Eyvazım xərac alanda,
Hələbə talan salanda,
Düşmən çox, sən tək olanda
Hirslənib coşduğun varmı?

Meydanda açıb savaşı,
Düz eyləyib dağı, daşı,
Qançırğadan qanlı başı
Döyüşdə asdığı varmı?

Durub əcəl ayağında,
Mərd igidin dayağında,
Namərd düşmən qabağında,
Diksinib çaşdığı varmı?

Koroğluyam, almam deyin,
Çıxardaram olmaz oyun,
Bir qılınca yeddi boyun,
Endirib kəsdiyin varmı?¹

Söz tamam oldu. Dəmirçioğlu dedi:

- Koroğlu, sözlərinin misli-bərabəri yoxdu. Əvəzsiz sözdü. Amma sən deyən sifətdən bu adamda əsər yoxdu.

Koroğlu dedi:

- Oğul, mənim ki nə sazım, nə səsim, nə sözüüm sənə əsər eləmədi, səndən Koroğlu dəlisi olmaz. Amma mən namərd deyiləm. Ətəyimdən tutan əli kəsmərəm. Qal, ye, iç, dolan! Özü də dəlillərlə göz, otur, dur, məşq elə! Öyrənərsən, öyrənərsən, öyrənə bilməsən də ki heç.

Qul bu qalmaqla qaldı Çənlibeldə. İndi bu burada qalmaqla olsun, sənə kimdən deyim, Əhməd tacirbaşından.

Gün o gün oldu ki, Əhməd tacirbaşı qəflə-qatırla gəlib çıxdı Çənlibelin on beş, iyirmi ağacılığına. Hey vurdu, karvan əyləndi. Özü sərkarını, sarbanını, bir də nökərlərinin gözə gələn igidlərini götürüb çıxdı bir uca təpənin başına. Sağ əlini kölgəlik eləyib qoydu gözlərinin üstünə. Diqqət eləyib Çənlibelin qaraulxanasında keşikçiləri gördü. Onları yanındakı adamlara göstərüb dedi:

- Görürsünüzmü? Koroğlunun keşikçiləri yolu marıtdayıblar.

Yanındakı adamlar hər nə qədər baxdılar, hər nə qədər diqqət etdilsə, heç bir şey görə bilmədilər. Əhməd tacirbaşı lovğa-lovğa dedi:

- Siz görə bilməzsiniz. Amma mənim gözümdən quş quşluğu ilə yayına bilməz.

Deyirlər ki, Əhməd tacirbaşının gözləri doğrudan da çox işıqlı imiş. Anası onu lap körpəliyində həmişə xalı-xalça üstündə gəzdiribmiş. Ayağ quru yerə dəyməyibmiş. Odu ki gözləri pişik gözü kimi alıcı imiş.

Sarban dedi:

- İndi ki deyirsən keşikçilər oradadı, onda day biz haraya gedirik? Ya hələ gözləyək, ya da qayıdaq, çıxacaq gedək.

Əhməd tacirbaşı dedi:

- Yox, siz bilmirsiniz. Mən Koroğlunun xasiyyətini bilirəm. Onun belə bir xasiyyəti var ki, kənar yerlərdən gələn karvanları soymur. Elə bircə xərac alıb buraxır. Amma vay geri döən karvanların halına. Bir quruşa möhtac eləməmiş buraxmır. İndi bizim də əsil bələmiz qayıdan başdadı. İndi bizə heç bir zaval yoxdu. Öhd eləsə, bir az maldan-puldan alıb ötürəcək. Qayıdan başdan da ki qorxmayın. Bu göz ki məndə var, yüz dənə Koroğlu ola, genə də quyuq ələ vermərəm.

Qərər, Əhməd tacirbaşı tərədən düşdü, hay vurdu, karvan tərədən qalxıb yola düşdü.

İndi karvan Çənlibel yolu ilə gəlməkdə olsun, Əhməd tacirbaşı da karvanın qabağında, eşit, sənə kimdən deyim, Çənlibeldən.

Sən demə keşikçilər də Əhməd tacirbaşının karvanını görübmüşlər. Tez gəlib Koroğluya xəbər verdilər. Koroğlu çağırdı Dəli Həsəni ki:

- Uşaqlardan götürüb, get o tacirlərlə haqq-hesabı çək!

Dəli Həsən dedi:

- Koroğlu, sözün bir az ikibaşlıdı. Nə cür haqq-hesab çəkim? Pulla haqq-hesab çəkim, yoxsa misri qılıncla?

Koroğlu soruşdu:

- Karvan gələn karvandı, ya gedən karvandı?

Dəli Həsən dedi:

- Gələn karvandı.

Koroğlu dedi:

- Sən haqq-hesabını pul ilə çək! Bac-xərac al, burax getsin. O biri haqq-hesabı mən özüm qayıdan baş onunla çəkərəm.

Dəli Həsən «baş üstə» deyib hay vurdu, dəlilərdən bir neçəsi atlandı. Gəlib kəsdilər yolun üstünü. Elə ki Əhməd tacirbaşının karvanı gəlib çatdı, dəlilər pusqudan çıxıb kəsdilər başlarının üstünü. Aldı Dəli Həsən dedi:

Yaxşıca düşdün əlimə,
Xoca, tez mənə xərac ver!
And gətirmişəm dilimə,
Xoca, tez mənə xərac ver!

Əylən, bir qulaq as sözə,
Sürüb qəflən, getmə düzə,
İndi sənə vurram nizə,
Xoca, tez mənə xərac ver!

Yoxsa tanımadın məni?
Qırram Hələbi, Yəməni,
Vuraram öldürmə səni,
Xoca, tez mənə xərac ver!

Dağıdıb allam pulunu,
Soyaram dövlət, malını,
Kəsərəm sənənin yolunu,
Xoca, tez mənə xərac ver!

Dəli Həsən gəldi dilə,
Misri qılınc aldı ələ.
Apararam Çənlibelə,
Xoca, tez mənə xərac ver!²

Söz tamama yetdi. Dəli Həsən dedi:

- Tacirbaşı, yoxsa məni tanımırısan?

Əhməd tacirbaşı döş basıb dedi:

- Niyə tanımıram? Sən Çənlibelli qoç Koroğlunun sərkarı Dəli Həsənsən. Mal da, pul da, qəflə də, qatır da, nöker də hamısı qurbanı sənə.

Dəli Həsən dedi:

- O yağlı dili saxla, bazarda sənə lazım olar. Xəracı ver, keç get!
Əhməd tacirbaşı ömr elədi, sərkar Dəli Həsənə hər nə ki,

istəyirdi verdi. Onlar dönüb Çənlibelə gəldilər, karvan da yol alıb Qafın bu biri tayına adladı.

Bəli, Əhməd tacirbaşı başladı xırıda. O şəhər sənin, bu kənd mənim, bazar açdı, sövda qurdu, gətirdiyi malların hamısını satdı. Hasan paşanın tapşırdığı malları alıb, təzədən qəflə-qatırı yükləyib düz qırx gündən sonra yola düşdü. Gəlib Çənlibelin düz on beş ağaclığında bir təpənin dibində mənzil elədi. Adamlarını başına yığıb dedi:

- İndi əsil mərəkə burdadı. Ya Koroğluya verən allah, ya mənə. Görək indi kim kimə dov gələcək.

Yenə də çıxdı təpənin başına, sağ əlini kölgəlik eləyib qoydu gözlərinin üstünə, başladı Çənlibelin qaraulxanalarına baxmağa.

Onlar burada baxmaqda olsunlar, indi sənə kimdən deyim, Koroğludan.

Koroğlu bilirdi ki, Əhməd tacirbaşı qayıdacaq. Özünün də necə çoxbilmiş olduğunu bilirdi. Gözlərinin işığına da bələd idi. Odu ki, özü başladı onun yolunu gözləməyə. De beş gün, on gün, on beş gün, axırda gün gəlib o gün oldu ki, Əhməd tacirbaşı karvanla gəlib Çənlibelin on beş ağacına çatdı.

Əhməd tacirbaşı karvanı əyləyib təpənin başına çıxanda Koroğlu Ağ qayada, qaraulxanada idi. Durub yollara baxırdı. Gördü ki, bəli, karvan gəldi, düşdü. Ancaq çox uzaq idi deyən lap əməlli seçə bilmədi ki, görsün Əhməd tacirbaşının karvanıdı, yainki başqa karvandı. Bu tərəfdən Əhməd tacirbaşı çox uzaq olduğuna görə yaxşı seçə bilmədi. Hay vurdu adamlarına ki:

- Qəflə-qatırı çəkin, tez geri qayıdaq. Deyəsən, qaraulxanada adam var. Əl-ayaq eləyin ki, yoxsa bu saat üstgümüzü alarlar.

Bir su içim saatda karvan qatarlanıb geri döndü. Koroğlu bilirdi ki, karvan Əhməd tacirbaşının karvanıdı. Özü də onu qayada görüb, odu ki, qorxudan dönüb qaçır. Tez özü yerə sindi, yapıncını qayadan dəreyə tulladı. Dalınca da bir sərnic qatıq atdı.

Əhməd tacirbaşı hələ təpədən düşməmişdi. Baxdı ki, qayanın başından bir qara şey qalxıb dəreyəyə tərəf endi. Dalınca bir ağ şey düşdü. Hay vurub, karvanı əylədi. Dedi:

- Qorxmayın! Gözlərim məni aldadıb. Qayadakı adam deyilmiş. Qaraquşmuş. Zil atıb uçub getdi.

Karvan əyləndi. Koroğlu da ki gizlənib. Sərkər Əhməd tacirbaşından soruşdu:

- İndi nə deyirsən? Düşək? Ya gedək?

Əhməd tacirbaşı dedi:

- Necə ki yeni düşək? Qaraulxanada adam olsaydı o quş oraya qona bilməzdi. Bu saat Çənlibeldə adam yoxdu. Genə görəsən haraya çapqına gediblər. Tez olun, sürün karvanı, keçək gedək.

Bəli, karvan təzədən yol başladı. İndi karvan gəlməkdə olsun, görək Koroğlu nə elədi? Koroğlu elə ki arxayınlaşdı ki, karvan gəlir, yavaşca qayadan düşdü, qıratı minib başladı gözləməyə. O qədər gözlədi ki, karvan gəlib Çənlibelin yanına çatdı. Koroğlu birdən pusqudan çıxdı. İldırım kimi şığıyıb karvanın başının üstünü aldı. Karvan əhli bir-birinə dəydi. Bir çaxnaşma düşdü ki, gəl görəsən. Koroğlu bir həmlədə Əhməd tacirbaşının qabağına gəlib dedi:

Ağır halaylar döslərəm,
Tök malını, get bəzirgan!...
Çox belə fellər işlərəm.
Tök malını get, bəzirgan!...

Əlimdən gələrsən cana,
Misri qılınc sığmır qına.
Çəksəm boyanarsan qana,
Tök malını get, bəzirgan!...

Sənsən Əhməd tacirbaşı,
Tökdürrəm didəndən yaşı,
Başlamamış tər savaşı,
Tök malını get, bəzirgan!...

Qaya başında duraram,
Müxənnət boynun buraram,
Sənə bir əmud vuraram,
Tök malını get, bəzirgan!...

Koroğluyam, bir aslanam,
Qılınc deyiləm paslanam.

Çətin dincələm, yaslanam,
Tök malını get, bəzirgan!...³

Əhməd tacirbaşı gördü iş işdən keçib. Təzədən Koroğlu buna mal verəsi deyil. Özlərini də elə pis yerdə bəndərgaha salıb ki, dava eləmək fikrinə düşsə, hamısı qırılacaq. Hiylə niqabın üzünə çəkib dedi:

- Kor olsun mənim anam. Uşaqlıqda bir dəfə məni ayaqyalın kilimin üstündə gəzdirib. Odu ki, gözümlə bir az işıqdan düşüb. Yoxsa o olmasaydı yapıncını qara quşdan seçərdim. İndi qoç Koroğlu, keçənə güzəşt deyərlər. Olacağa çarə yoxdu. Sən mənə dov gəldin. Ancaq bu karvan Toqat paşası Hasan paşanın karvanıdır. Day bundan sonra mən onun üzünə çıxma bilmərəm. İndi ki, malları aparırsan, elə özümü də apar. Sənin yanında qalaq. Xeyrimizdən savayı zərərimiz dəyməz.

Koroğlu dedi:

- Malları aparmağa aparacağam. Nə qədər ki, mən sağam Qafin bu üzündən gərək bir arşın bez də getməyə. O ki qaldı sizi Çənlibelə aparmağa, mən mərdəm. Qonaq ki var mənim əzizim, iki gözümdü. Düşün qabağıma!

Əhməd tacirbaşı qəflə-qatırı da, nökrə-nayibi də götürüb düşdü Koroğlunun qabağına. Birbaşa gəldilər Çənlibelə.

Bəli, yetişdilər. Dəlilər hamısı yığışdı. İşdən əhval-pürsən olandan Əhməd tacirbaşı da özü Koroğlunun necə fənd gəlib, onları aldatmağına afərin dedi. Koroğlu üzünü Əhməd tacirbaşıya tutub dedi:

- Əhməd tacirbaşı, indi siz mənim qonağımsınız. Deyin görüm, könlünüz nə istəyir, hazır elətdirim. Onda görərsiniz ki, Hasan paşanın məclisi yaxşı olur, ya Koroğlunun.

Əhməd tacirbaşıya da elə bu lazım idi. Dedi:

- Koroğlu, əgər bizə yaxşı hörmət eləmək istəyirsənsə Bayazid yazısında yaxşı ceyranlar olur. Göndər, onlardan vurub gətirsinlər, bizə ceyran kababı ver!

Koroğlu dedi:

- Əhməd tacirbaşı, mən elə bildim ki, sən məndən çox qiymətli bir şey istəyəcəksən. Ceyran kababı nədi ki? bu çox asan işdi. Sizə ceyran kababı vermək mənə borc olsun.

Koroğlu belə edərək Eyvaz yeridi irəliyə ki:

- Koroğlu, izin ver, qonaqlarımıza ceyran əti gətirməyə mən gedim.

Koroğlu izin verib dedi:

- Yaxşı, Halaypozanla Toxmaqvranı da özünə yoldaş götür, get! Ancaq tez gəl!

Eyvaz tez yaraqlandı, yasaqlandı. Halaypozanla Toxmaqvranı da yanına götürüb getmək istəyəndə dəlilər, xanımlar yerbəyerdən töküldülər Koroğlunun üstünə ki: «Sən ceyran ətindən ötrü bunları niyə Bayazid kimi uzaq səfərə göndəirsən? Gedərlər, başlarına bir iş-zad gələr». Dəlilər belə deyəndə Koroğlu ayağa durub dedi:

- Koroğlu sözü bir dəfə deyər. Onlar getməsələr özüm gedəcəyəm. Mən qonağa verdim sözdən dönmərəm.

Dəlilər də, xanımlar da gördülər yox, Koroğlunu sözündən döndərmək olmayacaq. Bir də ki, söz verib qurtarıb. Bundan sonra heç döndərmək ya yaxşı düşmər. Çar-naçar razı oldular. Eyvazgil atları minəndə Koroğlu aldı sazı. Dedi:

Eyvaz, atı yaxşı saxla,
Döşdü Bayazid yolları.
Yollar ayrıcını yoxla,
Beşdi Bayazid yolları.

Halaypozan qollar bükər,
Toxmaqvrın qəhrin çəkər.
Ərəb at nal-mıxın tökər,
Daşdı Bayazid yolları.

Bayazid xoş mənzərədi,
Tülək, tər lana bərədi,
Qayadı, dağdı, dərədi,
Qaşdı Bayazid yolları.

İstərəm ər bağı yaran,
Qanlı meydanlarda duran,
Duman, çovğun, soyuq, boran,
Qışdı Bayazid yolları.

Koroğluyam, hovur, hovur,
Açma qanlı yaram soyur,
Namərd qaçır, comərd qovur,
Leşdi Bayazid yolları.

Xan Eyvaz, Halaypozan, Toxmaqvruran Koroğlu ilə, dəli-lərlə, xanımlarla görüşüb atlarını mindilər. Yol başlamaq istəyəndə Nigar xanım dedi:

- Eyvaz, de görüm, sizi nə vaxta gözləyək? Neçə günə gələrsiniz?

Eyvaz dedi:

- Bu gün yolda, sabah ovda, birisi gün axşam inşaallah burdayıq.

Bunu deyib atları sürdülər. Bayazidə tərəf yol başladılar. O necə deyərlər aşırım aşdılar, keçirim keçdilər, axşam üstü özlərini Bayazid kövşəninə yetirdilər. Baxdılar ki qaranlıq qovuşur. Düşüb atları yancidar eləyib ota buraxdılar, özləri də bir balaca çəmənlikdə başlarının altını dik eləyib yatdılar ki, səhər tezdən durub ova başlasınlar. Atlar otlamaqda olsun, bunlar yuxulamaqda, sənə kimdən deyim, kimdən deyim, Əhməd tacirbaşidan.

Əhməd tacirbaşı gecəni araya salıb, özünü verdi qulun yanına. Bir tərəfə çəkib dedi:

- De görüm, əhdinə vəfalısan, ya yox?

Qul dedi:

- Mənim sözüm sözdü, ağa! Bu neçə müddətdə səni gözləmişəm.

Əhməd tacirbaşı dedi:

- Səhərə yaxın gərək bir at oğurlayıb düşsən yola. Hər necə olsa, özünü yetirəsən Toqatda Hasan paşaya. Bizim tutulmağımızı da ona xəbər verəsən, Eyvazgilin Bayazidə getdiyini də. Amma gərək elə gedəsən ki, bir adam səni görməyə. Yoxsa bilsələr ki, səni mən göndərmişəm, mənim burada dərimə saman tərərlər.

Sözünü deyib, Əhməd tacirbaşı yenə də qayıtdı öz yerinə. Qul o qədər gözlədi ki, gecə lap keçdi. Durub özünü verdi Yağı qoruğuna. Ərəb atı tutub mindi, bir baş Toqat sənsən

deyib yola düşdü.

İndi eşit, sənə deyim Bayazid paşası Xəlil paşadan. Elə ki Xəlil paşa gördü Əhməd tacirbaşının verdiyi vədədən keçdi, bildi ki, onun başında bir iş var. O saat Əhməd tacirbaşının dediği sözlər düşdü onun yadına. O gündən bütün yollara, bəndlərə, yazılara, kövşənlərə adamlar qoydu ki, «gözdə-qulaqda olun. Gərək bu yaxınlarda Koroğlu bu tərəflərə gələ. Kim onu görüb xəbərini mənə gətirsə, onu dünya malından qəni eləyəcəyəm». Özü də əlaltı tədarük görüb, qoşun-zad hazırladı.

Qərək, az keçdi bilmirəm, çox keçdi bilmirəm, bir gün səhər tezdən keşikçilərdən biri gəldi ki:

- Paşa sağ olsun? Deyəsən o adamlar ki, sən deyirsən, gəlib çıxıblar.

Xəlil paşa qorxudan bir boy atlandı. Soruşdu:

- Ədə, necə adamlar? Bir əməlli-əməlli danış görüm, nə deyirsən?

Keşikçi dedi:

- Vallah, paşa sağ olsun, kövşəndə üç nabələd adam var. Heç bizim yerlərin adamına oxşamırlar. Elədilər ki, hərəsi bir kəl boyda. Səhərdən kövşəndə ceyran ovlayırlar.

Xəlil paşa o saat qoşun böyüyünü çağırırdı ki:

- Öyrən, gör adamlar kimdilər?

Tez adam göndərdilər, bələdçi saldılar, əl altından öyrəndilər ki, yox Koroğlu deyil, amma Koroğlunun dəlilərinəndirlər. Özü də biri Koroğlunun oğlu Eyvazdı. Xəlil paşanın kefi açıldı. O saat əmr elədi pəhlivanlar, sərkərdələr hamısı yığılsın. Məclis açıb başladılar məşvərətə. Axırda çox götür-qoydan sonra hamısı belə dedilər ki: bəs, əgər biz kövşəndə dava başlasaq, onları tuta bilməyəcəyik. Qırdıqlarını qırıb, öldürdüklerini öldürüb, özləri də qaçıb əldən çıxacaqlar. Xəlil paşa dedi:

- Yaxşısı budu ki, qarabaqara dallarınca göz qoyub gözləyək, görək axırda nə eləyəcəklər. Əgər şəhərə gəldilər, nə yaxşı. Şəhərdə tutmaq asan olar. Yox əgər elə oradan geriye dönmək istəsələr, day onda ayrı əlac yoxdu. Başlarıq davaya. Ya onlara verən allah, ya bizə.

Bu tərəfdən də dəlilər işdən bixəbər ceyran ovlayırdılar. De

bir ceyran vurdular, beş ceyran vurdular baxdılar ki qaranlıq qovuşur. Eyvaz dedi:

- Gəlin gecəni burada keçirək. Səhər tezdən durub bir neçəsini də vurub, axşam özümüzü Çənlibelə çatdırırıq.

Dəlilər Eyvazın fikrini bəyəndilər. Ceyranları da, atları da götürüb bulaq başına gəldilər. Atları yenə də yancidar eləyib ota buraxdılar, özləri də bir az kabab bişirib yedilər, sərin sudan içdilər, toqqanın altını bərkidib uzandılar.

Xəlil paşaya da elə bu lazım idi. Qoşuna hökm elədi ki:

- Gözləyin, elə ki yuxuya getdilər, üçünü də tutub əl-ayaqlarını bağlayın!

Bəli, bir saat gözlədilər, iki saat gözlədilər, dəlilərin səs-səmiri kəsildi. Xəlil paşa pəhlivanlarından bir neçəsini ayırıb dedi:

- İndi meydan sizindi. Yeriyn! Amma elə gedin ki, oyanmasınlar.

Pəhlivanlar pusqudan çıxıb, yavaş-yavaş ayaq aldılar dəlilərə tərəf. İndi eşit, sənə deyim kimdən, Halaypozandan.

Halaypozan çox ehtiyatlı adam idi. Özü də elə sayıq yatardı ki, lap sərchə kimi. Balaca şıqqıltı oldu, oyanardı. Bir də bir hənirtiyə gözlərini açdı. Gördü ki, qaranlıqda, budu, bir neçə adam sinə-sinə gəlir. Tez dümsükləyib yoldaşlarını oyatdı ki:

- Uşaqlar durun! Üstümüzə düşmənlər gəlir.

Dəlilər oyandılar. Amma heç biri yerindən tərpənmədi. Gözlədilər ki, görsünlər gələnlər kimdilər, nə eləyəcəklər?

Bəli, pəhlivanlar gəlib lap yaxınlaşdılar. Elə əllərindəki ipləri hazırlayıb onların üstünə atılmaq istəyəndə dəlilər yerdən qalxdılar. Misri qılınclar çəkildi. Birinci dəstə pəhlivanlardan bir baş qaldı, bir də leş. Xəlil paşa işi belə görüb, hökm elədi qoşun yeridi. Dəlilər tez atlarını mindilər. Özlərini vurdular qoşuna. Deyirlər ki, dəlilər düz səhərin özünəcən dava elədilər. Bir gündə nə qədər ceyran vurmuşdularsa dörd, beş o qədər Xəlil paşanın qoşunundan qırdılar. Səhər açılanda Xəlil paşa gördü beləliklə bir kar hasil olmayacaq. Bunlar qoşunu qırıb tərk eləyəcəklər. Qoşun böyüklərini çağırıb hökm elədi ki:

- Atlarını vurun, piyada qalsınlar.

Qoşun böyükləri hər tərəfdən döşəndilər atların üstünə. At

ha at, axırda ki atların üçünü də vurdular. Dəlilər qaldılar piyada. Xəlil paşanın qoşunu hər tərəfdən şalgam eləyib, onları arakəsməyə salıb təklədi.

Şirin davada Eyvazın ayağı ilişib üzü qoylu yıxıldı. Day yanında yoldaş yoxdu ki, başının üstünü kəsdirib qorusun. Düşmən hər tərəfdən töküldü. Tutub əllərini bağladılar. Halaypozanla Toxmaqvuranın Eyvazı tutulmuş görəndə əlləri boşaldı. Elə bilə-bilə düşməyə təslim oldular. Xəlil paşa hökm elədi, üçünün də ayağına kündə vurub, zindana saldılar. Qapıya da yüz yaraqlı-yasaqlı keşikçi qoydular. Ondan Xəlil paşa götürüb Toqatda Hasan paşaya bir namə göndərirdi ki: «Koroğlunun üç dəlisini tutmuşam. Durma gəl!»⁴

Qasid naməni aparmaqda olsun, dəlilər zindanda yatmaqda, sənə kimdən deyim, Nigar xanımdan.

Nigar xanım vədə günü axşamacan gözlədi, Eyvazgil gəlib çıxmədilər. Nigar döndü balasını itirmiş marala. Çənlibeli götürdü başına. Dəlilər, xanımlar yığıldılar. Dəlil-dələyil, axırda bir təhər sakitləşdirdilər ki: «Səhərəcən gözləyək, gəlməsələr dallarınca gedərik». Gecə döndü oldu bir cəhənnəm. O necə deyərlər, ilan vuran yatdı, çayan vuran yatdı, Nigar xanım yata bilmədi. Elə gözüünü yumcaq uşaqlar gəlib durdu gözüünün qabağında. Qərək, fikir, xəyal, gecənin bir aləmində yuxu onu apardı. Elə gözlərini təzəcə yummuşdu, gördü qandan bir dəryadı, Halaypozan, Toxmaqvuran, Eyvaz da bu dəryanın içində. Amma Eyvaz elə az qalır ki, batsın. Nigar dəli kimi yerindən sıçrayıb özünü saldı Koroğlunun üstünə. Aldı, görək nə dedi:

Verdiyi vədədən keçdi,
Gəlmədi, Eyvaz gəlmədi.
Yağılar qanını içdi,
Gəlmədi, Eyvaz gəlmədi.

Çənlibelin obasında,
Könlüm xan Eyvaz yasında,
Çalxanır qan dəryasında,
Gəlmədi, Eyvaz gəlmədi.

Düşmüşdün boğaz lovuna,
Yolladın ceyran ovuna,
Qurbanam Eyvaz boyuna,
Gəlmədi, Eyvaz gəlmədi.

Sərdar ölsə, ələm yatar,
Müxənnət məqsədə çatar,
Çənlibelim yasa batar,
Gəlmədi, Eyvaz gəlmədi.

Eyvazı yolladın Şama,
Qılıncından qanlar dama,
Vədə vermişdi axşama,
Gəlmədi, Eyvaz gəlmədi.

Bayazid qırağı sazdı,
Göllərində ördək-qazdı,
Düşmən çoxdu, onlar azdı,
Gəlmədi, Eyvaz gəlmədi.

Eyvaza bəslədim güllər,
Ötüşməz şeyda bülbüllər,
Ay Nigar, başına küllər!
Gəlmədi, Eyvaz gəlmədi⁵.

Nigarın ağlamağı Koroğlunu coşdurdu. Aldı, onun cavabında görək nə dedi:

Ürəyimi eləyib qan,
Ağlama, Nigar, ağlama!...
Olum gözlərinə qurban,
Ağlama, Nigar, ağlama!...

İgid olan cəfa çəkər,
Dost yolunda qanın tökər,
Ağlamağın bağrım sökər,
Ağlama, Nigar, ağlama!...

Qəmli könül dəmə gəlməz,
Dərdi olan ağlar, gülməz,

Qorxaqlar ər qədrin bilməz,
Ağlama, Nigar, ağlama!...

Dəlilərim gələr coşa,
Müxənnət eylər tamaşa,
Qan qusacaq Xəlil paşa,
Ağlama, Nigar, ağlama!...

Meydanda nəyə çəkərəm,
Göydən od-alov tökərəm,
Dağlar, qayalar sökərəm,
Ağlama, Nigar, ağlama!...

Qızib coşmamışam hələ,
Cidayla qumaş ölçülə,
Əsir gələ Çənlibelə,
Ağlama, Nigar, ağlama!...

Koroluyam ər götürürəm,
Mən Bayazidə yetirürəm,
Eyvazı alar gətirürəm,
Ağlama, Nigar, ağlama!...

Söz tamama yetişdi. Koroğlu hay vurdu Dəli Həsəni çağırıb hökm elədi ki:

- Eyvazın, Halaypozanın, Toxmaqvruranın dəstələri atlan-sınlar. Hər dəstə öz sərkərdəsinin dalınca gedəcək.

Ondan dönüb Dəli Mehtərə dedi ki, Qıratı yəhərləyib gətirsin.

Bir su içim saatda dəlilər toplandılar. Koroğlu üzünü dəlilərə tutub aldı:

Qoç dəlilər, qulaq asın!
Gedənlər axı gəlmədi.
Gəlin dolaq at belinə,
Gedənlər axı gəlmədi.

Qısa döndü gözəl yazım,
Sanasan ki sındı sazım,
Mən bu dərdi hara yazım?
Gedənlər axı gəlmədi.

Qanlı fələk necə qıydı,
Koroğlunun qəddin əydi.
Qarı düşmənin genə çəkdi,
Sınəmə dağı, gəlmədi.

Söz elə təzəcə tamama yetişmişdi, bir də Dəli Mehtər başılovlu qayıtdı ki:

- Nə oturubsuz? Bəs, Ərəb at atların içərisində yoxdu.

Çənlibel dəydi bir-birinə. Hər yeri axtardılar. At tapılmadı ki, tapılmadı. Koroğlu hay vurdu ki, yoxlayın görün kim yoxdu.

Bir anda hər sərkərdə öz dəstəsini yoxladı. Tacirlər yoxlandı, nöqər-nayib yoxlandı, Dəli Həsən baxdı ki, Ərəbistandan gələn qul yoxdu.

Koroğlu heç bir kəlmə də kəsmədi. Getdi fikrə. Az fikirləşdi, çox fikirləşdi, çağırırdı Dəli Həsəni. Dedi:

- Mən gəlinə Əhməd tacirbaşının əllərinə, ayaqlarına zəncir vurub zindana salarsan.

Əhməd tacirbaşı addımının birini qabağa qoyub dedi:

- Koroğlu, sizdə qonağa beləmi hörmət eləyirlər?

Koroğlu dedi:

- İncimə! İnşəallah qul tapıldıktan sonra hamısının əvəzini çıxardırıq.

Ondan Dəmirçioğlunu çağırır dedi:

- Gürcüoğlu Məmmədlə Tanrıtanımazı da yanınca götür, gəl!

Bəli, dəlilər atlandı. Dəmirçioğlu, Koroğlu, Məmməd, Tanrıtanımaz da atlanıb hazır dayandılar. Bu tərəfdən də Dəli Mehtər Qıratı içfən yəhərləyib çəkdi ortaya. Koroğlu hər şeyi hazır görəndə Kosa Səfərə dedi:

- Birbaş Bayazidə gələrsiniz. Mən sizi orada gözləyəcəyəm.

Ondan dönüb Dəmirçioğluga dedi:

Bir qul qaçırmışam Ərəbistana,
Arayın, axtarın, tapın, gətirin!
Əgər girmiş olsa dəlikli daşa,
Aparın Fərhadı, çapın, gətirin!

Bir qulum qaçıbdı adı İmirzə,
Verməzdim əllyə, altmışa, yüzə,

Varını-yoxunu tökün Təbrizə,
Dəyərin dəyməzə satın, gətirin!

Axtarın Hələbi, gəzin Misiri,
Bağlayın yolları, kəsin cəsiri,
Qol-qola bağlayın, tutun əsiri,
Səğirin kəbirə qatın, gətirin!

Xəbər alın o namərdin zatını,
Aparıbdı mərd igidin atını,
Tutun, kəsin rizə-rizə ətini,
Atlar torbasında ətin gətirin!

Koroğlu içibdi düşmən qanını,
Qoyar dava günü şirin canını,
Qırın vəzirini, tutun xanını,
Qolunu qoluna çatın, gətirin!⁶

Söz tamama yetdi. Dəli Mehtər atın üzəngisini basdı. Koroğlu sıçradı Qıratın üstünə. At Koroğlunu üstündə görcək elə kişnədi ki, Çənlibelə səs düşdü. Koroğlunun ürəyi atlandı, beyni qızdı, gözləri tərən gözü kimi alovlanıb yandı. Saz əvəzinə misri qılıncı çəkib dedi:

Yığılsa məxluqat, qurulsa məhşər,
İsrafil surunu çala, qoymaram.
Çəkərəm qılıncı, girrəm meydana,
Uçurdaram, burda qala qoymaram.

Koroğlu elə sözün birinci bəndini demişdi. Aşıq Cünun elə bir bayatı çəkdi ki, hamının bədəni lərzəyə gəldi. Dedi:

Mən aşıq Təhlədənəm.
Tək evli Təhlədənəm.
Arasbar tərəlanıyam,
Sonalar təklədənəm.

Koroğlu dedi:

Xəbər olsun Bayazidin elinə,
Düşməyiblər mən dəlinin felinə.
Hay deyib minmişəm Qırat belinə.
Bu qisası Rüstəm-zala qoymaram.

Yenə də Aşiq Cünun əlini qoydu qulağına. Dedi:

Mən aşiqəm şonqara.
Şahin gərək şonqara.
Cik-cik deyən sərçələr.
Neylər şahin-şonqara?

Koroglu dedi:

Bir igid ki, atasından var ola,
Tülək, tərən qürbət eldə sar ola.
Bayaziddə neçə dəlim var ola,
Aya aparmasam, ilə qoymaram.

Cünun dedi:

Mən aşiq Ordubada.
Salmasdan Ordubada.
Sərkərdə qoçaq olsa.
Heç verməz ordu bada.

Koroğlu dedi:

Badələr içmişəm, hələ sərxoşam,
Qorx o gündən ki, qaynayam, coşam,
Tüləklər sındıran bir tərən quşam,
Sarlar şıkarımı ala qoymaram.

Cünun dedi:

Mən aşiq, ovun ovlar.
Ovçular ovun ovlar.
Alvızdan qalxan tərən
Murğuzda ovun ovlar.

Koroğlu dedi:

Qırram qayaları, yıxaram dağı,
Xanlar zəhər içər, sultanlar ağı,
Çənlibeldi qoç Koroğlu oylağı,
Şah da gəlsə, Çənlibelə qoymaram.

Cünun gəldi lap Koroğlunun yanına dedi:

- Koroğlu! Sözlərimə qulaq as!

Mən aşiq ləngəridi,
Gəmidi, ləngəridi.
Çox bilib, az danışmaq
İgidin ləngəridi.

Söz Koroğlunu aldı dedi:

- Aşıq Cünun, sözünü başa düşdüm.

Cünun dedi:

- Get, Koroğlu! Yolçu yolda gərək. Yadından çıxartma!
Aşıq deyib ki:

Mən aşığam bu daşa,
Bu qaynaya, bu daşa,
Elə vur ki yağını
Kəlləsindən bud aş!⁷

Koroğlu dedi:

- Aşıq Cünun, indi ki belə oldu, sabah axşama uşaqları
məndən istə!

Bunu deyib Koroğlu atın başını çevirdi. Dəlilər, xanımlar
elə bircə bunu gördülər. Koroğlu elə bil ki, bir ox oldu,
qaranlığa atıldı.

İndi qabaqda Koroğlu, onun dalısınca Dəmirçioğlulil,
onların da dalınca dəlilər getməkdə olsunlar, sənə kimdən
deyim, quldan.

Qul necə ki Çənlibeldən çıxdı, günortaya kimi bir baş at
sürdü. Elə ki arxayınlaşdı ki, day dalınca gələn eləyən yoxdu,
bir bulağın başında düşüb mənzil elədi. Bir az at otladı, bir az
da özü dincəldi, qalxıb yenə də yol başladı. Amma day elə can
dildən at sürmürdü. Belə-belə sabahısı səhərə yaxın gəlib bir
yol ayrıcına çıxdı. Bir də qulağına bir səs dəydi. Dönüb dala
baxanda gördü vallah, ayın aydınlığında daldan bir atlı elə gəlir,
elə gəlir ki, elə bil oxdu, yayından çıxıb süzür. Tez atı yoldan
çıxardıb özünü verdi təpənin dalına. Baxdı ki, gələn Koroğludu.
Koroğlu gəlib ildırım kimi qulun yanından keçdi, getdi. Qul öz-özünə dedi: «Ey dili-qafil, yaqin işin üstü açılıb. Əhməd Tacirbaşı əhvalatı Koroğluya deyib. O da mənim dalımca Toqata gedir». Təzədən qul olan bəndə Toqata gedər? Yavaşca yolunu dəyişib, düşdü ikinci yola. İndi qul ikinci yol ilə getsin, biz də görək Koroğlu necə oldu? Qırat səhərəcən yol gedib, gün təzə çıxanda Koroğlunu çatdırdı Bayazidə. Koroğlu elə atın üstündə girdi şəhərə. Bir az o yana dolandı, bir az bu yana dolandı, gəlib çıxdı bir yerə. Baxdı ki, burada yüzəcən yaraqlı-

yasaqlı adam dayanıb keşik çəkir. Çatıb onlara, soruşdu:

- Ayə, kimsiniz? Burada nə dayanıbsınız?

Cavab verdilər ki: «Koroğlunun dəliləri burada, zindanda dustaqdılar. Onlara keşik çəkirik».

Koroğlu bir fikirləşdi ki, hələ heç bir şey eləməyib dəliləri gözləsin, bir də Cünunun sözü yadına düşdü. Nigarın ağlamağ-ğı gözünün qabağına gəldi. Elə bil ki, dünya başına hərləndi. Misri qılıncı çəkibkeşikçilərə hücum elədi. Bir sağa vurdu, bir sola vurdu, bir də dönüb ortaya vurdu. Keşikçiləri qatım-qatım qatlayıb qabağına qatdı. Xəlil paşaya xəbər çatdı. Paşa hökm elədi qoşun yeridi Koroğlunun üstünə. Koroğlunun gözü elə qızmışdı ki, dalbadal qoşun gəlməyini görmürdü. Şirin davada bir də gözü sataşdı, gördü Xəlil paşa durub bir uca yerdə, qoşuna ürək-dirək verir. Bir dəli nəərə çəkib dedi:

Eyvaz deyib Çənlibeldən gəlmişəm,

İndi burda məhşər quraram, paşa!

Dəlilərim tutduğunu bilmişəm,

Gedər, zindanını qıraram, paşa!

Coşub oxuyaram dövrən içində,

Görərsən özünü al qan içində,

Şir kimi qızaram meydan içində,

Təpinib bağrını yararam, paşa!

İndi mən eyləyəm yaman halını,

Yıxaram qalanı, cəh-cəlalını,

Yığaram, aparram dövlət, malını,

Taxtına od-alov vuraram, paşa!

Koroğlu sözün üç xanəsinə deyib bir də özünü vurdu dəryayi-ləşkərə. Qıra-qıra çatdı meydanın başına. Bir də oradan geri dönəndə gördü budu dəlilər gəlir nə gəlir. Dəliləri görcək Koroğlunun ürəyi atlandı. Aldı sözün o biri xanəsinə, dedi:

Bir nəərə çəkərəm dəlilər yerir,

Günün qabağında çəsədin sürür,

Duman tək yurdunu, yuvanı bürür,

Tamam dağı, daşı yararam, paşa!

Koroğlu qayıtmaz tufan salmasa,
Cida işlətməsə, qılınc çalmasa,
Eyvazı əlindən bu gün almasam,
Dişlərini bir-bir qıraram, paşa!

Dəlilər daha heç nəfəs almayıb, siyirməqılnc özlərini vurdular qoşuna. Koroğlu özünü zindana yetirdi. Atndan düşüb zindanın qarısına elə bir əmud vurdu ki, dəmir qapı pul-pul olub yerə töküldü. İçəriyə girib, uşaqların əllərini-ayaqlarını açıb bayıra çıxartdı. Ondan atı minib, durma gəldim, özünü yetirdi Xəlil paşaya. Xəlil paşa əl-ayaq açınca Koroğlu onun başının üstünü aldı. Amma Xəlil paşanı öldürə bilmədi. Elə əlini qılncına atmaq istəyirdi ki, Qırat ağzını dəyirman kimi ayırıb, Xəlil paşanın başını saldı ağzına.

Xəlil paşa bayaq ha cəhənnəmə vasil oldu. Qoşun paşanı ölmüş görüb təslim oldu. Koroğlu hökm elədi, dəlilər davadan əl çəkdlər. Qoşuna aman verdi. Ondan sazı döşünə basıb dedi:

Xəbər olsun Bayazidin elinə,
Aparram Eyvazı, qala qoymaram.
Deyin sultanlara köç eləməsin,
Bu qisası Rüstəm-Zala qoymaram.

Bilmirəm baharam, yoxsa ki qışam,
Qorx o zamandan ki, qaynayam, coşam,
Qırılmaz qayayam, tərənəmz daşam,
Fərhad külüngünü çala qoymaram.

Aladı gözləri, qaşları yağı,
Nigar olub xan Eyvazın dustağı,
Çənlibeldi Koroğlunun ovlağı,
Şah da gələ Çənlibelə qoymaram.

Koroğlu Eyvazı, Halaypozanı, Toxmaqvranı da götürdü, dəlilərlə birlikdə Çənlibelə döndülər⁸.

QULUN QAÇMAĞI

Eşit quldan!

Elə ki qul Koroğluunun qorxusundan yolu dəyişdirdi, dayanmayıb, birbaş atı sürdü Ələmqulu xanın yanına.

Ələmqulu xan bir varlı-karlı, dövlətli xan idi. Kəndləri, bağları, sürüləri, ilxıları, naxırçıları, o necə deyərlər, bircə donuzu əskik idi. Dövləti yer batırırdı. Deyərlər ki, hərə bir şeyin bazı olar. Bu Ələmqulu xanın da bir xasiyyətini sənə deyim ki, yaman atbaz idi. Bunun bir ilxısı vardı ki, dünyada olan atların hər rəngindən, hər yaşarından bu ilxıda bir cüt var idi: bir erkək, bir dişi.

Elə ki qul gəlib çıxdı bura, Ələmqulu xana xəbər verdilər ki, bəs bir qul gəlib amma altında bir at var, bir at var ki, ruzigarın gözü belə at görməyib. Özü də səni görmək istəyir.

Xan hökm elədi. Qulu atı ilə bərabər çəkdlər onun hüzuruna. Ələmqulu xan baxdı ki, doğrudan da at, nə at?... At deyil, bir bəzəkli gəlindi. Özü də yerlə, göylə oynayır. Ələmqulu xanın gözü düşdü Ərəb ata. Üzün qula tutub soruşdu:

- De görüm, kimsən? Nə karasan? Haradan gəlib, haraya gedirsən?

Qul dedi:

- Xan sağ olsun, mən Əhməd tacirbaşının quluyam. Qafın anrı üzünə xırıda getmişdik. Qayıdan baş quldurlar düşdülər üstümüzə. Mal-dövləti aldılar. Karvan əhlinin də hamısını əsir eləyib apardılar. Bircə bu atın sayəsində mən canımı qurtarıb qaçdım. İndi mən gərək bu xəbəri Toqatda Hasan paşaya çatdıram. Ancaq qorxudan gedə bilmirəm. Quldurlar mənim qaçmağımı görüb dalımca at saldılar. İndi yəqin ki, bütün bəndələri, yolları kəsiblər.

Ələmqulu xan getdi fikrə. Dedi:

- Yaxşı, əgər mən bu xəbəri Hasan paşaya çatdırsam, mənə nə verərsən?

Qul dedi:

- Xan sağ olsun, mən bir qul adamam. Mənim nəyim var ki sənə də nə verim? Dari-dünyada bir bu canımdı ki, o da öz ix-

tiyarımda deyil. Amma ki sən bu xəbəri Hasan paşaya çatdırıb, Əhməd tacirbaşını ölümdən qurtarsan, o səni dünya malından qəni elər. Hasan paşanın da yanında hörmət sahibi olarsan.

Ələmqulu xan dedi:

- Mənə dünya malı lazım deyil. Mən bu xəbəri Hasan paşaya çatdırıram. Amma bir şərtlə.

Qul dedi:

- Bu canım qurban olsun sənə, xan, o şərt nə şərtidi?

Ələmqulu xan dedi:

- Şərt budu ki, gərək bu atı satasan mənə. Özün də ta ağan qurtarıncan mənə qonaqsan. Gedəndə də sənə ilxıdan ürəyin istəyən bir at verərəm.

Qul dedi:

- At da sənə qurbandı, mənim canım da. Ancaq adam göndəriləndə mənim o adama tapşırılacaq sözüm var.

Ələmqulu xan dedi:

- Yaxşı.

O saat əmr olundu, qasid hazırlandı. Namə yazıb verdilər qasidə. Üstəlik bir namə də qul yazdırıb verdi ona ki, bəs:

«Hasan xan, Əhməd tacirbaşı Koroğlunun üç dölisini ceyran ətə adı ilə aldadıb göndərüb Bayazid yazısına. Tez qoşun yeridib onları tutasan».

Bəli, elə ki namələr hazır oldu, qasid bir yüyrək at minib düşdü yola. İndi qasid şəhərdən çıxmaqda olsun, qul da Ələmqulu xanın yanında qalmaqda, sənə kimdən deyim Dəmirçioğludən.

Dəmirçioğlu, Gürcüoğlu, Məmməd, bir də Tanrıtanımaz şəhər təzəcə açılanda çatdılar hamam yol ayrıcına. Xoşbəxtlikdən o gecə də yaman şəh düşmüşdü. Baxdılar ki, at ləpir-ləpir ayrıldı. Ləpirin biri gedir Bayazidə tərəf... amma o biri ayrılıb düşüb ikinci yola. Dəlilər bildilər ki, Bayazidə tərəf gedən ləpir Qıratındı, ikinci yola gedən Ərəb atın. Onlar da atların başını döndərüb düşdülər hamam yola. Gəlhagəl, gəlhagəl, gəlib çatdılar Ələmqulu xanın kövşəninə. Elə şəhərə tərəf gedirdilər, bir də baxdılar ki, budu, bir atlı çaparaq gəlir. Dəmirçioğlu dedi:

- Dayanın, bu atlı şəhərdən gəlir. Qoy gəlsin, bəlkə bundan bir şey öyrəndik.

Dayanıb başladılar gözləməyə. Atlı gəlib çatdı. Sən demə bu Hasan paşanın yanına gedən qasiddi. Tanrıtanımaz ata bir qırmanc göstərib, aldı qasidin başının üstünü. Dedi:

- Ayə, dayan görüm kimsən? Haradan gəlib, haraya gedirsən?

Qasid dedi:

- Ələmqulu xanın qasidiyəm, Toqata gedirəm. Hasan paşaya namə aparıram.

Tanrıtanımaz soruşdu:

- Nə namə?

Qasid dedi:

- Əhməd tacirbaşını quldurlar soyublar. Mallarını alıb, özünü də əsir eləyiblər. İndi onun xəbərini aparıram. Hasan paşaya.

Elə bu sözdə Dəmirçioğlu çatdı. Dedi:

- Ələmqulu xan bu işi haradan bilib?

Qasid dedi:

- Əhməd tacirbaşının qulu xəbər gətirib. Altında da bir yaxşı at var idi, bağışladı Ələmqulu xana. O da əvəzində ona söz verdi ki, xəbəri Hasan paşaya çatdırsın.

Tanrıtanımaz dedi:

- Naməni bəri ver görüm!

Qasid dedi:

- Niyə verim?

Qasid elə bunu deməyini gördü. Bayaq Tanrıtanıaz tutdu qasidin xirtdəyindən ki:

- Ayə, necə yanı niyə verim?

Qasidin gözləri çıxdı kəlləsinə. Dəmirçioğlu bir təhər ki qasidi onun əlindən alıb buraxdı. Elə ki qasidin ağı başına gəldi, Dəmirçioğlu ona dedi:

- Əhməd tacirbaşını quldurlar tutmayıblar. Əhməd tacirbaşını tutan Koroğludu. O qul hər nə deyibsə, hamısını yalan deyib. O at da ki, o, xana bağışlayıb, o da Koroğlunun atıdı. İndi buradan birbaş qayıdırsan Ələmqulu xanın yanına. Ona

deyirsən ki, Koroğlunun üç dəlisi gəlib, qulu da, atı da istəyirlər.

Qasid birbaşa qayıtdı Ələmqulu xanın yanına. Ələmqulu xan əhvalatdan xəbərdar olcaq, hökm elədi qoşun yeridi. Dəmirçioğlu baxdı ki, qulun əvəzinə, budu qoşun gəlir.

Başla düşdü ki, Ələmqulu xanın fikri özgədi. Üzün yoldaşlarına tutub dedi:

Dağlara düşüb alaca,
Payızdımı, yazdımı ola?
Deyəsən qurd-quş hərlənir,
Qarğadımı, qazdımı ola?

Üstümüzə gəlir qənim,
Gəldiyini sizə deyim,
Yarı sizin, yarı mənim,
Söhbətdimi, sazdımı ola?

Dəlilər baxdılar ki, qoşun gəlir. Sən demə Dəmirçioğlu qoşunu qarğaya, qaza oxşadırmış. Gürcüoğlu Məmməd dedi:

- Dəmirçioğlu, orasını çox düz deyirsən ki, «söhbətdimi, sazdımı ola» çoxdandı ki, dava eləməmişik. Bu dava bizim üçün elə söhbət-saz kimi bir şey olacaq. Amma yarı özünə götürüb, yarı bizə verməkdə yaxşı eləmirsən. Bu yoldaşlıq olmadı. Sən bizim ikimizi bir adam, özünü də bir adam heyab eləyirsən. İndi ki belə oldu, mən gedirəm.

Dəmirçioğlu gördü ki, söz Gürcüoğlu Məmmədə dəyib. Aldı sözün üçüncü xanəsinə, dedi:

Qarşımızda şikar gördüm,
Gizlin deyil, aşkar gördüm.
Hər nə ki var, sənə verdim,
Yoxsa payın azdımı ola?

Elə bu sözdə qoşun gəlib çatdı. Tanrıtanımazla Gürcüoğlu Məmməd qılıncları çəkдилər ki, dava başlasınlar. Dəmirçioğlu qoymadı, dedi:

- Dayanın! Qoy görək hələ bunun fikri nədi? Biz ondan öz atımızı istəyirik. O bizdən nə istəyir ki, belə qoşun gətirib.

Atını sürüb gəldi qoşunun qabağına. Aldı görək Ələmqulu xana nə dedi:

Gəl sənə söyləyim, Ələmqulu xan!
And verirəm, bu gün döyüş olmasın!
Kükrəyib aslantək axıdaram qan,
And verirəm, bu gün döyüş olmasın!

Çəkərik qılını, kəsərik yolu,
Bizik dəlilərdə üç dəli-dolu,
Hələ gəlməyibdi o qoç Koroğlu,
And verirəm, bu gün döyüş olmasın!

Mərd igidlər müxənnətdən sapılsın,
Qarı düşmən dərələrə təpilsin,
Gərək Koroğlunun atı tapılsın,
And verirəm, bu gün döyüş olmasın!¹

Ələmqulu xan elə bildi ki, Dəmirçiöglü belə deməkdə qoşundan qorxur. Hay vurdu ki:

- Tutun, qollarını bağlayın! Atlarını də əllərindən alın!

Qoşun yeridi dəlilərin üstünə. Misri qılınclar çəkildi. Dəmirçiöglü üzünü yoldaşlarına tutub dedi:

Misri qılıncları alın ələ,
Siz o yandan, mən bu yandan!...
Al qanı döndərək selə,
Siz o yandan, mən bu yandan!...

Düşmənin qəddini bükək,
Başlar kəsib, yerə tökək,
Xan qoruğunda turp əkək,
Siz o yandan, mən bu yandan!...

Haydı düşmənin tuşuna,
Qan udduraq bu qoşuna,
Gələk Koroğlu xoşuna,
Siz o yandan, mən bu yandan!...

Söz tamam oldu. Dəlilər ac qurd kimi özlərini vurdular Ələmqulu xanın qoşununa. Axşam qaş qaralanacan bu qoşuna bir vay verdilər ki, dünyanı Ələmqulu xanın başına dar elədilər. Xan dava başlamağına peşman oldu. Ancaq day

iş o yerdən keçmişdi. Axşam üstü xan hökm elədi. Qoşun qayıdıb şəhərə doldu. Qapıları da bərk-bərk bağladılar. Onlar oturub səhəri gözləməkdə olsunlar, eşit dəlilərdən!

Dəlilər dedilər: «Beləliklə biz nə atı, nə də qulu ala bilməyəcəyik. İndi şəhərə də girsək onları tapmaq olmayacaq. Bəs biz nə eləyək ki, bu özü atı da versin, qulu da versin».

Tanrıtanımaz dedi:

- O məndə.

Soruşdular:

- Necə?

Dedi:

- Biz səhər gələndə Ələmqulu xanın ilxısı, bax, o dərənin içində idi. Gəlin gedək ilxıçıları tutaq. Əl-ayaqlarını bağlayaq. Özünə də sifariş göndərək ki, ya atı, qulu ver, ya da ki ilxını aparırıq. Onda canının dərindən gətirib verər.

Tanrıtanımazın tədbiri dəlilərin beyinlərinə batdı. Durub atları minib, özlərini verdilər haman dərəyə. Baxdılar ki, ilxı doğrudan da dərədədi. Hay demədən düşdülər ilxıçıların üstünə. İlxiçilər qısqını bərk görüb təslim oldular. Dəmirçioğlu onlara dedi:

- Bu saat gedərsiz xanınızın yanına. Deyərsiniz ki, ya qulu da, atı da versin, ya da budu ki, bütün ilxını aparacağam.

İlxiçilər özlərini yetirdilər Ələmqulu xanın yanına ki:

- Taxtın tarac olsun, yəhərin qanla dolsun, nə oturmusan? Bəs hal-hekayət belə. Koroğlunun dəliləri bu saat əyləşiblər dərənin gədiyində, özləri də belə deyirlər.

Ələmqulu xan soruşdu:

- Ədə, bir əməlli-əməlli danışın görüm. Hansı dərədə?

İlxiçibaşı dedi:

- Belə daşlı dərədə ey... daşlı dərədə. Başının çarəsini tap!

Ələmqulu xan getdi fikrə. Handan-gecdən dedi:

- Bəli, onlar ki girdilər daşlı dərəyə, bir il də orada qalsalar nə biz onlara bata bilərik, nə də ilxını onlardan ala bilərik.

İndi sənə deyim daşlı dərədən, gör necə dərə idi.

Daşlı dərənin girəcəyi dar bir gədik idi. İki adam güclə girə bilərdi. Çıxacağı da beləcə dar idi. Özü də çıxacağına iri bir

daş düşüb yolu elə kəsmişdi ki, kim dərəyə girsəydi, gərək yenə də qayıdıb girəcəkdən geri çıxaydı. Odur ki, adına daşlı dərə deyirdilər. İndi ilxı dərənin içində idi. Dəlilər də kəsmişdilər haman o dar gədiyi. Odur ki, Ələmqulu xan bu sözü ilxıçılardan eşitcək əl-ayağı yerdən-göydən üzüldü. Döndü qoşun böyükələrinə ki:

- Tədbir deyin, görək nə təhər eləyək?

Hec kəs bir məsləhət verə bilmədi. İş belə olanda Ələmqulu xan hökm elədi ki

- Qızım Ruqiyyə xanıma deyin, gəlsin mənim huzuruma!

Xəbər getdi Ruqiyyə xanıma. Ruqiyyə xanım durub gəldi Ələmqulu xanın məclisinə.

Ruqiyyə xanım ki var idi, Ələmqulu xanın bircə qızı idi. Dari-dünyada bu qızdan başqa zuriyyəti olmamışdı. Odur ki, Ələmqulu xan əlindən gələnə Ruqiyyə xanım üçün eləmişdi. Day elm qalmamışdı, kitab qalmamışdı ki, ona oxutmamış olsun. Qız özü də çox fəhmli-fərasətli idi. Bütün elmləri əzbər eləyib, açarını qoymuşdu cibinə. Ələmqulu xan həmişə çətin iş düşəndə Ruqiyyə xanımı məsləhətə çağırırdı. İndi də ona görə çağırırdı.

Qərər, Ruqiyyə xanım gəldi atasının yanına. Ələmqulu xan əhvalatı necə ki olmuşdu ona danışib məsləhət istədi. Ruqiyyə xanım bir öz fikrində götür-qoy eləyib dedi:

- Ata! Bu gələn hələ Koroğlunun üç dəlisidi. Sabah, birisi gün Koroğlu görsə ki, dəlilər gəlmədi, durub özü də gələcək. Sən bir fikir elə gör, onda nə olacaq.

Ələmqulu xan dedi:

- Yaxşı, bəs necə eləyək?

Ruqiyyə xanım dedi:

- Necə eləyəcəksən? Gərək qulu da, atı da verəsən. Onlar ki sənə bir pislik eləmişlər. Elə genə də eləmişlər. Öz atlarını, bir də düşmənlərini istəyirlər.

Ələmqulu xan dedi:

- Qızım, iş o yerdən keçib. Əgər dünən elə qasidi göndərəndə versəydin sən deyən düz idi. Ancaq indi versəm, bütün xanların, paşaların içində bihörmət olub gedərik. Hər yerdə deyər-

lər ki, Ələmqulu xan üç adamın əlində aciz qalıb təslim olub.

Ruqiyyə xanım dedi:

- Sən niyə elə ələyirsən ki? Götür onlara bir namə yaz! Yaz ki, bəs mən bilməmişəm ki, siz Koroğlunun dəlilərinəsiniz. Mən çoxdan Koroğlu ilə dost olmağa fürsət axtarırdım. Naməni lap elə mən özüm götürüb vəzir, vəkil ilə gedim onların yanına. Gətirim onları evə. Bir neçə gün qonaq saxla. Hörmət elə. Atı da, qulu da ver, getsinlər. Eşidənlər də desinlər ki, Ələmqulu xan Koroğlunun dostudu. Ondan sonra qorxudan bir xan, bir paşa sənə həndəvərindən keçə bilməz.

Məclisdəkilərin hamısı Ruqiyyə xanımın məsləhətinə afərin dedi. Tez namə yazıldı, Ruqiyyə xanım vəzir-vəkil, ağsaqqal-qarasaqqalları da yanına alıb, daşlı dərəyə tərəf yol başladı. Dəlilər bir də baxdılar ki, budu, bir dəstə adam gəlir, qabaqlarında da bir qız. Heç birinin də yaraq-yasağı yoxdu. Dəmirçioğlu dedi:

- Afərin sənə, Tanrıtanımaz! Tədbirin yaman baş tutdu. Ələmqulu xan barışığa gəlir.

O qədər gözlədilər ki, dəstə gəlib yaxınlaşdı. Baxdılar ki, vallah, bu qız elə bir qızdı, elə bir qızdı ki, şam kimi şölə verir, çıraqla kimi işıqla salır. Elə bil ki, zalımın qızı bəllurdan yaranıb. Gürcüoğlu Məmməd dedi:

- Dəmirçioğlu, Koroğluya məndən salam yetirərsən. Deyərsən ki, Gürcüoğlu Məmməd oldu eşq dəlisi! Day ondan Koroğlu dəlisi çıxmaz. Məndən ümidini üzsün. Mən dönüb oluram Məcnun. Boynuma bir zəncir bağlayacağam, ucunu verəcəyəm bu qızın əlinə. Hara çəkər, özü bilər.

Dəmirçioğlu macal tapmadı ki, Gürcüoğlu Məmmədin cavabını versin. Ələmqulu xanın adamları gəlib çatdılar. Ruqiyyə xanım salam verdi. Dəmirçioğlu ədəblə onun salamını alıb, əleyk dedi. Ruqiyyə xanım Ələmqulu xanın naməsini verdi. Dəlilər oxuyub namədən hali olcaq Gürcüoğlu Məmməd dedi:

- Gedək!

Dəmirçioğlu dedi:

- Sən dayan!

Sonra üzünü Ruqiyyə xanıma tutub dedi:

- Biz xanın məclisinə gedərik. Ancaq şərtimiz var.

Ruqiyyə xanım soruşdu:

- Şərtiniz nədi?

Dəmirçioğlu dedi:

- Şərtimiz budur ki, qulu da, atı da gətirib buradaca verəsiniz bizə. Bizlərdən birimiz onları gərək tez aparıb Koroğluya çatdıra. İkimiz gələrək xanın hüzuruna.

Ruqiyyə xanım dedi:

- Baş üstə! Siz gözləyin. Biz yarım saata gələrək.

Bunu deyib, Ruqiyyə xanım adamları da götürüb geri qayıtdı. Elə ki onlar gedib gözdən itdilər, dəlilər başladılar məşvərətə.

Dəmirçioğlu dəlilərdən soruşdu:

- Deyin görüm, məsləhətiniz nədi?

Tanrıtanımaz dedi:

- Mənim məsləhətim budu: o qədər gözləyək ki, at ilə qulu gətirsinlər. Elə ki gətirdilər, ikisini də götürək. Birbaş çıxıb gedək. Bizim Ələmqulu xanın yanında nə işimiz var? Sonra ortalıqda hiylə-miylə olar. Xan tayfasına bel bağlamaq olmaz.

Gürcüoğlu dedi:

- Yox, Tanrıtanımaz, hər nə desən də, bunu demə. Biz gərək xanın yanına gedək. Getməsək heç olmaz.

Dəmirçioğlu dedi:

- Tanrıtanımaz, Gürcüoğlu ayrı fikirlə deyir. Amma ki biz xanın yanına getməliyik. Yoxsa sən deyən kimi eləsək, elə biz də olarıq xanların, paşaların tayı. Day ondan sonra heç kəs bizim sözüümüze inanmaz. Bir də deyərlər ki, Koroğlunun dəliləri qorxdular. Lap hiylə də olsa, biz gərək gedək. Amma ki işimizi də möhkəm tutaq.

Dəlilər soruşdular:

- Necə?

Dəmirçioğlu dedi:

- Belə ki, bizim birimiz gərək atla qulu götürüb Çənlibelə apara, Koroğluya çatdıra ki, işdi bir hiylə-zad olsa, atla qul əldən getməsin. İndi deyin görüm, Çənlibelə hansınız gedəcəksiniz?

Gürcüoğlu Məmməd üzün Tanrıtanımaza tutub dedi:

- Tanrıtanımaz, sən özün bilirən ki, mən dost yolunda candan keçərəm. Amma bu yerdə gərək sən mənə kömək eləyəsən. O necə deyirlər, ölmüşəm, yerdən götür. Mən gərək o xanın məclisinə gedəm. O qıza heç olmasa bir doyunca baxam. Mən ölüm, sözümü yerə salma!

Tanrıtanımaz dedi:

- Sən niyə ölürsən? Qurban olsun sənə at da, qul da, Ələmqulu xanın özü də. Hələ desən, lap Ələmqulu xanın...

Gürcüoğlu Məmməd tez sözünü kəsdi ki:

- Amandı, elə söz demə!

Dəlilər gülüşdülər. Bu dəmdə bir də gördülər ki, dəstə gəlir. Ərəb atı da gətirirlər, qulu da. Tanrıtanımaz dedi:

- Eybi yoxdu. Siz gedin Ələmqulu xanın yanında kef eləyin. Mən də bu kefin əvəzini yolda quldan çıxacağam.

Dəmirçioğlu dedi:

- Ancaq biz Ələmqulu xanın yanında bircə gün qalacayıq. Sabah axşam Çənlibeldə olacayıq. Olduq, olduq. Olmadıq, onda bilin ki, o necə deyərlər, başımız əlimizdə deyil. Koroğluya elə beləcə deyərsən. Sonrasını özü bilər. Hər necə ki eləmək lazımdır, özü elər.

Bəli, dəstə gəlib çatdı. Ruqiyyə xanım atı da, qulu da Dəmirçioğluna verib dedi:

- Əl-əhdi minəl-vəfa. Biz öz vədimizi yerinə yetirdik. Siz də öz sözünüzün ağası olun!

Dəmirçioğlu dedi:

- Bizə Koroğlu dəlisi deyərlər, xanım! Bizdə xılaq söz olmaz.

Ondan Dəmirçioğlu götürüb, qulu mindirdi Tanrıtanımazın atına. Ayaqlarını da atın qarnının altında möhkəm-möhkəm bağladı. Qul başladı yalvarmağa ki:

- Bir qələtdi eləmişəm.

Dəmirçioğlu dedi:

- Bizə heç zad demə! Hər nə ki sözün var, Çənlibeldə Koroğluya deyərsən.

Elə ki, qulun işi düzəldi, ondan Tanrıtanımaz da Ərəb atı minib onu saldı qabağına. Elə yol başlamaq istəyəndə

Dəmirçioğlu dedi:

- Ayə, tanrıtanımaz, sən tanrısız, allahsız bir adamsan. Yolda acığın tutar, ona bir şey-zad eləyərsən ha... Bax, Çənlibelə salamat apar çıxart!

Tanrıtanımaz dedi:

- Tanrını da tanımasam, Koroğlunu tanıyıram. Elə şey eləmərəm.

Bunu deyib, Tanrıtanımaz ata dəydi. Qul da qabağında Çənlibelə tərəf yol başladı. Dəmirçioğlu o qədər gözlədi ki, onlar gedib gözdən itdilər. Ondan üzünü Ruqiyə xanıma tutub dedi:

- Xanım, indi biz sizin qulluğunuzda hazırıq. Haraya deyirsən gedək!

Ruqiyə xanım dedi:

- Qul sahibi olasınız! Buyurun!

Ruqiyə xanım düşdü qabağa. Dəmirçioğlu sağ tərəfində, Gürcüoğlu Məmməd sol tərəfində, qalan adamlar da onların dalınca şəhərə tərəf yol başladılar. Bəli, şəhər qapıları taybatay açıldı. Qoşun gəldi istiqbala. Qurbanlar yıxdılar yerə, cahicələl ilə gəlib çatdılar xanlar qapısına. Ələmqulu xan özü yerindən durub onları pişvaz elədi. Əllərindən tutub məclisə gətirdi. Birini sağ tərəfində oturtdu, birini də sol tərəfində. Vəzir, vəkil, hamı yerli-yerində əyləşdi: sonra məclisin yuxarı tərəfində bir ipək pərdə asdılar. Ruqiyə xanım da öz başının qızları ilə gəlib bu pərdənin dalında qərar tutdu. Ələmqulu xan başladı söhbətə. Bir az ordan danışdı, bir az burdan danışdı, axırı mətləb üstə gəlib dəlilərdən üzrxahlıq elədi.

Amma məclisdə nə danışıldısa Gürcüoğlu Məmməd heç birini eşitmədi. Gözləri elə zillənib qalmışdı pərdənin dalında. Dəmirçioğlu hətta bir-iki dəfə onu dümsüklədi də, bir şey çıxmadı.

Elə ki xan üzrxahlığını elədi, yemək-ichmək başladı. Saqi girdi məclisə. Ələmqulu xan dəlilərə burada bir qonaqlıq verdi, bir qonaqlıq verdi ki, nə deyim. Yedilər, içdilər, çalğıçılar çaldı, oxuyanlar oxudu, gecədən də bir pas keçmiş məclis dağıldı. Dəmirçioğlu ilə Gürcüoğlu Məmmədə də yer salıb, çəkilib getdilər.

Hamı yatdı. Amma sən gəl ki ilan vuan yatdı, amma nə Dəmirçioğlunun gözüne yuxu getdi, nə də Gürcüoğlu Məmmədin. Səhəri beləcə açdılar. Dan yeri söküləndə Dəmirçioğlu qalxdı ki:

- Dur! Getmək lazımdı.

Gürcüoğlu dedi:

- Dəmirçioğlu, ölümə desən bu saat gedərəm. Amma ki, Ruqiyyə xanımı aparmamış buradan gedəsi deyiləm.

Dəmirçioğlu dedi:

- Ayə, dəli olma, axmaq olma, biz qızı necə apara bilərik? Buna aləm nə deyər? Koroğlu nə deyər? Biz kişi ilə dost olmuşuq, çörək kəsmişik.

Gürcüoğlu dedi:

- Bəs necə eləyək?

Dəmirçioğlu dedi:

- Heç zad. Necə eləyəcəyik? Gedərik, mən əhvalatı Koroğluya deyərəm. Elçi göndərərik, alarıq.

Gürcüoğlu dedi:

- Onda bir gün də qalaq. Heç olmasa bircə dəfə də, pərdə dalından da olsa, onu görüm, sonra gedərik.

Dəmirçioğlu nə qədər elədisə bir şey çıxmadı. Gürcüoğlunu yola götürə bilmədi. Axırda çar-naçar qaldı.

İndi bunlar burada qalmaqda olsunlar, eşit Çənlibeldən.

Tanrıtanıma sağ-salamat Çənlibelə gəlib atı da, qulu da Koroğluya verdi. Qul düşdü Koroğlunun ayaqlarına. Koroğlu heç ona tərəf baxmadı da. Dəli Həsənə işarə elədi ki:

- Apar, sal ağasının yanına. Qoy uşaqlar da gəlsinlər, sonra onların işinə baxacağam.

Qulu da Əhməd tacirbaşının yanına salıb, başladılar Dəmirçioğlugili gözləməyə. Gündüzü gözlədilər, gecəni gözlədilər, sabahı da axşamacan gözlədilər, dəlilər gəlib çıxmadı. İş belə olanda Koroğlu acıqlandı. Hay vurdu, bir Dəli Mehtərdən, bir də xanımlardan başqa Çənlibeldə nə qədər dəli var idi, hamısı atlandı. Gecə ilə yeddi min yeddi yüz yetmiş dəli duman kimi Əliqulu xanın şəhərini araya aldı. Elə ki səflər düzəldi, dəstələr hərə öz yerini tutdu, Koroğlu Tanrıtanımaçı çağırdı ki:

- De görüm, nə məsləhət görürsən? Gecə ikən girək, ya sə-

həri gözləyək?

Tanrıtanımaz dedi:

- Koroğlu, biz yaxşı eləyib gəlmişik. Ehtiyat ki var, yaxşı şeydi. Amma ki mənim ürəyim çox sakitdi. Dəlilərin başında heç bir şey yoxdu. Yəqin elə Gürcüoğlunun şuxluğu tutub. Qızın yanından ayrılı bilmir. Dəmirçioğlu da ona görə dayanıb qalıb. Hər halda səhəri gözləmək yaxşıdı. Sonra xəcalətli olarıq.

Dəlilər Tanrıtanımazın fikrini bəyəndilər, o qədər gözlədilər ki, səhər açıldı. Şəhər əhli duran-duran baxdı ki, şəhərin ətrafı tutulub. Camaatı vahimə aldı. Töküldülər xanlıq qapısına. Ələmqulu xan durub gördü bəli, necə ki, deyirlər elədi. Şəhərin ətrafı elə tutulub, elə tutulub ki, elə bil ətdən divar çəkilib. Tez vəzirı çağırıb göndərdi ki, bilsin-görsün bu nə olan işdi. Vəzir gəlib çatanda gördü nə... Gələn Koroğludu... Koroğlu vəzirı görcək dedi:

Qarı düşmə, fənd-fəlini bilirəm.

Dəlilərim bu şəhərdə qalıbdı.

Saat yarım sizə möhlət verirəm,

Dəlilərim bu şəhərdə qalıbdı.

Şəhərin yerində kotan əkərəm,

Zər-zibasın Çənlibelə çəkərəm,

Misri qılınc çəkib al qan tökərəm,

Dəlilərim bu şəhərdə qalıbdı.

Koroğlu fərmanı mərdi-mərdana,

Dəlilərim yerikləyir al qana,

Qataram şəhərdə tozu dumana,

Dəlilərim bu şəhərdə qalıbdı.

Vəzir başı lovlı qayıdıb əhvalatı Ələmqulu xana danışdı. Ələmqulu xan Ruqiyyə xanımı çağırırdı. Ruqiyyə xanım dedi:

- Qorxma! Mən bu saat işi yoluna qoyaram. Oradan birbaşa gəldi Dəmirçioğlugin otağına. Dəlilər də işdən bixəbər hazırlaşırıdılar ki, yola çıxsınlar. Ruqiyyə xanım aldı görək nə dedi:

Dərdiz alım, qoç qardaşlar,

Bir umudum sizə gəlir...

Çox çətin olubdu işlər,
Bir umudum sizə gəlir...

Kəsiblər dörd bir yanıma,
Dağıdılar xanmanımı,
Axıdılar al qanıma,
Bir umudum sizə gəlir...

Şad ürəyim olubdu qan,
Könlüm olubdu pərişan,
Ruqiyə xanım sizə qurban,
Bir umudum sizə gəlir...

Dəlilər soruşdular:

- Nə olub?

Ruqiyə xanım hal-əhvalatı danışdı. Dəmirçioğlu dedi:

- Sən heç qorxma, Ruqiyə xanım. Bu saat biz özümüz gedərik onun yanına.

Bunu deyib, ikisi də bayıra çıxdı. Atları minib, birbaş Koroğlunun yanına gəldilər. Koroğlu elə ki, dəliləri sağ-salamat gördü, arxayınladı, onları məzəmmət etməyə başladı. Dedi:

Barakallah, səd mərhəbə!...
Tez gələn beləmi əyləni?
Yaxşı yaradız qulluğa,
Tez gələn beləmi əyləni?

Fikrinizə nə qoyubsuz?
Qeyri yollara uyubsuz,
Görünür məndən doyubsuz,
Doymayan beləmi əyləni?

Demə dünya gedər belə,
Uymayın fitnəyə-felə,
Koroğlunu gətdiz dilə,
Tez gələn beləmi əyləni?

Dəlilər ikisi də başlarını saldılar aşağıya. Dəmirçioğlu dedi:
- Koroğlu, biz taqsırkırıq. Hər nə eləsən ixtiyarsan.
Bunu deyib Dəmirçioğlu qılıncını çıxarıb iki əlinin üstündə

Koroğlunun qabağına qoydu, özü də diz çökdü. Koroğlu onun qolundan yapışib qaldırdı. Sonra soruşdu:

- De görüm, əsil müqəssir kimdir? Sənsən, ya Gürcüoğludu? Dəmirçioğlu dedi:

- Elə ikimizin də taqsırımız birdi. Bir-birindən nə əskikdi, nə artıq.

Koroğlu nə qədər elədi ki, Dəmirçioğlu işin əslini desin, demədi. Elə bircə bunu dedi ki:

- İkimizin də taqsırımız birdi.

Koroğlu işi bilirdi. Bilirdi ki, Dəmirçioğlu Gürcüoğlu Məmmədə görə gecikib. Amma onu da bilirdi ki, Dəmirçioğlu ölüm də olsa, yoldaşını pis ayaqda tək buraxmaz, namərdlik eləyib yoldaşı ələ verməz.

Odu ki onu bir də sınamaq üçün belə qısnayırdı. Elə ki gördü Dəmirçioğlu sözündən dönmədi, yoldaşın sirrini açmadı, dedi:

- Mərhaba! Mən səni qəsdən sınayırdım. Sağ ol!

Sonra dönüb Gürcüoğlundan soruşdu:

- Hə... nə var, nə yox, Gürcüoğlu? Deyəsən Ələmqulu xanın qızı çox xoşuna gəlib.

Gürcüoğlu başını saldı aşağı. Elə bunlar bu sözdə idilər, Ələmqulu xan öz vəzir-vəkili ilə gəlib çatdı. De əl verdilər, görüşdülər. Ələmqulu xan dedi:

- Qoç Koroğlu, sən buradan elə beləcə çıxıb getsən, atamı bütün dünyada bədnam elərsən. Kişi dostluq üçün uzanan əli kəsməz.

Koroğlu Ruqiyə xanımın sözündən keçə bilmədi. Ancaq şəhərə də girmədi. Hökm elədi, şəhərin kənarında çadırlar quruldu. Üç gün, üç gecə yemək, içmək oldu. Ələmqulu xan Koroğluya bir qonaqlıq verdi ki, hələ ruzigarın gözü belə qonaqlıq görməmişdi. Elə ki üç gün tamam oldu, Koroğlu Ələmqulu xanı çağırıb dedi:

- Xan, elədiyin hörmətə görə çox sağ ol! Ancaq mənim səndən bir təvəqqəm var.

Xan dedi:

- Təvəqqə nədi? Sən əmr elə, mən yerinə yetirim.

Koroğlu dedi:

- Yox. Bu elə bir şeydi ki, əmrlə olmaz. Belə ki, ancaq təvəqqüdən aşar.

Xan dedi:

- Buyur!

Koroğlu sazı basdı düşünə dedi:

Qulluğuna bircə kəlmə sözüm var,
Mənim o sözümdən incimə ay xan!
O sözlər bu yerin sözü döysə də,
Sən allah, o sözdən incimə, ay xan!

Xan dedi:

- Əşi, incimək nədi? Sən lap öhd eləsən mənim başımı istəyəcəksən, o da ki sənə qurbandı. Sözüünü de!

Koroğlu dedi:

Lazımdı araya elçi salaydım,
Neçə minnətçiylə dilçi salaydım,
Qayda buydu, gedib, bir də gələydim,
Mənim bu işimdən incimə, ay xan!

Xan məsələni başa düşdü. Ancaq gözlədi ki, görsün sözün axırı nə olur. Koroğlu aldı sözün o biri xanəsini, dedi:

Koroğlunun sözün yazma qələtə,
Hesab etmə qanmaza, nabelədə,
Ruqiyyə xanımı gəl ver Məmmədə,
Sən gəl bu sövdadan incimə, ay xan!

İncimək nədi? Xan allahdan belə bir qohumluq axtarırdı.

O saat molla, qazı çağırıldı. Ruqiyyə xanımın kəbini kəsildi Gürcüoğlu Məmmədə. Toy təzədən başlandı. Üç günün üçtünə bir dörd gün də gəldilər, oldu yeddi gün, yeddi gecə. Yeddi günün tamamında istədilər gəlini tapşırsınlar bəyə. Koroğlu razı olmadı. Dedi:

- Çənlibeldə dəlilərin də, xanımların da anası Nigardı. Mən gerek aparıb bir toy da orada eləyəm.

Dəlilər atlandı, Ruqiyyə xanımı da götürüb Çənlibelə gəldilər. Xanımlar işdən xəbərdar oldular. Nigar Ruqiyyə xanıma xoşgəldin elədi. Toy təzədən başladı. Sazlar səs-səsə verdi, saqi məclisə girdi. Koroğlu belə baxdı Nigarı sağ yanında

gördü, belə baxdı Eyvazı sol yanında gördü, qabağa baxdı
yeddi min yeddi yüz yetmiş dəlini qabağında gördü. Ürəyi
atlandı, qəlbi coşdu, üçtelli sazı sinəsinə basdı, dedi:

Məclis qurduram həmişə,
İşrətim, damağım ola!...
Əmliklər çəkdirəm şişə,
Bir ağır yığnağım ola!...

Çənlibeldə köçüm, qonum,
Atlasdan biçilər donum,
Ortadan qalxmaya xonum,
Gündə yüz qonağım ola!...

Vuram xotkar, tutam paşa,
Xanlar məndən çəkə haşa.
Bu dövrənim vara başa,
Sönməyən çırağım ola!...

Eyvaz imdadıma çata,
Dəmirçioğlu şeşpər ata,
Sıçrayam, minəm Qırata,
Bəlli Əhməd dayağım ola!...

Şir qanı ola qanımda,
Qorxu olmaya canımda,
Dəlilər olsa yanımda,
Qırram yüz min yağım ola!...

Düşmən qanın içəm, doyam,
Müxənnət gözlərin oyam,
Çəkəm bəzirganlar soyam,
Tacirlər dustağım ola!...

Koroğluyam savaşımda,
İgid dəlilər başımda,
Nigar öyləşə qarşımda,
Keçən cavan çağım ola!...

DÜRATIN İTMƏYİ

Yenə də yaz ayları gəlmişdi. Çənlibeldə başqa bir aləm idi. Hər tərəf ala-yaşıl bürünmüşdü. Elə idi, elə idi ki, gül gülü, bülbül bülbülü çağırırdı. O necə deyərlər, lalələr, bənövşələr göz vururdu. Sıldırım qayalarda xınalı kəkliklər qaqqıldaşırdılar. Bülbüllər Koroğlunun səsinə səs verirdi. Çənlibelin ətəklərində ot adam boyu qalxmışdı. Koroğlunun ipə-sapa yatmayan, qoruq-qaytaq bilməyən ayğırları ilxı ilə göy ota buraxılmışdılar. Koroğlu bu yaz Düratı ilxıya qatdırmışdı.

Dürat ola, çöl ola, xam dəli ayğırlar ola. Olmuşdu dəlisov bir şey. Day bir at ilə yola getmirdi. Çəçikləşirdi, qapışırdı, vuruşurdu. Day, o necə deyərlər, ilxını götürmüşdü başına, eləmişdi ləlik-giryan.

Yenə də günlərin bir günündə Düratın nadincliyi tutdu. Başladı ayğırlarla giciməyə. De birini vurdu, birini qapdı, birini çəçiklədi, axırda hamısını qabağna qatdı, Çənlibeldən aşağı töküb qovmağa başladı. İlxinin ağzı düşdü çöllü bərri-biyabana. Gethaget, gethaget, ilxı dağlar aşdı, düzlər keçdi, yamaclar dırmandı, enişlər endi, gəlib Balıcada Qara xan deyilən bir xan var idi, onun qoruğuna doldu. İndi eşit Qara xandan.

Qara xan əzazil bir xan idi. Çox az adam tapıladı ki, onun əlindən sinədağlı olmasın. Özü də yaman tamahkar idi. Kimdə bir yaxşı şey görseydi ya xoşla, ya hiylə ilə, ya da ki, bunların heç birisi baş tutmayanda, zorla tutub əlindən alardı. Day camaat onun əlindən zinhara gəlmişdi. Hər yerdə özünü elə göstərirdi ki, guya İran padşahının qohumudu. Odu ki qorxudan heç kəs ona bir söz deyə bilmirdi.

Elə ki Koroğlunun ilxısı gəlib onun qoruğuna doldu, nöqərlər gəlib əhvalatı Qara xana xəbər verdilər. Qara xan o saat hökm elədi ki, ilxını haylayıb gətirsinlər.

Qara xanın adamları ilxını aparmaqda olsunlar, sənə kimdən deyim, Koroğludan.

Koroğlu Çənlibeldə idi. Ələmqulu xanın yanından qayıdandan sonra hələ heç bir səfərə-zada getməmişdi. Bir də ilxıçı başı lovlu gəldi ki, bəs ilxı itib. Koroğlu əvvəl-əvvəl buna

əhəmiyyət vermədi. Elə ki eşitdi ki, bəs Dürat da itib, qəzəbləndi. Elə bir nərə çəkdi ki, bütün Çənlibel titrədi. Dağlar, daşlar səs-səsə verdi. Dəlilər hamısı tökülüb gəldilər.

Aldı Koroğlu, görək nə dedi:

Hoydu dəlilərim, hoydu oğullar,
Hardasa Düratım, tapılsın görək!...
Aman çəksin əlimizdən yağılar,
Müxənnət obası çapılsın görək!...

Durub mərd meydanda göstərrəm hünər,
Qənimlər nərəmdən eləyər həzər,
At üstə sağ-sola işlədək şeşpər,
Qoşun qayalara səpilsin görək!...

Qoç igid yalılar özü öz qanın,
Koroğlu, hər yana işlər fərmanın,
İndi bəy, paşanın, xotkarın, xanın,
Dərisinə saman təpilsin görək!...

Dəli Mehtər tez atlandı. Dəlilərdən, mehtərlərdən də bir neçəsini yanına alıb, ilxını axtarmağa getdi. Amma sən de ki, ilxı hayanda idi? İlxi odu Qara xanın qoruğunda, Dəli Mehtər axtarır Çənlibelin kövşənlərini. Hər yeri bir-birinə vurdular. Dağı-daşı əldən-ayaqdan saldılar. Axırda korpeşman Çənlibelə qayıtdılar.

Koroğlunun dərdi bir idi, oldu min. Dəlilər başladılar ona ürək verib yoşutmağa ki:

- Ay Koroğlu, niyə bu qədər cəzə-fəzə eləyirsən? İlxiyə, görəsən ağzı hayana düşüb, çıxıb gedib, itməyəcək ki? Harada olsa, tapılacaq. Qorxudan kim sən ilxına gözünün ucu ilə baxa bilər?

Dəlilər çox dedilər, Koroğlu az eşitdi. Nə qədər elədilər, yoşumadı ki, yoşumadı. Elə olmuşdu, elə olmuşdu ki, acığından bığlarını gəmirirdi. Nigar gördü yox, Koroğlu soyumaq bilmir. Elə bil ki, yanımış kürədi, getdikcə qızır. Axırda dedi:

- Ay Koroğlu, hirsələnəndə soyumaq bilmirsən. İndi nə olub axı? İlxiyə, itib, tapılar da...

Koroğlu Nigarın cavabında aldı görək nə dedi:

Nigar, Düratın itməyi,
Yandırır məni, yandırır...
Əməyim zaya getməyi
Yandırır məni, yandırır...

Alnımdakı qalın qatlar,
Düşmən görsə bağı çatlar,
Candan əziz bədöy atlar
Yandırır məni, yandırır...

Sinəmin düyünü, dağı,
Müxənnət, meydan açmağı,
Mən dəliyə sataşmağı
Yandırır məni, yandırır...

Yaradan hoyuma yetə,
Bu müşkül mətləbim bitə,
Dürat da Qıratdan ötə,
Yandırır məni, yandırır...

Koroğluyam, deyim düzü,
Saymaram əllini, yüzü,
Hərcayının tənə sözü,
Yandırır məni, yandırır...

Söz tamama yetişdi. Nigar dedi:

- Yaxşı da... Axır acıqlanmaqdan, dodaqlarını çeynəməkdən ki, bir şey çıxmayacaq. Tədbirin nədi, onu de!

Koroğlu sazı düşünə basıb, bir dəfə dəlilərə baxdı, dedi:

İndi bir mərd dəli görək,
Tapsın mənim Düratımı.
Bəslənəndə quzu kimi,
Miniləndə kür atımı.

Kişnəyib meydanda gəzən,
Hərdən sağa-sola süzən,
Düşmanın başını üzən,
Bir əsrəmiş nər atımı.

Həmişə olan gücündə,
Şəspər atıla üstündə,
Hünər göstərib dar gündə,
Düşürməyən ər atımı.

Koroğluyam, yol güdərəm,
Düşman bağrını didərəm,
Atlannam, özüm gedərəm,
Çəkin mənim Qıratımı!...

Dəlilər hamısı qalxdılar ayağa. Ləpirçilər düşdülər qabağa. Koroğlu özü də başladı geyinməyə. Elə bu dəmdə bir də gördülər ki, budu, keşikçilər bir adam gətirir. Yaxınlaşanda Koroğlu baxdı ki, bu - çiyində kəpənəyi, əlində dəyənəyi cavan bir oğlandı. Özü də şəstli, bəstli, bazburutlu bir şeydi. Soruşdu keşikçilərdən ki:

- Kimdi bu?

Keşikçi dedi:

- Bilmirəm. Nə qədər elədik, demədi. Səni görmək istəyir.

Koroğlu dedi:

- Bala, kimsən? Nə istəyirsən?

Oğlan qabaqça salam verdi. Koroğlu əleyk aldı. Ondan oğlan Koroğludan soruşdu:

- Hələ bir qabaqça deyinən görüm, sizin ilxınız itib, ya yox?

Koroğlu dedi:

- Hə, itib? Necə?

Oğlan elə bil arxayınladı. Dedi:

- Qoy hələ bir nəfəsimi dərim, yorulmuşam.

Koroğlu dedi:

- Əyləş!

Oğlan əyləşdi. Patavalarını açdı. Çarıqlarını çıxartdı silkib bir tərəfə qoydu. Ondan corablarını çıxartdı. Onları da mafi-qayda silkib bir tərəfə qoydu. Ondan sonra başını qaldırıb dedi:

- Koroğlu, mən balıcalı Qara xanın mehtəriyəm. Budu, üç gündü ki, sənin ilxını Qara xan tutub. Gəlmişəm sənə xəbər verməyə. Dürat da ilxının içindədi. Mən də elə ondan bildim ki, ilxı sənindi.

Koroğlu elə bunu eşitcək yerindən qalxdı. Dedi:

- Dəli Həsən!

Dəli Həsən dedi:

- Bəli, qoç Koroğlu?

Dedi:

- Mən gəlincə bu oğlanın üstündə gözün olsun.

Dəli Həsən dedi:

- Baş üstə!

Ondan Koroğlu üzünü dəlilərə tutub dedi:

At belinə, mərd dəlilər,

Ballicaya səfərim var!

Dava günü qurd dəlilər,

Ballicaya səfərim var!

Hünər elər qoç oğlu qoç,

Qorxar, keçməz yanından köç,

Alın ələ misri qılınc,

Ballicaya səfərim var!

Hədyan sözə bəli deməm,

Müxənnət çörəyin yeməm.

Qoy düşman bilsin mən kiməm,

Ballicaya səfərim var!

Şeşpərim susayıb qana,

Düşmanlarım gəlib cana,

Qan uddurram Qara xana,

Ballicaya səfərim var!

Koroğluyam, budu sözüm,

Müşkül işə necə dözüüm?

Heç qovğadan doymaz gözüüm,

Ballicaya səfərim var!

Koroğlu sözünü tamam eləyib, quş kimi sıçradı Qıratın belinə. At bir dəfə kişnəyib iki dal ayağı üstə qalxdı, dəstənin qabağına düşdü. Dəstə Ballicaya üz qoydu. Yolları, yamacları üz elədilər, dağları, daşları düz elədilər, ıldırım kimi süzüb Ballı-

caya çatdılar. Koroğlu dəliləri kənarda qoydu, özü ilxıçı paltarı geyinib, altdan da misri qılnc bağladı, şəhərə girdi. Gəzə-gəzə, dolana-dolana gəlib Qara xanın yanına çıxdı. Qara xan üç gün idi ki, ilxını tutmuşdu. Amma bir dənə ilxıçı ilxını boynuna götürmürdü. Qara xan nə qədər döyürdü, söyürdü, qorxudursa, yenə də bir şey çıxmırdı. İlxiçilər, mehtərlər bilmişdilər ki, ilxı Koroğlunundu. Odu ki, bir adam yaxın düşmürdü.

Yenə də Qara xan ilxiçiləri, mehtərləri yığmışdı başına. Bir də baxdı ki, budu bir adam gəlir, bir adam gəlir, elə bil ki, Rüstəm-Zaldı. Amma pal-paltarından ilxiçiyə oxşayır. Ürəyində sevindi ki, «bu çox yaxşı oldu. Elə bunu götürürəm ilxiçi, tapşıraram ilxını buna»... Qərəz, o qədər gözlədi ki, Koroğlu gəlib çatdı. Ədəblə əlini döşünə qoyub, Qara xana salam verdi. Qara xan əleyk alıb soruşdu:

- Ayə, kimsən? Deyəsən pal-paltarından ilxiçiyə oxşayırsan.

Koroğlu dedi:

- Bəli, ilxiçiyəm, neçə ildi ki, Çənlibəldə Koroğlunun ilxısını otarırdım. Budu, bir ay olar ki, məni çıxardıb qovub.

Qara xan soruşdu:

- Niyə çıxardıb qovub ki?

Koroğlu dedi:

- Mənə dedi ki, day bəddi, bu qədər ilxiçi oldun. Gəl indi mənə dəli ol! Mən boyun qoymadım. O da qəzəblənib məni qovdu.

Qara xan dedi:

- Səni Koroğlunun ilxısına göndərsəm gedərsənmi?

Koroğlu baxdı ki oğlan doğru deyirmiş. İlxi burdadı. Özün bilməməzliyə vurub soruşdu:

- Necə yanı Koroğlunun ilxısına?

Qara xan lovğalana-lovğalana dedi:

- Koroğlunun haman ilxısı bu saat burdadı. Gətirtmişəm.

Koroğlu özünü lap avamlığa vurub soruşdu:

- Necə gətirtmişən?

Xan dedi:

- Gətirmişəm də... Nə işin var necə gətirtmişəm. Mən gətir-dərəm.

Koroğlu qəsdən soruşdu ki:

- Yaxşı, xan, birdən Koroğlu bildi. Onda nə eləyəcəksən?

Xan dedi:

- Bilsin də... Bilmiş mənə nə eləyəcək?

Day burda Koroğlu özünü saxlaya bilmədi. Dedi:

Meydana girəndə pələng pəncəli,
Dağıdar elini gəlsə, Qara xan!
Qıratın üstündə qılınc oynadar,
Lal elər dilini gəlsə, Qara xan!

Mənəm deyib, yekə danışma belə,
Görməmişən zərbi-dəstini hələ,
Qaldırar başına, qırar gürz ilə,
Belini yəqin bil, gəlsə, Qara xan!

Talar dövlətini, aparar malın,
Dağıdar varını, yaşılın-alın,
Yıxar evin, yaman eləyər halın,
Sovdurar gülünü gəlsə, Qara xan!

Çətin qoç Koroğlu qorxa, üşünə,
Yetər yağılarm yeddi, beşinə,
Hayqıranda qatar Qırat döşünə,
Bağlayar qolunu gəlsə, Qara xan!

Koroğlunun belə sözünə Qara xanın acığı tutdu, dedi:

- Mən dedim mənə ilxıcı ol, demədim ki, Koroğlunu mənim üstümə çək gətir. Bir də sən nə çox Koroğlu, Koroğlu deyirsən? Koroğlu bir adsız-sansız gədənin birisi, mən xan. Özüm də İran padşahının qohumu. Koroğlu gəlmiş mənə nə eləyəcək? Qoy lap gəlsin. Onu bir Koroğlu elərəm ki, biri də yanından çıxar.

Koroğlu baxdı ki, yox, Qara xan özündən çox müştəbehdi. Elə bir istədi paltarını atıb, desin, mə Koroğlu, özüm də budu, gəlmişəm. Sonra lənət şeytana eləyib aldı sazi, dedi:

- Yox xan, sən səhv eləyirsən.

Demə ki, Koroğlu təkdi,
Saysız-sansız dəlisi var.
Dəmirçioğlu, Bəlli Həsən,
Eyvaz, İsabalisi var.

Namərdlədən durar iraq,
Mərdlər üçün arxa, dayaq,
Büllur şüşə, eyvan otaq,
Döşəməyə xalısı var.

Dara düşsən elər kömək,
Dava günü dosta gərək.
Açar süfrə, verər yemək,
Qeyrəti var, namusu var.

Koroğlunun uca boyu,
Hər yerdə tutulur löyu,
Çənlibəldə götür-qoyu,
Ağır oba-ulusu var.

Qara xan bunun belə diri danışmağından şübhələnmişdi. Düzdü, Koroğlu olmağını güman eləməirdi, amma elə ürəyinə üşütmə düşmüşdü. Dedi:

- Sən, deyəsən, şərə-şürə adamsan. Bizimki sənnən tutmaz. Yaxşısı budu ki, çıx burdan get. Səndən ilxıçı olmaz.

Bunu deyib Qara xan döndü getsin. Koroğlu baxdı ki, Qar xan əkilmək istəyir. Amma verməyib, onu yaxaladı. İlxiçı paltarını soyunub kənara atdı. Bir nərə çəkdi. Qara xanın qulaqları batdı. Tez adamlarını köməyə çağırdı. O tərəfdən də dəlilər Koroğlunun nərəsini eşidib, siyirməqılnc töküldülər. Ara qarışdı. Dava başladı. Davanın şirin yerində Koroğlu özünü Qara xana yetirdi. Misri qılnc havada parıldayıb, Qara xanın təpəsində elə gözdən itdi ki, elə bil ildırım yerə soxuldu. Qara xan bayaq ha cəhənnəmə vasil oldu. Qoşun Qara xanı ölmüş görüb davam gətirə bilmədi. Qırılan qırıldı, qalan da qaçdı, dağıldı. Dəlilər qiymətdə ağır, vəzndə yüngül nə vardısıa götürdülər. Düratla bərabər ilxını da qabaqlarına qatıb, Çənlibelə yol başladılar. Dağ aşıb, düz keçib gəldilər Çənlibelə çatdılar.

Nigar xanım qabağa çıxdı. Koroğlu atdan düşdü. Qara xanın mehtərini gətirdilər. Koroğlu ona bir at, bir də bir qılnc bağışlayıb dəlilərin içinə qatdı.

Məclis quruldu, keflər duruldu, saqi dolandı, ruh tazalandı. Nigar əlində badə Koroğlunun yanına gəldi. Dedi:

- Ay Koroğlu, bilirəm, sən səfərdən davasız-şavasız qayıtmazsan. De görüm, Ballica səfərin necə keçdi? Kimlə qabaqlaşdın? Kimlə dalaşdın?

Koroğlu badəni alıb içdi. Üçtelli sazı döşünə basıb dedi:

Nə süzürsən ala gözü,
Sənə deyim, telli Nigar?!
Məclisimin şirin sözü,
Sana deyim, telli Nigar!

Ballicada açdım meydan,
Müxənnət dilədi aman,
Qabağımdan qaçdı düşman,
Yana, deyim, telli Nigar!

Qoç dəlilərim dalaşda,
Ər ürəkləri talaşda,
Çəkdim qılnc tər savaşda,
Xana, deyim, telli Nigar!

Nərəm davada, qızgın nər,
Dünyada göstərdim hünər,
Boyandı əlimdə şeşpər,
Qana, deyim, telli Nigar!

Müxənnətin üzü gülməz,
Namərd dostun qədrin bilməz,
Koroğlu hünəri gəlməz,
Sana, deyim, telli Nigar!

KOROĞLU İLƏ BOLU BƏY

Koroğlunun Ələmqulu xanla dostluq binası qoymağı bütün ələmə yayıldı. Bu xəbər gəlib axırda Toqatda Hasan paşaya da çatdı. Hasan paşa düşdü fikir-xəyala ki, nə təhər eləsin. Əgər xanlar, paşalar bir-bir başlayıb Koroğlu ilə dostluq binası qoysalar, day heç dünyasında ona batmaq olmaz. Odu ki, başladı qoşun böyüklerini tələsdirməyə. Əvvəl-əvvəl bir qasid Bolu bəyə, bir qasid də Ərəb Reyhana göndərüb, ikisini də çağırırdı yanına. Elə ki ikisi də gəldi, Hasan paşa onlarla aranı xəlvət elədi, başladılar tədbirə. De yazdılar, pozdular, göturdülər, qoydular, axırda bu tədbirə gəldilər ki, Bolu bəy öz qoşunu ilə Ərzincandan, Ərəb Reyhan öz qoşunu ilə Qarsdan, Hasan paşa özü də Toqatdan yerləş eləsinlər. Elə ki məclis qurtardı, Hasan paşa Toqatda qaldı, Ərəb Reyhan qoşunu da götürüb Qarsa tərəf yollandı. Bolu bəy də Ərzincana, öz qoşununun yanına qayıtdı.

İndi gəl sənə deyim paşaların məkrindən.

Bu paşalar üçü də çoxbilmiş, hiyləgər adamdılar. Bir-birinə bac-xərac verən deyildilər. O ki Hasan paşa idi, istəyirdi ki, Ərəb Reyhanla Bolu bəyi qızıqsırıb göndərsin Koroğlunun üstünə, özü lap axırda getsin. Tədarükünü də elə başlamışdı. O ki Ərəb Reyhandı, istəyirdi bir təhər olsun ki, bunlardan biri Koroğlunun başını qatsın, özü sonra işə başlasın. O ki Bolu bəy idi, o da istəyirdi ki, hamıdan qabaq özü gedib, işi tək başına özü görsün ki, o biri paşaların adı çıxmasın. Odu ki, Hasan paşanın məclisindən mürəxxəs olub Ərzincana çatcaq, dayanmayıb başladı yol tədarükü görməyə. De bir gün, iki gün... Elə ki hər şey hazır oldu, qoşunu götürüb Çənlibelə tərəf yola düşdü. Heç yerdə dayanmayıb, dincəlməyib, gecə-gündüz at sürdü, gecələrin birində özünü çatdırdı Çənlibelin ətklərinə, Mehtər Murtuz bu yerləri görək tanıdı. Bolu bəyin yanına gəlib dedi:

- Boyu bəy, mən bu yerləri tanıyıram. Bundan o yana Çənlibeldi. İndi biz gərək burda düşüb səhəri gözləyək. Koroğlunun fənd-felindən baş açmaq olmaz. Gecə vaxtı

qoşunu aparıb tələyə salırıq.

Bolu bəy Mehtər Murtuzun fikrini bəyəndi. Hökm elədi, qoşun düşüb düşərgə saldı. Özü də Qəcər Alını, Mehtər Murtuzu, bir də say-seçmə sərkərdələrini götürdü ki, ətrafı gəzib bələdləsin.

Bunlar burada öz işlərində olsunlar, bu tərəfdən də səhər tezdən Koroğlu çölə çıxmışdı, dolana-dolana gəlib çıxdı, Ağ qayaya. Bir də baxdı Çənlibelin anrı ətəyində o qədər at var, adam var ki, elə bil qarğa-quzğundu. Day geri qayıdıb dəlillərə xəbər eləməyə ərindi, elə ordan birbaş yüyürdü. Koroğlu qəsdən təpələrin dalı ilə gəlirdi ki, gözə görünməsin. Sən demə, Bolu bəygil də bu dəmdə elə buraları gözdən keçirmişlər. Birdən Koroğlu ilə Bolu bəy çıxdılar üz-üzə. İş elə oldu ki, nə Koroğlu çəkilib gizlənə bildi, nə də ki, Bolu bəy. Bolu bəy ondan soruşdu:

- De görüm, kimsən?

Koroğlu özünü cəmləşdirib dedi:

- Qoruqçuyam.

Bolu bəy bir onun bazburutuna baxdı, bir boy-buxununa baxdı, dedi:

- Kimin qoruqçususan?

Koroğlu dedi:

- Çənlibel qoruqçusuyam.

Bolu bəy sevindi ki, yaxşı oldu. Bundan əhval-pürsən olub Çənlibeldən bir az xəbər tutaram.

Dedi:

- Ayə, de görüm, Koroğlu bu saat haradadı?

Koroğlu dedi:

- Dünən axşam Çənlibeldə idi. Əgər gecə bir yerə getmə-yibse, Çənlibeldədi.

Elə bu sözdə daldan Mehtər Murtuz gəlib yetişdi.

Mehtər Murtuz Koroğlunu görcək tanıdı. Özünü Koroğluya göstərməyib, yavaşca keçdi onun dalı qatına. Ordan Bolu bəyə göz vurdu ki, evin yıxılsın, yalan deyir, qoruqçu-zad deyil, Koroğlu özüdü.

Bolu bəy birdən hay vurdu, adamlar tökülüb Koroğlunu

tutdular, əllərini, qollarını möhkəm-möhkəm bağladılar. Koroğlu belə baxanda Mehtər Murtuzu tanıdı. Bildi ki, onu satan Mehtər Murtuzdu.

Koroğlu baxdı ki, əgər burada Koroğlu olduğunu boynuna alsa, dinməz-söyləməz onu öldürəcəklər. Çənlibel uzaq, dəlilər işdən xəbərsiz, düşmən çox, özü də nə yaraq-yasağı var, nə də atı. Bir də deyirlər Koroğlunun bir belə xasiyyəti də var ki, düşmən əlinə keçəndə Koroğlu olduğunu heç boynuna almazdı. Deyirdi ki, düşmən məni tutulmuş bilsə, Çənlibelə ayaq alar. Odu ki, Bolu bəy hər nə qədər elədisə, Koroğlu olduğunu boynuna almadı. Elə «qoruqçuyam» dedi ki, dedi. Bolu bəy hökm elədi, başladılar Koroğlunu döyməyə. Yenə də bir kar çıxmadı. Koroğlu elə dediyini dedi. Yaxında bir göl var idi. Bolu bəy hökm elədi onu əli-qolu bağlı saldılar suya. Az qaldı ki, boğulsun. Yenə də boynuna almadı. Başına nə iş gətirdilərsə elə dedi: qoruqçuyam ki, qoruqçuyam.

Axırda Bolu bəy də inandı ki, bu, Koroğlu deyil, qoruqçudu. İstədi ki, qollarını açdırıb buraxa. Mehtər Murtuz başladı özünü yeyib-tökməyə ki:

- Evin yıxılsın, hara buraxırsan onu? Yalan deyir, Koroğludu.

Onda Bolu bəy üzünü ona tutub dedi:

- Sən gəl öz xoşluğunla Koroğlu olduğunu boynuna al! Yoxsa birdi, səni öldürtdürəcəyəm.

İş belə olanda Koroğlu aldı, onun cavabında dedi:

Nahaq yerə gəl eyləmə yamanlıq,
İnan Bolu, mən Koroğlu deyiləm.
İnnən belə yaxşılığın günüdü,
İnan Bolu, mən Koroğlu deyiləm.

Koroğlu bir igid, əsli-zatı var,
Həm namusu, arı, həm qeyrəti var,
Dəmir cilov altda Ərəb atı var,
İnan Bolu, mən Koroğlu deyiləm.

Ondan döndü Qəcər Alıya, dedi:

Gəl sənə söyləyim, ay Qəcər Alı,
Hələ eşitməyib qoç İsabalı,

Gəlsə bu qoşuna verməz macalı,
İnan Bolu, mən Koroğlu deyiləm.
Sonra Mehtər Murtuza dönüb, aldı sözün o biri xanəsini,
dedi:

Koroğlu deyiləm, yırtma yaxanı,
Ciyərimi eşq oduna yaxanı,
İgidin olmazmı qılınc-qalxanı?
İnan Bolu, mən Koroğlu deyiləm.

Koroğlu dediyin bir bəl-bəlidi,
Çənlibeldə dövrən quran dəlidi,
Öz adım Rövsəndi, atam Alıdı,
İnan Bolu, mən Koroğlu deyiləm.

Söz Bolu bəyə əsər elədi. Döndü Mehtər Murtuza ki:

- Sən bizi aldadırmışsan. Bu Koroğlu deyilmiş.

Mehtər Murtuz dedi:

- Bolu bəy, mən neçə illər buna mehtərlik eləmişəm. Mən bunun dabbaxda gönünü görsəm, tanıyaram. Necə yanı qoruqçudu. Koroğludu, lap biri də üstündən.

Bolu bəy qaldı məəttəl ki, nə eləsin. Məsləhət-məşvərətdən sonra qoşun böyükələri hamısı dedilər:

- Biz heç birimiz Koroğlunu tanımırıq. Bircə tanıyan bu kişidi ki, bu da belə deyir. Day biz öz adamımızı qoyub onun sözünə niyə inanırıq? Götürüb gedək, vəssalam.

Bolu bəy hökm elədi, qoşun başladı hazırlaşmağa. Koroğlu gördü yox, bunu aparırlar. Dedi:

- Yaxşı, indi sən məni aparıb xotkara verəcəksən ki, guya mən Koroğluyam, sən də məni tutubsan?

Bolu bəy dedi:

- Bəli. Bəs sənin fikrin nədi? Yoxsa elə bilirdin ki, səni toya, qonaqlığa aparıram?

Koroğlu gülüb dedi:

- Yaxşı, sənin ağlın yoxdu, bu adamın sözünə inanıb məni aparırsan, xotkarın da ağı yoxdu? Ya mənim dilim yoxdu ki, onu başa salmayam? Niyə, xotkar görmür ki, mən yaraqsız-yasaqsız bir adamam? Belə də Koroğlu olar? Əgər Koroğlunu

tutmaq belə asan olsaydı, onda nə var idi ki? Bir də Koroğlunu sən tanımırısan. O biri paşalar, xanlar ki, tanıyırlar. Xotkarın elə öz oğlu Bürcü Sultan da Koroğlunu tanıyır ki... Bəs onlara nə deyəcəksən?

Koroğlunun sözləri Bolu bəyi lap yandırdı. Fikirləşdi ki, bunu aparram, birdən Koroğlu olmaz, dünyayi-aləmdə biabır olub gedərəm. Ondan sonra ya gərək özümü öldürəm, ya da ki guşənişin olub evdə oturam, camaat üzünə çıxmayam.

Qərər, əmr elədi Koroğlunun əllərini açdılar. Koroğlu durub getmək istəyəndə Bolu bəy dedi:

- Deyirlər qoç Koroğlu çox igiddi. Heç zaddan qorxmaz. Heç zadı da gizlətməz. İndi olan oldu, keçən keçdi. Görürsən ki, bax, əllərin də açıqdı. İndi mərdi-mərdana özün də görək, sən Koroğlusan, ya yox?

Koroğlu güldü dedi:

- İndi ki sən mərdi-mərdana soruşursan, mən də mərdi-mərdana sənə cavab verəcəyəm. Bəli, Koroğluyam.

Bolu bəy istədi qalxıb qoşuna hay vursun, Koroğlu dedi:

- Dayan! Nahaq yerə zəhmət çəkmə! Day sən məni tuta bil-məzsən. Ancaq de görüm, sən kimsən? Buraya niyə gəlmişən?

Bolu bəy hiylə niqabın üzünə çəkib dedi:

- Koroğlu, bil və agah ol! Mən ərzincanlı Bolu bəyəm. Hasan paşa məni göndərüb ki, səni tutub aparam, əvəzində onun qızı Dünya xanımı alam.

Koroğlu güldü. Dedi:

- Balam, bu Hasan paşa mənim yolumda qızlarını nə yaman hərrac bazara qoyub satır? İndi ki, belədi, qoy olsun. Mənim ucbatımdan onun bir qızı Həmzəyə gedib, qoy biri də sənə getsin. Görək indi evdə qalan arvad-uşağını kimə vədə verib, mənim dalımca göndərəcək.

Ondan Bolu bəyə dedi:

- Mən Koroğluyam. Bir sözü ki dedim, ölüm də olsa ondan dönmərəm. İndi ki sən Hasan paşanın qızını almaq istəyirsən, o da qızın əvəzində səndən məni istəyir, eybi yoxdu. Mən razıyam. Qoy gedim, yaraq-yasağımı götürüm gəlim. Apar məni Hasan paşaya təhvil ver, qızı al! Sonrası ilə sənin işin yoxdu.

Bunu deyib Koroğlu döndü, Çənlibelə yol başladı. Qoşun bö-yükləri hamısı ağız-ağıza verib Bolu bəyi məzəmmət elədilər ki:

- Nahaq yerə onu əldən buraxdın. Bu saat dəliləri töküb, hamımızı qırıb çatacaq.

Mehtər Murtuz dedi:

- Yox. Düzdü, Koroğlu çox fənd-fel adamdı. Amma hər nədisə mərddi. Onda namərdlik olmaz. Necə ki deyib, elə də eləyəcək.

Bolu bəy dedi:

- Mən bilirəm o, gələcək. Qoy gəlsin. Sonrası ilə sizin işiniz yoxdu. O Koroğludusa, mən də Bolu bəyəm.

Bu tərəfdən də Koroğlu özünü yetirdi Çənlibelə. Koroğlu bilirdi ki, əhvalatı dəlilərə, xanımlara danışsa, onu qoymaya-caqlar getsin. Odu ki, heç kəsə bir söz deməyib gizləncə geyindi. Yaraqlarını götürdü. Atı minib geri qayıtdı. Bolu bəygil bir də baxdılar ki, budu, Koroğlu gəlir. Gəlir, amma nə gəlir? Elə bil ki, bir dənə əjdahadı, minib bir filə. Bolu bəyin qoşununun yarısı elə onun bu heybətindən qorxub ürək ağrısına düşdü.

Koroğlu gəlib çatdı. Üzün Bolu bəyə tutub dedi:

- Bolu bəy, mən vədəmə doğru çıxıb gəldim. İndi səninlə gedəcəyəm. Ancaq sən bayaq məni tutmuşdun. Birdən elə fikir eləyərsən ki, elə məni doğrudan da tutub apara bilərsən. Odu ki, sənə bir şərtim var. İndi gərək səninlə bir savaşam. Sən mənim gücümü görəsən, mən sənini. Ondan sonra gedək. Özü də sinə-mə dörd xanə söz gəlib. Əvvəl qoy onu deyim, sonra vuruşaq.

Bunu deyib, Koroğlu Qıratı gətirdi cövlana. Bir o başa, bir bu başa sürüb dik Bolu bəyin qabağında saxladı, dedi:

Əli beldə durub əmr eyləyərdin,

Koroğlunu tutan dəmlər necoldu?

Hərdən-hərdən asın-kəsin deyərdin,

Koroğlunu tutan dəmlər necoldu?

Deyirdin zamana gedəcək belə,

Uymuşdun şeytana, fitnəyə, felə,

Hərdən hökm eləyib basırdın gölə,

Koroğlunu tutan dəmlər necoldu?

Çənlibeldə dövrən quran dəliyəm,
Hədyan sözə çox çətindi əyiləm,
Yeddi min dəlinin kəltə kəliyəm,
Koroğlunu tutan dəmlər necoldu?

Koroğluyam, müxənnətə uymaram,
Qisasını qiyamətə qoymaram,
Düşmanın qanından içsəm doymaram,
Koroğlunu tutan dəmlər necoldu?!

Bolu bəy hiylə niqabın üzünə çəkib dedi:

- Ay Koroğlu, o necə deyərlər, qul xətasız olmaz, ağa kərəmsiz. Mərd basdığını kəsməz. İndi bir iş idi olmuşdu. Necə ki sən istəyirsən, de, elə də eləyək.

Koroğlu dedi:

- Yox. Qoşununa de, dava başlasın. Yoxsa hamınızı qıracağam.

Bunu deyib Koroğlu misri qılıncı çəkdi. Qoşun böyükləri gördülər yox, Koroğlu doğru-döğru dava başlayır. Qoşuna hay vurdular. Hər tərəfdən töküldülər Koroğlunun üstünə. Koroğlu bir dəli nəre çəkib özünü vurdu qoşuna. Bir sağa vurdu, bir sola vurdu. Qoşunu qatım-qatım qatladı. Qoşun şahin görmüş toyuq-cücə kimi pərən-pərənə düşdü. «Vay ana!» deyən kim, ağlayan kim, yalvaran kim. Bir qiyamət qopdu ki, nə təhər. Koroğlunun ürəyi atlandı, dedi:

Hay-hay deyib qənim üstə varanda,
Kəllə görək bu meydanda qalansın.
Mərd igidlər qovğa günü düşəndə,
Şərbət deyın öz qanına yalansın.

Qaldırıram meydanın göyə tozunu,
Çıxardaram yamanların gözünü,
Görək görəm Dünya xanım üzünü,
Ömür təzələnsin, can cəlvələnsin.

Koroğluyam, gədikləri busaram,
Qancırğadan qanlı başlar asaram,

Bolu bəy, sənə bir qılınc basaram,
Bağırsağın cəmdəyinə dolansın.

Bolu bəy gördü qoşun əldən gedir. Qəcər Alıya hay vurdu ki:
- Evin yıxılsın, bəs mən səni buraya niyə gətirmişəm?
Qoşun əldən getdi axı...

Qəcər Alı çar-naçar qılıncını çəkib girdi Meydana. Koroğlu heç aman vermədi ki, Qəcər Alı bir əl-qol açsın. Hələ lap uzaqdan şeşpəri qaldırdı. Bir dəfə əlində samlayıb elə tulladı ki, Qəcər Alı təpəsi üstə gəldi yerə. Bu il ölübsən, bildir, Qəcər Alı bayaq ha cəhənnəmə vasil oldu. Bolu bəy işi belə görəndə, baxdı ki, day ayrı əlacı yoxdu, özünü atdı Koroğlunun ayaqlarına.

Koroğlu qızılquş kimi özün atdan yerə atıb, çökdü Bolu bəyin sinəsinə, dedi:

Qollarını bağladaram,
Bolu, mən sənin, mən sənin.
Anacığın ağladaram,
Bolu, mən sənin, mən sənin.

Gözlərinə gül qoyaram,
Ovucuna pul qoyaram,
Nişanlını dul qoyaram,
Bolu, mən sənin, mən sənin².

Mərd igidlərin gözüyəm,
Dəlilərin əziziyəm,
Bəbir oğlunun özüyəm,
Bolu, mən sənin, mən sənin.

Qızıb sinənə çökərəm,
Əlif qəddini bükərəm,
Üstünə alov tökərəm,
Bolu, mən sənin, mən sənin.

Koroğluyam, iş bitirrəm,
Səni dünyadan itirrəm,
Başın bədəndən götürürəm,
Bolu, mən sənin, mən sənin.

Söz tamama yetdi. Koroğlu Bolu bəyin sinəsindən qalxdı, dedi:

- İndi mən sənə ixtiyarındayam. Hara istəyirsən, necə istəyirsən, apar!

Bolu bəy ufuldaya-ufuldaya yerindən durub dedi:

- Rəhmətliyin oğlu, sən bizdə bir islahat qoydun ki, bizim aqlımız başımızda olsun, səni də aparmaq fikrinə düşək?

Koroğlu gülüb dedi:

- Eybi yoxdu. İnşaallah elə ki mənə aparıb Hasan paşaya verdin, Dünya xanımı aldın, toyda hamısı yadından çıxar. De atlanın, gedək!

Bolu bəy bir o yanına baxdı, bir bu yanına baxdı, dedi:

- Yox qardaş, mən səni heç yerə aparası deyiləm.

Koroğlu dedi:

- Niyə?

Bolu bəy dedi:

- Göz gördüyündən qorxar. Mən səndən gördüyümü gördüm. Kefin istədi bir belə zarafat da yolda elədin. Səninlə sövdə eləmək çətin işdi.

Koroğlu gülüb dedi:

- Qorxma! Heç bir şey eləməyəm.

Bolu bəy dedi:

- Yox, başına dönüm! Allah atana rəhmət eləsin. Mən nə Hasan paşanın qızını istəyirəm, nə də səninlə belə-belə zarafatlar eləmək istəyirəm.

Koroğlu dedi:

- Ayə, mən Koroğluyam. Koroğlu söz verməz. Verdi, müxənnətlik eləməz. İndi ki Ehtiyat eləyirsən, budu, gəl bağla qollarımı, elə apar.

Bolu bəyin də elə azarı bu idi. Tez adamlarına göz elədi ki, day fürsətdi, dayanmasınlar. Bir möhkəm zəncirlə o saat Koroğlunun qollarını bağladılar dalına. Sonra bir-iki kəndirlə də sarıdılar ata. Bolu bəy işi hazır görəndə hökm elədi qoşun atlandı. Koroğlunu qabaqlarına salıb Ərzincana tərəf yol başladılar.

Az getdilər, çox getdilər, yolun bir yerində Koroğlu geri qanrılıb Bolu bəyi çağırırdı ki:

- Bolu bəy, amma yadında qalsın, qızı almamış mənə Hasan paşaya vermə ha!...

Bolu bəy soruşdu:

- Niyə?

Koroğlu dedi:

- O işi ki, mən onun başına gətirəcəyəm, ondan sonra o sənə qız verməz. Sən qabaqca qızı gətizdir Ərzincana, sonra mənə onun əlinə ver!

Bolu bəy baxdı ki, day Çənlibel sərhəddindən çıx-açıxdadılar. Dedi:

- Baş üstə! Sən necə ki deyirsən, eləcə elərəm. Ancaq mən bir şey də eləmək istəyirəm.

Koroğlu soruşdu:

- Nə şey?

Bolu bəy dedi:

- Mən səni belə aparsam heç kəs inanmayacaq ki, səni mən tutmuşam. Genə Qəcər Alı olaydı, fikirləşərdilər ki, yəqin o tutub. Onu da ki vurub öldürdün. İndi bilirsən mən nə eləmək istəyirəm?

- Nə eləmək istəyirsən?

Bolu bəy qanrılıb bir dala baxdı, ondan atının başını döndərib Koroğluya dedi:

- Sən atını sür, mən qoşuna baxım, qayıdıb deyərəm.

Bunu deyib Bolu bəy ata bir məhmiz göstərdi, geri döndü. Koroğlu işdən bixəbər qabaqda, Bolu bəy elə bir az Koroğludan aralancaq atı təzədən döndərdi. Koroğlunu marıtlayıb çatanda nə gücü var, təpəsindən bir qılnc vurdu. Dedi:

- Bax, belə eləmək istəyirəm, Koroğlu!

Ola qılnc, ola açıq baş. Qılnc neçə barmaq işlədi Koroğlunun başına. Üz-gözü qızıl qana boyandı. Dedi:

- Ay namərd!... Belə niyə elədin?

Bolu bəy dedi:

- Elə elədim ki, inansınlar. İndi inanarlar. Mən gəlmişdim sənin ya başını aparam, ya leşini. İndi başını da aparıram, leşini də. Sən Koroğlusansa, mənə də Bolu bəy deyərlər.

Koroğlu elə birçə bunu dedi ki:

- Günah səndə deyil, məndədi. Mənə bu da azdı.

Koroğlunun başını da bağlamadılar. Elə qanı axa-axa düzəldilər yola. Koroğlunun əli hər yerdən üzüldü. Bu dar vaxtında Çənlibel, dəlilər, xanımlar yadına düşdü. Qanrılıb belə baxdı. Gördü uzaqdan Çənlibelin qoşa təpələri görünür. Ürəyi qubar elədi. Dedi:

Qarşı yatan qarlı dağlar,
Dağlar, səndə qarım qaldı.
Əlim çatmaz, ünüm yetməz,
Dal budaqda narım qaldı.

Məni tutan Bolu bəydi,
Ağır zəncir boynum əydi,
Hamı bir-birindən yeydi,
İgid dəlilərim qaldı.

Məni tutdu qəm əcəli,
Öldürər, verməz macalı,
Göz qaralı, baş gicəli,
Sinəmdə dağlarım qaldı.

Canım Qırat, gözüm Qırat,
Səni minən alar murad.
Ağcaquzu, bir də Dürat,
Bağlı bədöylərim qaldı.

Yaxşıdı igidin varı,
Namusu, qeyrəti, arı,
Hanı Koroğlunun yarı?
Nigar kimi yarım qaldı.

Bir az da getmişdilər qabaqdan bir karvan çıxdı. Koroğlu baxdı ki, dostu Xoca Əziz də bəzircanların içindədi. Üzün ona tutub dedi:

Pünhanı sövdayar qardaş,
Aparırlar pünhan məni.
Ərənlərə qurban bu baş,
Aparırlar pünhan məni.

Adımı qoydular yava,
Dərdimə bir yazın dava!
Dilimdən Eyvaza duva!
Aparırlar pünhan məni.

Koroğluyam, tək qalmışam,
Qollarımı bağlatmışam,
Bolu bəyə qul olmuşam,
Aparırlar pünhan məni³.

Xoca Əziz əvvəl elə bildi ki, Koroğlu deyir aparırlar pirə məni. Fikirləşdi ki, yəqin Koroğlu dəli olub, dəlilər onu pirə aparırlar. Ürəyində çox vaysındı. Çox hayıfslandı. Sonra baxdı ki, Koroğlunun başı yarılıb. Qolları bağlanıb. Dalınca böyük bir qoşun gedir, qabaqlarında da Bolu bəy. Xoca Əziz o saat barmağını dişlədi ki:

- Ey dili-qafil, yəqin burda bir sirr var.

Day dayanmayıb, karvanı tapşırdı yoldaşlarına, birbaşa daban aldı Çənlibelə.

Xoca Əziz gəlib Çənlibelə gördü ki, dəlilərin heç şeydən xəbərləri yoxdu. Heç Koroğlunun harada olmağını da bilmirlər. Açıb əhvalatı, necə ki görmüşdü, danışdı. Dəlilər qaldılar mat-məəttəl ki, bu necə olan işdi. Biri inandı, biri inanmadı, biri belə dedi, biri elə dedi, bilmədilər ki, nə eləsinlər. Dəlilər elə götür-qoyda idilər, bir də baxdılar ki, qan-tərin içində, Aşıq Cünun gəlir. Gəlir, amma elədi ki, qan-tərin içində. Aşıq Cünunun elə birinci sözü bu oldu ki:

- Hanı Koroğlu?

Əhvalatı, necə ki Xoca Əziz danışmışdı, ona dedilər. Aşıq Cünun əhvalatdan hali olan kimi iki əllərini dizinə vurub dedi:

- Koroğlu getdi.

Soruşdular:

- Axır bir de görək nə var? Hardan gəlibsən? Nə öyrənmisən?

Aşıq Cünun dedi:

- Eşidin, agah olun! Mən bu ayaq Toqatdan gəlirəm. Paşalar Çənlibelə qoşun çəkirlər. Bolu bəy Ərzincan tərəfdən,

Ərəb Reyhan Qars tərəfdən, Hasan paşa özü də Toqat tərəfdən. Xotkarın fərmanıdı. Mən dünən Toqatda eşitdim ki, Bolu bəyin qoşunu Çənlibelə yola düşüb.

Dəlilərin içinə bir vəlvələ düşdü ki, hamısı başladı cilov gətirməyə. Dəli Həsən hay vurdu Dəli Mehtərə ki:

- Atı yəhərlə! Gərək Bolu bəyə bir toy tutam ki, qiyamətdə də yadından çıxmasın.

Dəlilər başladılar hazırlaşmağa. Nigar durdu ayağa, dedi:

- Yox, Dəli Həsən! Bu saat Çənlibeli başsız qoyub getmək olmaz. Bir də ki, getdiz, hara gedəcəksiniz? Nə bilirik ki, Bolu bəy Koroğlunu Ərzincana aparacaq, Toqata aparacaq, ya elə birbaş İstanbula aparacaq. Gedərsiz, səfəriniz uzun çəkər, düşmənlər Çənlibelə ayaq alar.

Dəli Həsən dedi:

- Bəs nə eləyək?

Nigar xanım dedi:

- Koroğlunun dalınca qabaqca bir adam getməlidir. Uşaqlardan biri gedər, yerini, yurdunu öyrənər, gələr, sonra baxarıq, görək nə eləyirik.

Nigar xanımın tədbirinə hamı razı oldu. Soruşdular:

- Bəs kim getsin?

Dəmirçioğlu durdu ayağa ki:

- Mən, mən gedirəm.

Nigar xanım ona razı olmadı. Dedi:

- Yox, Dəmirçioğlu! Sən gedə bilməzsən. Eşitdin ki?... Bizim üstümüzə iki tərəfdən düşmənlər gəlir. Bir Qars tərəfdən, bir Toqat tərəfdən. Qars budu bizim bu tərəfimizdi. Amma Toqat hayandadı? Bu biri tərəfimizdi. Gərək biz də dəliləri iki yerə bölək. Birinə sən baxarsan, birinə də Dəli Həsən. Qoy ayrı adam getsin.

Onda İsabalı yerindən qalxdı ki:

- Nigar xanım, onda rüsxət ver, mən gedim.

İsabalının getməyinə hamı razı oldu. İsabalı o saat geyindi, kecindi, atını yəhərlədi, mindi, dəlilərlə, xanımlarla görüşdü. Getmək istəyəndə Nigar xanım dedi:

- Qabağcadan Ərzincana gedərsən. Orda olmasa, Toqata

sürərsən. Orda da olmasa, gərək İstanbula gedəsən. Amma vaxtlı-vaxtında xəbərin bizə çatsın.

İsabalı: - Baş üstə! - deyib atı vurdu. Ərzincana tərəf yol başladı.

İndi İsabalı getməyində olsun, dəlilər hazırlaşmağında, sənə kimdən xəbər verim, Bolu bəydən.

Bolu bəy Koroğlunu birbaş gətirdi Ərzincana. Zindana, zir-zəmiyə etibar eləməyib, öz həyatində dərin bir quyu var idi, saldı o quyuya. Həyatın dörd bir ətrafında da çitəmə keşikçi düzdürdü. Elə ki bu işləri görüb qurtardı, götürüb Hasan paşaya belə bir namə göndərdi ki, «Hasan paşa, Koroğlunu tutub gətirmişəm. Bu saat Ərzincandadı. Qaydası bu idi ki, gərək mən onu sənənin yanına gətirəydim. Ancaq yanında küstaxlıq eləyirəm, bağışla. Mən istəyirəm ki, Dünya xanımı bir günlüyə Ərzincana göndərəsən, ta ki gəlib onu burada bir görsün, sonra hara desən, necə desən, nə vaxt desən gətirmək mənim gözüüm üstə».

Hasan paşa naməni oxucaq məsələni başa düşdü. Bildi ki, Bolu bəy ona inanmır. İstəyir ki, bu yol ilə Dünya xanımı Ərzincana aparıb, Koroğlunu sonra versin. Hirs vurdu təpəsinə. Bir istədi naməni cırsın, özü də belə bir fərman versin ki: «Sabah gün çıxanda gərək Koroğlu Toqatda ola». Sonra fikirləşdi: «Yaxşı, mən elə elərəm, o da götürüb yazar xotkara. Ondan sonra mən bir qızdan ötrü olaram xotkarın yanında üç quruşluq». Odu ki, çar-naçar bir kəcavə bəzətdirdi. Dünya xanımı öz başının adamları ilə guya ki, gəzmək adı ilə Ərzincana göndərdi. Özü də atını minib xotkarın yanına gözaydınlığına getdi ki, oradan da xotkarın fikrini bilib, Ərzincana qayıtsın.

İndi Hasan paşa getməkdə olsun, bu tərəfdən Bolu bəyə xəbər çatdı ki, bəs Dünya xanım gəlir. Bolu bəy dəm-dəsgahla çıxdı. Dünya xanımı pişvaz elədi, cahi-cəlal ilə gətirib öz imarətinə qoydu.

Dünya xanımın Bolu bəyi görəsi gözü yox idi. Elə ki eşitdi, Bolu bəy onu almaq üçün Koroğlunun üstünə gedir, - yaman sevindi. Fikirləşdi ki, çox yaxşı oldu. Qoy getsin. Bəlkə Koroğlu bunu mənim başımdan rədd eləyə. De sən gəl ki, iş vurdu, çıxdı tərsinə. Paşalara, xotkarlara qan udduran Koroğlu

düşdü Bolu bəyə əsir. Dünya xanım qaldı mat-məəttəl ki, nə eləsin. Çox götür-qoydan, fikir-xəyaldan sonra ağlına gəldi ki, atasına yalvarıb, yaxarsın, bəlkə rəhm eləyə. Bu tərəfdən də Hasan paşa hökm elədi ki, bəs hazırlaşsın, gedir Ərzincana. İndi özün fikirləş gör, Dünya xanımın halı necə olar? Yazıq elə olmuşdu, elə olmuşdu ki, elə bil payız yarpağıdı, elə bir küləyə bənddi ki, qırılıb düşsün. Amma ki yazıq nə eləsin? İxtiyarı nəyə çatırdı ki, nə də eləyəydi...

Qərəz, qaranlıq yavaş-yavaş başladı düşməyə. Elə ki hər yerdən səs-səmir kəsildi, Dünya xanım durdu ayağa. Pəncərəni açıb əyləşdi qabağında. Elə təzəcə oturmuşdu, bir də qulaqlarına bir səs gəldi. Huş-kuş ilə fikir verib gördü ki, səs həyətdən gəlir. Kim isə elə yanıqlı-yanıqlı oxuyur ki... Özü də səs elə dərinədən gəlir, elə dərinədən gəlir ki, elə bil lap quyunun dibindən çıxır. Çağırdı qarabaşı ki:

- Bu nə sədi? Gecənin bu vaxtı bu oxuyan kimdi?

Qarabaş dedi:

- Koroğludu, xanım! Bolu bəy tutub gətirib salıb quyuya. Dünən də belə oxuyurdu.

Dünya xanım fikir verdi, gördü Koroğlu deyir:

Uca dağların başından
Yolum, ay mədəd, ay mədəd!...
Yaman yerdə tutdu məni
Ölüm, ay mədəd, ay mədəd!...

Belimdə yoxdu qılıncım,
Müxənnətə çatmır gücüm,
Nə yorğan var, nə də cecim,
Zülm, ay mədəd, ay mədəd!...

Hanı nizəm, hanı atım?
Kəsildi şanı-şövkətim,
Çənlibel kimi sərhəddim,
Elim, ay mədəd, ay mədəd!...

Sinəm odlandı göz kimi,
Miskin olarmı biz kimi?

Dada yetə Eyvaz kimi
Dəlim, ay mədəd, ay mədəd!...

Altıma döşərdim xalı,
Yoxdu mənim kimi dəli.
Bu günümdə İsabalı,
Gəlimi, ay mədəd, ay mədəd?!

Dünya xanım qarabaşdan yavaşca soruşdu:

- Məni gizlincə o quyunun başına apara bilərsənmi?z
- Qurban olum sənə, ay xanım, elə apararam...

Dünya xanım qalxdı ayağa. Qarabaşı da yanına alıb.
Gəldi quyunun başına. Qarabaş Koroğlunu səsləyib dedi:

- Hasan paşanın qızı Dünya xanım gəlib. Səninlə danışmaq istəyir.

Koroğlu dedi:

- Xoş gəlib, səfa gətirib.

Dünya xanım dedi:

- Koroğlu, bu necə olub ki, qoç Koroğlu ola-ola Bolu bəy kimi bir adama tutulubsan.

Bir ah Koroğlu quyuda çəkdi, bir ah da qarabaş quyunun başında. Koroğlu dedi:

- Olacağa çarə yoxdur, xanım, bir işdi oldu.

Bu sözdə qarabaş bir də içini çəkdi. Dünya xanım qarabaşa baxdı. Qarabaşın qorxudan gözündəki yaş qurudu. Dünya xanım qarabaşın qorxduğunu görüb güldü. Qarabaş ürəkləndi. Dedi:

- Qurban olum sənə, ay xanım, gələsənmi bunu quyudan çaxardaq?

Dünya xanım üzünü quyuya tutub dedi:

- Gedib ip gətirib, səni quyudan çıxarsaq necə olar?

Koroğlu soruşdu:

- Neçə nəfərsiz?

Dünya xanım dedi:

- İki nəfər.

Koroğlu güldü, dedi:

- Xanım, iki yox ey, iyirmi nəfər də olsanız sizin gücünüz

mənə çatmaz. Məni buradan çıxarda bilməzsınız.

Dünya xanım dedi:

- Bəs nə təhər olsun? Mən heç istəmirəm ki, sənin kimi bir adam Bolu bəyin əlində puça çıxsın.

Koroğlu dedi:

-Xanım, indi ki mənə kömək eləmək istəyirsiniz, onda göz-də-qulaqda olun, elə ki, dəlilərdən mənim dalımca gəldi, yerimi nişan verin!

Dünya xanım dedi:

- Bəlkə dəlilərdən gələn olmadı. Onda?

Koroğlu dedi:

- Heç ola bilməz ki, olmasın. Sabaha, birisi günə hökmən Çənlibəldən mənim dalımca adam gələr.

Dünya xanım dedi:

- Yaxşı, sənin yeməyin, içməyin nədi? Nə yollayım?

Koroğlu dedi:

- Xanım, yeddi qoyunun yarı şaqqası, yeddi batman unun çörəyi, yeddi batman düyünün aşısı, yeddi tuluq şərab mənim bir öynəmin xörəyi idi. Gör düzəldə bilsən, göndər.

Dünya xanım dedi:

- Düzəldərəm. Lap gecəylə hazırlayıb səhərə yaxın göndərəm. Sabah axşam da ki, genə də özüm gələrəm.

Dünya xanım durub getmək istəyəndə aldı quyunun dibindən Koroğlu, dedi:

Gəlhagəl, paşanın qızı,
Gəlincə gözlərəm səni.
Sabah çıxan dan ulduzu,
Çıxıncan gözlərəm səni.

Qəbrimi qaz qatı-qatı,
Üstümdə bəzət Qıratı,
Haqqın bir gün qiyamatı,
Oluncan gözlərəm səni.

Koroğlunun yarı göyçək,
Ağ üzünə töküb birçək,

Mədəd eylə, bir əncam çək,
Çəkincən gözlərəm səni.

Qərəz, Dünya xanım oradan evə gəlib qarabaşa pul verdi.
Koroğlu üçün nə ki demişdi, qarabaş hazırlayıb apardı.

İndi eşit kimdən? İsabalıdan.

İsabalı Ərzincana çatanda səhər təzəcə açılmışdı. Elə şəhəri gəzirdi, bir də gəlib çıxdı Bolu bəyin imarətinin qabağına. Dünya xanım da oturmuşdu pəncərədə, gözlərin dikmişdi yollara. Bir də baxdı ki, budu, bir atlı gəlir, təhər-töhründən heç bu tərəf adamlarına oxşamır. Rəng-rufundan görünür ki, dağ havasında böyümüş adamdı. Çağırır soruşdu ki:

- Ay oğlan, kimsən? Haradan gəlib, haraya gedirsən?

Dünya xanımın cavabında aldı İsabalı dedi:

Nə xan gördüm burda, nə də bir paşa,
Verin Koroğludan mənə bir xəbər!...
Yağlı düşmanları bağlaram daşa,
Verin Koroğludan mənə bir xəbər!...

Mən ac qurdam, qənim üstə ularam,
Müxənnəti öz qanına bularam,
Qılınc çəkib ölkənizi talaram,
Verin Koroğludan mənə bir xəbər!...

Olan yoxdu mənim dərdimdən halı,
Heç başımdan getməz onun xəyalı,
Koroğluya qurban qoç İsabalı,
Verin Koroğludan mənə bir xəbər!...⁴

Söz tamam oldu dünya xanım dedi:

- Adə, səsinə başına atma, düşməni duyduq salarsan.
Koroğlu buradadı. Düş atdan, gəl içəriyə.

İsabalı atı sürdü qapıya. Bu tərəfdən də qarabaş yüyürdü onun qabağına. Qarabaş onda yetirdi ki, hasar dibindəki qoşunun böyüyü İsabalı ilə çənə-boğazdadı. İçəriyə qoymaq istəmir ki, istəmir. Qarabaş özün yetirib hirsələndi qoşun böyüyünün üstünə ki:

- Sənin nə həddin var Dünya xanımın qonağını içəriyə

qoymursan. Qoy gəlsin içəriyə. Hasan paşanın yanından gəlib, Dünya xanıma namə gətirib.

Qoşun böyüyü bir söz deyə bilmədi. Qarabaş İsabalinı götürüb birbaşa gətirdi Dünya xanımın yanına.

De xoş, beş, on beş. Dünya xanım İsabalinı tanıdı, İsabalı Dünya xanıma. Dünya xanım dedi:

- Koroğlu burda quyudadı. Ancaq indi onu çıxartmaq olmaz. Gərək gözləyək qaranlıq düşə.

İsabalı gördü ki, Dünya xanım ağıllı söz danışır, razı oldu. Dünya xanım İsabalıya yer göstərdi. İsabalı əyləşdi. Yedilər, içdilər, İsabalı bir az uzandı ki, yol yorğunluğunu çıxartsın.

Sən demə, qarabaş İsabalinı içəriyə gətirəndən sonra qoşun böyüyü birbaşa qaçıb əhvalatı Bolu bəyə danışdı.

Dünya xanım bir də baxdı ki, qoşun ətrafı aldı. Tez gəldi İsabalinın yanına. Saçımdan üç yasəmən tel ayıraraq basdı mərmər sinəsinin üstünə. Dedi:

Yağı düşman dörd bir yanı alıbdı,
Oyan, əcəm oğlu, dur get bu yerdən!
Sənin dərdin bu canımda qalıbdı,
Oyan, əcəm oğlu, dur get bu yerdən!

İsabalı cəld qalxdı ayağa. Baxdı ki, bəli, qoşun həyətin ətrafını tutub. Amma qorxudandı. Nədəndisə heç birisi cürət eləyib içəriyə girə bilmir. Bəri dönəndə baxdı ki, Dünya xanım ağlayır. Aldı görək nə dedi:

Ağlama, ağlama, ay Dünya xanım!
Ölər əcəm oğlu, getməz bu yerdən.
Sənə qurban olsun bu şirin canım.
Ölər əcəm oğlu, getməz bu yerdən.

Dünya xanım dedi:

Hay-hay deyib gədiklərdə yatandı,
Comərd düşmanları atdan atandı,
Bolu bəydi, Koroğlunu tutandı,
Oyan, əcəm oğlu, dur get bu yerdən!

İsabalı dedi:

Hay-hay deyib tövlələrdə yatandı,
Hansı düşmanları atdan atandı?

Koroğlunu al dil ilə tutandı,
 Ölər əcəm oğlu, getməz bu yerdən.
 Dünya xanım dedi:
 Çoxdu aralıqda mənim yamanım,
 Səndən ayrı göyə çıxar amanım,
 Sənə qurban olsun bu Dünya xanım,
 Oyan, əcəm oğlu, dur get be yerdən!
 İsabalı dedi:
 İgid gərək qürbət eldə yaslanı,
 Çətin misri qılınc qında paslanı.
 Min tülkü neyləyər bir ac aslanı?
 Ölər əcəm oğlu, getməz bu yerdən⁵.
 Söz tamam oldu. İsabalı dedi:
 - Day iş o yerdən keçdi. Gecəni gözləmək olmayacaq. Sən
 Koroğlunun yerini mənə nişan ver!
 Durub bir yerdə gəldilər quyunun başına. İsabalı istədi
 haylasın. Dünya xanım qoymadı. Dedi:
 - Dayan!
 Ondan üzün quyuya tutub dedi:
 - Koroğlu, dəlilərdən gələn olmadı. Bəs nə təhər eləyək?
 Bolu bu gün səni asdırmaq istəyir.
 Koroğlu dedi:
 - Elə demə, xanım! Dəli mənimdişə, mən bilirəm ki, gəlmə-
 miş olmazlar. Hardan olsa gəlib çıxarlar.
 Dünya xanım dedi:
 - Gəlsə kim gələcək? Heç olmasa bir adınsa da de, bilək.
 Dünya xanımın cavabında aldı Koroğlu, dedi:
 Genə yada düşdü mərd oğullarım,
 Bu gün Dəmirçioğlu burda gərəkdi.
 Hazaran oyunlu, diliballarım,
 Bu gün xan Eyvazım burda gərəkdi.

 İgid məclisində boylu-busatlı,
 Meydana girəndə o Ərəb atlı,
 O misri qılıncı, aslan sufatlı,
 Bu gün Dəli Həsən burda gərəkdi.

Koroğlu önündə mərdana duran,
Bənövşə bığların dalından buran,
Bir əlində yeddi ifcin nal qıran,
Bu gün İsabalı burda gərəkdi.

İsabalı dedi:

- Can Koroğlu, buradayam. Ancaq çalıb oxumaq vaxtı deyil. Düşmən dörd tərəfimizi alıb. Tez ol çıx, görək nə eləyirik.

Sözü deyib İsabalı ipi atdı quyuya. Bir su içim saatda Koroğlunu quyudan çıxartdı. Durub özlərini verdilər tövləyə. Atları çəkib mindilər. Koroğlu bir Dünya xanıma baxdı, bir İsabalıya baxdı, dedi:

- Dünya xanım, hazırlaş səni də aparacağam. Sənin toyunu görək özüm eləyəm.

Ondan Koroğlu qılıncı çəkib dedi:

Misri qılınc, ləzgi qəmə,
Mən səni tər saxlamışam,
Dolaşma cübbə-cövşənə,
Düşmana var saxlamışam.

Comərdlərə yaxınaram,
Xədəng oxdan saxınaram,
Min igidə təpinərəm,
Canda hünər saxlamışam.

Dolandım qürbət ellərdə,
Tərifim gəzdi dillərdə,
Çardaqlı Çənlibellərdə,
Əsrəmiş nə saxlamışam.

Koroğlu eylədi xata,
İndi sən bax bu busata,
Canım qurban Ərəb ata,
Oynar, kişnər, saxlamışam⁶.

Bunu deyib, Koroğlu özünü vurdu qoşuna. Qoşun elə bircə dəfə Koroğlunun boyunu gördü. Bayaq ha üz qoydu qaçmağa. Atalar deyiblər ki, göz gördüyündən qorxar. Qoşun da ki Koroğludan gördüyünü görmüşdü. Bir anda

meydan boşaldı. Koroğlu baxdı ki, Bolu bəy işi pis görüb
əkilmək istəyir. Bayaq ha kəsdi başının üstünü, dedi:

Bolu bəyim, tanı məni,
Gör necə bəbir, bəbirəm,
Öldürürəm, insafım yoxdu,
Bir dinsiz gəbir, gəbirəm.

Mən dəryalara dalanda,
Şirin cana dərd salanda,
Dava zamanı olanda,
Əyilməz, sınımaz dəmirəm.

Uca dağları aşanda,
Könül atlanıb coşanda,
Bu dişlərim qamaşanda,
İstərəm polad gəmirəm.

Koroğluyam, uc almışam,
Xotkarlardan bac almışam,
Yüz desələr qocalmışam,
Hələ ki, Babay-Əmirəm⁷.

Sözün tamam eləyib, Bolu bəyin təpəsinə elə bir qılınc
vurdu ki, iki parça olub yerə düşdü. Belə dönəndə bir də gördü
Mehtər Murtuz özünü atdı Qıratın ayaqlarının altına ki:

- Koroğlu, bir qələtdi eləmişəm. Qul xatasız olmaz, ağa kə-
rəmsiz. Məni dolandır Eyvazın başına.

Koroğlu dedi:

- Dur, düş qabağıma!

Mehtər Murtuz sevincək durub düşdü Koroğlunun
qabağına. Gəlib çatdılar İsabalıgilə. İsabalı soruşdu:

- Koroğlu, bu kimdi?

Koroğlu dedi:

- Bir yaxşı-yaxşı bax!

İsabalı diqqətlə baxıb dedi:

- Bu ki Mehtər Murtuzdu.

Koroğlu dedi:

- Özüdü ki var. Yaxşı tanıyıbsan. Bələdçilik eləyib Çənlibelə

yağı gətirən, mənə Bolu bəyə nişan verən bu haramzada idi.

İsabalı əlini qılınca aparmaq istəyəndə Koroğlu qoymadı.

Elə bu sözdə bir də baxdılar ki, budu, Dünya xanım bir atın üstündə, qarabaş da bir atın üstündə gəldilər. Koroğlu soruşdu:

- Dünya xanım, bəs bu kimdi?

Dünya xanım dedi:

- Bu mənim qarabaşımdı. Əgər bu olmasaydı, biz səni qurtara bilməyəcəkdik.

Koroğlu dedi:

- Bax, bu oldu. Mən elə bilirdim ki, bu dəfə Çənlibelə əliboş gedəcəyik. Amma ki, elə olmadı. Budu, uşaqlara iki dənə lap yaxşı töhfə aparırıq.

İsabalı soruşdu:

- Hanı? Nə iki dənə töhfə?

Koroğlu Mehtər Murtuzu, bir də qarabaşı göstərib dedi:

- Bir məni tutduran bu ağanı, bir də məni qurtaran bu qarabaşı. Çənlibel üçün bundan yaxşı nə töhfə ola bilər?

Qərər, Koroğlu, İsabalı, Dünya xanım, qarabaş, Mehtər Murtuzu da qabaqlarına qatıb Çənlibelə tərəf yola düşdülər. O qədər at sürdülər ki, gəlib çatdılar Çənlibelin dağlarına. Dağları görcək koroğlunun ürəyi oynadı, gözləri doldu. Koroğlu çox qürbətlərdə olmuşdu. Amma heç belə qərubsəməmişdi. Bu dəfəki qürbət ona çox əsər eləmişdi. Üzün dağlara tutub dedi:

Bir zamanlar səfa sürüb gəzərdim,
Onda səndin mənim qardaşım, dağlar!
Nə zaman ki, yağı düşman gələndə,
Səndə çox olurdu savaşım, dağlar!

Taladım şahları, hələ az dedim,
Tüpfə gözlərə işvə, naz dedim,
Neçə tacir-tüccar səndə gizlədim,
Açmadım sirrini, sirdaşım dağlar!

Koroğluyam, gəzdiyimi tapardım,
Qayalar başında qala yapardım,
Ağ sürüdən əmlək quzu qapardım,
Yeyib qurtlarınla ulaşım, dağlar!⁸

KOROĞLUNUN QARS SƏFƏRİ

Koroğlunun Ərzincandan sağ-salamat qayıdıb gəlməyi Çənlibəldə toy-bayram oldu. Elə bil ki, dəlilərin ürəkləri yerinə gəldi. Əhvalatı, necə ki Aşıq Cünun gəlib xəbər gətirmişdi, Koroğluya danışdılar.

Koroğlu soruşdu:

- Bəs Aşıq Cünun hanı? Heç gözümə dəymir.

Nigar dedi:

- Aşıq Cünunu genə də Toqata göndərmişik ki, Hasan paşanın işlərindən bizi xəbərdar eləsin.

Koroğlu getdi fikrə. Dedi:

- Gərək onu Qarsa göndərəydiniz. Mən Hasan paşanın qeyrətinə bələdəm. O da mənim zərbi-dəstimi görüb. O bizim üstümüzdə gələ bilməz. Amma ki, Ərəb Reyhan igid adamdı. Özünün də məndə hayfı var.

Koroğlu Ərzincandan gəlib Çənlibelə çatanda qaranlıq qovuşurdu. İndi də oturub o qədər söhbət elədilər ki, lap gecə gecədən keçdi. Axırda Dəli Həsən məclisi dağıtdı ki:

- Day bəsdı. Durun hərə öz yerinə! Koroğlu yorğundu, dincini alsın.

Dəlilər durub dağıldılar. Koroğlu da başının altını dik eləyib yatdı. Elə ki səhər açıldı, hələ heç gün çırtlamamışdan Koroğlu yerindən durdu. Uşaqları yanına alıb Çənlibelin bütün bəndərgahlarını gözdən keçirdi. Baxdı ki, vallah, dəlilər bəndərgahları elə tutublar, elə pusqular düzəldiblər, elə səngərlər basıblar ki, Hasan paşa nədi, lap xotkar özü də bütün dünyanı yığıb Çənlibelə töksə, genə də bir adam bu yerlərdən keçə bilməzdi. Elə ki, Koroğlu bəndərgahların hamısını gəzib qurtardı, deməlisini dedi, tapşırılmasını tapşırdı, ondan Dəli Mehtəri çağırırdı ki:

- Mənim aşıq paltarımı gətir!

Dəlilər soruşdular:

- Neynirsən aşıq paltarını?

Koroğlu dedi:

- Qarsa gedəcəyəm. Gərək Ərəb Reyhandan xəbər biləm.

Dəlilər nə qədər elədilər ki, sən getmə, həm səfərdən təzə

gəlibdən, həm də bu saat Çənlibeli başsız qoymaq olmaz. Olmadı ki, olmadı. Aşıq paltarını geyindi, bir də bir at minib Qarsa tərəf yola düşdü. Az getmişdi bilmirəm, çox getmişdi bilmirəm, elə təzəcə Alacalar dağının ətəklərinə çatırdı ki, bir də gördü budu, Qars tərəfdən bir atlı gəlir. Diqqət eləyib baxdı ki, bu bir cavan oğlandı. O necə deyərlər, hələ bığ yerləri təzəcə tərləyir. Ürəyində öz-özünə fikirləşib dedi: «Lap yaxşı oldu. Bunu dayandırım, bir əhval-pürsən olum, görüm Qarsda nə var, nə yox». Çağırdı ki:

- Ayə, bir dayan görüm, hardan gəlirsən?

Oğlan atın başını çəkdi ki:

- Qarsdan gəlirəm.

Koroğlu soruşdu:

- Səfərin haradı?

Oğlan dedi:

- Çənlibelə gedirəm.

Koroğlu soruşdu:

- Çənlibeldə nə işin var?

Oğlan bir duruxdu. Bir az fikirləşib sonra dedi:

- Elə belə gedirəm. Koroğlu ilə bir az işim var.

Koroğlu gördü ki, oğlan sözlü adama oxşayır. Dedi:

- Yaxşı, sənin Koroğlu ilə nə salam-sabahın? Bəyəm tanıyırsan onu?

Oğlan lovğalana-lovğalana dedi:

- Tanıyırsan nədi? Kişi ilə haqq-hesabımız var. Mən elə həftədə, on beşdə gedərəm onun yanına.

Koroğlu baxdı ki, gədə bir az özündən deyəndi, amma ki, deyəsən pis oğlan deyil. Özü də hökmən sözlü adamdı. «Hərçi bada-bad» deyib, birdən qayıtdı ki:

- Koroğlu mənəm. De görüm nə sözün var?

Koroğlu baxdı ki, oğlan onun sözünə inanmır. Aşıq paltarının yaxasını balaca açdı. Elə ki, altdan yar-yaraq göründü, oğlan dedi:

- Can Koroğlu, məni bağışla! Yalandan dedim ki, səninlə dostam. Ancaq qəsdən elə deyirdim.

Koroğlu dedi:

- Eybi yoxdu. De görüm, mənə nə sözün var idi.

Oğlan dedi:

- Can Koroğlu, məni Qars paşasının qızı Hürü xanım sənin yanına göndərib. Bil və agah ol! Budu, neçə müddət ki, türkmanlı Ərəb Reyhan gəlib əyləşib Qarsda. Qoşun irahlayır ki, Çənlibelin üstünə gələ. Qars paşası da ona söz verib ki, əgər Çənlibeli ala bilsə, qızı Hürü xanımı ona verəcək. İndi Hürü xanım məni göndərib sənin yanına ki, əhvalatdan səni xəbərdar eləyim.

Koroğlu başladı əhval tutmağa. Ordan soruşdu, burdan soruşdu, baxdı ki oğlan heç bir şey bilmir. Elə bildiyi o imiş ki, onu da deyib, Koroğlu getdi fikrə ki, nə eləsin. Geri qayıtsın, ya irəli getsin. Fikrində çox götür-qoy eləyəndən sonra oğlandan soruşdu:

- Yaxşı, bir mənə de görüm, Qarsda sənin evin-zadın varmı?

Oğlan dedi:

- Var, neyləyirsən?

Koroğlu dedi:

- İşdi, indi birdən mən Qarsa getməli olsam, məni bir-iki gecə evində saxlaya bilərsənmi?

Oğlan dedi:

- Koroğlu, o nə sözdü deyirsən? Niyə, mən qaraçı deyiləm ki, evim olmasın. Dövlətindən evim də var, qabağında qulluq eləməyə bir qoca, günü keçmiş anam da var. Hamısı, elə mən özüm də üstəlik qurbanı sənə.

Koroğlu dedi:

- Onda sür atını, gedək!

Oğlan sevindiyyindən bilmədi ki, nə eləsin. Bayaq ha atı vurub düşdü qabağa. Oğlan qabaqda, Koroğlu dalda at sürüb axşama bir az qalmış özlərini yetirdilər Qarsa. Oğlan məscidin yanında atını saxladı ki:

- Düş! Evim burdadı.

Koroğlu dedi:

- Yox, sən hələ qabaqca məni apar Hürü xanımın yanına. Gərək əvvəl-əvvəl öyrənəm nə var, nə yox. Bəlkə iş elə oldu

ki, heç qala bilmədim.

Oğlan dedi:

- Yaxşı nə deyirəm. İxtiyar sahibisən. Onda sən, bax, elə bu küçə ilə yeri, mən atları bağlayım tövləyə gəlim.

Koroğlu atdan düşdü. Atı oğlana verib küçə ilə getməyə başladı. İndi Koroğlu getməkdə olsun, oğlan atları çəkdi tövləyə, bağladı, yemlədi, ondan çıxdı anasının yanına ki:

- Tez ol, tədarük gör, qonağım var. Mən də gedirəm bazaraya şey-mey almağa.

Anası soruşdu:

- Bala, qonağın kimdi?

Oğlan dedi:

- Day heç kimə deyib eləməyəsən. Hə, Koroğludu, tez ol.

Bunu deyib oğlan düzəldi Koroğlunun dalınca. İndi o getməkdə olsun, biz görək Koroğlu nə elədi.

Koroğlu küçə ilə gələ-gələ gəlib çıxdı bir imarətin qabağına. Baxdı ki, pəncərədə bir qız durub, bir qız durub ki, o necə deyərlər, yemə, içmə, xətti-xalına, gül camalına tamaşa elə. Özün öldürsə olar on dörd, on beş yaşı. Amma elə boylubuxunlu, şəstli-bəstli bir qızdı ki, elə bil sərv ağacındı qalxıb. Qaşlar qara, gözlər qara, tellər qara, xallar qara, o necə deyərlər, aya deyir sən çıxma, mən çıxacağam, günə deyir sən çıxma, mən çıxacağam. Ola belə bir gözəl, ola Koroğlu. Ürək coşdu, könül havalandı, sazı döşünə basıb dedi:

Başına döndüyüm gül üzlü xanım,

Xanım, hansı bəxtəvərin yarısan?!

Görcək səni yara oldu ciyarım,

Bir de, hansı bəxtəvərin yarısan?!

Siyah saçlar dal gərdənə düzülü,

Qara gözlər xumarlanıb süzülü,

Elə baxma, indi canım üzülü,

Xanım, hansı bəxtəvərin yarısan?!

Koroğlu haq deyib, haqdan dərs alıb,

Tər məməyə külək dəyib hovlanıb,

Qara gözlər şux yanaqdan can alıb,
Yoxsa ay qız, bala qonmuş arısan?!

Koroğlu oxumağında olsun, sənə kimdən deyim, haman bu qızdan. Bu qız kim ola, kim ola, Qars paşasının qızı Hürü xanım.

Hürü xanım Koroğlunu aşiq bildi. Bir tərəfdən də ki Koroğlu başladı qaşdan, gözdən deməyə, Hürü xanım ürbəndi saldı üzünə. Qara ipək ürbənd qırmızı yanaqları elə qucaqladı, elə qucaqladı ki, elə bil laləli, nərgizli dağ başına qara duman çökdü. Koroğlu ürəyi belə şeyə tab eləyə bilər? Odu ha sazı basdı döşünə. Dedi:

Oğrun-oğrun tül altından baxan yar,
Qaldır ürbəndini, görüm gül üzün!...
Aşıqları eşq oduna yaxar yar,
Qaldır ürbəndini, görüm gül üzün!...

Vurulmuşam sarmaşıklı bağına,
Bostanına, şamamalı tağına,
Apar məni yar deyib otağına,
Qaldır ürbəndini, görüm gül üzün!...

Koroğluyam, mən sözümdən dönmərəm,
Səməndərəm, alışımsam, sönməmə,
Səndən qeyrəz huri görsem sevmərəm,
Qaldır ürbəndini, görüm gül üzün!...

Elə bu dəmdə oğlan yetişdi. Baxdı ki, bəli, Koroğlu ilə Hürü xanım tapışıblar. Ürəyində çox sevindi ki, elə yaxşı oldu. Day mən dayanmayıb gedərəm bazara. Yoxsa axşamdı. Bazar bağlanar, bir şey tapa bilmərəm, Koroğlunun yanında xəcalət olaram. Day nə bilsin ki, bunlar heç bir-birisini tanımır. Nə Hürü xanım Koroğlunu tanıyır, nə də Koroğlu onu. Elə ki oğlan gəlib çatdı, əvvəl-əvvəl əlin döşünə qoyub kəmal-ədəblə Hürü xanıma salam verdi. Ondan gülə-gülə Koroğluya işarə elədi. Yanı ki, necə gördün, bu qoç oğlanı? Gedib lap özünü gətirdim. Koroğlu soruşdu:

- Ayə, bu qız kim ola?

Oğlan dedi:

- Hürü xanımdı da... Paşanın qızı. Bəs siz hələ bir-birinizi tanımırsınız?

Bu sözdə Hürü xanım da tələsik pəncərədən çəkilib çıxdı eyvana. Elə ağzını açıb danışmaq istəyirdi ki, bir də gördülər, budu, Ərəb Reyhanla paşa atlı bu tərəfə gəlirlər. Qız elə birçə bunu deyə bildi ki:

- Atamgil gəlirlər, tez çəkilin!

Hürü xanım sözünü deyib evə girdi, oğlan da Koroğlunu götürüb tez aradan çıxdı. Elə ki gəlib yetişdilər məscidin qabağına, oğlan dedi:

- Can Koroğlu, indi paşagil şəhərdədilər. Day sənə çöldə qalmaq olmaz. Sən zəhmət çək gir evdə otur. Mən də bazara dəyim qayıdıram, gecəni yatarıq, səhər görək nə eləyirik.

Koroğlu razı oldu. Oğlan Koroğlunu gətirdi evə. Oğlanın anası qabağa çıxdı. Xoşgəldin elədi. Yer düzəldi. Elə ki Koroğlu əyləşdi, oğlan dedi:

- İndi mənə rüsxət ver, bir bazara dəyim, gəlim.

Bunu deyib, oğlan evdən çıxdı. İndi Koroğlu evdə rahatlanmaqda olsun, sənə kimdən dəyim, oğlandan.

Oğlan bazara çatanda dükənlər bağlanmaq üzrə idi. O, qabaqca özünü verdi bir baqqal dükənina ki:

- Əmi, başına dönüm, tez ol, mənə iki batman düyü ver! Qonağım var.

Düyünü baqqaldan alıb, tökdü torbaya. Dalına alıb özünü yetirdi qəssaba. Gördü yaxşı ət var, amma yaman da basabasdı. Başladı adamları o yan-bu yana itələyib özünə yol açmağa. Ona bir yumruq, buna bir dürtmə, axırda adamlardan biri hirsələndi ki:

- Nə olub? Qaçacaq deyil ki? Dayan da!

Oğlan dedi:

- Dayana bilmərəm. Alınası şeylərim var. Dükən-bazar bağlanır. Qonağım var.

Dedilər:

- Nə olsun? Sənin qonağın göydən-zaddan gəlməyib ki...

Adamlar çox dedilər, oğlan az eşitdi, elə deyişə-deyişə özünü saldı dükana. Camaat gördü yox, bu həyasızlığa salıb al-

maq istəyir. Qəssaba dedilər ki, ona ət verməsin. Qəssabın da tərs damarı tutdu. Oğlan nə qədər elədisə, dedi:

- Olmaz ki, olmaz. Gərək bu adamın hamısı qurtara, sonra sənə ət verəm.

Oğlanın əlacı kəsilib axırda qəssabın qulağına dedi:

- Evin yıxılsın, bilsən ki, mənim qonağım kimdi, heç belə eləməzsən.

Qəssab da bir dübbənin, adam ələ salanın biri idi. Soruşdu ki:

- Kimdi qonağın? De bu saat səni yola salım. Yoxsa Ərəb Reyhandı? Ya paşadı?

Oğlan dedi:

- Yox, onlar deyil. Day heç kəs bilməsin, qonağım qoç Koroğludu.

Qəssab şaqqıldadı. Dedi:

- Camaat, bunun qonağı Koroğlu imiş.

Hamı gülüşdü. Qəssab gülə-gülə dedi:

- Bu saat səni yola salacağam. De görüm, nə dəqər ət istəyirsən? Bir çetvert, ya altı misqal?

Oğlan dedi:

- Bir çetvert nədi? Sənə ağzımda söz deyirəm. Bir batman ət çək!

Gördülər yox, oğlan deyəsən zarafat eləmir. Dalında da düyü-zad var. Qərək, qəssab oğlanın ətini verib, yola saldı.

Camaatın arasına söz düşdü ki, bəs Koroğlu gəlib Qarsa. Özü də filankəsin evində qonaqdı. De inanan, inanmayan başladı danışmağa. Atalar deyiblər, bir sirr ki, otuz iki dişin arasından çıxdı, day onu saxlamaq olmaz. Bir anda bütün ətrafa səs yayıldı. Xəbərdən-xəbəre, xəbərdən-xəbəre, söz axırda gəlib çatdı Ərəb Reyhanla paşanın qulağına.

Paşa xəbəri eşitcək durdu ayağa ki:

- Qoşun götürüb, gedək tutaq!

Ərəb Reyhan dedi:

- Yox. Buna Koroğlu deyərlər. Elə belə onu tutmaq çətin işdi. Bütün qoşunu qırıb tələf eləyər, özü də aradan çıxar.

Paşa dedi:

- Bəs nə eləyək?

Ərəb Reyhan dedi:

- Sən heç özünü onda qoyma. Elə bil ki, biz heç bu sözü eşitməmişik. Qoy qaranlıq düşsün. Elə ki hamı yatdı. Gecənin bir yarısı qoşunu götürüb, elə yorğan-döşəyin içində tutarıq. Ayrı heç bir əlacı yoxdur.

Ondan Ərəb Reyhan əmr elədi şəhərin ətrafını çitəmə qoşun tutdu. Özlərinə də tapşırırdı ki, səhərə qədər nə kənar-dan şəhərə adam qoysunlar, nə də şəhərdən kənara.

Qoşun o saat şəhərin ətrafını tutdu. Elə ki tədbirlərini görüb qurtardılar, ondan oturub başladılar gözləməyə. O qədər gözlədilər ki, oldu gecənin yarısı. Ondan durub qoşun götürüb töküldülər evin üstünə. Koroğlu heç bir şeydən xəbəri yox, şirin yuxuda, bir də beş-altı adam töküldülər üstünə. Sə-rasimə yerindən qalxıb onu o yana, bunu bu yana, baxdı ki, ev doludu adamlarla. Hamısı da yaraqlı-yasaqlı. Ətrafına baxıb, gördü nə qılınıcı yerində deyil, nə oxu. De güc verdi yumruğa. Birini, ikisini, onunu; gördü yox, olmayacaq. Dartıb birinin əlindən qılınıcını alıb döşəndi otaqdakıların canına. Axırda ki bir təhər özünə yol açıb evdən çıxdı.

Baxdı ki, həyət doludu. Yolu hər tərəfdən tutublar. Qaranlıq, özü də ki nabaləd. Ağzı düşdü bir tərəfə. Nə qədər getdi, necə getdi bilmədi, bir də onu gördü ki, qabağına balaca bir qapı gəl-di. Qoşun da daldan gəlir. Day əlacı kəsildi, açıb qapını girdi içəriyə. Sən demə, bura minarəyə çıxmaq üçün yol imiş. Day hara-ya çatacaq? Qoşun da elə bil ki, bilirmiş. O saat kəsdilər qapının ağzını. Koroğlu elə onu bildi ki, qapını çəkdi. Tez əl atıb mi-narənin pilləkənlərindən bir-iki böyük sal qoparıb saldı qapının dalına. Ondan day orada dayanmayıb, birbaşa qalxdı minarənin təpəsinə ki, görsün nə var, nə yox? Xəbər çatdı Ərəb Reyhana ki, bəs Koroğlu çıxdı minarəyə. Ərəb Reyhan o saat əmr elədi. Mi-narənin dörd ətrafını qoşun bürüdü. Koroğlu minarədə, qoşun yerdə başladılar səhəri gözləməyə. İndi bunlar burada gözlə-məkdə olsunlar, sənə kimdən xəbər verim, bizim oğlanqdan, yə-ni evin sahibindən. Elə ki qoşun doldu həyətə, oğlan məsələni başa düşdü. Bildi ki, paşalar xəbər tutublar. Özünü itirməyib durdu, qaranlıqda özünü adamların arasına vurub çıxdı küçəyə.

De asta qaçan namərddi. Birbaş özünü saldı Hürü xanımın yanına. Hürü xanım da oyaqdı. Hürü xanım onu görcək soruşdu:

- Nə var? Bu nə qoşunkeşlikdi? Yoxsa Koroğludan xəbər tutublar?

Oğlan əhvalatı danışdı. Hürü xanım dedi:

- Yaxşı eləyibsən ki, qaçıbsan. Yoxsa sən də ələ keçərdin.

Sonra oğlana dedi:

- Yaxşı, düzünü de görüm, Koroğlunun burada olmağını bir adama-zada deməyibsən ki?

Oğlan bir getdi fikrə. İndi başa düşdü ki, bu işlər hamısı onun öz taqsırığıdır. Əhvalatı necə ki, olmuşdu, qəssaba necə demişdi, qəssab camaata necə demişdi, hamısını danışdı.

Hürü xanım heç bir söz demədi. Dinməz-söyləməz başını saldı aşağıya. Oğlan baxdı ki, vallah, Hürü xanım elə hirsələnib, elə hirsələnib ki, o necə deyərlər, bıçaq vursan qanı çıxmaz.

Durdu ayağa ki:

- Mən də gedirəm. Qoy mənə də tutsunlar, ikimizi də bir yerdə assınlar. Mən bu namussuzluğu götürə bilmərəm ki, mənim ucumdan o kişi tutulsun, mən sağ qalam.

Hürü xanım dedi:

- Yaxşı, getdin, səni də tutdular. Bundan Koroğluya nə mənfəət olacaq?

Oğlan dedi:

- Bəs nə eləyim?

Hürü xanım dedi:

- Get, gözlə. Elə ki şəhər açıldı, şəhərin kənarından qoşunu götürdülər, bir dənə yüyrək at minib, özünü yetir Çənlibelə. Əhvalatı xəbər ver.

Söz oğlanın beyninə batdı. Oradan özünü verdi şəhərin kənarına. Bir yerdə gizlənib, o qədər gözlədi ki, şəhər darvazaları açıldı. Bir dənə at minib özün vurdu yola. İndi oğlan getməyində olsun, sənə deyim Koroğludan.

Elə ki hava yavaş-yavaş başladı bozarmağa, Koroğlu gördü bir uca minarənin başındadı, qoşun da dörd bir tərəfi tutub. Qaldı məttəl ki, nə eləsin. Aşağı düşsün? Nə yarağı var, nə atı. Burada qalsın, nə vaxtacan qalsın? Ürəyi qubar

elədi. Dəlilər yadına düşdü. Dedi:

Misri qılınc əldə tənq olanlarım,
Qoçaq igidlərim yanımda gərək!
Kəsilə kəllələr, boş qala leşlər,
Dal xançallar düşman qanında gərək!

Alıb piyaləni içən sağıdan,
Qorxmayın hər yetən qanlı yağıdan,
Hoy deyəndə ağır tüplər dağıdan,
Xan Eyvazım bu gün yanımda gərək!

At sürüb özünü mənə yetirən,
Koroqluya yüz min qulluq bitirən,
Səksən putu bir əlində götürən,
Dəmirçioğlu bu gün yanımda gərək!

Qollarına dəmir polad taxdıran,
Düşmanları girvələrdən baxdıran,
Su yerinə qızıl qanlar axdıran,
Dəli Həsən bu gün yanımda gərək!

Koroğlu çağırır genə Səfəri!,
Yox imiş dünyanın sonu, səməri,
Qıraram dəstəni, vurram nəfəri,
Ərənlərin piri yanımda gərək!

Koroğlu oxuduqca səhər də yavaş-yavaş açılırdı. Axırda hər tərəf işıqlandı. Sis, duman getdi. Koroğlu minarənin başından Çənlibelə tərəf baxdı. Amma hərçi elədi, Çənlibeli görə bilmədi. Dağlar elə bil ki, qəsdən aranı kəsmişdi. Koroğlu dedi:

Göydən bir cüt sona endi,
Aylı dağın arasına.
Yar ki yardan küsər oldu,
Ağlar, sızlar, çarası nə?

Qızıl almanı dişləsin,
Ətrafını gümüşləsin,
Yol düşsün, karvan işləsin
Nigar yarın obasına.

Koroğluya olan oldu,
Qaynadı peymanam doldu,
Dəlilərim məndən oldu,
Dağlar düşdü arasına.

Elə ki səhər açıldı, gün çıxıb dağlara yayıldı, uzaqda, dağların başının üstündən Çənlibel dağlarının qarlı başları göründü. Bu, Koroğlunu qubarlandırıdı:

Uzaq-uzaq dağ başında,
Tala-tala qar görünür.
Nə dəlilər, nə Çənlibel,
Nə alagöz yar görünür.

Ətrafım tir, kaman, oxdu,
Dəlilər yanımda yoxdu,
Mən yalqızam, düşman çoxdu,
Qaçmaq mənə ar görünür.

Divanə könlüm şad olmaz,
Laçın könlüm ovsun olmaz,
Baxıram, Eyvaz görünməz,
Dünya mənə dar görünür.

Bu sinəm yaralı düşdü,
Dağların maralı düşdü,
Yar məndən aralı düşdü,
Tər lan uçmaz, sar görünür.

Koroğlunun məlul çağı,
Durulmaz kefi, damağı,
Bar gətirib gürcü bağı,
Dal budaqda nar görünür.

Ərəb Reyhan Koroğlunun belə dərcli-dərcli oxumağını eşidib çox şad oldu. Paşanı da götürüb, gəldi minarənin ayağına. Çağırır dedi:

- Koroğlu, sabahın xeyir olsun! Allah heç kəsin borcunu heç kəsdə qoymasın. Yaxşı yerdə düşübsən əlimə.

Koroğlu dedi:

- Ərəb Reyhan, sənin mənimlə xüsusi haqq-hesabın var. Day bu qoşunu-zadı niyə yığıbsan bura? Yol ver düşüm, vuruşaq. Ya sənə verən allah, ya mənə.

Ərəb Reyhan dedi:

- Yox, Koroğlu! Bu da olmadı keçən səfərki. Mən indi səni sağ-salamat oradan düşürtsəm hamı mənə axmaq deyər.

Koroğlu dedi:

- Bəs fikrin nədi?

Ərəb Reyhan dedi:

- Fikrim odu ki, gərək özün təslim olasan, çıxıb orada qollarını bağlayalar, sonra düşürələr aşağıya.

Koroğlu tez dedi:

- Yaxşı, təsliməm. Çıx, bağla qollarımı.

Ərəb Reyhan dedi:

- Yox, mən yox. Mən oraya çıxmaram.

Koroğlu dedi:

- Yaxşı, buyursun, kim çıxır, çıxsın.

Ərəb Reyhan baxdı ki, bu doğrudan da axmaq fikirdi. Hec kəs qorxudan oraya çıxmaz. Əmr elədi kamandarlar gəldilər. Koroğlu baxdı ki, Ərəb Reyhan onu oxa basmaq istəyir. Dedi:

- Ayə, mən səni bir ağıllı adam bilirdim. Amma sən lap sarsaqmışsan. Yaxşı, mən minarənin içinə girəndən sonra ox mənə nə eləyəcək!

Ərəb Reyhan gördü yox, bu da axmaq fikirdi, Koroğlu doğru deyir. Dedi:

- Yaxşı, eybi yoxdu. Ox da atmarıq. Elə sən otur orada, biz də dayanaq burada. Axırda acından, susuzundan ölərsən, leşinə sahib olarıq.

Koroğlu baxdı ki, bu çox pis tədbirdi. Əgər doğrudan belə eləsələr, acından, susuzundan öləcək. Getdi fikrə ki, nə eləsin. Çox götür-qoydan sonra gördü ki, qorxutmaqdan başqa çarəsi yoxdu. Dedi:

- Yaxşı, sən məni o qədər axmaq hesab eləyirsən ki, mən tək-tənha durub gələm buraya? Mənim adamım indi Çənli-belə çatıb. Çox çəkməz ki, yeddi min yeddi yüz yetmiş dəli alar Qarsın üstünü. Görüm onda nə eləyəcəksən.

Bu sözdən paşa da, Ərəb Reyhan da düşdülər qorxuya. Paşa elə bil yatmışdı, ayıldı. Çağırdı ki:

- Ayə, bir baxın görüm o qarının oğlu haramzada haradadı? O heç mənim gözümə dəymədi. Bəlkə elə onu göndərüb xəbəyə.

Düşdülər ora oğlan, bura oğlan, oğlan hayanda idi? tapa bilmədilər ki, tapa bilmədilər. Məsələ lap aydın oldu. Paşa tutdu Ərəb Reyhanın yaxasından ki:

- Tez ol, nə eləyirsən, elə! Dəlilər şəhərə dolsa, daşı daş üstündə qoymazlar.

Ərəb Reyhan ömr elədi, külüngçülər, qazmaçılar gəldilər, hökm elədi ki, bu saat başlayın minarənin dibini qazmağa. Onda ya özü qorxudan təslim olar, ya da ki minarəylə bir yerdə yığılıb ölər. O öləndən sonra dəlilərlə danışmaq asandı.

Külüngçülər başladılar minarənin dibini qazmağa. Koroğlu gördü yox, iş şuluxlaşdı. Fikirləşdi ki, eybi yoxdu. Qoy qazsınlar. Elə ki gördüm minarə doğrudan da yığılır, düşüb duraram lap aşağıda, qapının yanında. Görək ondan sonra kim peşman olacaq. Əgər buradan salamat çıxaram, mən bilərəm neylərəm.

Bəli, külüngçülər qazmaqda olsunlar, Koroğlu da gözləməkdə; eşit, indi sənə kimdən deyim, oğlandan.

Oğlan atı elə sürmüşdü ki, Çənlibelin ətəyinə çatanda, at yığılıb çatladı. Dəlilər puşqudan çıxıb onu tutdular, birbaşa Çənlibelə gətirdilər. Dəli Həsən soruşdu:

- Kimsən? Haradan gəlirsən?

Oğlan bütün əhvalatı necə ki biz bilirik, başdan-ayağa danışdı. Özü də başladı ağlayıb yalvarmağa ki:

- Tez olun! Yoxsa Koroğlunu öldürərlər.

Dəlilər Nigar xanımdan soruşdular:

- Nigar xanım, söz sənindi. De görək, necə eləyək?

Nigar xanım dedi:

- Bu saat Çənlibeli başsız qoymaq olmaz. Mən deyirəm belə eləyək. Dəli Həsən min dəli ilə öz yerində qalsın. Dəmir-çioğlu da min dəli ilə öz yerində. Qalan dəliləri Eyvaz götürüb Koroğlunun dalınca getsin.

Ondan üzün Dəli Həsənə tutub soruşdu:

- Sən nə deyirsən?

Dəli Həsən də, Dəmirçioğlu da, Eyvaz da, hamısı Nigar xanımın fikrini bəyəndi. O saat dəlilər atlandı. Bizim oğlana da bir at verdilər, mindi, düşdü qabağa. De sürhasür, sürhasür, gəlib yetişdilər Qarsın ətrafına. Eyvaz dedi:

- Biz əgər belə şəhərə girsək, Koroğluya xətər yetirərlər.

Hökmlədi, dəlilərdən yeddi yüz nəfər ayrıldı. Hər yüzü verdi bir dəstəbaşıya. Yüz nəfər də özü götürdü. Qalan dəlilərə tapşırırdı ki, şəhəri mühasirəyə alıb gözləsinlər. Dava qızıışanda hər tərəfdən dolsunlar. Yeddi yüz dəli, altı dəstəbaşı, bir də oğlan dördmə, siyirməqılnc atları sürdülər şəhərə. Keşikçiləri qoymadılar ki, nəfəs alsınlar. Keçib girdilər şəhərin içinə. Hər dəstəbaşladı bir küçə ilə getməyə. Eyvaz özü də oğlanı götürüb, yüz nəfər dəli ilə düşdü küçələrin birinə. Bu küçə hansı küçə ola, hansı küçə ola, haman o küçə ola ki, Koroğlu gedib Hürü xanıma rast gəlmişdi. Elə bir az at sürmüşdülər, Hürü xanımın imarəti göründü. Oğlan baxdı ki, Hürü xanım durub pəncərədə yollara baxır. Tez ata bir taziyanə çəkib özünü yetirdi onun bərabərinə ki:

- Hürü xanım, muştuluğumu ver! Xan Eyvazın özünü dəlilərlə gətirmişəm. Bu saat Ərəb Reyhana bir toy tutsunlar ki...

Hürü xanım belə baxanda gördü budu, siyirməqılnc bir dəstə gəlir ki, hərəsi min cana dəyər. Amma qabaqlarında bir oğlan gəlir, bir oğlan gəlir ki, elə bil on dörd gecəlik aydı. Bildi ki, bu xan Eyvazdı. Hürü xanım Eyvazın tərifi çox eşitmişdi. Amma özünü heç görməmişdi. Baxdı ki vallah, bu bir oğlandı, bir oğlandı Yusif-zad nədi bunun yanında. Bir ürəkdən min ürəyə vuruldu Eyvaza. Qara saçlarından üç tel ayırıb, basdı turunc məmələrin üstünə. Dedi:

De, sən handa, bura handa,
Adı bəlli xan Eyvazım?!
Misri qılnc durmaz qında,
Adı bəlli xan Eyvazım!

Coşar dəli könül, coşar,
Coşuban həddindən aşar,
Xan tərpenər, qoşun qaçar,
Adı bəlli xan Eyvazım!

Bəlkə gəlmisən sorağa,
Daşın atılar irağa,
Hürü aparsın otağa,
Adı bəlli xan Eyvazım!²

Söz tamama yetişdi. Aldı Eyvaz onun cavabında dedi:

Uzaq ellərdən gəlmişəm,
Dindirmə, məni dindirmə!
Yarı mənzildə qalmışam,
Dindirmə, məni dindirmə!

Mən bülbüləm, gülüm alam,
O dərddən saralıb, solam,
Bir ağası itmiş qulam,
Dindirmə, məni dindirmə!

Seçməyəm sultanı, xanı,
Axıdaram qızıl qanı,
Eyvaz, qoç Koroğlu hanı?
Dindirmə, məni dindirmə!

İndi eşit Koroğludan. Külüngçülər minarənin dibini o qədər qazmışdılar ki, minarə az qalırdı yıxılsın. Koroğlu işi belə görüb, düşüb lap aşağıda kəşmişdi minarənin qapısını. Elə bu dəmdə bir də qulağına bir səs gəldi. Diqqətlə qulaq verib gördü oxuyan Eyvazdı. Hər şey yaddan çıxdı. Nə qorxdu, nə hürkdü. Dik çıxdı minarənin başına. Sevindiyyindən bir dəli nəərə çəkib dedi:

Şükür olsun bir allaha,
Bu gələn Eyvaz səsidir.
Məni yadına salıbdı,
Bu gələn Eyvazın səsidir.

Girər meydana xan kimi,
Dolar gözləri qan kimi,
Bir alıcı tərhan kimi,
Bu gələn Eyvaz səsidir.

İndi bağladır qolunu,
Qırar sağını, solunu,

Yada salıb Koroğlunu,
Bu gələn Eyvaz səsidir.

Koroğlu hələ sözünü tamam eləməmişdi ki, şəhərdə vür-havur qopdu. Ərəb Reyhan belə baxanda gördü vallah, budu, bir dəstə siyirməqılinc atlı elə gəlir. Elə gəlir ki, elə bil bir dəstə tərlandı ördəyə, qaza gəlir. Tez keçdi meydanın bu biri tərəfinə ki, qoşun böyüklərini çağırırsın. Baxdı ki, bir belə dəstə də bu tərəfdən gəlir. Belə dönəndə gördü budu, bir dəstə atlı da bu biri küçədə, olar bir üç-dörd yüz əsgəri qatıb qabağına qarğa-qurğuz kimi qova-qova gətirir. Ərəb Reyhan özünü itirdi. Bilmədi nə eləsin. Elə bu dəmdə Qars paşasının qoşun böyüyü yetirdi ki:

- Nə durubsunuz? Dəlilər şəhərə ətdən divar çəkiblər. Başınızın çarəsini eləyin.

Ərəb Reyhan dedi:

- Görürəm. Qoy gəlsinlər. Sən qoşunu hazır saxla! Elə ki, onlar gəlib buraya doldular. Sən dallarını kəs!

Qoşun böyüyü dedi:

- Nə dallarını kəs? Bunlar nədi ki? beş-altı min dəli şəhərin ətrafını tutub. Bunlar elçilərdir belə gəlirlər.

Ərəb Reyhan baxdı ki, bir su içim saatda dəlilər meydanın ətrafını aldılar.

Bu dəmdə bir dəli nərə səsi gəldi. Ərəb Reyhan döndü ki, budu bir dəstə gəlir, qabaqlarında da Eyvaz.

Eyvaz Ərəb Reyhanı görcək tanıdı. Dedi:

- Ya budu ki, bu saat Koroğlunu ver, yada budu ki, bir hay vurub şəhərin torpağını torba ilə daşıdıracağam.

Ərəb Reyhan da igid adam idi. Yeridi qabağa dedi:

- Eyvaz, Koroğlu bax, odu minarədə.

Eyvaz belə baxanda Koroğlunu gördü. Ərəb Reyhan dedi:

- İndi bura bax!

Bunu deyib Ərəb Reyhan minarənin dibinə işarə elədi. Eyvaz baxdı ki, minarə elə handa-handadı yıxılsın. İki yüz-cəən əli külünglü adam da hazır dayanıb əmr gözləyir. Ərəb Reyhan dedi:

- Koroğlu mənim əlimdədi. Bircə dəfə işarə eləsəm minarə gedəcək. İndi sən gəlmisən onu qurtarmağa. Yaxşısı budu ki,

nə sənin qoşunun qırılsın, nə də mənim. Gəl bu meydanda
ikimiz vuruşaq, sən mənə öldürdün, Koroğlu da sən, hər şey
də sən. Nə eləyəsən özün billərsən. Yox, mən səni
öldürdüm, genə də nə eləyərəm özüm bilərəm.

Eyvaz bir Ərəb Reyhana baxdı, bir dönüb Koroğluya
baxdı, bir də belə dönəndə baxdı ki, Hürü xanım gəlib
meydanın bir tərəfində dayanıb bunlara baxır. Elə bil dünya
aləm Eyvazın başına fırlandı. Bir dəli nəvə çəkib meydanı
dolanmağa başladı. Koroğlu da minarədən baxırdı. Gördü
yox, deyəsən Eyvaz vuruşmaq istəyir. Koroğlu Ərəb Rey-
hanın gücünə bələd idi. Bilirdi ki, Eyvaz onun öhdəsindən
gələ bilməyəcək. Odu ki, qışqırıb dedi:

- Eyvaz, məbada meydana girəsən. Əgər igiddi qoy
mənnən vuruşsun.

Gördü yox, Eyvaz heç eşitmir. Dedi:

- Ayə, minarənin yığılmağından mənə ziyan yoxdu. Qorx-
ma, qoy uçursunlar.

Eyvaz hara, söz eşitmək hara? Elə idi, elə idi ki, dönmüşdü
bir aslan balasına, zəncir gəmindirdi. Bir dəfə meydanı gərmiş
eləyib üzünü tutdu Ərəb Reyhana. Dedi:

Mərdən, gəl meydana, paşa!

Savaşq indi sənnən mən.

Gör gücümü, eylə haşa,

Savaşq indi sənnən mən.

Götürürəm əlimə nizə,

Mərdlər əhsən desin bizə,

Duraq meydanda üz-üzə,

Savaşq indi sənnən mən.

Demə mənə bu hədyanın,

Yəqin bil ki, allam canın,

Qılıncla tökərəm qanın.

Savaşq indi sənnən mən.

Gərək dost, düşmanım seçəm,

Çətin olar qorxam, qaçam,

İstərəm ki, meydan açam,
Savaşağ indi sənnən mən.

Mən Eyvazam³, durmuşam mərd,
Yaman ürəyə ollam dərd,
İgidsənsə ol meydangərd,
Savaşağ indi sənnən mən⁴.

Eyvaz sözünü tamam eləyib atı vurdu, Ərəb Reyhan da öz atını cövlana gətirdi. Koroğlu gördü day ayrı əlac yoxdu, bir dəli nəre çəkib dedi:

Eyvazım mənəndə Dürat belinə,
Gərək göydə quşlar qanad saxlasın.
Dava günü hər kim düşsə əlinə,
Qabağında diz çökübən ağlasın.

Şığıyıb düşmana qəddini bükər,
Girəndə şəhərə bürc-barı sökər,
Paşalar başında acı turp əkər,
İgid gərək zərbəsini haxlasın.

Mərd böyüyüb mərd ağası, mərd xanı,
Tutacaq şöhrəti cümlə-cahanı,
Gəzəcək Misiri, Şamı, Osmanı,
İgid gərək qabağında tablasın.

Qərək, Ərəb Reyhanla Eyvaz başladılar davaya. Şəspər-dən, güzrdən murad hasil olmadı, əl elədilər qılınca. Qılınclar sındı, töküldü, əl elədilər nizəyə, nizədən də kar çıxmayanda atdan düşüb başladılar güştüyə. İlan kimi sarmaşdılar bir-birinə. Kotan kimi başladılar meydanın torpağını sökməyə. Eyvaz cavan, bərkə-boşa düşməmiş adam, Ərəb Reyhan min ilin pəhlivanı. Day, o necə deyərlər, pəhlivanlıq eliminin bir dəmlə-deşiyi yox idi ki, Ərəb Reyhan oraya baş vurmamış ola. Neçə-neçə adlı pəzlivanlar basmışdı. O necə deyərlər, ad çıxartmışdı. Girələyib Eyvazın çiyin damarlarını saldı çənginə. Eyvazın gözləri başladı qaralmağa. Elə bil ki, dünya-aləm durdu başına hərlənməyə. Koroğlu baxdı ki, Eyvaz gedir. Elə bir nəre çəkdi ki, dağ-daş titrədi, dedi:

Canım Eyvaz, gözüm Eyvaz,
Bir bəri dön, bax bu yana!
Amandı, qoç dəlilərin,
Qoyma dönsün qəlbi qana!

Ondan üzünü meydanda duran Hürü xanıma tərəf tutub dedi:

Dayanıbdı o, xan kimi,
Baxır sənə sultan kimi,
Qalx, alıcı tərhan kimi,
Təzədən gir bu meydana!

Qılıncın ağzı zağlıdı,
Dostunun yolu bağlıdı,
Koroğlu qəlbi dağlıdı,
Qoyma batsın çən-dumana!⁵

Elə bil ki, Koroğlunun sözlərindən Eyvaza qüvvət gəldi. Bir güc verib Ərəb Reyhanın əlindən qurtardı. Dəlilərin əhsən səsi göyə ucaldı. Eyvaz bir dəfə meydanı hərlənib dedi:

Koroğlu buyurub buyruğu,
Gərək mən sənin, mən sənin.
Çəkib qopardam boynunu
Gərək mən sənin, mən sənin.

Bir ac qurdam, gəldim bura,
Əyri qılınc boynun vura,
Gözaltını alam sora,
Gərək mən sənin, mən sənin.

Eyvazam, gərək yetirəm,
Hürüyə qulluq bitirəm.
Adın dünyadan itirəm,
Gərək mən sənin, mən sənin.

Sözünü qurtarıb qızmış nər kimi özünü atdı Ərəb Reyhanın üstünə. Elə birinci həmlədə Ərəb Reyhanı vurub sərdi yerə. Day aman verməyib düşdü üstünə. Bu dəfə də Eyvaz Ərəb Reyhanın çiyin damarını keçirtti barmaqlarına. Ərəb Reyhanın ağzı başladı köpüklənməyə, Koroğlu işi belə görəndə dedi:

Yaxşı yerdə axşamladın,
Ərəb oğlu, Ərəb oğlu!
Boynuna kəfən doladın,
Ərəb oğlu, Ərəb oğlu!

Döyül bir də bac verəsi,
İndi alar can kirəsi,
Sənsən yer-yurdun birəsi,
Ərəb oğlu, Ərəb oğlu!

Tanı Koroğlu soyunu,
Gör cida təkə boyunu,
Açdı başına oyunu,
Ərəb oğlu, Ərəb oğlu!

Eyvaz birdən Ərəb Reyhanın çiyinlərini buraxıb yapışdı
bel kəməmindən. Bir «ya mədəd!» - deyib dik qaldırdı göyə,
vurub yerə, çökdü sinəsinə.

Meydan qarışdı bir-birinə. «Əhsən, əhsən!» səmindən qulaq
tutuldu. Koroğlu minarədən üzün Ərəb Reyhana tutub dedi:

Uca dağların başında,
Duman olu, çiskin olu.
Qar yağıban girdə bağlar,
Acı yellər əskin olu.

Bir igidin zətə olsa,
Qolunun qüvvəti olsa,
Meydan görmüş atı olsa,
Zülfüqarı kəskin olu.

İgidə yoldaş olmasa,
Bir qoşuna baş olmasa,
Hu deyib savaşı olmasa,
Ağır leşgər basqın olu.

Alıcı quşlar əllərdə,
Ovlağı olar göllərdə,
Qərib igid yad əllərdə,
Dinə bilməz, miskin olu.

Ögünmə quzum, ögünmə,
Daşlar alıban döğünmə,
Hu deyib meydana girmə,
Əl var əldən üstün olu⁶.

Bunu deyib, Koroğlu Eyvaza işarə elədi. Eyvaz xəncəri çəkib dayadı Ərəb Reyhanın boğazına. Ondan döndü Koroğluya tərəf ki, görsün onun fikri nədi. Koroğlu dedi:

- Eyvaz, mən bir dəfə onu mərdliklə basıb, mərdliklə də buraxmışdım. Amma o bunun əvəzində mənə namərdlik elədi. Namərd də gərək bu dünyada yaşamasın.

Eyvaza elə bu söz bəs idi. Bayaq ha xəncəri çəkib, başı leşdən elədi, leşi başdan.

O saat dəlilər minarənin qapısını açdılar. Koroğlu çıxdı bayıra. Ərəb Reyhanın qoşunu sərkərdələrini ölmüş görüb təslim oldular. Dəlilər hamısı doldular şəhərə.

Paşanı nə qədər axtardılar, tapa bilmədilər. O necə deyərlər, oldu bir parça yağlı əppək çəkildi göyə. Koroğlu dedi:

- Eybi yoxdu. Bu da bir cür igidlikdi. Bu cür adamların igidliyi ondu. Doqquzu qaçmaq, biri heç gözə görünməmək. Day axtarmayın!

Qərək, dəlilər atları mindilər. Hamı hazırlandı. Koroğlu hay vurdu ki, yola düşsünlər. Dəstə hərəkətə gəldi. Koroğlu baxdı ki, Eyvaz hələ heç ata minməyib. Heç deyəsən minmək fikrində də deyil. Soruşdu ki:

- Eyvaz, nə gözləyirsən? Niyə minmirsən?

Eyvaz cavab vermədi. Koroğlu bir də soruşdu. Eyvaz yenə də cavab vermədi. Koroğlu üçüncü dəfə soruşanda Eyvaz sazı götürdü. Gözlərini dolandırıb bir dəfə ətrafa baxdı, dedi:

Uca dağların başında,
Ala-dəmgil qar görünür.
Mənim bu dəli könlümə,
Bir alagöz yar görünür.

Göründü dostumun kəndi,
Əməydim ləbindən qəndi,

Açıldı köksünün bəndi,
Qoynunda cüt nar görünür.

Koroğlu dönüb Eyvazın baxdığı tərəfə baxanda nə gördü?
Gördü Hürü xanım qulaş saçları töküb gərdəninə, boynunu
qoyub çiyinə, elə baxır, elə baxır, elə bil bir dənə yaralı ceyran-
dı. Koroğlu məsələni başa düşdü. Elə bu fikirdə idi ki, nə eləsin.

Eyvaz aldı sözün o biri xanəsinə, dedi:

Mən Eyvazam, dözəmmərəm,
Al geyinib bəzənmərəm,
Çənlibeldə gəzənmərəm,
Dünya mənə dar görünür⁷.

Məsələ Koroğlu üçün aydın oldu. Day fikirləşməyə yer
qalmadı. Ata bir qırmanc vurdu, Hürünün yanına çatanda
əlini uzadıb dik götürdü, qoydu tərkinə, düzəldi yola. Eyvaz
da qalxıb atı mindi, düşdü Koroğlunun dalına.

Qərək, dəstə şəhərdən çıxıb Çənlibelə tərəf yola düzəldi.
Bir az getmişdilər, bir də baxdılar ki, oğlan, tərkində də bir
nəfər gedir. Koroğlu çatıb soruşdu:

- Dostum, sən hara?

Oğlan dedi:

- Çənlibelə. Day bundan sonra mən Qarsda duruş gətirə
bilmərəm.

Koroğlu dedi:

- Bəs o tərkindəki kimdi?

Oğlan dedi:

- Anamdı. Elə yerli-dibli birdəfəlik köçürəm.

Bəli, orda uzun-uzun yol ilə, burda müxtəsər dil ilə, dəstə
gəlib Çənlibelə çatdı.

Day pişvaz, nə pişvaz. Görüş, nə görüş... Koroğlu hökm
elədi Hürü xanımın ayağının altında yeddi yüz yetmiş yeddi
qurban kəsdilər. Koroğlu dedi:

- Gərək Eyvaza elə bir toy eləyəm ki, ruzigarın gözü belə
toy görməmiş ola.

Dəlilər dedilər:

- Koroğlu, indi toy vaxtı deyil.

Koroğlu dedi:

- Elə əsil toy vaxtı indidi. Hasan paşa istəyirdi ki, Bolu bəyin, bir də Ərəb Reyhanın əli ilə iş düzəltsin. Bolu bəyi darmadağın eləyib, nişanlısını Dünya xanımı gətirmişəm. Ərəb Reyhanı da cəhənnəmə vasil eləyib, Hürü xanımı gətirmişəm. İnşaallah Toqatı da dağıdıb Hasan paşanın özünü Çəlibelə gətirəcəyəm.

Məclis quruldu, toy başladılar. Koroğlu baxdı ki, Eyvaz məclisdə yoxdu. Soruşdu:

- Hanı Eyvaz?

Dəli Həsən dedi:

- Axır adət var. Sən onun atasısan. Sən rüsxət verməsən o gəlməz.

Koroğlu sazı basdı düşünə. Dedi:

Çağırın Eyvazı, gəlsin məclisə,
Verin şirin badə, cana nuş olsun!
Qurun nərdtaxtanı, gəlin oynayaq,
Atın ağ zərləri şeşi beş olsun!

Bir xələt biçərəm Eyvaz boyundan,
İncimərəm xasiyyəti-xoyundan,
Kəsin tunculardan, qırın qoyundan,
Yeyin dəlilərim, keflər xoş olsun!

Uca dağlar başın almasın duman,
Koroğlu könlünə gəlməsin güman,
Verrəm o igidə beş yüz min tümən,
Qancırğada gələn qanlı baş olsun!⁸

Dəli Həsən ilə Dəmirçioğlu Eyvazı gətirdilər məclisə. Koroğlu bir Eyvaza baxdı, bir boy-buxununa, şəsti-bəstinə nəzər saldı. Paltar, geyim, yaraq, yasaq, durna teli də başında.

Koroğlunun ürəyi atlandı. Sazı basdı düşünə, dedi:

Geyinib əlvən sərəsər,
Yaşıl üstdən allar Eyvaz!
Qanlı qəmzən gündə eylər,
Hay demədən qanlar, Eyvaz!

Hüsnün aydan aldı bacı,
Gün üstə qoydu xəracı,
Şəkər təlxdi, nabat acı,
Ləblərindi ballar, Eyvaz!

Koroğluyam, mən də varam,
Olmaz qənimə yalvaram,
Çaharguşə cümlə alam.
Sənə qurban mallar, Eyvaz!

Söz tamama yetdi. Koroğlu Eyvaza yer göstərdi. Elə bu dəmdə xəbər gəldi ki, Nigar xanım izin istəyir, Hürü xanımı məclisə gətirsin. Koroğlu izin verdi. Xanımlar Hürü xanımı gətirdilər məclisə, Koroğlu baxdı ki, Hürü xanım heç Eyvazdan geri qalan deyil. Nigar xanım Hürünü bir geyindirib, kecindirmişdi, bir zinət vermişdi ki, gəl görəsən.

Hürü xanım Koroğlunu görəndə utandı, gəlinlik tellərini yığışdırdı. Koroğlu ayağa durub, sazı götürdü, özü dövrən açıb məclisə girdi, dedi:

Hürü, allahı seversən,
Qoy tökülsün şux tellərin!
Gəl saxlama dal gərdəndə,
Qoy tökülsün şux tellərin!

Sən bir yaşılbaş sonasan,
Baissən min bir qana sən.
Nə ola sözüm anasan,
Qoy tökülsün şux tellərin!

Koroğlunun dirliyinlə,
Dəlilərin birliyinlə,
Xan Eyvazın ərliylə
Qoy tökülsün şux tellərin!⁹

Deyirlər ki, Eyvazın toyu düz qırx gün, qırx gecə çəkdi. Hasan paşa Ərəb Reyhanın qırxını verən gün Eyvaz da Hürü xanımla murad verib, murad aldı.

KOROĞLUNUN DƏRBƏND SƏFƏRİ

İndi sənə hardan deyim, nədən deyim, Koroğlunun cavan vaxtlarından deyim.

Ustad deyir ki, Koroğlunun hələ cavanlıq günləri idi. Təzəcə Dəli Həsənlə arxa-arxaya verib Çənlibeldə yurd-yuva salmışdı. Dəlilər təzə-təzə başlarına yığışırdı. O vaxtlar Koroğlunun çox uzaq yerlərə səfəri olmazdı. Amma ki Çənlibel karvan yolunun üstündəydi deyən, Koroğlunun sədasi hər yerə yayılmışdı. Hər yerdə adı bəllənmişdi.

Günlərin bir günündə dəlilər Koroğlunun başına yığışmışdılar. Hərə öz gördüyündən, öz eşitdiyindən söhbət edirdi. O danışdı, bu danışdı, Dəmirqapı Dərbənd ellərindən gəlmiş bir dəli var idi, növbət gəlib ona çatdı.

Koroğlu soruşdu:

- De görək, sən haradan deyəcəksən? Deyirlər Dəmirqapı Dərbənd çox tərifli yerdi. Dəli dedi:

- Koroğlu, necə ki eşitmişən, eləcə də var. Dəmirqapı Dərbənd özgə aləmdi. Orada tərifli şey çoxdu. Amma ki bunların heç birisi Möminə xanıma çata bilməz.

Koroğlu soruşdu:

- Möminə xanım kimdi?

Dəli dedi:

- Möminə xanım Dərbənd paşası Ərəb paşanın qızıdır.

Dəli Möminə xanımı o qədər təriflədi ki, Koroğlu görməzə-bilməzə vuruldu Möminə xanıma.

Elə ki dəlilər dağıldılar, Koroğlu Dəli Həsənlə aranı xəlvət eləyib öz fikrini ona açdı. Dəli Həsən də Koroğlunun fikrinə razı oldu. İş belə olanda Koroğlu qalxdı ayağa, geyindi, gecindi, Çənlibeli, dəliləri Həsənə tapşırdı, özü də Qıratı minib, Dərbəndə tərəf yola düşdü.

Gündə bir mənzil, təyyi-mənazil, o necə deyərlər, təpələr aşdı, dərələr keçdi, mənzildən ötüb mənzilə düşdü, günlərin bir günündə gəlib Dərbəndə çatdı. Dəmirqapı Dərbənd Koroğlunun çox xoşuna gəldi. Əvvəl-əvvəl başladı atın üstündə şəhəri gəzməyə.

Camaat baxdı, vallah, şəhərə bir oğlan gəlib, bir oğlan gəlib ki, elə bil Zal oğlu Rüstəmdi. Hay düşdü şəhərə. Camaat yığışdı Koroğlunun tamaşasına. O qədər oldu ki, axırda bu səda gedib çatdı Ərəb paşanın qulağına. Ərəb paşa vəziri göndərdi ki:

- Get, onu çağır, gəlsin mənim yanıma.

Vəzir gedib Koroğlunu tapdı, paşanın yanına gətirdi. Ərəb paşa Koroğluya yer göstərdi. Elə ki, Koroğlu öyləşdi. Ərəb paşa üzün ona tutub soruşdu:

- İgid, de görüm kimsən? Buraya nə üçün gəlibsən?

Koroğlu dedi:

- Ərəb paşa, o şey üçün ki mən gəlmişəm, onu dil ilə demək olmaz. Əgər izin versən, saz ilə deyərəm.

Ərəb paşa dedi:

- İzindi, de!

Koroğlu üç telli sazı basdı döşünə, dedi:

Ərəb paşa, sənə bir ərz eləyim,
Yerim xəbər alsan, Muradbəyliyəm.
Yağı düşmən mənnən qovğa başlasa,
Misri qılinc ilə gərək teyləyəm.

Bağ bəsləyib, qızıl gülün dərməsən,
Dərib, dərib, yaylıq üstə sərməsən,
Mətləbə gəlmişəm, mətləb verməsən,
Sığal verib misri qılinc sovlayam.

Üz tutmuşam bu diyara gəlmişəm,
Çənlibeldən bir ilqara gəlmişəm,
Koroğluyam, nazlı yara gəlmişəm,
Gərək gözəlləri seçib soylayam.

Söz tamama yetişdi. Ərəb paşa Koroğlunun özünü görməmişdi. Amma igidliyindən, qoçaqlığından çox eşitmişdi.

Dedi:

- İgid, belə ki deyirsən, olmaya sən çənlibelli qoç Koroğlusan?

Koroğlu dedi:

- Bəli. Oyam ki varam.

Ərəb paşa dedi:

- Sən bizim bu ellərə xoş gəlmisən. Amma ki bir əməlli-
əməlli məni başa sal görüm, nə istəyirsən?

Koroğlu yenə də sazi basdı döşünə, dedi:

Bizdən salam olsun Ərəb paşaya,
Səndən istədiyim bir zənan ola.
Ortalığa heç salmaya acılıq,
Dili şirin, özü mehriban ola.

Ər məhəbbətində ola mötəbər,
Kərgədan bədənli, ağmaya dilbər,
Mərd meydanda bir igidə bərabər,
Doğduğu hünərli bir oğlan ola.

Qası cəllad ola, kirpiyi almaz,
Hərdəm arsız-arsız danışib gülməz.
Ərə yalan deyib gap-gilay bilməz,
Qonumla, qonşuyla doğru, tən ola.

Koroğluyam, namərd keçməz yanımdan,
Mərd kimsəni çox istərəm canımdan.
Ondan igid törər, qaçmaz qənimdən,
İstər qırğın düşsə, yüz min qan ola!¹

Ərəb paşa mətləbi başa düşdü. Bildi ki, Koroğlu qızı
Möminə xanımı istəyir. Sazi Koroğlunun əlindən aldı, dedi:

Bizdən salam olsun qoç Koroğluya!
Bizim qızlar yaman odyanar olur.
Ram oluban hərgiz mərdlə uyuşmaz,
Özü bədxoy, dili zəhrimar olur.

Birini deyərsən, beşini deyər,
Acı üz göstərsən, beynini yeyər,
Hərdən qeyzə gəlsə ərini döyər,
Ər məhəbbətində sitəmkar olu.

Gəl otur deyərsən, gəlib oturmaz,
Daştülək atlarıtək kəmənd atdırmaz,
Könlü yoxsa, biləyindən tutdurmaz,
Qohuma, qoysuya bəd təhər olur.

Bulqasını çəkməz sultandan, xandan,
Rəngi qaçmaz cəngdən, savaştan, qandan,
Ondan igid törər qaçmaz meydandan,
Meydanlar içində hər vaxt var olur.

Koroğlu dedi:

- Paşa, mənə də elə belə bir qız lazımdı.

Koroğlunun belə mərd-mərdanə danışmağı Ərəb paşanın xoşuna gəldi. Vəziri, vəkili yığdı. Məsləhət elədi. Onlar da razı oldular.

Ərəb paşa Möminə xanıma adam göndərdi. Möminə xanım da cavab verdi ki, atam külli-ixtiyardı; necə məsləhət görürsə, elə də eləsin.

Bəli, tədarük görüldü. Toy, düyün, Möminə xanımı verdilər Koroğluya². Koroğlu bu qalmaqla düz qırx gün Möminə xanımın yanında qaldı. Elə ki qırx gün tamam oldu, Koroğlu dedi:

- Möminə xanım, day bu qədər qaldıq bəsdə. İndi yavaş-yavaş hazırlaş, gedək Çənlibelə

Möminə xanım dedi:

- Mən atamın torpağından çıxıb heç bir yerə getməyəm.

Koroğlu hər nə qədər elədisə, Möminə xanım yox dedi ki, yox dedi. Koroğlu gördü olmayacaq. Axırda bazubəndini açıb verdi Möminə xanıma. Dedi:

- Mən gedirəm. İndi ki, sən getmirsən, onda al bu bazubəndi saxla! Əgər qızım oldu, satıb xərclik elərsən, yox, əgər oğlum oldu, bağlarsan qoluna, gəlib mənə tapar.

Bunu deyib, Koroğlu halal-hümmət elədi, görüşdü, Qıratı minib geri Çənlibelə qayıtdı. Dəlilər yenə də Koroğlunun başına yağıldılar.

Dəli Həsən soruşdu ki:

- Koroğlu, bəs niyə tək gəlibsən?

Koroğlu aldı sazı, basdı döşünə, dedi:

Canım Həsən, gözüm Həsən,

Dil vermədi yar, nə deyim?

Sənə qurban özüm, Həsən,

Könlümdə ah-zar nə deyim?

Ayrılanda candan oldum,
Mən dindən, imandan oldum,
Həm sultandan, xandan oldum,
Dünya mənə dar, nə deyim?

Koroğluyam, məlul düşdüm,
Qürbət eldə zəlil düşdüm,
Möminəyə dəlil düşdüm,
Tərhan olmaz sar, nə deyim?³

İndi Koroğlu öz dəliləri ilə qalsın Çəlibeldə, sənə kimdən deyim, Dərbənddə Möminə xanımdan.

Möminə xanımın, o necə deyərlər, düz doqquz ay, doqquz gün, doqquz saatdan sonra bir oğlu oldu. Adını qoydular Həsən. Uşaq elə bil ki, ayla, illə yox, saatla, dəqiqə ilə böyüyürdü. Elə idi ki, bir aylığında iki yaşlı uşağa oxşayırdı. De dayalar tutuldu. Daya vaxtı keçdi, mollalar tutuldu. Həsən böyüyüb böyük oğlan oldu. Babası Ərəb paşa onu pəhlivanlara, sərkərdələrə tapşırdı. Həsənə yavaş-yavaş at minmək, ox atmaq, qılınc vurmaq, küşkü tutmaq elmini öyrətməyə başladılar. Amma burasını deyim ki, uşaq yaman nadinc idi. Yetənə yetir, yetməyəne bir daş atırdı. Bir neçə dəfə Ərəb paşa çağırıb dəlil-dələyl də elədi. Amma nə dedisə, heç biri Həsənin qulağına girmədi. Hər nə deyirdilərsə, hamısını bu qulağından alıb o biri qulağından ötürürdü. Elə öz bildiyi əlində idi. Belə-belə işlərinə görə babası Həsənin adını qoymuşdu Kürdoğlu. Elə hamı da onu bu adla çağırırdı.

Kürdoğlu böyüyüb on yeddi, on səkkiz yaşlarına çatdı.

Günlərin bir günündə Kürdoğlu bir keçəl gədə ilə sözləşdi. Bu dedi, o dedi, Kürdoğlu eləməyib tənbəllik, keçəlin qulağının dibinə bir yumruq qoydu. Keçəl bir təhər özünü Kürdoğlunun əlindən qurtarıb, qaça-qaça dedi:

- Mən sənə nə eləmişəm vurursan, ay atasından bixəbər!
Söz Kürdoğlunu götürdü.

- Ayə, kimə deyirsən? - deyib, düşdü keçəlin dalına. Burda keçəl, orda keçəl, tuta bilmədi. Keçəl qaçıb əldən çıxdı.

Kürdoğlu oradan dönüb birbaşa gəldi anasının üstünə.

Möminə xanım bir də baxdı ki, budu, oğlu gəlir. Amma elə gəlir, elə gəlir ki, bu saat od olub dünyanı yandıracaq. Gözlərindən qan damır.

Möminə xanım soruşdu:

- Bala, nə var?

Kürdoğlu ona cavab verməyib soruşdu:

- De görüm, mənim atam kimdi?

Möminə xanım əvvəl-əvvəl istəmədi ki, işin olanını açıb desin. Gözünün ağı-qarası bircə əziz-xələf balası idi. Dedi deyərəm çıxar gedər. Onu aldatmaq istədi:

- Bala, sənin atan yoxdu.

Kürdoğlu gördü yox, deyəsən anası düz demir. Dedi:

- Ana, düzünü de görüm, mənim atam kimdi? Deməsən bu saat səni də öldürəcəyəm, özümü də. Mənə küçədə-bazarda atasından bixəbər deyirlər.

Möminə xanımın əlacı kəsildi.

Dedi:

- Oğul, mən sənə demək istəmirdim. İndi ki belə oldu, bil və agah ol! Sənin atan var. Özü də xanlara, paşalara qan udduran çənlibelli qoç Koroğludu.

Kürdoğlu dedi:

- Bəs indiyə kimi niyə bunu məndən gizlədibsən?

Möminə xanım dedi:

- Oğul, axı sən hələ uşaqsan. Qorxurdum ki, deyərəm, gedərsən düşməni əlinə düşərsən. Atanın düşməni çoxdu. Bilsələr, o saat səni tələf edərlər.

Kürdoğlu qalxdı ayağa. Dedi:

- Ana, indiyə qədər gizlətmisən, bəsdi. Rüşxət ver, mən gedirəm atamı tapam.

Möminə xanım nə qədər elədi, olmadı ki, olmadı. Axırda bir təhər sakitləşdirdi ki:

- Yaxşı, bir gecə mənə möhlət ver fikirləşim, sabah deyərəm.

Özü də bu tərəfdən əlaltı əhvalatı atası Ərəb paşaya yetirdi ki, bəs oğlan işi bilib gedir.

Bu dəfə Ərəb paşa Kürdoğlunu çağırıb yanına, dedi:

- Bala, görürsən ki, qocalmışam. Səndən başqa bir kəsim

də yoxdu. Sənin Çənlibəldə nə işin var? Gəl qal mənim yerimdə, paşa ol! Yazarıq. Atan da gələr, görərsən.

Kürdoğlu dedi:

- Yox, baba! Məndən paşa olmaz. Mən gedəcəyəm.

Ərəb paşa gördü ki, olmayacaq, dedi:

- Bala, atanı baladan ayırmaq namərdlikdir. İndi ki istəyirsən, get: amma ananı, məni yaddan çıxartma.

Ondan dedi:

- Bala, get xəzinədən pul götür, ilxıdan da bəyəndiyin atlardan birini seç, min get. Allah yaxşı yol versin!

Kürdoğlu babası ilə əltəmən tutub halallaşdı, oradan xəzinəyə gedib, nə də ki lazım idi, pul götürdü. Sonra özün verdi ilxıya. İlxi yazıq hansı atı tutub verdisə, heç biri Kürdoğlunun tabını gətirmədi. Axırda dedi:

- Bala, bu ilxi, bu da sən. Özün seç!

İlxıda bir boz day var idi. Anadan olan gündən hələ heç kəs onun həndəvərinə gedə bilməmişdi. Kürdoğlunun gözü haman boz daya düşdü. İlxi dedi:

- Bala, onu tutmaq mənim işim deyil, özün tut!

Kürdoğlu kəmənd atıb dayı tutdu. Sən demə, bu day Kəhərnişan madyanın balası imiş.

Qərək, Kürdoğlu boz dayı mindi, ordan birbaş sürüb gəldi, bazarda usta Fətəli adlı bir qılnc qayıran var idi, düz onun yanına. Dedi:

- Usta, mənə bir qılnc qayır!

Usta istədi ki, müştərini tez yola salsın. Hazır qılncılardan birini götürüb verdi ona. Kürdoğlu bir əli ilə qılncın qəbzəsindən yapışdı, bir əli ilə də ucundan. Elə belə qatlamaq istəyəndə qılnc kirt ortadan qırılıb iki parça oldu. Usta ikinci bir qılnc verdi. Kürdoğlu onu da beləcə qırdı. Usta birini də verdi. O da belə. Birini də verdi, o da belə. Usta baxdı ki, belə getsə dükanda qılnc qalmayacaq. Dedi:

- Ay bala, mən bir kasıb adamam. Bir sürü kül-külfətim var. Hamısı gözünü dikib bura. Bunları niyə qırıb yerə tökürsən?

Kürdoğlu dedi:

- Mən sənə dedim ki, mənə bir dənə qılnc qayır. Mən nə

eləyim? Sən özün bunları mənə verirsen də...

Usta dedi:

- Yaxşı, de görüm, necə qılnc istəyirsən?

Kürdoğlu aldı, görək nə dedi:

Canım usta, mənə bir qılnc qayır,
Nə uzun, nə gödək, bir qərar ola.
Dəstəyi şirmayı, özü qoşanov,
Vuranda ürəkdən xəbərdar ola.

Xorasan poladın yaxşısından seç,
Yaxşısı olmasa, yamanından keç,
Hər nəyə vuranda dayanmaya heç,
Ya fil, ya kərgədan, ya şahmar ola.

İraxdı mənzilim, uzaqdı ara,
Suyu çox sərt ola, qılovu qara,
Yarı cılxa polad, yarı nalpara,
Qara əqrəb kimi zəhrimar ola.

Kürdoğlu, kamandar ötürməz avı,
Kimdi bu dünyada atamın bavi?
Qayıtmağa ağzı, iti qılavı,
Haraya ki dəydi, tarumar ola.

Usta məsələni başa düşdü. O saat yarı Xorasan poladı, yarı nalpara bir qılnc qayırıb verdi. Kürdoğlu bu qılncın da, sındırdığı qılncların da artıqlamasilə pulunu verdi. Durub qılncı belinə bağladı, atı mindi, gəldi anasının yanına.

Dedi:

Canım ana, gözüm ana,
Rüsxət ver, mən gedər oldum.
Sənə qurban özüm, ana,
Rüsxət ver, mən gedər oldum.

Aldı Möminə xanım, dedi:

Canım oğul, gözüm oğul,
Allaha tapşırdım səni!
Sənə qurban özüm, oğul,
Allaha tapşırdım səni!

Aldı Kürdoğlu, dedi:

Nəsihətlərin tutaram,
Qanım qanlara qataram,
Gedib atama çataram,
Rüsxət ver, mən gedər oldum.

Aldı Möminə xanım, dedi:

Koroğludu atan zatı,
Çənlibəldə var büsatı,
Bazubənddi amanatı,
Allaha tapşırdım səni!

Kürdoğlu dedi:

Şirin sözün zülal elə!
Qara qaşın hilal elə!
Ana, südün halal elə!
Rüsxət ver, mən gedər oldum.

Aldı Möminə xanım, dedi:

Möminəyəm, sözüm zülal,
Gözüm ala, qaşım hilal.
Südüm olsun sənə halal,
Allaha tapşırdım səni!

Söz tamam oldu. Möminə xanım Koroğlunun bazu-bəndini çıxardıb onun qoluna bağladı. Üzündən, gözündən öpüb dedi:

- Oğul, məbada, məbada, bir adama kim olduğunu deyəsən. Koroğlunun oğlu olduğunu bilən kimi səni öldürərlər.

Qərəz, ana-oğul görüşdülər, Möminə xanım dua eləməkdə qaldı, Kürdoğlu atını sürüb Çənlibelə tərəf yol başladı.

Kürdoğlu üç gün, üç gecə at sürüb, gəlib kürdüstanlı Əhməd xanın vilayətinə çıxdı. Elə kəndin aşağı tərəfi ilə atını sürürdü, bir də baxdı ki, budu, gözəl bir kürd qızı bulaqdan su doldurur. Kürdoğlu atı bulağa tərəf sürüm deyəndə, bir də qız başını qaldırdı yuxarıya. Qızın gözləri elə Kürdoğlunun gözlərinə sataşan oldu. Elə bil ki, Kürdoğlunu ildırım vurdu. İxtiyarsız atı saxladı. Deyəsən, elə qız da elə oldu. Amma atalar deyiblər ki, kürd qızı yaman sərt olar. Bədxo at kimi nə yüyən verər, nə üzəngi.

Kürdoğlu qızdan su istədi. Mehri xanım dəstini ona uzatdı. Kürdoğlu dəstini alıb, eşq piyaləsi kimi başına çəkdi.

Mehri xanım baxdı ki, Kürdoğlu doğrudan da canlara dəyən bir oğlandı. Qəsdən onu bərkə-boşa salmaq istədi ki, görsün, sözündə möhkəm adamdı, ya yox. Dedi:

Gəl boyun qurbanı olum, ay oğlan,
Çıx get burdan, məndən sənə yar olmaz.
Əmsən ləblərimi ağzın dolar qan.
Çıx get burdan, məndən sənə yar olmaz.

Kürdoğlu aldı Mehri xanımın cavabında, görək nə dedi:

Yar deyibən, çıxıb vətəndən gəldim,
Sənsiz bu yerlərdən dilbər, getmərəm
Nə məkanın quşu olduğun bildim,
Sənsiz bu yerlərdən dilbər, getmərəm.

Mehri xanım dedi:

Hay desəm, qaladan atarlar oxlar,
Hey desəm, dəryada titrər balıqlar,
Huy desəm, zindana səni qatarlar,
Çıx get burdan, məndən sənə yar olmaz.

Kürdoğlu dedi:

Gələndə anamdan aldım dərşimi,
Çıxarda bilmərəm ərşə səsimi,
Burda kəsdirsən də lap nəfəsimi,
Səni aparmamış, dilbər, getmərəm.

Mehri xanım dedi:

Hay vurram qoşun tökülər indi,
Salarlar boynuna, oğlan, kəməndi.
Görməzsən Mehridən şəkəri, qəndi,
Çıx get burdan, məndən sənə yar olmaz.

Kürdoğlu hirsələndi. Dedi:

Gələn qoşununu yer-yan eylərəm,
Çəkərəm qılıncı, al qan eylərəm,
Kürdoğluyam, yurdun viran eylərəm,
Səni aparmamış, dilbər, getmərəm.

Kürdoğlunun axırda belə qəzəblənməyi Mehri xanımın xoşuna gəldi. Onu bir az da qızıqsırmaq üçün aldı, dedi:

De sən handan, bu söz handan?
Var get burdan, əcəm oğlu!

Yoxsa əl çəkibsən candan?
Var get burdan, əcəm oğlu!

Kürdoğlu dedi:

Yar deyib gəlmişəm bura,
Ürəyimdə vardı yara.
Qorxutma məni dübara,
Gəlmişəm aparam səni.

Mehri xanım dedi:

Hayqırsam səni tutarlar.
Qolun gərdəndə çatarlar.
Dərin quyuya atarlar,
Var get burdan, əcəm oğlu!

Aldı Kürdoğlu, dedi:

Hayqırıb girrəm meydana,
Aman vermərəm düşmana,
Boyadaram qızıl qana,
Gəlmişəm aparam səni.

Mehri xanım dedi:

Mən Əhməd xanın qızıyam,
Mərd ellərin ulduzuyam.
Elçi göndər, irazıyam -
Var get burdan, əcəm oğlu!

Aldı Kürdoğlu, dedi:

Mən də kürdəm, Kürdoğluyam,
Əziz xələf, yurd oğluyam,
Koroğlunun qurd oğluyam,
Gəlmişəm aparam səni.

Söz tamam oldu. Mehri xanım dəstini götürüb düzəldi yola. Kürdoğlu da atın başını döndərüb, düşdü Mehri xanımın dalına.

Di gəlhagəl, gəlhagəl, gəlib çatdılar bir imarətin qabağına. Mehri xanım bir qapını açıb girdi içəriyə. Kürdoğlu bildi ki, bu-
ra Əhməd xanın evidir. Day eləmə tənbəllik, birbaş atı sürdü
xanın qapısına. Bəli, fərraşlar xəbər apardılar xana ki, bəs bir
oğlan gəlib bu nəmdə, bu nişanda, səni görmək istəyir. Əhməd
xan izin verdi. Gəlib Kürdoğlunu apardılar Əhməd xanın yanı-
na. Kürdoğlu salam verdi. Əhməd xan əleyk alıb yer göstərdi.

Elə ki Kürdoğlu əyləşdi, Əhməd xan üzün ona tutub soruşdu:

- Hə igid, de görüm, nə mətləbin var?

Kürdoğlunun elə uşaqlıqdan belə bir xasiyyəti var idi ki, hər şeyin düzünü sevərdi. Haça-küçə ilə arası olmazdı. Ürəyində nə var idisə dilində də o idi. Dedi:

- Əhməd xan, gəlmişəm allahın buyruğu, peyğəmbərin şəriəti ilə sizin Mehri xanımı istəməyə. Görək yox deməyəsən.

Əhməd xan Kürdoğlunun çiyindəki sazdan elə bildi ki, aşığıdı. Dedi:

Bəlalər gələr başına,
Bu sövdadan qayıt, aşığı!
Sözlərin gəlmir xoşuma,
Bu sövdadan qayıt, aşığı!

Aldı Əhməd xanın cavabında Kürdoğlu, görək nə dedi:

Qovğa açaram başına,
Mehri yarı ver, qayıdım.
Zəhər qataram aşına,
Mehri yarı ver, qayıdım.

Əhməd xan gördü yox, aşığı çox özündən deyir. Dedi:

Sən gəlmisən azlarla,
Gələn bahar yazlarla,
Yar sevibsən sazlarla,
Bu sevdadan qayıt aşığı!

Aldı Kürdoğlu dedi:

Mən gəlmişəm çoxlarla,
İşim yox qorxaqlarla,
Canın allam oxlarla,
Mehri yarı ver, qayıdım.

Əhməd xan dedi:

Vardı başının xatası.
Döşündə oxun butası,
Verməz Mehrini atası,
Bu sövdadan qayıt, aşığı!

Aldı Kürdoğlu dedi:

Mən Kürdoğluyam, sanım var,
Qılıncım var, qalxanım var,

Dağ dayanmaz tufanım var.

Mehri yarı ver, qayıdım.

Əhməd xan sazla dedi ki, sözlə də dedi ki:

- Mən qızımı sənə vermərəm. Necə gəlib-sənsə elə də çıx get.

Kürdoğlu dedi:

- Mən də Kürdoğluyam, Mehrini almamış bu yerdən gedən deyiləm.

Əhməd xan Kürdoğlunun belə özünə çox arxayın olmasından şübhələndi. Dedi:

- Belə yekəxana-yekəxana ki danışırısan, bir de görüm, axır sən kimsən? Haradan gəlib, haraya gedənsən?

Aldı bu sözdə Kürdoğlu görək nə dedi:

Əhməd xan, bil, mənim yolum,

Dağıstandan gələr oldu.

Vardır qılınc vuran qolum,

Dərd bağrımı dələr oldu.

Qalxanı tutaram başa,

Əlimdən çəkərsən haşa,

Dağıstanda Ərəb paşa

Göz yaşımı silər oldu.

Kürdoğludu, gəldi dilə,

Misri qılınc aldı ələ.

Yolu düşüb Çənlibelə,

Öz atasın dilər oldu.

Əhməd xan Kürdoğlunun Çənlibelə gedirəm deməyindən şəkə düşdü. Fikirləşdi ki, bəlkə bu Koroğlunun dəlilərindəndi. Adamlarına göz elədi ki, Kürdoğlunu tutsunlar. Birdən beş-altı adam töküldü Kürdoğlunun üstünə. Kürdoğlu gördü yox, Əhməd xan başqa cürə başladı. O saat anasının sözləri yadına düşdü. Bildi ki, bu da atası Koroğlunun düşmənlərindəndir. Əl elədi qılıncına. Bir ona, bir buna, üstünə düşən adamların hamısını şil-küt elədi. Əhməd xan gördü iş xarabdı. Bir təhər özünü qapıya tərəf verib çıxdı bayıra, qoşuna hay vurdu. Hər tərəfdən töküldü, Kürdoğlu da işi belə görəndə

dayanmayıb özünü atdı çölə. De ona bir qılnc, buna bir qılnc, özünü yetirdi ata. Minib atı, qayıdıb döşəndi qoşunun canına. Qoşun piyada, Kürdoğlu atlı. Qoşuna bir hay verdi ki, day nə təhər. Vuruşa-vuruşa üzünü tutdu Əhməd xana, dedi:

Gəl sənə söyləyim, ay Əhməd paşa,
Yön çevirib Çənlibelə gedirəm.
Düşmanlar əlimdən çəkərlər haşa,
Yön çevirib Çənlibelə gedirəm.

At oynadıb Çənlibelə çataram,
Aslan kimi dərələrə yataram,
Kəmənd atıb düşmanları tutaram,
Yön çevirib Çənlibelə gedirəm.

Anamın yolunda qolu bağliyam,
Atamdan ayırıyam, sinədağliyam,
Kürdoğluyam, Koroğlunun oğluyam,
Yön çevirib Çənlibelə gedirəm⁴.

Əhməd xan hay vurdu ki qoşun atlansın. Qoşun başladı atlanmağa. Kürdoğlu qoşunu belə atlanan görəndə aldı, görək nə dedi:

Üzəngi vurun atlara,
Əlləşək əlbəəl bu gün!
Boylayaq çölləri, düzü,
Dolanaq çölbəçöl bu gün!

Hay vurun qoşun yerisin!
Hökmünüzdən daş ərisin!
Qoşun dörd yanı bürüsün!
Düzülsün dalbadal bu gün!

Bağman olub bar istərəm,
Heyva istər, nar istərəm,
Kürdoğluyam, yar istərəm,
Xan, ya öldür, ya öl bu gün!

Sözünü tamam eləyib, Kürdoğlu yenə də özünü vurdu qoşuna. Qatım-qatım qoşunu qatladi. Qoşun başladı geriləməyə.

İndi qoşun vuruşmaqda olsuq, sizə xəbər verim, Mehri xanımdan.

Mehri xanım gördü atasının qoşunu basılır, əsil fürsətdi. Özünü yetirdi atasının bərabərinə. Zəmini-ədəb öpüb dedi:

- Atayi-mehriban, bu qoşunu niyə belə qırdırırsan? Bu sən bildiyin adamlardan deyil. Bu, çənlibelli qoç Koroğlunun oğludu. Onu nə tutmaq olar, nə də öldürmək. Bir də ki, sən elə qoyaq ki, axırda tutub onu öldürdün. Bəs sonra atasına nə cavab verəcəksən?

Əhməd xan getdi fikrə. Gördü qız çox ağıllı söz deyir. Çağırdı vəzirə ki:

- Vəzir, tədbir!... De görək nə eləyək?

Vəzir dedi:

- Xan sağ olsun, mənim tədbirim belədi ki, istədiyini verək. Bu, çənlibelli qoç Koroğlunun oğludu. Sonra biz onun qabağında dura bilmərik. Amma qohum olsaq, xanların, paşaların yanında hörmətimiz artar.

Əhməd xan dedi:

- Onda tez ol davanı dayandır!

Vəzir əmr eləyib qoşunu geri qaytardı. Qoşun ilan ağzından qurtarmış kimi o saat geri döndü. Vəzir özünü yetirdi Kürdoğluya ki:

- İgid, əl saxla! Xanın ərzi var.

Kürdoğlunun gözləri elə qızmışdı ki, dedi:

- Mən xan-man bilmirəm. Ya Mehrini verin, ya torpağınızı torba ilə daşıyacağam.

Vəzir dedi:

- Sən bir əl saxla, ərzimə mültəfit ol, gör nə deyirəm.

Kürdoğlu dedi:

- Dedim ki, mən ərz-mərz bilmirəm. Ya budu Mehri xanımı verin, ya budu bu şəhərin yerində turp əkəcəyəm.

Vəzir gördü olmayacaq. Dedi:

- Canım, veririk ey, veririk. Mən elə gəlmişəm onu deyəm.

Kürdoğlu dayandı, dedi:

- Hə, indi ki, verirsiniz, onda əl saxlayıram.

Qərər, Əhməd xan elin dəbi ilə toy eləyib, qızı Mehri xanı-

mı verdi Kürdoğluna. Gəlin gələn gecə Kürdoğlu dedi:

- Mehri xanım, indi bir necə müddət gərək mənə gözləyə-sən. Mən gərək gedəm, atamı tapam, sonra qayıdam gələm.

Bu işə Mehri xanım da razı oldu. Əhməd xan da. Elə ki səhər oldu, Kürdoğlu hazırlaşdı, Əhməd xanla görüşdü, vəzirlə görüşdü, Mehri xanımla görüşüb yola düşdü. De günə bir mənzil, Çənlibelə tərəf yol başladı.

Bir gün at sürdü, iki gün at sürdü, üçüncü gün gəlib bir qocaya rast gəldi. Atını saxlayıb kəməli-ədəblə qocaya salam verdi. Qoca əleyk deyəndən sonra aldı, görək qocaya nə dedi:

Qoca baba, olum mən sənə qurban,
Söylə Koroğludan mənə bir xəbər!..
Görən Çənlibeldə sürürmü dövrən?
Söylə Koroğludan mənə bir xəbər!..

Qəvvəs kimi dəryalara dalaram,
Müxənnət yurduna talan salaram,
Yağı düşmənlərdən qisas alaram,
Söylə Koroğludan mənə bir xəbər!..

Kürdoğluyam, cavan-comərd yaşımda,
Öldür-rəm namərdi tər savaşında,
Çənlibeldə dəliləri başında,
Söylə Koroğludan mənə bir xəbər!..

Söz tamama yetişdi. Kürdoğlu sazla soruşduğu kimi, sözlə də Çənlibeli, Koroğlunu qocadan soruşdu.

Qoca dedi:

- Oğul, düz gəlibsən. Bax, o qoşa qayanı görürsənmi? Çən-libel oradı. Bir az at sürsən çatarsan.

Kürdoğlu qocadan ayrılıb Çənlibelə üz qoydu. Gəlib, Koroğlunun Yağı qoruğuna çatdı. Gördü at da əldən düşüb, özü də. Belə Çənlibelə getmək istəmədi. Düşüb atı ota buraxdı, özü də uzandı ki, bir az dincin alıb dursun Çənlibelə çıxsın. İndi at otlamaqda olsun, Kürdoğlu da dincəlməkdə, sənə kimdən deyim, dəlilərdən.

Dəlilərdən bir neçəsi: Dəmirçioğlu, Eyvaz, İsabalı məşq

eləyirdilər. Bir də baxdılar ki, Yağı yoruğunda at var. Diq-qətlə baxıb gördülər ki, bir adam atı ota buraxıb, özü də uzanıb dincini alır. İsabalı dedi:

- Siz işinizdə olun, mən görüm o kimdi?

İsabalı bunu deyib atı əldən qoydu. Bir su içimində Yağı yoruğuna çatdı.

Dedi:

- Ayə, kimsən? Bu atı niyə bura buraxıbsan? Dur, atını da götür, düş qabağıma!

İsabalının belə yekə-yekə danışmağı Kürdoğluna acıq gəldi, dinməz-söyləməz yerindən durdu, əl atıb İsabalını, atın üstündən yerə vurdu. Əllərini, ayaqlarını sarıdı. Sonra qayıdıb yenə də uzandı.

Dəlilər gözlədilər, gördülər İsabalı gəlmədi. Dəmirçioğlu gəldi ki, görsün nə olub, Kürdoğlu onu da tutub əl-ayağını bağladı, yıxdı İsabalının yanına. Eyvaz gəldi, o da elə.

Dəlilər işi belə görüb Koroğluya xəbər verdilər. Koroğlu qalxdı, yaraq-yasağını götürüb gəldi. Gördü işi qiyamətdi. Adlı-sanlı dəlilər hamısı yan-yanə düzülüb qurbanlıq mal kimi. Bir kəlpeysərin birisi də böyrün verib yerə uzanıb.

Dəlilər Koroğluya işarə elədilər ki:

- Özünü gözlə! Bu sən deyən cavanlardan deyil, ehtiyatlı ol! Koroğlu yanaşdı Kürdoğluya⁵. Dedi:

- Bala, de görüm kimsən? Haradan gəlib, haraya gedirsən?

Kürdoğlu durdu ayağa. Elə Koroğlunu görcək, o necə deyərlər, quşu qondu, qanı qaynadı. Dedi:

- İgid, de görüm, kimsən? Adın nədi?

Koroğlu dedi:

- Hələ əvvəlcə de görüm, rüsxətsiz buraya niyə giribsən? Bir də bunları niyə belə eləyibsən?

Kürdoğlu dedi:

- İgid, mən bu saat buradan çıxaram. Onları da buraxaram. Ancaq sən de görüm kimsən? Adın nədi?

Koroğlu dedi:

- Hələ qabaqca özün bunların əllərini aç. Sonra mən kim olduğumu sənə göstərrəm.

Söz Kürdoğlunu götürdü. Dedi:

Dağıstandan çıxdım bahar fəslində,
Gəzə-gəzə bu diyara yetişdim.
Bac vermədim, düşmanlardan bac aldım,
Çoxun saldım ahu zara, yetişdim.

Anamdan ayrıldım, mən gəldim belə,
Düşmanın qanını döndərrəm selə,
Gəzə-gəzə yetdim bu Çənlibelə,
Çəksələr də məni dara, yetişdim.

Kürdoğluyam, hər haraya dözərəm,
Qılinc əldə, qalxan qolda gəzərəm,
Hamınızı, bil yan-yana düzərəm,
Eyləyərəm günü qara, yetişdim.

Söz tamama yetişdi. Koroğlu dedi:

- Tez ol, aç onların əlini. Sonra danışırıq.

Kürdoğlu acıqla dedi:

- Mən bağlamışam. Bacarırsan sən aç!

Bunu deyib əlini uzatdı qılınca. Koroğlu da misri qılınca əl eləyib özün atdı onun üstünə. Vuruşma başladı. Qılınclar, qalxanlar elə dəyirdi ki, elə bil ildırım çaxırdı. Nə qədər vuruşdular bilmirəm, axır ki, qılincdən bir kar hasil olmadı, tullayıb bir-birini qurşaqladılar. Yağı qoruğu döndü oldu pəhlivan meydanı. Day bir-birinə o ki fənd-fel idi gəldilər, o ki güc vurmağı idi, vurdular. Bir şey çıxmadı ki, çıxmadı. Axırı ikisi də yorulub əldən düşdü. Çəkilib hərəsi oturdu bir tərəfdə. Yorgunluqlarını alıb bir də durdular, təzədən yapışdılar. De o yana, bu yana, Kürdoğlu bir güc verib, Koroğlunun dizlərini gətirdi yerə. Basıb altına, çökdü sinəsinə.

Dedi:

- İgid, adını de, kimsən?

Koroğlu heç dara düşəndə adını deməzdi. Həmişə ayrı ad deyirdi. Dedi:

- Adımı neynirsən? Basmısan, kəs!

Kürdoğlu durdu. Dedi:

- Yox, adını deməsən səni öldürməyəm.

Koroğlu dedi:

Neyləyirsən məndən ad xəbər alıb?
Düşman qanın yerə calayan mənəm.
Qoşunlar talayıb, tüplər dağıdan,
Şəhərlər üst-üstə talayan mənəm.

Aldı Kürdoğlu dedi:

Qeyzə gəlib hərdən nərə vuranda,
Dəlilər qol-qola bağlayan mənəm.
Qılınc çəkib mərd meydana girəndə,
Sinelər çal-çarpaz dağlayan mənəm.

Koroğlu dedi:

İgid olan heç ayrılmaz elindən,
Tərən olan sona verməz gölündən,
Şahlar zara gəlib comərd əlindən,
Leşi leş üstündə qalayan mənəm.

Aldı Kürdoğlu dedi:

Dava meydanından qaçırtmış paşa,
Qovub dəliləri doldurdum daşa,
Axırda çəkərsən əlimdən haşa,
Başı baş üstünə tığlıyan mənəm.

Koroğlu dedi:

Koroğlu deyiləm, ona timsalam,
Həm Rüstəmi-Zalam, həmi Salsalam,
Neçə xotkarları taxtından salan,
Qənimlər üstündə ulayan mənəm.

Aldı Kürdoğlu dedi:

Kürdoğluyam, mərd meydanda qalaram,
Qənimlər başına qılınc çalaram,
Yağı düşmanlardan qisas alaram,
Seçibən gövhəri bağlayan mənəm.

Söz tamama yetişdi. Kürdoğlu dedi:

- İndi ki demirsən, demək qorxursan. Mənim də qorxaqlarla işim yoxdu. Götür, dəlilərini də bağışladım sənə. Açıllərini, apar!

Koroğlu dedi:

- Yox, atalar üçəcən deyiblər.

Bunu deyib yapışdı Kürdoğlunun qurşağından yenə də başladılar. Bu dəfə də Kürdoğlu Koroğlunu yıxdı. Yenə də öldürməyə əli gəlmədi. Durdu, dedi:

- İgid, bəsdı.

Koroğlu dedi:

- Yox, bir də yapışacayıq.

Kürdoğlu qəzəblə dedi:

- İgid, bu dəfə basdım, kəsəcəyəm.

Koroğlu dedi:

- Bu dəfə basılısam, mən özüm öz başımı kəsəcəyəm.

Təzədən üçüncü dəfə yapışdılar. Bu dəfə Koroğlu başladı hiyləyə.

Bunlar burada vuruşmaqda olsun, sənə kimdən deyim, Nigar xanımdan. Dəlilərdən birisi qaçdı Nigar xanımın yanına ki:

- Bir zor pəhlivan gəlib, Dəmirçioğlunu, Eyvazı, İsabalını tutub əllərini bağlayıb, Koroğlunu da iki dəfə yıxıb, bu dəfə də yıxsə öldürəcək.

Nigar xanım, dəlilər, xanımlar, hamısı yüyürüşdülər, çatdılar ki, ikisi də şirə, pələngə dönüb bir-birini eşirlər.

Nigar xanım nə qədər elədisə onları ayıra bilmədi. Kürdoğlu cavan, təcrübəsiz, Koroğlu yüz ilin Koroğlusu. Kürdoğlu yoruldu. Koroğlu bir dəli nəərə çəkib Kürdoğlunu götürüb yerə vurdu. Çöküb sinəsinə xəncəri çəkdi ki, başını kəsin. Nigar xanım tutub xəncəri onun əlindən aldı.

Dedi:

- O səni iki dəfə yıxıb kəsməyib. Sən onu bir dəfə yıxcaq kəsirsən? Heç bu namərdlik Koroğlu adına yaraşarmı?

Kürdoğlu bildi ki, bu, Koroğludu. Özünü saxlaya bilmədi, dedi:

Anadan olandan çox mərd olmuşam,
Şirin ləhcəliyəm, xoş xəyalıyam.
Meydanda düşməna qanlar ağladan,
Biləyi qüvvətli, gözü qanlıyam.

Cavankən özümü çöllərə saldım,
Qəm məni çulğadı, deryaya daldım,

Hər yerdə namərddən qisasım aldım,
Mərdlər arasında adlı-sanlıyam,

Bir dərd bilən yoxdu dərdim çağlayam,
Dost yolunda mən də qolu bağlıyam,
Kürdoğluyam, Koroğlunun oğluyam,
Yerim xəbər alsan dağıstanlıyam.

Hamı mat-məəttəl dayandı.

Koroğlu dedi:

- Mənim oğlum yoxdu. Sən yalan deyirsən.

Kürdoğlu dedi:

- Var. Mən Ərəb paşanın qızı Möminə xanımın oğluyam.
Bu da sənin bazubəndin.

Bunu deyib Kürdoğlu qolundakı bazubəndi Koroğluya
göstərdi. Dəli Koroğlunun dəli könlü coşdu. Oğlunu qucaq-
layıb dedi:

Başına mən dönüm, gül üzlü oğul,
Koroğlu deyilən igid mənəm, mən!
Dəli paşaları taxtından salan,
Koroğlu deyilən igid mənəm, mən!

Müxənnət olubdu qabağımda xar,
Xotkara yurdunu eyləmişəm dar,
Söylə Möminədən mənə bir xavar*
Koroğlu deyilən igid mənəm, mən!

Səd afərin qaynağına, coşuna,
Yağı düşman gələ bilməz tuşuna,
Koroğluyam, oğul, dönüm başına
Koroğlu deyilən igid mənəm, mən!

Ustad deyir o gün Çənlibəldə bir şənlik oldu, bir kef oldu
ki, hələ tarixlərdə belə şey yazılmayıb. Axırda Kürdoğlu
Koroğludan rüsxət alıb, Mehri xanımı gətirmək üçün Əhməd
xanın yanına getdi.

*Xəbər.

HASAN PAŞANIN ÇƏNLİBELƏ GƏLMƏYİ

Qasid qasidin dalına düzülmüşdü. Xotkara gündə bir xəbər gəlib çatırdı. Özü də bir-birindən qara, bir-birindən bəd xəbərələr. Bolu bəyin ölməyi, Ərəb Reyhanın ölməyi. İndi də xəbər gəlib çatmışdı ki, Koroğlunun oğlu tapılıb gəlib. Özü də necə oğul? Elə bir bundan hesabını apar ki, Koroğlunun özünü iki dəfə yıxıb.

Bu xəbəri eşidəndən sonra xotkarın əli lap yerdən-göydən üzüldü. Tez bir qasidi bir namə ilə göndərdi Hasan paşaya ki: «gərək əlində yağ da daşsa, qoyub, özünü mənə yetirəsən».

Hasan paşa namədən hali olub qaldı mat-məəttəl ki, necə eləsin? Getsin, necə getsin? Getməsin, necə getməsin? Çox götür qoydan sonra baxdı ki, getməkdən başqa çarəsi yoxdu. Tədarük görüb İstanbula yola düşdü.

Xotkar Hasan paşanı görcək, elə birinci sözü bu oldu ki:

- Hasan paşa, bir mənə de görüm nəyi gözləyirsən? Gözləyirsən ki, Koroğlu gəlib səni Toqatda, məni də İstambulda öldürsün?

Hasan paşa dilini saldı işə. Min yerdən min bəhanə gətirdi. Ancaq heç biri bir quruşa dəymədi. Xotkarın axıncı sözü bu oldu ki:

- Hasan paşa, bilmirəm. Sənə qırx gün möhlət verirəm. Ya budu ki, gərək Çənlibeli dağıdıb, Koroğlunun başını gətirəsən, ya budu ki, qırx birinci gün sənin özünü dar ağacından asdıracağam.

Hasan paşanın qüdrəti qalmadı ki, bircə kəlmə kəsə. Ordan durub, birbaş gəldi Toqata. Qoşun böyüklərini yığıb başladı hazırlığa. İndi Hasan paşa burada hazırlaşmaqda olsun, sənə deyim aşiq Cünundan.

Aşiq Cünun bütün bu şeylərin hamısını cikindən bikiyə kimi əl altından öyrənib, daban aldı Çənlibelə. Əhvalatı necə ki biz bilirik, eləcə Koroğluya danışdı. Koroğlu dedi:

- Eybi yoxdu. Siz öz işinizdə olun! Qoyun gəlsin. Hasan paşa ilə də burada görüşərik.

Bu sözdə Dəli Həsən yeridi qabağa dedi:

- Koroğlu, özünə çox da arxayın olma! Buna Hasan paşa deyirlər. Bu nə Bolu bəyə bənzəməz, nə də Ərəb Reyhana. Qoy biz də hazırlaşaq.

Dəlilər də, xanımlar da hamısı Dəli Həsənin fikrini bəyəndilər. Axırda belə oldu ki, Dəli Həsən dəlilərin üç min say-seçməsinə ayıraraq, Çənlibəlin Toqat baxarındakı bəndləri tutdu. Başladılar Hasan paşanı gözləməyə.

Bir gün keçdi, beş gün keçdi, on beş gün keçdi, Hasan paşadan bir xəbər çıxmadı.

Günlərin bir günü səhər tezdən Koroğlu bir də baxdı ki, budu, keşikçi bir adam gətirir. Gəlhagəl, gəlhagəl, Koroğlu baxdı ki, bu adam elçi paltarındadı. Soruşdu:

- Kimsən? Nə istəyirsən?

Elçi ədəb salamını yerinə yetirib dedi:

- Qoç Koroğlu, mən sənə dostun Ələmqulu xanın qasidiyəm. Gəlmişəm sənə xəbər verəm ki, Ələmqulu xan öz başının adamları ilə sənə qonaq gəlir.

Koroğlu dedi:

- Xoş gəlir, səfa gətirir. Hər kim mənə qonaq gəlsə, gözü-mün üstündə yeri var.

Ondan Dəmirçioğlunu, Eyvazı, bir də Gürcüoğlu Məmmədi çağırırdı ki:

- Tez olun, hazırlıq görün! Gərək Ələmqulu xanı ilə qarşılaşaq ki, Gürcüoğlu Məmmədin, bir də Ruqiyə xanımın başı aşağı olmasın.

Hazırlıq başlandı. Qoyun kəsən kim, ocaq yandıran kim, atını tumarlayan kim, paltarını hazırlayan kim, elə oldu ki, elə bil Çənlibel toya hazırlaşır. Koroğlu tez bir adam qaçırtmışdı Dəli Həsənin yanına ki, bəs əhvalat belədi. Qonaq gəlir. Tez gəlsin. Ondan üzünü tutdu elçiyə ki:

- Yaxşı, xan nə vaxt gələcək?

Elçi dedi:

- Qoç Koroğlu, xan gəlib. Mən onları Çənlibəlin üç ağaclarındakı bulağın başında qoyub gəldim. Dedilər ki, biz Koroğlunu burada gözləyəcəyik.

Koroğlu qalxdı ayağa ki:

- Evin yıxılsın, bəs səhərdən niyə bunu mənə demirsən? Kişinin yanında biabır olduq. De görüm, neçə nəfərdilər?

Elçi dedi:

- Hamısı, vur-tut, xan özü qarışıq yüz əlli nəfərdilər.

Koroğlu hay vurdu yeddi yüz dəli atlansın. Özü də Dəli Mehtəri səslədi ki, Qıratı gətirsin. Bəli, dəlilər atlandı. Qırat gəldi. Koroğlu ayağını qoydu üzəngiyə ata minsin, nə fikirləşdi, nə fikirləşmədi, birdən üzünü Bəlli Əhmədə tutub dedi:

- Bəlli Əhməd, mən qayıdınca o elçinin əlinə-ayağına zəncir vurub, göz altında saxlarsan.

Bəlli Əhməd «baş üstə» deyib, o saat bir ağır kotan zəncirini saldı elçinin boynuna. Elçi işi belə görəndə qışqırdı ki:

- Bu nədi? Mən bu saat gedib xana deyəcəyəm. Qonağın elçisini də zəncirə vururlar?

Bəlli Əhməd dedi:

- Ayə, narahat olma! Bu bizim qaydamızdı. Elə ki Koroğlu qayıdıb gəldi, ondan sonra səni lap yuxarı başda oturdacağam.

Elçi başladı dartınıb-çırpınmağa ki:

- Mənə heç bir şey lazım deyil. Bu saat məni buraxın, mən çıxıb gedirəm.

Koroğlu nə fikirləşdi, nə fikirləşmədi, birdən misri qılıncı çəkib cumdu elçinin üstünə, tutdu onun boğazından ki:

- Bu saat de görüm, sən kimsən? Buraya nəyə gəlmisən? Yoxsa başını bədənindən ayıracağam.

Elçi işi belə görəndə düşdü Koroğlunun ayaqlarına ki:

- Amanın bircə günüdür, Koroğlu! Bir qələtdi eləmişəm əcdadım ilə. Mənə yazığın gəlsin. Bir sürü külfətim var. Aman ver, deyim.

Koroğlu dedi:

- Amandı de! Amma yalan desən, vay halına!

Elçi dedi:

- Vallah-billah, bircə kəlmə yalan desəm, hər nə bilirsən elə! Necə ki var, düzünü deyəcəyəm. Amma gərək söz verəsən ki, məni buraxacaqsan.

Dəlilər, xanımlar hamısı mat-məəttəl qaldılar ki, görəsən

bu nə sirrdi. Koroğlu dedi:

- Dedim sənə ki, amandasan. Danış!

Elçi başladı ki:

- Can Koroğlu, mən səhərdən hər nə demişəmsə hamısı yalandı. Mən heç bilmirəm ki, Ələmqulu xan kimdi. Məni buraya göndərən Toqatlı Hasan paşadı. Budu, on beş min qoşun ilə gəlib sənə üstünə. Bu adla istəyir ki, səni aparıb qabaqca özünü tuta, sonra da Çənlibelə yerləş eləyə.

Koroğlu qayıdıb oturdu, dedi:

- Yaxşı, bəs qoşun haradadı?

Elçi dedi:

- Biz buraya axşam çatmışıq. Gecə ilə qoşunu bəndərgahlarda gizlədib, özü yüz-yüz əlli adamla səni bulaq başında gözləyir.

Koroğlu getdi fikrə. Elə bu dəmdə Dəli Həsənin dalınca gedən adam başı lovlı gəldi ki:

- Hər yeri ələk-vələk elədim. Nə Dəli Həsən var, nə də dəlilər. Bütün bəndərgahlar da boşdu.

Koroğlu qalxıb tutdu onun boğazından ki:

- Sən nə danışırısan?

Dəli dedi:

- Can Koroğlu, məni niyə öldürürsən? Mən işin olanın sənə deyirəm. İnanmırsan adam göndər, yoxlatdır.

Tez dəlilərdən bir neçəsini göndərdilər. Xəbər gəldi ki, bəs deyilən doğrudu. Nə Dəli Həsən var, nə də ki dəlilər. Koroğlunun gözləri döndü qan çanağına. Elə oldu ki, day bir adam çürət eləyə bilmədi ağzını açıb bir kəlmə dinə. Nigar xanım işi belə görəndə durub gəldi qabağa. Dedi:

- Koroğlu, belə dayanmaqdan bir şey çıxmaz. Olan olub. İndi bir tədbir görmək lazımdı. De görək, nə eləyək. O necə deyərlər, düşmən kəsib qapının ağzını.

Koroğlu elə bil yatmışdı, oyandı. Durdu ayağa. Amma durdu, nə durdu. Elə qalxdı ki, elə bil Qaf dağı gurultu ilə yerindən oynadı. Elə bircə bunu dedi ki:

- Neylək. Qoy olsun.

Sonra üzün Eyvaza tutdu, dedi:

- Dəlilərdən iki min götürüb kəsərsən bəndərgahları. Onu-bunu bilmirəm. Çənlibelə bir adam buraxsan, başını özüm kəsəcəyəm.

Ondan döndü Dəli Mehtərə, dedi:

- Dəlilərdən yetmiş nəfər götür. Hasan paşanın qabağına gedəcəyik.

Koroğlunun bu sözündən dəlilər qaynamağa başladılar. Koroğlu baxdı ki, dəlilər buna razı deyillər. Amma qorxudan da bir adam cürət eləyə bilmir ki, danışsın, dedi:

- Tez olun! Gərək Hasan paşa başa düşməsin ki, biz onun işdəklərini bilmişik.

Sonra üzün tutdu Dəmirçioğluya, dedi:

- Qorxmursan ki?

Dəmirçioğlu güldü. Dedi:

- Can Koroğlu, sən rüsxət ver, onları kotan zənciri ilə Toqatacan qovlayım. Qorxmaq nədi?

Koroğlu dedi:

- Hazırla zəncirini! Yerdə qalan dəlilərin hamısını götürüb kəsərsən Yağı qoruğunun bəndlərini. Elə ki, mən dava başladım, özünü vurarsan qoşuna. Ya budu gərək hamımız qırılaq, ya budu gərək Çənlibelə düşman ayağı dəyməyə. Amma dəstənin içinə qorxaq adam buraxma. Araya pərxəşliq salar.

Qərəz, Koroğlu elə ki deməlisini dedi, tapşırılmalısını tapşırıb qurtardı, atı mindi, Dəli Mehtəri də yetmiş dəli ilə götürüb düzəldi yola.

Çənlibel dəydi bir-birinə. Eyvaz hay vurdu, iki min dəli belə ayrıldı. Dəmirçioğlu hay vurdu, iki min dəli belə ayrıldı. İşı belə görəndə xanımlar da qalxdılar ayağa, soyunub tökdülər yerə. Qılınc göturdülər, qalxan göturdülər, altdan geyinib üstədən qıfıllandılar, üstədən geyinib altdan qıfıllandılar, Eyvaza qoşulub bəndərgahlara çıxdılar. İndi hərə öz işində olsun, biz görək Koroğlugil nə elədilər.

Koroğlu dəlilər də yanında gəlib çatdı elçinin dediyi bulağın yanına. Koroğlu elə gedirdi ki, guya heç bir şeydən xəbəri yoxdu. Bulaga bir az qalmış baxdı ki, budu necə ki elçi demiş-

di, olar yüz, yüz əlli adam əyləşiblər burada. Elə Koroğlugili gördülər, hamısı qalxdılar ayağa. Koroğlu da gəlib çatdı. Ucadan bir xoş gəldin eləyib soruşdu:

- Bəs hanı xan?

Bu sözdə Hasan paşa yeridi qabağa, dedi:

- Koroğlu, xan yoxdu, gələn paşadı. Sənə mən zəhmət vermişəm. Ancaq mənə gərək bağışlayasan. Mən qorxdum ki, sən gəlməyəsən, odu ki sənənin dostun Ələmqulu xanın adını verdim.

Koroğlu dedi:

- Gəlmisən, lap yaxşı eləmisən. Qonaq ki var, bizim əzizimizdi, iki gözümüzü. Buyurun gedək! Hamınıza gözümüz üstə yer var.

Hasan paşa dedi:

- Əziz olasan. Mən elə bilməsəydim, heç Toqatdan durub buraya gəlməzdim. Mən bilirdim ki, sən mərd adamsan. Mənə bu qoca vaxtımda başı aşağı eləməzsən.

Koroğlu dedi:

- Allah eləməsin. Başı aşağı düşmənin olsun. Buyurun gedək! Ayə, Dəli Mehtər, qonaqlara yol göstər!

Hasan paşa dedi:

- Yox, Koroğlu, gəl elə biz söhbəti indi buradaca eləyək. Eybi yoxdu. Elə getmiş kimi varıq. Vaxt olar, inşaallah, Çənlibelədə gedərik. Bir də mən Çənlibelə belə getmək istəmirəm. Oraya, allah qoysa, mən gərək başqa cür gedəm.

Koroğlu hərifin sözlərini başa düşdü. Ürəyində dedi: «Ay sənənin o meyidini görüm. Allah qoysa, səni Çənlibelə mən öz istədiyim kimi aparacağam».

Koroğlu Hasan paşa ilə danışa-danışa ətrafa nəzər yetirdi. Gördü qoca tülkü qoşunu elə gizlədib ki, bir nəfərinin də başı görsənmir.

Hasan paşa dedi:

- Düş, Koroğlu! Düş, elə söhbətimizi bu bulağın başında eləyək.

Koroğlu bir yoldaşlarına baxdı, başa düşdü ki, heç kəs onun atdan düşməyinə razı deyil. Heç əslinə baxsan, belə yer-də atdan düşmək ağıllı iş də deyildi. Amma ki Koroğlu bunu

öz qeyrətinə sığışdıra bilmədi. Fikirləşdi ki, əgər atdan düşməsəm, deyərlər qorxdu. Odu ki, elə birdən aşırılib atdan düşdü, yüyəni Dəli Mehtərə verib, özü Hasan paşanın yanına gəldi. Koroğlu elə cəld atdan düşdü ki, dəlilər heç bir şey eləyə bilmədilər. Durub gözləməyə başladılar.

Bəli, elə ki Koroğlu ilə Hasan paşa bulağın başında qabaq-qabağa əyləşdilər, Hasan paşa sözə başlayıb dedi:

- Koroğlu, mənə xotkar sənənin yanına göndərilib. Bəsdi bu qədər xotkara düşmən oldun. İstəyirəm xotkarla sənə barışdıraram. Xotkar deyir, o mənə böyük oğlum, Bürcü Sultan kiçik oğlum. İstəyir köçüb yanıma gəlsin, istəyir elə Çənlibəldə otursun, istəyir bütün qoşunun sərkərdəliyini ona tapşırım. Sən də day uşaq deyilsən. Bilirsən ki, bu işin axırı yoxdu. Cavanlıq idi, elədin. O necə deyərlər, day həvəsdi, bəsdi. Gəl bu daşı ətəyindən tök. Elə buradan birbaşa mənəmlə gedək İstanbula, qurtarsın getsin.

Koroğlu dedi:

- Hasan paşa, adam var, o necə deyərlər, dil işlədər, adam var əl işlədər. Mən indiyə kimi əl işlətməmişəm. Odu ki, dildə sənənin kimi yağlı-yaglı kəsib doğraya bilməyəcəyəm. Mən sözü bir dəfə deyirəm. Onu da dəyişmərəm. Nə qədər ki, bu dünyada mən varam, xotkar var, mən ona düşmənəm. Siz elə bilməyin ki, mən sizin işlərinizi bilmirəm. Xotkar sənəni buraya niyə göndərilib, sən buraya necə gəlmisən, hamısı mənə bəllidi. Mən Koroğluyam. Mənə aldatmaq, tora salmaq olmaz. Əlim, ayağım dəyməmiş qoşununu da götür, çıx burdan get! Mən xotkara da düşmənəm, sənə də.

Bunu deyib, Koroğlu durdu ayağa, Hasan paşa da durdu. Amma Koroğlunun gözü ətrafda idi. Hasan paşa nə elədi, nə cürə xəbər verdisə, Koroğlu bir də baxdı ki, dörd bir ətrafdan qoşun qalxdı ayağa. Yavaş-yavaş başladılar yeriməyə. Koroğlu gördü hə, necə fikirləşmişdisə eləcədi. Hasan paşa onu salıb qoşunun düz ortasına. Özü də qoşun nə qədərdir? Adam elə bil göbələkdə yerdən çıxır. Bir su içim saatda dörd bir tərəf oldu adam.

Koroğlu bir belə baxdı, dedi:

- Hasan paşa, sən deyirdin ki, mən xotkarın böyük oğluyam. Yaxşı, bəs oğlu atanın yanına aparmaq üçün bu qoşun, bu sürsat, bu cəbbəxana nəyə lazımdı?

Hasan paşa dedi:

- Koroğlu, sən indi mənim əlimdə əsirsən. Burada on beş min qoşun var. Min canın olsa, biri mənim əlimdən qurtarmayacaq. Gəl nahaq qana bais olma! Öz xoşunla təslim ol!

Koroğlu ətrafına nəzər salıb gördü qoşun getdikcə irəliləyir. Lap üzük qaş kimi qalıblar arada. Dedi:

- Hasan paşa, özün bilirsən ki, neçə dəfələrlə mənim əlimə fürsət düşüb, amma səni öldürməmişəm. Sən edə bilmə ki, mən səndən qorxmuşam, ya öldürə bilməmişəm. Yox, mən səni, bax, bu gün üçün saxlayırdım. İndi ya sənə verən allah, ya mənə.

Koroğlu bunu deyib istədi ata tərəf getsin. Hasan paşa hökm elədi başındakı adamlar birdən siyirmə-qılınc töküldülər onun üstünə. Dəli Mehtər istədi dəlilərə hay vursun, Koroğlu əl elədi ki:

- Dayan!

Ondan döndü, Hasan paşaya dedi:

- Hasan paşa, gəl bu qoşunu qırdırma! Sən də atını min, mən də. Bu meydanda vuruşaq. Ya sən məni öldür, ya mən səni. Bununla da davamız qurtarsın.

Hasan paşa dedi:

- Bunların hamısı qorxaqlıqdandı. Mən sənin fikrini başa düşürəm. Sən bizi yubatmaq istəyirsən. Ancaq keçmiş ola. Xotkarın fərmanı budu ki, sənin ya başını aparam, ya özünü.

Hasan paşa bunu deyib birdən başının adamlarına hay vurdu ki: - Tutun bağlayın qollarını!

Adamlar töküldülər. Koroğlu əlindəki şespəri tavalayıb bir sağa hərlədi, bir sola hərlədi, özünə yol açıb çıxdı. Dəli Mehtər Qıratı buraxdı. At bir dəfə finxırıb dördəmə özünü Koroğluya yetirdi. Koroğlu qızılquş kimi sıçrayıb atın belinə düşdü. Ondan üzün Hasan paşaya tutub dedi:

Mən dəliyə hədyan söyləmə paşa,
Hünərlisən, gəl meydana, əfəndim!
Dağıdar ölkəni, çevirrəm taxtın,
Bularam cəmdəyin qana, əfəndim!

Mən bələdəm sənə cəngi-şəstinə,
Qılınc çəkib girrəm bu gün qəsdinə,
Hayqırır meydanda gəlsəm üstünə,
Yetirərəm səni cana, əfəndim!

Baş əymərəm xotkar yazan fərmana,
Gələrsən əlimdən axır amana,
Koroğluyam, nərəm çıxar asmana,
Qoşun qaçar dörd bir yana, əfəndim!¹

Söz tamama yetişdi. Koroğlu bir dəli nərə çəkib özün vurdu qoşuna. Hasan paşa da hay vurdu, qoşun dörd tərəfdən töküldü. Koroğlu üzün Yağı qoruğuna tərəf tutub dedi:

Mərd igidlər, dava günü gəlibdi,
At sürüb meydana çıxan gündü bu.
Müxənnətlər tər savaşa varıbdı,
Vuruban atından yıxan gündü bu.

Comərd igid heç qaçarmı meydandan?
Qılınc çəkib hayıf alağ düşməndən!
Qorxaq kəslər boyun əyib pünhandan
Silinib xəlvətdən baxan gündü bu.

Qoç Koroğlu, qılınc götür dəstinə!
Müxənnət paşalar dolub qəsdinə,
Qarı düşmən hücum edib üstünə,
Nizəni gözüne soxan gündü bu.²

Dəmirçioğluya elə bir işarə bəs idi. Hay vurdu, dəlilər siyirməqılınc töküldü qoşunun üstünə. Hasan paşa işi belə görəndə hay vurdu ki, qoşun o tərəfə yerisin. Koroğlu dedi:

- Hasan paşa, görürsən ki? Bax, indi sən mənim əlimdəsən. Bir həmlədə səni yerlə yeksan elərəm. Amma ki, dəymirəm.

Qoşununa sərkərdəlik elə!

Dava qızışdı. Koroğlu dəliləri davada görəndə ürəyi telləndi. Dedi:

Dolun at belinə, qoç dəlilərim,
Xotkarı taxtından endirək, hoydu!
Talayaq mülkünü, alaq canını,
Evini başına endirək, hoydu!

Şığıyıb üstünə qəddini bükək!
Gərək Çənlibelə min əsir çəkək!
Paşanın başında gəlin turp əkək!
Şahın çırağını söndürək, hoydu!

Bir hayqırsam, polad qollar boşalar,
Düşmanlar əlimdən çəkər haşalar,
Öldürək xotkarlar, qıraq paşalar,
Meydanı məhşərə döndərək, hoydu!

Qeysəri öldürək, sərdarı tutaq,
Böyüyün, kiçiyin qol-qola çataq,
Ərəb at döşünə cümləsin qataq,
Çənlibelə əsir göndərək, hoydu!

Gələr Koroğlunun damaqlı çağı,
Dəlilər məclisdə, xan Eyyaz sağı,
Aladı gözləri, qaşları yağı,
Bulğarlı xanımı dindirək hoydu!³

Söz elə təzəcə tamam olmuşdu ki, qoşunun dal tərəfindən bir nərə səsi gəldi. Koroğlu da, Hasan paşa da hər ikisi geri döndülər. Koroğlu baxdı ki, Dəli Həsən üç min dəli ilə daldan özünü vurdu Hasan paşanın qoşununa. Koroğlu qaldı məəttəl ki, bu necə olan işdi. O əvvəl-əvvəl elə bildi ki, Dəli Həsən Hasan paşanın köməyinə gəlir. Baxdı ki, kömək nədi? Dəli Həsən bir su içim saatda Hasan paşanın qoşununu qatım-qatım qatlayıb, ağnatdı bu tərəfə. Dava qızışdı, nə qızışdı. Dəli Həsən qızğın davada qışqırıb dedi:

- Ayə, Dəmirçioğlu, vur!... Qabaq sənin, dal mənim. Görək kim tez qurtaracaq?

Dəmirçioğlu sözü eşitcək, qılıncı atdı yerə. Əl eləyb belindən kotan zəncirini açdı. Dedi:

- Dəli Həsən, mənim dəstəm xırdadı. Görürəm ki zənciri tovlamasam səndən geri qalacağam. Ya mədəd!

Zənciri başladı hərləməyə. Qabaq kəsildi, dal kəsildi. Ortada da Koroğlu özü. Qoşun başladı sağa, sola yıyalmağa.

Eyvaz Hasan paşanın qoşununu belə görəndə qalxdı ayağa. Atı minib bəndərgahlardakı dəlilərə hay vurdu. İki min dəli Eyvazla sol tərəfdən təpildi qoşuna. Koroğlu işi belə görəndə Qıratı cövlana gətirdi, dedi:

Qıratım kişnəyib girər,
Atılar meydan başına.
Qılınc çəkib dəlilərim,
Od ələr düşman başına.

Yaxşı ər yaxşı at minər,
Ortada göstərər hünər,
Atılarda nizə, şeşpər,
Qaldırar qalxın başına.

Gər girişsəm çalhaçala,
Quş gerekdi qanad sala,
Çəkib uçurdaram qala,
Bəy, paşa, sultan başına.

Dava günündə Eyvaz xan,
Yüz yağya verməz aman,
Dolanıb olasan qurban,
Bir belə oğlan başına.

İgiddə olar namus, ar,
Dar gündə görər gücü kar.
Koroğlu, dəlilər, Nigar,
Yığılar dövrən başına.

Hasan paşa gördü iş şuluqdu. Belə getsə buradan bir nəfər adam qurtara bilməyəcək. Odur ki, hərçi-badabad deyib atın başını döndərdi, bir dəstə qoşunla Koroğluya hücum elədi. Koroğlu misri qılıncı çəkib onları qabaqladı. De bir sağa vurdu, bir sola vurdu, qoşunun ağzını sındırıb qaçağa saldı. Üzün dəlilərə tutub dedi:

Xotkar üstümüzə qoşun göndərdi,
Qırın, dəlilərim, eyləyək cəngi!
Çıxın qarınca tək dolun hər yandan!
Bilin ölkələrin mənəm firəngi.

Əlli nədi, altmış nədi, yüz nədi?
Daldalarda, tənə-tənə söz nədi?
Dərə nədi, təpə nədi, düz nədi?
Mənəm gürbələrin şiri, pələngi!

Yaranandan bu meydanda tək mənəm.
Hər ləkə paşaya boyun əymənəm.
Qəsəm olsun, tər savaştan dönmənəm,
Axır suda sınar suyun səhəngi!

Koroğlu fərmanı mərdi-mərdana,
Can-dil ilə qılınc vurram düşmana,
Baş əymirəm nə sultana, nə xana,
Mənəm igidlərin yeki-irəngi!

Axır ki, qoşun davam gətirə bilməyib təslim oldu. Koroğlu hay vurub davanı dayandırdı. Hasan paşanın özünü də əsirlərin qabağına salıb Çənlibelə gətirdi.

Dünya xanım atası Hasan paşanı görçək, xanımların arasından çıxıb, Koroğlunun qabağına gəldi. Örpəyini açıb Koroğlunun ayaqlarına atmaq istədi ki, Koroğlu Hasan paşanı ona bağışlasın. Koroğlu qoymadı. Qolundan tutub qaldırdı. Öz əli ilə örpəyi onun başına salıb dedi:

- Sən dayan, Dünya xanım! Mən onu öldürməyəcəyəm. Mənim onunla ayrı işim var.

Ondan üzünü dəlilərə tutub dedi:

- Hanı Dəli Həsən?

Dəli Həsən dəlilərin içindən çıxıb Koroğlunun qabağına gəldi. Yetişəndə qılncını çıxardı, iki əllərinin üstündə tutub Koroğlunun qabağında diz çökdü. Dedi:

- Qoç Koroğlu, hər şeydən qabaq mənim böyük bir taq-sırım var. Gərək ondan keçəsən. Mən sənə xəbər verməmiş bəndərgahları boşaldıb, dəliləri götürüb getmişdim. Amma onu deyim ki, mən qəsdən belə eləmişdim. Hasan paşanın qoşun ilə gəlməyini keşikçilər axşamdan mənə dedilər. Onun qoşunu necə yərbəyer eləməyini, necə pusqu düzəltdiyini mən görmüşdüm. Qorxdum ki, işi sənə xəbər versəm, Çənlibelə səs düşsə, düşmənin işi bilə, fikrini dəyişsə. Odu ki, səssiz-sədasız dəstəni götürüb gecə ilə onların dalında pusquya girdim.

Koroğlu dedi:

- Afərin! Mən elə belə də fikirləşmişdim. Mən indi sənə bu günkü işinin əvəzini vermək istəyirəm.

Ondan üzünü tutdu Hasan paşaya. Dedi:

- Hasan paşa, sən mənim yolumda bir qızın Dona xatını Keçəl Həməyə verdin. Bir qızın Dünya xanımı da Bolu bəyə vermək istəyirdin, ancaq İsabalıya qismət oldu. Eşitdiyimə görə sənə bir qızın da var Bulğar xanım adında. Onu da gərək Dəli Həsənə verəsən. Götür bu saat bir namə yaz, göndər, Bulğar xanım gəlsin buraya. Qorxma, bizdə bir qayda var ki, hərə öz istədiyinə gedir. Sənənlə birinci şərtim budu.

Hasan paşa dedi:

- De görüm, ikinci şərtin nədi?

Koroğlu dedi:

- Hələ sən namə yaz ver, sonra da ikinci şərtimi deyəcəyəm.

Hasan paşa gördü ayrı əlac yoxdu. Kağız götürüb Koroğlunun dediyi kimi yazdı. Koroğlu naməni alıb qoydu cibinə.

Ondan dedi:

- Hasan paşa, indi qulaq as, ikinci şərtimi deyim. Ancaq bu əslində şərt deyil, mənəim əhdimdi. İndi yerinə gəlib.

Koroğlu bunu deyib üzünü tutdu Dəli Mehtərə. Dedi:

- Ayə, Dəli Mehtər, Qıratla Düratı baraya çək!

Dəli Mehtər o saat Qıratla Düratı çəkdi ortalığa.

Koroğlu dedi:

- Hasan paşa, mənim atam Alı kişi səni kişi bilib bu iki atı sənə bağışlamaq istədi. Bu yaxşılığın əvəzində sən bu atların üstündə onun iki gözlərini çıxartdırdın. Odu ki, bu Çənlibelə gələndən mən əhd eləmişəm. İndi əhdim yerinə gəlib. Səni öldürməyəcəyəm. Amma nə qədər ki, ömrün var, Çənlibeldə qalıb bu iki ata mehtər olacaqsan.

Ustad deyir ki, bir neçə gündən sonra Bulğar xanım Çənlibelə gəldi. Koroğlu onu Dəli Həsənə verib toyunu elədi. Hasan paşa da nə qədər ki ömrü var, Çənlibeldə qalıb Qıratla Dürata mehtərlik elədi.

KOROĞLUNUN QOCALIĞI

Ustad deyir ki, Koroğlu qocalmışdı. Davadan, vuruşmadan yorulmuşdu. Ömrünün son günlərini Çənlibeldə dinc yaşamaq istəyirdi. Dəlilərin hamısını başından dağıtmışdı, Qıratın da nallarını söküb çölə buraxmışdı. Amma ki vəfalı at Çənlibeldən getmirdi. Gündüzləri çöldə, bayırda otlayıb, gecələri yenə də öz köhnə yurduna qayıdırdı.

Deyirlər ki, dəlilər Koroğludan ayrılmaq istəməmişdilər. Ancaq nə qədər eləmişdilərse, Koroğlu razı olmamışdı. Hamısını dağıtmışdı. Çənlibeldə bir Nigar qalmışdı, bir Koroğlu, bir də ki Qırat¹.

Günlərin bir günündə Koroğlu Qoşabulağa atasının qəbrini ziyarət etməyə getmişdi. Qayıdan baş yolu Ağ qayadan düşdü. Baxdı ki, Nigar tək-tənha Ağ qayada oturub yollara baxır. Koroğlu da yavaş-yavaş gəlib onun yanında əyləşdi. Baxdı ki, Nigar çox qəmgin idi. Qara qaşlar çatılıb, ala gözlər bahar buludu kimi dolub, elə haya bənddi ki, neysan kimi yağsın. Koroğlu vəfalı yarını bağrına basdı. Üzündən, gözündən öpdü. Niyə qəmgin olduğunu soruşdu. Nigar bir yaralı ah çəkib dedi:

- Heç. Keçən günlər yadıma düşür. Çənlibeldə at kişnəməsindən, dəli nərəsindən, qılnc səsindən qulaq tutulardı. Sənin qorxundan quş quşluğu ilə bu yollardan keçə bilməzdi. Koroğlu nəreçəkəndə dağlar, daşlar səsini səs verərdi. İndi hanı o günlər?

Koroğlu başladı Nigara dəlil-dələyil deməyə. Amma nə qədər əlləşdisə, Nigarın könlünü ala bilmədi. Axırda qolundan tutub onu qaldırdı. Bir az gəzib dərdü qəmi dağılsın deyərək onu Çənlibelin ətəklərinə tərəf aparmağa başladı. Az gəzdilər, çox gəzdilər, axırda gəlib yola çıxdılar. Elə bir az getmişdilər, baxdılar bir kişi yolun kənarında bir cüt öküz otarır. Amma bu kişinin çiyində yarı ağac, yarı dəmir qərribə bir şey var. Koroğlu nə qədər diqqət elədisə, bir şey fəhm eləyə bilmədi. Bu nə idisə, onun tanıdığı şeylərə oxşamırdı. Çomaq idi, çomaq deyildi. Əmud idi, əmud deyildi. Koroğlunu maraqlandırdı ki, yarab, görəsən bu nə olan şeydi. Yanaşdı kişiylə salam verdi. Kişi əleyk cavabını verəndən sonra Koroğlu soruşdu:

- Qardaş, ayıb olmasın soruşmaq, bu nədi belə çiyninə keçiribsen?

Kişi dedi:

- Tüfəngdi.

Koroğlu baxdı ki, bu sözü heç indiyə kimi eşitməyib, dedi:

- Qardaş, tüfəng nədi?

Kişi baxdı ki, bu adam tüfəngin nə olduğunu bilmir, dedi:

- Bu da bir cür yaraqdı. Bunun, bax, burasında güllə var. Burasını belə əyəndə atılır. Güllə içindən çıxıb gedir. Özü də adama, heyvana, hər nəyə dəysə o saat öldürür.

Koroğlu soruşdu:

- Necə yanı hər şeyə dəysə?

Kişi dedi:

- Hər nəyə dəysə də. Adama, heyvana, quşa...

Koroğlu kişinin sözünə inanmadı. Tutdu yaxasından ki:

- O nədi ki, adam öldürə? Vur mənə görüm necə öldürür?

Kişi dedi:

- Başına dönüm, çıx yolunla get, mənə qana salma.

Koroğlu dedi:

- Olmaz ki, olmaz. Ya gərək bu saat atasan baxam, ya da ki, yalan deyirsən.

Kişi dedi, Koroğlu dedi, kişi gördü yox, bu əl çəkəsi deyil. Dedi:

- Qardaş, mən sənə ata bilmərəm, indi ki əl çəkmirsən, eybi yoxdu, qoy bir öküz qurban olsun sənə.

Bunu deyib, kişi öküzün birisini nişan aldı. Güllə açılmaqla öküzün yıxılmağı bir oldu. Koroğlu yüyürdü öküzün yanına. Baxdı ki, öküz əməlli-başlı ölüb. Qayıtdı kişinin yanına. Qabaqca əlini cibinə saldı. Çıxardıb öküzün pulunu verdi. Sonra tüfəngi alıb bir diqqətlə o tərəf bu tərəfinə baxdı. Ondan üzünü kişiye tutub soruşdu:

- Yaxşı, qardaş, sən dedin ki, bu adama da dəysə öldürər, hə?

Kişi dedi:

- Bəli, öldürər.

Koroğlu dedi:

- Yanı sən indi istəsən bununla mənə vurub öldürə bilərsən də?

Kişi güldü. Dedi:

- Nəinki mən, lap balaca uşaq da istəsə bununla səni vurub öldürə bilər.

Koroğlu getdi fikrə. Qalın qaşlar çatıldı. Alın elə qırışdı, elə qırışdı ki, qatlar bir-birinə söykəndi. Gözlər elə bil, hərəsi bir dənə durğun gölə döndü. Üzünə-gözüne qaranlıq çökdü. Nigar baxdı ki, Koroğlu bir təhər oldu. Elə bil ki, dünyanın bütün dərdi, qəmi onun üstünə töküldü. Yanaşdı onun əlin-dən tutdu. Baxdı ki, yox, Koroğlu özündə deyil. Haçandan-haçana Koroğlu özünə gəldi. Tüfəngi kişinin özünə qayıtdı. Yavaş-yavaş başladı deməyə:

Titrəyir əllərim, tor görür gözüüm,
Mənmi qocalmışam, ya zəmanəmi?
Dolaşmır dəhanda söhbətim, sözüm,
Mənmi qocalmışam, ya zəmanəmi?

Tutulur məclisdə igidin yası,
Kar görmür qılıncı, polad libası,
Gəlib bic əyyamı, namərd dünyası,
Mənmi qocalmışam, ya zəmanəmi?

Belə zaman hara, qoç igid hara?
Mərdləri çəkirlər namərdlər dara,
Baş əyir laçınlar, tərhanlar sara,
Mənmi qocalmışam, ya zəmanəmi?

Axır əcəl gəldi, yetdi hay, haray!..
Çəkdiyim qovğalar bitdi hay, haray!..
Tüfəng çıxdı, mərdlik getdi hay, haray!..
Mənmi qocalmışam, ya zəmanəmi?

Koroğluyam, Qırat üstə gəzərdim
Müxənnətlər başın vurub əzərdim,
Nərələr çəkərdim, səflər pozardım,
Mənmi qocalmışam, ya zəmanəmi?

Söz tamam oldu. Koroğlu misri qılıncını belindən açıb atdı yerə. Dedi:

- İndi namərd dünyası, bic əyyamıdır. Bundan sonra igidlik bir

qara pula dəyməz. Mən bu gündən Koroğluluğu yerə qoyuram.

Bunu deyib, Koroğlu düzəldi yola. Nigar nə qədər çağır-dısa, Koroğlu dönmədi. Nigar xanım işi belə görəndə əyilib misri qılıncı yerdən götürdü, paltarının altından belinə bağla-yıb, Koroğlunun dalına düşdü.

Koroğlu elə hövl eləmişdi ki, heç özü də bilmirdi hara ge-dirdi, amma gedirdi. Bayaqdan Koroğlu Nigar xanıma dəlil-dəlayil deyirdi, indi Nigar başladı ona dəlil-dəlayil deməyə. Ancaq kimə deyirsən? Elə bil ki, bu sözlər heç Koroğluya deyilmirdi. Daşdan, divardan səs çıxırdı, Koroğludan səs çıxmırdı. Gəlhagəl, gəlhagəl axşam qaranlıq qovuşanda gəlib bir şəhərə çıxdılar. Elə küçə ilə gedirdilər, bir də Koroğlunun qulağına hənirtə deydi. Belə dönüb baxanda gördü ki, bir uca imarətdi, üç nəfər adam kəmənd atıblar, çıxırlar bu imarətin üstünə. Koroğlu dayandı. Nigar da ayaq saxladı. Soruşdu:

- Nə var? Niyə dayandın?

Koroğlu dedi:

- Bu adamlar deyəsən bu imarəti yarmaq istəyirlər. Mən gərək gözləyəm, görəm bu işin axırı nə olur.

Nigar dedi:

- Nə işimizə, gəl yolumuza varaq, çıxmaq gedək.

Koroğlu dedi:

- Yox, oğurluğu görüb danışmamaq da elə oğurluqdu. Mən gərək gözləyəm görəm bunlar nə eləyəcəklər.

Sən demə, bu imarət İran padşahının xəzinəsi imiş. Ko-roğlu baxdı ki, bəli, bu adamlar imarətin damını söküb gir-dilər içəri. O qədər gözlədi ki, oğrular işlərini görüb qur-tardılar. Götürməlilərini götürdülər, yüklərini tutdular, düşüb getmək istəyəndə Koroğlu kəsdi başlarının üstünü ki:

- Deyin görüm kimsiniz? Gecənin bu vaxtında burada nə qayırırsınız?

Oğrular elə bildilər ki, Koroğlu keşikçilərdəndi. İstədilər əl-qol açsınlar. Koroğlu macal verməyib üçünün də qollarını bağlayıb yan-yana yıxdı. Oğrular başladılar yalvarmağa. An-caq nə qədər dil tökdülər, nə qədər pul, qızıl vədə verdilər bir şey çıxmadı. Axırda oğrulardan biri dedi:

- Qardaş, sən bizi tutubsan, indi insafın olar buraxarsan nə yaxşı, buraxmazsan nə yaxşı. Ancaq biz buralıyıq. Bu yerin adamlarının xasiyyətinə bələdik. Amma ki, sən bu yerin adamlarına heç oxşamırsan. Biz sənə hər nə vədə veririksə, sən tamah eləmirsən. Belə olanda mən sənə bir sual verə-cəyəm, gerek mənim o sualıma doğru, düzgün cavab verəsən.

Koroğlu dedi:

- Sizi buraxmaq məsələsindən keç! Onu görməyəcəksiniz. Amma o ki qaldı söz soruşmağa, hər nə istəyirsən soruş. Mən ömrümdə yalan deməmişəm, demərim də.

Oğru dedi:

- Qardaş, bircə mənə hali elə görüm, sən kimsən? Nəçisən?

Koroğlu dedi:

- Mən Koroğluyam.

Belə gecək, elə bil ki, oğrulara bir şad muştuluq xəbəri ver-dilər. Hamısı başladı sevinməyə. Oğrubaşı gülə-gülə dedi:

- Ay rəhmətliyin oğlu, indi ki sən Koroğlusan, bəs day bizi niyə burada əsir-yesir eləmişən? Aç bizim əllərimizi. Bura ki, var, sənəin düşmənlərinin xəzinəsidir. Sən gerek bir az da bizdən razı olasan ki...

Koroğlu kişinin sözünü ağzında qoydu. Day imkan vermədi ki, sözünü tamlasın. Dedi:

- Hər kim olursa-olsun. Mənim xəzinə ilə işim yoxdu. Mənim elə birinci düşmənim sizin kimi oğru, haramzada adamlarıdır.

Söz oğrubaşıya toxundu. Dedi:

- Balam, sənəin ki elə işin, peşən şahların, paşaların var-yoxunu çalib-çapıb yemək olub. İndi haradan olubsan belə əməli saleh, allah adamı?

Koroğlu dedi:

- Düzdü. Mən həmişə şahların, paşaların var-yoxunu çalib-çapmışam. Amma mən sizin kimi oğurluq eləməmişəm. Mən meydan açmışam. Dava eləmişəm, düşməni öldür-müşəm. Sonra da varını-yoxunu çalib-çapıb aparmışam. Mən hər nə eləmişəmsə, açıq eləmişəm, mərd eləmişəm. Amma siz it kimi oğurluq eləyirsiniz. Siz namərdsiniz. Siz mərdlərin adını batırırsınız.

Oğrular gördülər yox, Koroğlu bunları buraxmayacaq. Koroğlu o qədər gözlədi ki, səhər açıldı. Xəzinədar gəlib çıxdı. Oğruları xəzinədarə təslim verdi. Nigarı da götürüb şəhəri gəzməyə getdi. Xəzinədar qaçıb birbaşa getdi padşahın yanına. Əhvalatı necə ki görmüşdü padşaha danışdı. Padşah tez adam göndərüb Koroğlunu tapdırıb yanına çağırırdı. Koroğlu, alagöz Nigar da yanında gəldi padşahın hüsuruna. Padşah baxdı ki, bu yaşı ötmüş bir adamdı... Amma şəsti-bəstindən, boy-buxunundan görünür elə belə yol adamı deyil. Soruşdu:

- Qoca, de görüm bu necə əhvalatdı? Bunları sən harada tutubsan?

Koroğlu əhvalatı necə olmuşdu padşaha danışdı. Padşah o saat əmr verdi oğruları zindana saldılar. Ondan üzün Koroğluya tutub dedi:

- Yaxşı, çox sağ ol ki, oğruları tutubsan. Bu yaxşılığın yerdə qalmaz. Xəcalətindən çıxaram. Deyərəm bu saat sənə xərclik də verərlər. Ancaq bir de görüm, sən özün kimsən? Nəçisən? Haradan gəlib, haraya gedənsən?

Padşahın belə danışmağı Koroğlunun ürəyini qubarlandırdı. Elə bil ki, bütün dərdlərini yadına saldı. Cavanlıq günləri onun yadına düşdü. Dəlilər, Çənlibel gözünün qabağına gəldi. Öz-özünə dedi: «Ey bivəfa, namərd dünya!.. Gör mən necə olmuşam ki, padşah mənə xərclik verir». Ürəyi davam gətirmədi. Üçtelli sazı çiyindən aşırıb sinəsinə basdı. Dedi:

Çənlibeldə eli olan
Düşgün Koroğlu mənəm, mən.
Başında min dəli olan,
Düşgün Koroğlu mənəm, mən.

Mərdlik işlədib bir zaman,
Namərdə çəkdim aman,
İndi əlif qəddi kaman,
Düşgün Koroğlu mənəm, mən.

Laçıntək bərədə yatan,
Əmud vuran, şəspər atan,

Yağılar qol-qola çatan,
Düşgün Koroğlu mənəm, mən.

Könlünün səməndin yoran,
Namərdlər boynunu buran,
Mərdlər ilə dostluq quran,
Düşgün Koroğlu mənəm, mən.

Qoç Koroğlu görünməz şən,
Eyvazından ayrı düşən,
Qürbət eldə bağıri bişən,
Düşgün Koroğlu mənəm, mən.

Padşah Koroğlunu tanıdı. Amma baxdı ki, day necə deyirlər, o dövranı keçib. O Koroğludan bir əsər qalmayıb. Dedi:

- Koroğlu, mən İran padşahıyam, sən Koroğlu. Biz həmişə bir-birimizə düşmən olmuşuq. Amma indi ruzigar elə gətirib ki, sən özün öz ayağınla mənə qonaq gəlmisən. Özü də ki mənə böyük bir yaxşılıq eləmisən. Mən day bu gündən aramızdakı düşmənçiliyi yerə qoyuram. Gəl qal mənim yanımda.

Koroğlu dedi:

- Yox, mən sənin yanında qala bilmərəm. Yaxşısı budu ki, sən izin ver, biz çıxmaq gedək.

Padşah dedi:

- Koroğlu, qocalmısan. Daha Koroğluluq eləyən deyilsən. Yaşın keçib, günün ötüb. Qal mənim yanımda, mənə tədbirçi, məsləhətçi ol!

Koroğlu qəbul eləmədi. Padşah gördü olmayacaq, izin verdi. Sonra da əmr elədi hərəsinə bir at verib, yola salsınlar.

İndi Koroğlu getməkdə olsun, sən eşit padşahdan. Koroğlugil gedəndən sonra padşahın ürəyinə vəs-vəsə düşdü. Fikirləşdi ki: «Ey dili-qafil, mən gərək onu buraxmayaydım. Hər nə qədər desən, qurd oğlu qurd olar. Əlimə düşmüşkən onun tədbirini eləyeydim».

Bunu fikirləşib, padşah qoşun böyüklərindən birinə hökm elədi ki, bir neçə nəfər də adam götürüb bir kəsə yoldan Koroğlunun qabağını kəssin. Özünü öldürüb, arvadını da gətirsin.

Qoşun böyüyü bir neçə adam götürdü. Kəsə yol ilə gəlib bir dar gədikdə pusqu qurdu. İndi bunlar burada durub göz-ləməkdə olsunlar, sənə kimdən deyim, Koroğlu ilə Nigardan.

Koroğlu ilə Nigar özləri də işdən bixəbər gəlirdilər. Gəlib ha-man gədiyə çatanda bir də baxdılar ki, bir neçə yerdən üstlərinə tüfəng lülələri uzandı. Qoşun böyüyü daşın dalından qışqırdı ki:

- Dayanın!

Koroğlu dinməzcə atı saxladı. Nigar da dayandı. Qoşun böyüyü qışqırdı:

- Atdan düşün!

Koroğlu kırımsə aşırılıb atdan düşdü. Sonra da kömək eləyib Nigarı düşürtdü. Qoşun böyüyü yenə də daşın dalından qışqırdı:

- Hər nə yar-yarağın varsa, tök yerə!

Koroğlu dedi:

- Heç bir yarağım-zadım yoxdu. Bircə dənə sazım var.

Qoşun böyüyü işi belə görəndə arxayın oldu. Daşın dalından çıxıb gəldi. Hökm elədi adamlarına ki:

- Bağlayın onun qollarını!

Adamların bir-ikisi yüyürdülər Koroğlunun üstünə. Koroğlu heç bir söz demədi. Kırımsə dayandı. Başladılar Koroğlunun qollarını bağlamağa. Nigar mat-mat baxırdı Koroğlunun üzünə ki, görəsən bu niyə belə eləyir. Koroğlu Nigara baxıb dedi:

- İncimə, Nigar xanım! Qoy bağlasınlar. Day bizim dövrənımız qurtardı. İndi onların dövrənıdı. Görürsənmi? Bunların da əllərində haman o tüfəngdən var. İndi gerek laçınlar, tər-lanlar sarlara baş əyə. Bu gündən belə dünya namərd dünyasıdı.

Koroğlunun qollarını bağlayıb qurtardılar. Ondan qoşun böyüyü öz adamlarını iki yerə böldü. Bir dəstəsinə hökm elədi ki, Koroğlunu götürüb dərəyə tərəf aparsınlar. Bir dəstəsinə hökm elədi ki, Nigarı ata mindiri şəhərə götürsünlər. Koroğlu baxdı ki, Nigarı ondan ayırmaq istəyirlər. Buna ürəyi tab gətirmədi. Bir özünə baxdı, bir bağlanmış qollarına baxdı, bir alagöz Nigara baxdı, bir də ətrafında tüfəngli adamlara baxdı, dedi:

Uca dağın ucasıyam,
Əskik olmaz qarım mənim.
Nər peşəngin qocasıyam,
Karvan sürmək karım mənim.

Qoç yarandım əzəl başdan,
Vursam, cıdam keçər daşdan,
Hələ qovğadan, savaşdan,
Qalmamış qollarım mənim.

Hanı Eyvaz burda əsə,
Bir qılınca qırx baş kəsə,
O dövrənim dönüb tərsə,
Qar tökür baharım mənim.

Hanı Əhməd şeşpər ata,
Dəmrçioğlu güştü tuta,
Bu günümdə gəlib çata
Tərən dəlilərim mənim.

Qoç Koroğlu badə içə,
Başları pencərtək biçə,
İnsafdırmı ələ keçə,
Alagöz Nigarım mənim?

Söz tamam oldu. Nigar özünü atdı Koroğlunun yanına.
Koroğlu üzünü qoşun böyüyünə tutub dedi:

- Siz gəlin onu məndən ayırmayın! Aparırsız, ikimizi də bir
aparın, buraxırsınız bir buraxın!

Qoşun böyüyü dedi:

- Olmaz!

Koroğlu dedi:

- Siz elə bilməyin ki, mən acizəm, yainki qorxuram. Yox.
Mən özümə söz vermişəm ki, bundan sonra qan tökməyim.
Ömrümün axır günlərini belə keçirəm. Ancaq siz gəlin məni
vadar eləməyin ki, mən öz əhdimə xilaf çıxam.

Qoşun böyüyü dedi:

- Olmaz. Bizə hökm belədi ki, səni öldürək, onu aparaq.

Koroğlu dedi:

- Yaxşı, bu kimin hökmüdü? Onu haraya aparırsınız?

Qoşun böyüyü dedi:

- Bu, qibleyi-aləm padşahın hökmüdü. Qibleyi-aləm özü bizi göndərib ki, səni tutub öldürək, sonra da zənənini aparıb ona çatdıraq.

Koroğlu padşahın bu namərqliyini eşidəndə elə bir nərə çəkdi ki, dağlar, daşlar lərzələ gəldi. Dedi:

Ay həzərat, ay camaat,
Ürək zərd oldu, zərd oldu!
Genə namərdin sözləri
Cana dərd oldu, dərd oldu!

Dostumu atdım damana,
Rəqibi gəlsin yamana,
Kor olsun belə zamana,
Namərd mərd oldu, mərd oldu!

Koroğluyam, dad, hazaram,
Adım dəftərə yazaram,
Nə qədər səfil gəzərəm,
Adım qurd oldu, qurd oldu!²

Ondan bir güc verdi, kəndir qırıq-qırıq olub yerə töküldü. Padşahın adamları özlərini elə itirdilər ki, bilmədilər tufəngin lüləsini ona tərəf tutsunlar, ya dibçəyini. Vəfalı Nigar işi belə görəndə paltarının altından misri qılıncı çıxardıb Koroğluya verdi. Koroğlu bayaq ha kəsdi padşah adamlarının başının üstünü. Bir su içim saatda hamısını şil-küt eləyib yerə tökdü. Ondan atı mindi. Nigarı tərkinə alıb birbaşa Çənlibelə tərəf üz qoydu.

Bu işin üstündən bir neçə müddət keçdi. Xəbər gəlib padşaha çatdı ki, bəs Koroğlu adamlarının hamısını qırıb, özü də təzədən Çənlibelə dönüb. Padşah baxdı ki, oyunu baxtalaayıb, başladı qorxmağa ki, indi Koroğlu təzədən başına adam yığsa, day öhdəsindən gəlmək olmayacaq. Tez adam göndərib vəzir-vəkili, qoşun böyüklərini çağırdı yanına. De məsləhət, məşvərət başlandı. Çox götür-qoydan sonra belə tədbir tök-

dülər ki, hələ nə qədər Koroğlu başına adam cəm eləməyib, qoşun götürüb üstünə getsinlər. Bəli, başladılar qoşun yığıb, hazırlıq görməyə. İndi bunlar burada hazırlıqda olsunlar, sənə kimdən xəbər verim, aşiq Cünundan.

Aşiq Cünun eşitdi ki, padşah qoşun-ləşkər hazırlayır Koroğlunun üstünə getməyə. Day vaxt itirməyib çəkdi çarığın dabanını, birbaş Çənlibel deyib yola düşdü. Gündüzü gecəyə qatdı, gecəni gündüzə qatdı, günlərin birində bir axşam üstü gəlib Çənlibelə çatdı. Aşiq Cünun Çənlibelə çatanda Koroğlu Nigar xanımla yenə də Ağ qayada oturmuşdu. Aşiq Cünunu görcək, dik qalxdı ayağa. İki vəfalı dost qucaqlaşdılar. De xoş-beş, on beşdən sonra Koroğlu soruşdu:

-Nə var? Nə yaxşı köhnə dostu yad eləmisən?

Aşiq Cünun sazı çiyindən aşırıb basdı bağrına, dedi:

Sənə deyim qoç Koroğlu,
Düşmanlar gələcək oldu.
Sonun olar puç Koroğlu,
Düşmanlar güləcək oldu.

Daldalama sən səsini,
Düşmanla kəsmə bəsini,
Keçmiş köhnə qisasını,
Düşmanlar alacaq oldu.

Cünunam, dildən düşmüşəm,
Bülbüləm, güldən düşmüşəm,
Qocalıb əldən düşmüşəm,
Düşmanlar gələcək oldu.

Söz tamama yetdi. Koroğlu dedi:

- Aşiq Cünun, bir əməlli-başlı danış görüm, nə deyirsən?

Aşiq Cünun sazla dediyi kimi, sözlə də əhvalatı ona danışdı. Koroğlu getdi fikrə. Nigar dedi:

- Koroğlu, fikirləşmək vaxtı deyil. De görək, nə deyisən.

Koroğlu üzün Aşiq Cünuna tutub dedi:

Sənə deyim, Aşiq Cünun
Çağır gəlsin xan Eyvazı!

Tar eləyim düşman günün,
Çağır gəlsin xan Eyvazı!

Namərdliyi bildirərlər,
Yadı bizə güldürərlər,
Tək-tək salıb öldürərlər,
Çağır gəlsin xan Eyvazı!

Koroğlu çəkməz haşalar,
Çətindi qollar boşalar,
Yerişir oğraş paşalar,
Çağır gəlsin xan Eyvazı!

Söz axıra yetdi. Aşıq Cünun durdu ayağa, dedi:

- Koroğlu, vaxtı itirməyə dəyməz. Mən gedim, uşaqları tapım.

Koroğlu izin verdi. Aşıq, o necə deyərlər, heç soluğun dərməmiş təzədən qayıdıb yola düşdü.

İndi Koroğlu ilə Nigar Çənlibeldə qalmaqda olsunlar, görək Aşıq Cünun nə elədi.

Aşıq Cünun çox gəzdi, çox dolandı, amma Eyvazı tapa bilmədi. Dağlar aşdı, dərələr keçdi, günlərin birində bir biçənək də Dəmirçioğluna rast gəldi. Baxdı ki, Dəmirçioğlu əlində ot yığır. Aşıq Cünun Dəmirçioğlunu görcək, aldı sazı, görək nə dedi:

Dəmirçioğlu, sənə deyim,
Çənlibelə düşman gəlir.
Polad qalxan, dəmir geyim,
Çənlibelə düşman gəlir.

Bu sinəmi qəm alıbdı,
Şad qəlbimə dərd salıbdı,
Koroğlu yalqız qalıbdı,
Çənlibelə düşman gəlir.

Çənlibeldə yox söhbət, saz,
Çırpınır göllərində qaz,
Hanı Həsən, hanı Eyvaz?
Çənlibelə düşman gəlir.

Sananmaz yüzlər, əllilər,
Düşmana demə bəlilər,
Görünmür igid dəlilər,
Çənlibelə düşman gəlir.

Yoldadı Koroğlu gözü,
Qəlbində qoçaqlıq közü,
Aşıq Cünun budu sözü,
Çənlibelə düşman gəlir.

Aşıq Cünun sazla dediyi kimi, söllə də əhvalatı Dəmirçioğlu-
luna danışdı. Dəmirçioğlu dedi:

- Mən Eyvazın yerini bilirəm, gedək, tapaq.

Dəmirçioğlu gecə-gündüz çöldə, bayırda olduğundan, üz-
gözünü tük basmışdı. Oradan durub birbaşa gəldi dəlləyin
yanına. Dedi:

- Usta, səfərim var, gedəcəyəm, tez mənim üzümü qırx!

Usta baxdı ki, Dəmirçioğlunun üzünü tük elə basıb ki, qırx-
maq uzun işdi. Odu ki, bir təhər başından eləmək istədi. Dedi:

- Bu saat qırxa bilmərəm. Ülgücüm korlanıb, gərək itilədam.

Ustanın cavabında aldı Dəmirçioğlu, dedi:

Sənə deyim, usta başı,
Qazı dibindən, dibindən!
Olmagilən işdə naşı,
Qazı dibindən, dibindən!

Düşmənlər girib qəsdinə,
Gəlir Koroğlu üstünə,
Dəyərəm sənəin şəstinə,
Qazı dibindən, dibindən!

Sənnən hesabı çəkərəm,
Gözündən qan yaş tökərəm,
Əlif qəddini bükərəm,
Qazı dibindən, dibindən!

Dəmirçioğlu bilici,
Olarsan ellər gülüncü,

Sənə endirrəm qılncı,
Qazı dibindən, dibindən!

Axırıncı xanəni Dəmirçioğlu elə dedi ki, usta gördü əgər o yan-bu yan eləsə, başı bədənindən ayrılacaq. Dinməz-söyləməz ülgücü götürüb başladı qırmağa. Elə ki qırıb qurtardı, Dəmirçioğlu çıxardıb onun haqqını verdi, ondan Aşıq Cünunu da götürüb düşdü yola. Nə qədər getdilər bilmirəm, nə qədər getmədilər bilmirəm, axırda gəlib Eyvazı tapdılar. Eyvaz Aşıq Cünun ilə Dəmirçioğlunu görcək, aldı sazı, dedi:

Dağlar başı Çənlibeldən,
Deyin görüm nə xəbər var?
Başı qarlı bizim eldən,
Deyin görüm nə xəbər var?

Qırat, Ərəb at dururmu?
Koroğlu dövrən qururmu?
Paşalar boynu vururmu?
Deyin görüm nə xəbər var?

Eyvaz qolun gərmək istər,
Tər savaşa girmək istər,
Koroğlunu görmək istər,
Deyin görüm nə xəbər var?

Eyvaz sözü tamam eləcək, Aşıq Cünun aldı onun cavabında, dedi:

Çənlidən xəbər gətirdim,
Qardaş, dur gedək, dur gedək!..
Müskül mətləbi bitirdim,
Qardaş, dur gedək, dur gedək!..

Koroğlu oxuyub-yazır,
Yalnız qalıb candan bezir,
Haray salıb səni gəzir,
Qardaş, dur gedək, dur gedək!..

Aşıq Cünun qədrin bilir,
Səni görüb üzü gülür,

Çənlibelə düşmən gəlir,
Qardaş, dur gedək, dur gedək!..

Aşıq Cünun sazla dediyi kimi, sözlə də əhvalatı Eyvaza danışdı. Sonra da dedi ki:

- Koroğlu deyirdi harada olsa özünü mənə yetirsin.

Eyvaz dedi:

- Yaxşı. Mən getdim. Amma siz uşaqların dalınca gedin!

Eyvaz ata minib Çənlibelə tərəf, Aşıq Cünunla Dəmirçioğlu da Dəli Həsənin dalınca yola düşdülər. Eyvaz durmayıb, dincəlməyib, Çənlibelə getməkdə olsun. Dəmirçioğlu ilə Aşıq Cünun axtarıb, axtarıb axırda Dəli Həsəni tapdılar.

Aşıq Cünun baxdı ki, Dəli Həsən elə qocalıb, elə qocalıb, lap əldən düşüb. Dəli Həsənin belə qocalmağı Aşıq Cünuna yaman əsər elədi. Aldı sazı, dedi:

Xotkarlar üstünə atlı gedəndə?
Düşman görən açıq gözün necoldu?
Oğraş paşalarla dava edəndə,
Nərə çəkən uca səsin necoldu?

Çənlibeldə ağır məclislər quran,
Ərəb at üstündə mərdanə duran,
Misri qılınc çəkib, boyunlar vuran,
Soruşmursan, xan Eyvazın necoldu?

Aşıq Cünun bu sirləri biləndə,
Düşmanları ağladanda, güləndə,
Hərdən qəzəblənib qeyzə gələndə,
Qabaqda boz duran üzün necoldu?

Düzdü, Dəli Həsən qocalmışdı, amma ki, o necə deyərlər aslanın nə qocası, nə cavanı? Dəli Həsən yenə də elə haman Dəli Həsən idi. Sazı Aşıq Cünunun əlindən alıb dedi:

Yağı düşmanlara qovğa açmağa,
Hələ var qolumda qüvvətim mənim.
Qoşun gəlib Çənlibelə keçməyə,
Qəbul etməz namus, qeyrətim mənim.

Gürzüm işləyəndə dağları qırar,
Qorxusundan tapmaz düşmanlar qərar.
Paşanın, xotkarın bağrını yarar,
Ac aslan yerimiş, heybətım mənim.

Mən Dəli Həsənəm, ər havadarı,
Heç yaddan çıxarmı dostluq ilqarı?
Vuruşma zamanı, dava bazarı,
Olmaz heç insafım, mürvətim mənim.

Dəli Həsənin sözlərinə Aşıq Cünun da, Dəmirçioglu da
çox sevindilər. Üçü də atlanıb dağlara, daşlara, kəndlərə,
obalara hay saldılar. Bir neçə günün içində bütün dəliləri
yığıb Çənlibelə tərəf yola düşdülər.

Dəlilər getməkdə olsunlar, indi eşit Koroğludan.

Koroğlu Aşıq Cünunu Eyvazın dalınca göndərəndən
sonra bir gün gözlədi, iki gün gözlədi, gələn olmadı. Üçüncü
gün səhər tezdən idi, Koroğlu yenə də oturmuşdu Ağ qayada,
yollara baxırdı. Nigar baxdı ki, Koroğlu çox qəmgindi.
Durub yavaşca gəldi, oturdu onun yanında. Koroğlu dönüb
bir Nigara baxdı, ondan sazı çiyindənən aşırı, dedi:

Qarı düşmən güc gətirdi,
Qocaldım, Nigar, qocaldım.
Mənzilim başa yetirdim,
Qocaldım, Nigar, qocaldım.

Müxənnətin olmaz zatı,
Mərdin polad olar qatı.
İtirdim Qıratı, Düratı,
Qocaldım, Nigar, qocaldım.

Koroğlu qorxmaz yağıdan,
Badə içibdi sağıdan,
Hanı Eyvaz, Tüpdəğıdan?
Qocaldım, Nigar, qocaldım.

Nigar elə ağzını açdı Koroğluya ürək-dirək versin, bir də
baxdılar ki, budu, yolda toz dumana qarışdı, duman toza.
Belə baxanda gördülər Eyvaz yatıb atın boynuna, elə gəlir,

elə gəlir ki, elə bil bir oxdu, yayından çıxıb uçur. Koroğlu da, Nigar da dik qalxdılar ayağa. Eyvaz gəlib çatdı. Atdan aşırılıb qabaqca Nigarla, sonra da Koroğlu ilə görüşdü. Kefhaldan sonra başladılar söhbətə. Koroğlu əhvalatı Eyvaza danışdı. Eyvaz da dəlilərin xəbərini ona verdi. Ondan Koroğlu Eyvazı göndərdi ki, gedib Qıratı tapıb gətirsin. Eyvaz durdu, bir kəmənd də götürüb Yağı qoruğuna tərəf getdi. Eyvaz elə təzəcə getmişdi bir də baxdılar ki, Dəli Həsən, Dəmirçiöglü, Aşıq Cünun, dallarınca da bütün dəlilər budu gəlirlər. Koroğlu vəfalı dostlarını görcək ürəyi atlandı. Qəlbi coşdu. Sazı döşünə basıb görək dəlilərə necə xoşgəldin elədi.

Genə ömür təzələndi,
Xoş gəldiniz, dəlilərim!..
Qurtardım hicrandan, qəmdən,
Xoş gəldiniz, dəlilərim!..

Düşün, burda mehman qalaq,
Xotkarlara qırğın salaq,
Paşalardan qisas alağ,
Xoş gəldiniz, dəlilərim!..

Bir şur salağ bu cahana,
Meydan boyansın al qana,
Səfər eyləyək hər yana,
Xoş gəldiniz, dəlilərim!..

Aslantək bərədə yataq,
Düşmanlara şəspər atağ,
Paşaları diri tutağ,
Xoş gəldiniz, dəlilərim!..

Zimistanım döndü yaza,
Qulağ verin sözə, saza,
Koroğlu yetdi muraza,
Xoş gəldiniz, dəlilərim!..

Dəlilər atlardan töküldülər. Hamı Nigarla, Koroğlu ilə görüşdü. Elə bu dəmdə bir kişnəmə səsi gəldi. Belə baxanda gör-

dülər Qırat elə gəlir, elə gəlir ley kimi, üstündə də Eyvaz.
Hamı döndü, at Çənlibeli bir dəfə dörd dolanıb hərləndi,
sonra qızılquş kimi süzüb düz Koroğlunun qabağında
dayandı. Elə kişnədi, elə kişnədi ki, dağlar, daşlar lərzəyə
gəldi. Koroğlu sazı basdı düşünə, dedi:

Budu, gəldi havadarım,
Dur, başına dolan könül!..
Zimistanda dövr elərdin,
Yaz-bahara boyan könül!..

Qıratıma nal düzdürrəm,
Paşalar bağrın əzdirrəm,
Meylər, saqilər gəzdirrəm,
Başlar təzə dövrən könül!..

Koroğluyam, mərd-mərdana,
Çağırram, gırrəm meydana,
Qılınc vuraram düşmana,
Xotkar taxtdan salan könül!..

Dəlilər Çənlibeldə qalsınlar. İndi sizə kimdən deyim, pad-
şahdan. Elə ki tədarük görüldü, qoşun hazırlandı, padşah Alı
xan ilə Mehri xanı da çağırıb, qoşuna böyük elədi, yola saldı.
Gəlhagəl, gəlhagəl, qoşun gəlib çatdı Çənlibelin həndəvərinə.
Keşikçilər gəlib qoşunun gəlməyini Koroğluya xəbər verdilər.
Koroğlu dəstəbaşılara hay vurdu ki, dəliləri yığsınlar. Elə ki
hamı yığıldı, Koroğlu sazı götürdü, dedi:

Yaraqlanın, dəlilərim,
Yağılar meydana gəlir,
Müxənnətlər qoşun çəkib,
Üz tutub bu yana gəlir.

Sözlərimdə yoxdu yalan,
Düşmanlara salaq talan,
Misri qılınc qılsın cövlan,
Boyanmağa qana gəlir.

Olun səf-səf, dəstə-dəstə,
Yeriyək düşmanın üstə,
Yağı düşman dolub qəsdə,
Tülkülər aslana gəlir.

İgid olan etməz xata,
Qoç gərək pusquda yata,
Xan Eyvaz, min Ərəb ata,
Bəlli Əhməd fərmana gəlir.

Pələngtək ovdan küsməyə,
Düşmanlar üstə əsməyə,
Yağılar başı kəsməyə,
Koroğlu mərdana gəlir.

Söz tamam oldu. Koroğlu sazı verdi Nigar xanıma, misri qılıncı götürüb bağladı belinə. Dəli Mehtər o saat Qıratı çəkdi Koroğlunun bərabərinə. Koroğlu atı mindi, misri qılıncı çəkdi, sonra üzünü dəlilərə tutub dedi:

Dəlilərim, bu gün dava günüdür,
Atlanın, yaradan bizə yar olsun!
Mərd igidlər yarasından bəllidi,
Namərdləri qoy tər bassın, xar olsun!

Rüstəmi-Zal kimi nərələr çəkən,
Meydanda mərd igid bağrını sökən,
Misri qılınc vurub, qızıl qan tökən,
Əsirgəmə, vur əllərin var olsun!

Mənəm deyən kəslər çıxsın meydana,
Dolansın meydanı mərdi-mərdana,
Utansın namərdi bəsləyən ana,
Görüm, onun işi ahu zar olsun!

Nuş edin badəni, alın sağıdan,
Çəkinməyin həramidən, yağıdan,
Səflər pozan, orduları dağıdan,
Əyri qılınc qılafinda mar olsun!

Koroğlu mərdliyi qala dünyada,
İgid gərək başda sevda qaynada,
Dava günü sər meydanda oynada,
Meydannen qaçana namus, ar olsun!³

O tərəfdən də xanların qoşunu gəlib çatdı. Koroğlu bir dəlilərə baxdı, bir düşmən qoşununa baxdı, elə bir nərə çəkdi ki, göydə gedən quşlar qanad saxladılar. Üzün Eyvaza tutub dedi:

Qoşun çəkib gəldi yağı,
Düşmanları seç, Eyvazım!..
Dağ üstündən çəkək dağı,
Tez hücumə keç, Eyvazım!..

Dəli könül almaz öyüt,
Qoca bədən, olma meyt!
Misri qılınc kəmtər igit,
Al düşmanı biç, Eyvazım!..

Qıratın nalı sökülməz,
Koroğlu beli bükülməz,
İgid ölümdən çəkinməz,
Yağı qanı iç, Eyvazım!..

Koroğlu sözün tamam eləyib özün vurdu qoşuna. Dəlilər hər tərəfdən töküldülər. Ustad deyir o gün Çənlibeldə bir dava oldu, bir dava oldu ki, hələ ruzigarın gözü belə dava görməmişdi. Çənlibelin daşları düşmən qanına boyanıb qıpqırmızı laləyə döndü.

Orasını deyim ki, xanlar hiylə eləmişdilər. Qəsdən qoşunun yarısını meydana buraxıb, yarısını pusquda saxlamışdılar ki, dəlilərin gücünü bilib sonra buraxsınlar. İndi işi belə görəndə hökm verdilər ki, qoşun pusqudan çıxsın. Özü də düz ortaya vurub Koroğlunun özünü halqa-mərəkə eləsin. Bəli, qoşun pusqudan çıxdı. Amma Koroğlu da işini möhkəm tutmuşdu. Dəli Həsəni öz dəstəsi ilə pusquda qoymuşdu. İndi işi belə görəndə, üzün Eyvaza tutub dedi:

Çağır Dəli Həsən gəlsin!
Ağır zərbə bu gün çalsın!

Ölən ölsün, qalan qalsın,
Mərd igidlər məlum olsun!

Qabağa salma naşını,
Vurdurar öz yoldaşını,
Gəzdirsəm namərd başını,
Xına mənim qanım olsun!

Siz inanın göhərkana!
Hərəniz dönün aslana!
Basılmayın bəd düşmana,
Qoyun ölən mənim olsun!

Koroğluyam, mən Əmiray,
Varsa çıxart meydana tay,
Davada dilim bilməz ray,
Əzrayıl bir yanın olsun!

Nigar xanım dəlilərə baxdı, Koroğluya baxdı, düşməne baxdı.

Elə bu dəmdə Koroğlu da özünü onlara yetirdi. Baxdı ki, şadlıqdan Nigar xanımın gözləri elə dolub, elə dolub ki, elə bil bahar bulududu. Elə haya bənddi ki, abi-neysan kimi süzölsün tökülsün. Nigar Qıratın səsinə döndü, Koroğlunu gördü. Elə bircə bunu deyər bildi ki:

- Can Koroğlu!..

Nigarın sözündən Koroğlunun ürəyi atlandı, qəlbi tel-tel oldu. Bir dəli nəərə çəkib dedi:

Mərd dayanar, namərd qaçar,
Meydan gumbur-gumburlanı...
Dəlilərim meydan açar,
Düşman gumbur-gumburlanı...

Qoç igid bığın buranda,
Çəkib yay-oxun quranda,
Şeşpər qalxana vuranda,
Qalxan gumbur-gumburlanı...

Top açılar qalasından,
Haq saxlasın balasından,
Koroğlunun nalasından,
Hər yan gumbur-gumburlanı⁴.

Dəlilər düşməyə elə bir vay verdilər ki, bir nəfər də olsun padşah qoşunundan salamat qurtarıb qayıda bilmədi. Elə ki dava qurtardı, dəlilər hamısı gəldi, Koroğlu atın başını çevirdi ki, Çənlibelə qalxsın. Aşıq Cünun əl atıb yapışdı Qıratın yüyənindən. Koroğlu dayandı. Dəlilər də dayandı. Aşıq Cünun sözə başladı. Dedi:

- Koroğlu, bu neçə vaxt idi ki, dəliləri başından dağıtmışdım. Koroğluluğu yerə qoymuşdun. De görüm, indi nə fikirdəsən? Genə də tək qalmaq istəyirsən, ya dəliləri yanında saxlayırsan?

Koroğlu dedi:

- Yox. Aşıq Cünun! Düzdü, mən Koroğluluqdan əl çəkmişdim. Amma baxıram ki, bu olan iş deyil. Nə qədər ki, xotkarlar, padşahlar, paşalar, xanlar bu namərd dünyada ağalıq eləyirlər, mən Koroğluluğu yerə qoya bilməyəcəyəm.

Ondan üzün dəlilər, tutdu, dedi:

- Nə qədər ki, onlar var, biz də varıq!..

Koroğludan bu sözü eşidəndə bütün dəlilər nəyə çəkdiilər. Atlar kişnədi, qılınclar oynadı. Qırat iki dal ayağının üstə qalxıb qızmış pələng kimi elə bir şeyhə çəkdi ki, dağ-daş titrədi. Aşıq Cünun üçtelli sazı bağrına basdı. Hamı bir yerdə təzədən Çənlibelə qalxmağa başladılar.

DASTANIN ƏSAS VARIANTLARI

1. «Koroğlu - Bozalqanlı»

«Koroğlu»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 480. 1936-cı ildə Kirovabadda Bozalqanlı Aşıq Hüseynəndən yazılmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

2. «Koroğlu - Əsəd»

«Koroğlunun kim olması»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 495. 1936-cı ildə Tovuzda Aşıq Əsəddən toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

3. «Koroğlu - Əli»

«Koroğlu»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 493. 1937-ci ildə Hümət Əlizadə tərəfindən Qazaxda Aşıq Əlidən toplanmışdır. Bir qədər dəyişdirilərək, 1941-ci ildə Azərnəşr tərəfindən nəşr edilən «Koroğlu» kitabına daxil edilmişdir.

4. «Qaf - Penn»

On iki məclisdən ibarətdir. A.Xodzko tərəfindən toplanıb, 1842-ci ildə ingilis dilində nəşr edilmişdir. 1856-cı ildə S. Penn tərəfindən rus dilinə tərcümə edilmişdir.

5. «Nigar - M. Soltan»

«Koroğluynan Nigarın nağılı»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 510. 1933-cü ildə Bakının Qobu kəndində Məlik Soltan Əhməd oğlundan yazılmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

6. «Dəmirçioğlu - Aşıq Hüseyn»

1937-ci ildə Aşıq Hüseynəndən toplanmışdır. Bir qədər işlənmiş şəkildə həmin il «Ədəbiyyat qəzeti»ndə «Koroğludan bir parça» sərlövhəsi altında çap edilmişdir. Burada dastanın «Dəmirçioğlunun Çənlibelə gətirilməyi», «Koroğlunun Ərzurum səfəri» və «Toqat səfəri» hissələri vardır.

7. «Dəmirçioğlu - Əsəd»

«Dəmirçioğlunun gəlməyi»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 495. 1936-cı ildə Tovuzda Aşıq Əsəddən toplanmışdır. İlk dəfə

bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

8. «Dəmirçioğlu - Alı»

«Dəmirçioğlunun gətirilməyi»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 517. 1936-cı ildə Qazaxda Aşıq Alıdan toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

9. «Dəmirçioğlu - Mirzə»

«Koroğluynan Dəmirçioğlu»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 531. Hümmət Əlizadə tərəfindən 1938-ci ildə Tovuzda Aşıq Mirzədən toplanmışdır. Bir qədər dəyişdirilərək, 1941-ci ildə Azərnəşr tərəfindən nəşr edilmiş «Koroğlu» kitabına salınmışdır.

10. «Dəli - Həsənbala»

«Dəli Həsənnən Koroğlu»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 496. 1937-ci ildə Dəvəçi rayonunda Aşıq Həsənbaladan toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

11. «Dəmirçioğlu - İbrahim»

«Telli xanımın gətirilməyi»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 526. 1938-ci ildə Kirovabaddan Aşıq İbrahim Qaraçı oğlundan toplanmışdır.

12. «Cünun - Əli»

«Koroğluynan Aşıq Cünun»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 530. 1938-ci ildə Hümmət Əlizadə Qazaxda Aşıq Əlidən toplanmışdır. Bir qədər dəyişdirilərək, yenə də «Koroğlu» kitabında çap edilmişdir.

13. «Cünun - Mirzə»

«Cünunun gətirilməyi»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 518. 1936-cı ildə Tovuzda Aşıq Mirzədən toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

14. «Eyvaz - Əsəd»

«Eyvazın gəlməyi»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 502. 1936-cı ildə Tovuzda Aşıq Əsəddən toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

15. «Türkmən - Əli»

«Koroğlunun Türkmən səfəri»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 524. 1934-cü ildə Hümət Əlizadə tərəfindən Qazaxda Aşıq Əlidən toplanmışdır. Bir qədər dəyişdirilərək, «Koroğlu» kitabında çap edilmişdir.

16. «Həmzə - Bozalqanlı»

«Həmzənin Qıratı aparması»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 528. 1936-cı ildə Tovuzda Aşıq Hüseyn Bozalqanlıdan toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

17. «Həsə - Əsəd»

«Həmzənin Qıratı aparması»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 502. 1936-cı ildə Tovuzda Aşıq Əsəddən toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

18. «Həmzə - İslam»

«Həmzənin Qıratı aparması»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 523. 1936-cı ildə Kirovabadda Aşıq İslamdan toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

19. «Toqat - Əli»

«Koroğlunun Toqat səfəri»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 532. 1937-cı ildə Hümət Əlizadə tərəfindən Qazaxda Aşıq Əlidən toplanmışdır. «Koroğlu» kitabında çap edilmişdir.

20. «Bağdad - Bozalqanlı»

«Koroğlunun Bağdad səfəri»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 522. 1937-ci ildə Tovuzda Aşıq Hüseyn Bozalqanlıdan toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

21. «Bağdad - İsrail»

«Koroğlunun Bağdad səfəri»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 533. 1938-ci ildə Hümət Əlizadə tərəfindən Kirovabadda Aşıq İsraildən toplanmış, «Koroğlu» kitabında çap edilmişdir.

22. «Məhbub - Məhəmməd»

«Məhbub xanımın gətirilməyi»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 534. Hümmət Əlizadə tərəfindən 1929-cu ildə Qazaxda çap edilmişdir.

23. «Ağca Quzu - Cəlil»

«Ağca Quzu»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 525. 1936-cı ildə Xızı rayonunda Cəlil Murad oğlundan toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

24. «Qul - Mehdi»

«Qulun qaçmayı»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 519. 1935-ci ildə Aşıq Mehdi Nəsib oğlundan toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

25. «Bayazid - Əli»

«Koroğlunun Bayazid səfəri»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 535. Hümmət Əlizadə tərəfindən 1937-ci ildə Qazaxda Aşıq Əlidən toplanmış, «Koroğlu» kitabında çap edilmişdir.

26. «Balıca - Muxtar»

«Koroğlunun Balıca səfəri»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 536. 1930-cu ildə Hümmət Əlizadə tərəfindən Ordubadda Aşıq Muxtardan toplanmış, «Koroğlu» kitabında çap edilmişdir.

27. «Bəylər - Əliş»

«Koroğlu və Bəylər»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 497. 1937-ci ildə Zabratda Aşıq Əliş Səməd oğlundan toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

28. «Bolu - Sadıq»

«Koroğluynan Bolu bəy»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 537. 1938-ci ildə Hümmət Əlizadə tərəfindən Qazaxda Aşıq Sadıqdan toplanmış, «Koroğlu» kitabında çap edilmişdir.

29. «Bolu - Şamaxı»

«Koroğlu ilə Bolu bəy»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 520. 1938-ci ildə Şamaxıda toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

30. «Gürcüstan - Bəydüz»

«Koroğlu'nun Gürcüstan səfəri»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 490. 1936-cı ildə Qubada Aşıq Bəydüzdən toplanmışdır. İlk dəfə birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

31. «Ədil - Əli»

«Koroğlu ilə Ədil paşa»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 538. 1938-ci ildə Corat kəndində Əli Yoldaş oğlundan toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

32. «Koroğlu - Məhəmməd»

«Koroğlu'nun qocalığı»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 539. 1938-ci ildə Hümmət Əlizadə tərəfindən Tovuzda Aşıq Məhəmməddən toplanmış, «Koroğlu» kitabında çap edilmişdir.

33. «Qocalıq - Əli»

«Koroğlu'nun qocalığı»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 540. 1934-cü ildə Hümmət Əlizadə tərəfindən Qazaxda Aşıq Əlidən toplanmış, «Koroğlu» kitabında çap edilmişdir.

34. «Koroğlu - Qəmbər»

«Koroğlu'nun qocalığı»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 541. 1938-ci ildə Hümmət Əlizadə tərəfindən Zəyəmdə Aşıq Qəmbərdən toplanmış, «Koroğlu» kitabında çap edilmişdir.

35. «Dərbənd - Bozalqanlı»

«Koroğlu'nun vuruşması»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 529. 1936-cı ildə Tovuzda Aşıq Hüseyn Bozalqanlıdan toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

36. «Dərbənd - Vəli»

«Koroğlu'nun Dərbənd səfəri»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 521. 1932-ci ildə Bozalqanlı şair Vəlidən toplanmış, «Koroğlu» kitabında çap edilmişdir.

37. «Bilqeyis - Mehdi»

«Koroğlu ilə Kürdoğlu»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv.

№ 520. 1935-ci ildə Tovuzda Aşıq Mehti Nəsib oğlundan toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

38. «Dona - Teymur»

«Dona xanım»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 488. 1936-cı ildə Şamxorda Aşıq Teymurdan toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

39. «Aypara - Cahangir»

«Koroğlu ilə Aypara»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 494. 1936-cı ildə Maştağada Aşıq Cahangirdən toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

40. «Xonxar - Bəşir»

«Koroğlu ilə Xonxar»

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun folklor arxivi, inv. № 495. 1936-cı ildə Zabratda Bəşir Əsəd oğlundan toplanmışdır. İlk dəfə bu əsərin birinci nəşrində istifadə edilmişdir.

41. «Koroğlu - Hümmət»

Hümmət Əlizadə - «Koroğlu», Bakı, Azərnəşr, 1942-ci il.

İ Z A H L A R

Alı kişi

Bu qolun tərtibində «Koroğlu - Əsəd», «Koroğlu - Bozalqanlı», «Koroğlu - Əli», «Koroğlu - Penn» variantları əsas götürülmüşdür. Qol əsasən Alı kişidən bəhs etdiyinə görə, onun adı ilə də adlandırılmışdır.

1. Azərbaycan dilində toplanmış bütün variantlarda Koroğlunun atası Alı kişi, «Qaf - «Penn»də isə Mirzə Sərraf adlanır. «Qaf - Penn»də Mirzə Sərraf bacarıqlı bir ilxıçı olmaqdan başqa, həm də savadlı bir münəccimdir.

2. Qulanların doğulması da variantlarda bir-birindən fərqlidir. «Koroğlu - Bozalqanlı», «Koroğlu - Əli» və eləcə də aşıqların əksəriyyətinin dediklərinə görə, deryadan iki aygır çıxır. «Koroğlu - Əsəd» və «Qaf - Penn» variantlarında deryadan bir aygır çıxır. Qıratın ikinci madyanla cütləşməsindən isə Dürat doğulur. «Qaf - Penn» variantında da birinci cütləşmədən Qırat doğulur. İkinci cütləşmədən doğulan qulan isə sonralar görünmür. Bu varianta görə, Dürat sonralar Qıratla Ərəb atın cütləşməsindən doğulur.

Aygırların çıxdıqları su haqqında da fikirlər müxtəlifdir. Bəzi aşıqların dediklərinə görə, aygırlar deryadan, bəzi aşıqların dediklərinə görə Naxçıvanla Ermənistan sərhəddi yaxınlığında olan bir göldən, «Qaf - Penn» variantında isə Ceyhun çayından çıxırlar.

3. Variantların bəzisinə görə, Alı kişi qırxıncı gün tövləyə atların yanına gəlir. Əli ilə Qıratı yoxladığı zaman sağrısında balaca bir batıq olduğunu hiss edir. Rövşəndən atın üstünə işıq düşüb-düşmədiyini soruşur. Rövşən tövlənin tavanında iynəboyda balaca bir dəşik olduğunu deyir. Alı kişi oranı düzəltməyi oğluna tapşırır.

4. «Qaf - Penn» variantına görə, qılnc qayıran usta misri qılncı Mirzə Sərrafa verdikdən sonra peşman olur. Bir neçə adam da götürüb, onun yolunu kəsir. Hücüm edib, qılncı əlindən almaq istəyir. Mirzə Sərraf kor olduğuna baxmayaraq, misri qılncı sayəsində özünü xilas edir.

«Koroğlu - Əsəd» variantında misri qılncın qayrılması bu şəkildə verilir. Atlar sınaqdan çıxarıldıqdan sonra Rövşən atasının tapşırığı ilə anasını və Düratı aparıb öz kəndləri olan Muradbəylidə qoyub qaydır. Alı kişi onu bir ləzgi ustanın yanına qılnc qayırtdırmağa göndərir.

Rövşən ustanın yanına gedir. Usta necə qılnc istədiyini ondan

soruşur. Rövşən deyir:

Kamil usta, budu sözümün sağı,
Qılinc boydan bir az məhdəhal ola.
Elə qayır düşman onu duymasın,
Qorxuram yolumuz alhaal ola.

Dəstədən canlı ola, tələkdən* enli,
Mənəm qeyli-qallı, başı dumanlı.
Ortadan kəsərli, qəbzəsi qanlı,
İstərəm indidən çalhaçal ola!

Yarı polad ola, yarı nalpara,
Suyu zəhər ola, irəngi qara,
Hər nəyə endirsən çıxa dübara,
Aslan ola, pələng ola, kal ola.

Usta qılınıc qayıdır Rövşənə verir. Bundan sonra Rövşən atasının qisasını almağa gedir.

Bu variantla görə, Alı kişinin gözlərini çıxartdıran Türkiyə sultanı özüdür. Rövşən onunla qarşılaşır, vuruşma zamanı onun oğlunu və gizirini öldürür. Buradan atasını da götürüb, Muradbəyliyə qaçır və öz dostlarını başına yağaraq Çənlibeldə yurd-yuva salır.

Bu variantla görə, birinci dəfə Koroğlunun başına toplanan dəlilər bunlardır: İsabalı, Bəlli Əhməd, Kosa Səfər, Çopur Mehdi, Halaypozan, Tanrıtanımaz, Dilbilməz.

5. «Koroğlu - Bozalqanlı» variantında Rövşən birinci bulağın suyu ilə əl-üzünü yuyur. İkinci bulağın suyundan həm özü içir, həm də Qırata verir. Bunlardan başqa atasının tapşırığı ilə gecəni də Qoşabulağın yanında yatır. Qoşabulağın suyundan Rövşənə həm misilsiz qüvvət, həm də şairlik-aşıqlıq verilir. Qırat da bu sudan içdiyinə görə, Koroğlunun bütün ürəyindən keçənləri anlayır.

6. «Qaf - Penn»ə görə, bu qolun axırında Rövşən atasının xahişi ilə onu Xorasana aparır. Mirzə Sərraf Xorasanda ölür. Rövşən atasını orada dəfn etdikdən sonra Çənlibelə qayıdır.

7. «Koroğlu - Əli» variantına görə, Alı kişi gözləri çıxarıldıqdan sonra Rövşənə də götürüb, birbaş Çənlibelə gedir. Qulanların tərbiyəsi və sınaqdan çıxarılması da Çənlibeldə olur.

*Tiyə.

Koroğlu ilə Dəli Həsən

Bu qolun tərtibində «Qaf - Penn» və «Koroğlu - Hümmət» variantlarından istifadə edilmişdir. Qol «Qaf - Penn» variantının ikinci məclisin təşkil edir. Bu məclis Koroğlunun Kaşan - Qaplan-guh - Qaradağ - Ceyranduzu - Xoy təriqilə Azərbaycana, Çənlibelə olan səfəridir. Bu səfər əsnasında Koroğlunun iki döyüşü olur. Bunlardan birincisi bizim burada verdiyimiz «Koroğlu və Dəli Həsən» əhvalatı, ikincisi isə Koroğlunun Yerevan sərdarı Hüseynəli xanla olan döyüşüdür. İkinci döyüş haqqında hələlik heç bir məlumat toplanmamışdır.

1. «Koroğlu - Hümmət» kitabında bu qoşma müstəqil qoşmalar sırasında verilmişdir.

Qoşmanın ikinci bəndi də bir qədər fərqlidir:

Meydana girəndə meydan tanıyan,
Haqqın vergisinə mən də qanıyam,
Əl verərsə İran, Turan xanıyam,
Zəbt etmişəm, Hind, Yəmən mənimdi.

2. «Koroğlu - Hümmət» kitabındakı müstəqil qoşmalar içəri-sində bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

İgid meydana girəndə,
Qaynayıb coşmamaq gerek.
Əgər olsa haq vergisi,
Həddindən aşmamaq gerek.

Biz düşdük Tona çayına,
Haq bəla versin xayına,
İgid igidin payına
Köndələni düşməmək gerek.

Gəldik düşdük biz bu yurda,
Haq bəla versin namərdə,
Mətahın keçməyən yerdə,
Yükünü açmamaq gerek.

Qoç Koroğlu çıxar düzə,
Heç baxmaz əllyə, yüzə,
Mən dəlidən öyüd sizə:
Qənimdən qaçmamaq gerek.

1688-ci ildə erməni əlifbası ilə yazılmış bir əlyazmasında bu qoşmanın aşağıdakı variantı vardır:

İgid alçaq gərək, alçaq,
Atı yüyrek, kəndi qoçaq,
Hər yanında ciftə bıçaq,
Belində qılıncı gərək.

Qoç igidin bağı qan kimi,
Yanar ciyəri büryan kimi,
Qoç igid ac aslan kimi,
Meydanda yırtıcı gərək.

Qoç igid aslan pustuna,
Namərd gəlməsin dəstinə,
İgid igidin üstünə,
Hər yerdə dönücü gərək.

Koroğlu çağırır, haxdı,
Haqqın da kəraməti çoxdu,
Çalışmaqdan vəfa yoxdu,
Vergi haqq vergisi gərək *.

3. «Koroğlu - Hümmət» kitabında bu qoşma dastana daxil edilmiş, kitabın sonundakı müstəqil qoşmalar içərisində verilmişdir. Burada qoşma Dəmirçioğlu tərəfindən Cavahir paşaya xitab olaraq deyilir. Son bəndindən anlaşıldığına görə, qoşma Dəmirçioğlunun Ərəb atı itirməsi ilə əlaqədardır:

Mərd igidlər müxənnətdən sapılsın!
Qarı düşmən dərələrə təpilsin!
Dəmirçioğlu, Ərəb atı tapılsın,
And içirəm, bu gün döyüş olmasın.

Lakin əlimizdə olan variantların heç birində belə bir əhvalat olmadığı kimi, Cavahir paşa adlı paşaya da təsadüf edilmir.

4-5. Bu qoşmalar da «Koroğlu - Hümmət» kitabında müstəqil qoşmalar içərisinə salınmışdır və hər ikisi adları müəyyən olmayan paşalara xitabən deyilir.

*Madenadaran, inv. № 7715, səh. 53 b, 54 a, (1688-ci ildə yazılmış əlyazması).

Koroğlunun İstanbul səfəri

Bu qolun tərtibində «Koroğlu - Hümmət, «Nigar - M. Soltan» və «Qaf - Penn» variantları əsas götürülmüşdür.

Qol əsasən Bəlli Əhmədin Çənlibelə gəlməsi, Koroğlunun İstanbulla səfəri, Nigarla görüşü, xotkar oğlu Bürcü Sultanla vuruşu və

Nigarın Çənlibelə gətirilməsindən ibarətdir. Buna görə də qola aşıqlar «Nigarın Çənlibelə gətirilməyi» də deyirlər.

1. «Dərbənd - Vəli» variantında bu qoşmanı Möminə xanım Koroğluya göndərir. Buna görə də qoşmanın son bəndi doğrudan da Möminə xanıma aiddir:

Dəmirqapı Dərbənd əcəb tamaşa,
Batıb gözləri ala, qumaşa,
Adım Möminədi, atam Ərəb paşa,
İstərəm özünə elə yar məni.

2. Elyas Muşeqyanın (Atevasaturun) 1721-ci ildə erməni əlifbası ilə yazılmış «Nəğmələr kitabı» adlı əl yazmasında bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Salam verdim, salam almaz,
Görüm tutsun salam səni!
Sən mənim qədrim bilmədin,
Var allaha salam səni!

Mən bu dünyada aşığam,
Aşıq deyiləm, işiğam,
Axcasız, pulsuz aşığam,
Malım yoxdur alam səni.

Tər geyərsən, tər gəzərsən,
Aşığın bağrın əzərsən,
Yuxa kağıza bənzərsən,
Yaza bilməz qələm səni.

Bir qulaq as gələn dәмə,
Məni faş etmə aləmə,
Nahaq and içmə kəlama,
Yoxsa tutar kəlam səni.

Uca dağların qarısan,
Küllü-cahanın varısan,

Eyvaz, Koroğlu yarısan,
Məgər bilməz aləm səni?

3. «Koroğlu - Hümmət» kitabında bu qoşmanın son bəndi belədir:
Koroğlunun atı olsa,
Dəmir-polad qatı olsa,
Bir igidin zətı olsa,
Pullu da olur, pulsuz da olur.

4. «Koroğlu - Hümmət» kitabındakı «Koroğlunun İstanbul səfəri» qolunda Koroğlu bağban yox, qoca bir dəyirmançıya qonaq olur. Ona görə də bu qoşma haman qocaya xitabən deyilir.

5. Bu qoşma «Koroğlu - Hümmət» kitabında qoşmalar içərisində və həm də Nigar deyil, sadəcə «xanım» rədifli ilə gedir.

6. «Qaf - Penn» variantında Koroğlu ilə Bürcü Sultan arasında söylənən bir neçə qoşma verilmişdir. Bu qoşmaların azərbaycanca orijinallarını hələlik tapmaq mümkün olmamışdır. Yalnız Dəvəçi rayonunda toplanmış «Nigar - M.Soltan» variantı bu qoşmaların xalq içərisində yaşamaqda olduğunu göstərir. Xüsusilə variantdakı qoşmalardan birinin «Qaf - Penn»dəki qoşmaya çox bənzəyən belə bir bəndi vardır:

Adım hey Bürcüdü, Bürcü,
Çəkərəm misri qılncı,
Əl var, əldən üstün olar,
Ya sənindi, ya da mənim.

7. «Koroğlu - Hümmət» kitabında bu qoşma dörd bənd olaraq müstəqil qoşmalar içərisində gedir və Ərzurumla əlaqədar olduğuna görə, müəyyən dərəcədə burada verilən variantdan fərqlənir:

Ərzurumdan xərac alıb gəlmişəm,
Ərzurumda arzumanım qalmadı.
Çənlibel durağım, Qırat oynagım,
At minməkdə arzumanım qalmadı.

Qıratı çəkməsəm, dağlar sökülməz,
Bəzməndi çəkməsəm, sarğı örtülməz,
Qabağımdan qaçan düşman qurtulmaz,
Qisas aldım, arzumanım qalmadı.

Ərzurumda kəsdirmişəm nalını,
Gözəllərə toxutmuşam çulunu,
Çaldım, çapdım mal yeməzin malını,
Mal yeməkdə arzumanım qalmadı.

Koroğluyam, Çənlibeldə oturram,
Dəliləri muradına yetirrəm,
Harda gözəl görsəm, allam, gətirrəm,
Gözəllərdə arzumanım qalmadı.

Ə.Qaracadağının «Şerlər məcmuəsi»ndə bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Eyvaz xana al şərabı içirdim,
Dud eləyib, çox xocalar köçürtdüm,
Səksən oxu əgrimcədən keçirdim,
Heç kamanda arzumanım qalmadı.

Sürüsündən quzu qapdım, uladım,
Kəllə kəsdim, igid qanı yaladım,
Çaldım, çapdım, çox sövdəgər taladım,
Bəzirqanda arzumanım qalmadı.

Neçə qanlı başlar mızrağa taxdım,
Neçə sərəskələr yandırır yaxdım.
Koroğluyam, yaxşı keflərə baxdım,
Bu cahanda arzumanım qalmadı.

Dəmirçioğlunun Çənlibelə gəlməyi

Bu qolun tərtibində «Dəmirçioğlu - Aşıq Hüseyn», «Dəmirçioğlu - Əsəd», «Dəmirçioğlu - Alı», «Dəmirçioğlu - İslam», «Qaf - Penn» variantları əsas götürülmüşdür.

Bəzi aşıqlar bu qolu müstəqil bir qol kimi deyil, «Koroğlunun Ərzurum səfəri»nin başlanğıcından bir əhvalat kimi danışirlər. Hətta bir sıra variantlarda Dəli Həsən Dəmirçioğlu Dəli Həsən adı ilə verilir. Bu variantlarda bizim ikinci qolda verdiyimiz Dəli Həsən yoxdur. Lakin həmin variantların özlərində belə (istər qoşmalarandan, istərsə də ayrı-ayrı əlamətlərindən), bunların başqa-başqa adam olduqları görünməkdədir. Adların belə birləşməsi, yaxud başqa yollarla dəyişib, tamamilə müxtəlif şəkillərə düşməsi ümumiyyətlə «Koroğlu» dastanına xas olan xüsusiyyətlərdən biridir.

1. Dəmirçioğlunun Çənlibelə gətirilməsi müxtəlif variantlarda, müxtəlif şəkillərdə təsvir edilir.

«Qaf - Penn»ə görə Dəmirçioğlu naxçıvanlı bir dəmirçinin oğludur. O, Koroğlunun şan-şöhrətini eşidir və onun dəstəsinə qoşulmaq üçün Çənlibelə gəlir. Yolda Koroğlunun özü ilə görüşür,

fikrini ona deyir. Koroğlu onun igidliyini, möhkəmliyini yoxlayır. Dəmirçioğlu imtahandan yaxşı çıxır. Koroğlu bu gündən onu öz dəliləri sırasına qəbul edir.

«Dəmirçioğlu - Əsəd» variantında Dəmirçioğlunun Çənlibelə gətirilməsi Aşıq Cünunun köməyi ilə olur. Bu variantda görə Dəmirçioğlu on üç, on dörd yaşlarında bir uşaqdır. Lakin çox sağlam və böyük bir pəhlivan qədər güclü, qüvvətlidir. Koroğlu atını nallatdığı zaman onu görüb xoşlayır. Çənlibelə aparıb, dəlilər sırasına almağı qət edir. Fikrini dostu Aşıq Cünuna açır. Cünun bir cüt göyərçinlə Dəmirçioğlunu aldıdaş şəhərdən çıxarır. Koroğlu onu götürüb qaçır.

«Dəmirçioğlu - Aşıq Hüseyin» variantında isə əhvalat daha başqa şəkildədir. Bu variantda görə, Koroğlu atı nadlatdıqdan sonra nə qədər pul verirsə, Dəmirçioğlu hamısını əzib geri qaytarır. Axırda zəhmət haqqı əvəzinə bircə dəfə Qıratı minmək üçün Koroğludan icazə istəyir. Koroğlu bu fürsətdən istifadə edir. Dəmirçioğlu ata mincək özü də tez atın belinə tullanır və Çənlibelə tərəf yola düşür.

Bu son variantların hər ikisində Koroğlu sabahısı gün Dəmirçioğlunu atasının yanına aparır, razılıq aldıqdan sonra onu özünə dəli edir.

Koroğlunun Ərzurum səfəri

Bu qolun tərtibində «Dəmirçioğlu - Əsəd», «Dəmirçioğlu - Hüseyin» və «Dəmirçioğlu - İbrahim» variantları əsas götürülmüşdür. Bu sayılanlardan başqa, həmin qolun daha beş variantı vardır.

Ümumiyyətlə, bu qolun variantları öz quruluşlarına görə birbirindən çox fərqlənir. Aşıqların bəzisi «Dəmirçioğlunun Çənlibelə gəlməyi» qolunu da bununla birləşdirib bir qol kimi deyir, bəziləri isə Aşıq Cünunun Çənlibelə gətirilməyi əhvalatını da qoldan ayıraraq, hər üçünü müstəqil qol şəklində söyləyirlər.

Bu qol əsasən Aşıq Cünunun Çənlibelə gəlməyi, buna görə Cəfər paşa tərəfindən zindana salınması, Telli xanımın onu azad etməsi, Dəmirçioğlunun Ərzuruma gəlib tutulması, Koroğlunun Ərzurum səfəri, Cəfər paşa ilə döyüşü, Dəmirçioğlunun xilas edilməsi və Telli xanımın Çənlibelə gətirilməyindən ibarətdir. Buna görə də aşıqlar bu qola bəzən «Dəmirçioğlunun Telli xanımı Çənlibelə gətirməyi» də deyirlər.

1. Aşıq Cünunun Çənlibelə gəlməyi variantlarda müxtəlif şəkildə gedir. «Cünun - Əli» variantına görə, Koroğlu günlərin birində Çənlibelə ətrafından keçən bir karvan görür. Təkbaşına karvana

hücum edərək, bəzirganbaşından bac istəyir. Bəzirganbaşı Koroğlunu tanımadığı üçün sözlərinə əhəmiyyət vermir. Koroğlu özünü tanıtmmaq məqsədilə deyir:

Gəl sənə söyləyim, bəzirganbaşı,
Gəlmişəm mən səndən bac alam gedəm.
Dağıdam qəfləni, tökəm malını,
Gəlmişəm mən səndən bac alam gedəm.

Polad şəspər ilə əzəm başını,
Axıdam gözündən qanlı yaşını,
Cida ilə ölçəm al-qumaşını,
Nağdın da olmasa, vec alam gedim.

Koroğluyam, sarp qayadan atıllam,
Harda dava olsa orda tapıllam,
Ac qurd kimi cümlənizə təpilləm,
Ortadan olmasa uc alam gedəm.

Bəzirganbaşı yenə də onun Koroğlu olduğuna inanmayıb, bac vermək istəmir. Koroğlu karvanın başının üstünü alıb deyir:

Almamış al qumaşını
Buraxmaram səni burdan.
İçib doymamış qanını,
Buraxmaram səni burdan.

Tutubsan yükünü uca,
Sənsən tacirbaşı, xoca,
Mətahını soymayınca,
Buraxmaram səni burdan.

Meydanda şəspər atmamış,
Qolların dalda çatmamış,
Qırat döşünə qatmamış,
Buraxmaram səni burdan.

Haradan tutdun sorağı?
Al eylədin qanlı yağı?
Sənə çəkmişəm dağı
Buraxmaram səni burdan.

Qoç Koroğlu istər xərac,
İgidsənsə gir meydan aç!

Malını eylərəm tarac,
Buraxmaram səni burdan.

Bəzirganbaşı üzdə razılaşıraq, karvanın Çənlibelə getməyi üçün əmr verir. Amma gizlində onu tutmağı öz adamlarına işarə edir. Yaraqlı tacirlər Koroğluya hücum edirlər. Kiçik bir vuruş olur. Nəticədə tacirlər hamısı silahlarını töküb təslim olmağa məcbur olurlar. Koroğlu karvanı Çənlibelə gətirir yüklər açıldığı zaman böyük bir sandığın içərisindən çiyində saz bir aşiq çıxır. Bu, bəzirganbaşının aşığı Aşiq Cünundur. Anlaşılr ki, Cünun yüngül ayaqlı, xeyir-bərəkətli bir aşiq olduğuna görə bəzirganbaşı onu sandığa salmış, Koroğludan gizlətmək istəmişdir. Cünun Çənlibeldə, Koroğlunun yanında qalmaq istəyir. Koroğlu tacirləri azad edir, Aşiq Cünunu isə öz yanında saxlayır. Bu gündən Cünun Koroğlunun aşığı olur.

«Cünun - Mirzə» variantına görə, Sərrafi-Zərküləh adlı bir tacir öz karvanı ilə gəlib Çənlibelin yanından keçir. Çənlibelin Ağ qaya adlanan gədiyində keşik çəkən dəlilərdən biri karvanı görüb, Koroğluya xəbər vermək istəyir. Sonra bu qərara gəlir ki, özü tək gedib Koroğlunun adı ilə onları qorxutsun, tutub Çənlibelə gətirsin. Ata minib karvana yaxınlaşır. Sərrafi-Zərküləh çağırır kim olduğunu, nə istədiyini ondan soruşur. Dəli aşiq olduğunu deyir. Sərrafi-Zərküləh ona beş yüz qızıl verir. Dəli pulu geri qaytarıb, karvanı Çənlibelə çəkməyi ona təklif edir. Sərrafi-Zərküləh dəlinin bu təklifinə gülür. Bundan qəzəblənən dəli sazı döşünə basaraq deyir:

Gəl sənə söyləyim, bəzirganbaşı!
Gəlmişəm mən səndən bac alam gedəm.
Dağıdam qəfləni, tökəm malını,
Gəlmişəm mən səndən bac alam gedəm.
Sərrafi-Zərküləh onun cavabında deyir:

Əcəm oğlu, gəl heç hədyan söyləmə,
İndən sonra sənə para vermərəm.
Almadın verdim, yekəlik satdın,
Sözlərini bir dinara vermərəm.

Dəli deyir:

Görməyibsən mənim tər savaşım,
Didəndən tökərəm qanlı yaşını,
Cidayla ölçərəm al-qumaşını,
Nağdın da olmasa, vec alam gedəm.

Sərraf deyir:

Gəldim İstanbuldan, yolum Toqatdan,
Qayıtdım Bağdaddan, keçdim Dərbənddən,
Çəkərəm, salaram mən səni atdan,
Qayıdıb çıxaram yerə, vermərəm.

Dəli deyir:

Mən dəliyəm, sarp qayadan atıllam,
Hər yerdə istəsən orda tapıllam,
Ac qurd kimi sürbənizə təpilləm,
Ortada olmasa uc alam gedəm.

Sərraf deyir:

Zərkülaham, mən bilirəm işimi,
Həmi qüvvətimi, həm savaşıma,
Nə pul, nə paramı, nə quruluşumu,
Sənin kimi uşaqlara vermərəm.

Sərrafi-Zərkülahla dəli savaşırlar. Uzun vuruşmadan sonra Sərraf dəlini yıxaraq, qollarını bağlayır. Dəli əksər aşığıların «Toqat səfərində» Koroğlunun dilindən dedikləri:

Keçər dövrən, belə qalmaz
Şad ol, könül, nə mələlsən?!
qoşmasının belə bir variantını deyir:
Salam verdim, salam almaz,
Şad ol, könül, nə mələlsən?!..
Keçər dövrən belə qalmaz,
Şad ol, könül, nə mələlsən?!..

Dünya Süleyman mülküdü,
Geydiyim igid kürküdü,
Mal ki var, əlin çirkidi,
Şad ol, könül, nə mələlsən?!..

Eyvazın durub oturmaz,
Sinəmdə güllər bitirməz,
Yüz qayğı bir bərc götürməz,
Şad ol, könül, nə mələlsən?!..

Mən dəliyəm, hamalıyam,
Haq yar olsa, qan alıyam*,

*Qan alasıyam.

Dustaqlığa mən qayılam,
Şad ol, könül, nə məlulsan?!..

Sərrafi-Zərkülah Eyvazın adını eşitdikdən sonra dəlidən kim olduğunu soruşur. Dəli Muradbəylidən olduğunu deyir, Sərraf ondan Koroğlunun sözlərini oxumasını xahiş edir. Dəli deyir:

Qul alarlar, qul olmazlar bizlərdə,
Məni qul adına satma, əfəndim!
Düşmanlarım sonra şad olar, gülər,
Sən belə işləri etmə, əfəndim!

Mənim gözü yolda qalanlarım var,
Mərdlik silahına dolanlarım var,
İstanbul elində düşmanlarım var,
Azad eylə məni, tutma, əfəndim!

İndi gözləyirlər, bil, neçə dəllər,
Oynadar şespəri, qılnc sığallar,
Yolumu gözləyir incə gözlər,
Koroğlu qeyzinə batma, əfəndim!

Sərrafi-Zərkülah Koroğlu adını eşidəndə qəzəblənib deyir:

- Sən də yəqin atasının gözünü çıxardanlardansan ki, adına Koroğlu desinlər. Dur, buradan itil get!

Sərrafi-Zərkülah dəlinin qollarını açıb azad edir. Dəli oradan Çənlibelə gəlib, əhvalatı Koroğluya danışır:

Çöl gədikdən üç çəmənə aşanda,
Onda baxdı, məni bildi bəzirgan.
Dedim uşaqlara ənam göndərsin,
Əlini cibinə saldı bəzirgan.

Nə qədər hay vurdum, yerdən durmadı,
Anladım ki, məni bir şey saymadı,
Bac-xərac istədim, mənə vermədi,
Dinmədi, deyəsən laldı bəzirgan.

Hay vuruban şespər aldım dəstimə,
İstədim ki, girəm onun qəsdinə,
At oynatdım özüm saldım üstünə,
Əlin-əlinə vurdu, güldü bəzirgan.

Başına qoyubdu qızıldan börkü,
Baxırdı yerindən kərgədan tək,
Əyninə geyibdi nəzburdan kürkü,
Alıb məni yerə çaldı bəzirgan.

Mən dəlini aparırdı ölümə,
Əl çatmadı Çənlibelə, elimə,
Dustaq oldum kəndir saldı qoluma,
Dedi ki: «Satajam, quldu» bəzirgan.

Koroğlu dəlilərindən də bir neçəsini götürüb, Sərrafi-Zərkülə-
hın qabağını kəsir. Dəlilərə hay vurub deyir:

Haydı qoçaqlarım, kəsin ətrafı,
Talansın bəzirgan yeri yurd olsun!
Hər tərəfdən at oynadın üstünə,
İrəngi saralsın, gözü dörd olsun!

At oynadın, mərd tək dolun meydana!
Dağıdın, talayın, tökün hər yana!
Tülkü nədir pəncə vura aslana,
Gərək, budu, qurddan olan qurd olsun.

Nə bilirdi Koroğlunun halını,
Bu tər savaşını, bu zavalını,
Yükləyin karvanın, çəkin malını!
Qoy ah çəksin, öz-özünə dərd olsun.

Döyüş başlanır, Koroğlu qalib çıxır. Sərrafi-Zərküləhın özünü,
çox igid və mərd olduğu üçün azad edir. Karvanı isə Çənlibelə gətirir.
Yükləri açdığı zaman böyük bir sandığın içindən Aşıq Cünun çıxır.

1. «Dəli - Həsənbala» variantına görə, kef məclislərinin birində Ko-
roğlu dəlilərdən bir aşıq tələb edir. Dəli Həsən gedib Ərzurumdan Aşıq
Cünunu gətirir. Bu varianta görə, aşığın adı Cünun deyil, Cavandır.

2. «Gözəllər səfinə sana yaraşır» - Gözəllər cərgəsində ad-sana
layıqdır-mənasındadır.

3. «Dəli - Həsənbala»da bu qoşmanın belə bir variantı vardır:

Bu gün bu məclisdə bir gözəl gördüm,
O qarta* gözəllik xana yaraşır.
Gözəllərdə naznan gəzən çox olur,
Ceyran tək yerimək ona yaraşır.

* O qədər.

Firəng şüşəsindən ağdı qolları,
Göyün ulduzuna bənzər xalları,
Saf gülabətin tək siyah telləri,
Yayılanda dal gərdana, yaraşır.

Əndamı gümüşdən, kağızdan ağdı,
Sinəmə çəkdiyi düyündü, dağdı,
O qoynunun içi cənnətdi, bağdı,
Qədir bilən bir bağmana yaraşır.

4. Məlum olduğu üzrə, Koroğlunun yeddi min yeddi yüz yetmiş dəlisi vardı. Lakin bu, vəznə sığışmadığı üçün bir sıra qoşmalarda belə deyilir.

5. «Dəmirçioğlu - Əsəd» variantında bu qoşma belə söylənir:

Hasan paşa, sənə kimdən söyləyim,
Yeddi min dəlinin başı, Koroğlu,
Ha zaman ki, qovğa günü düşəndə,
Asır qançırğadan başı Koroğlu.

Səhərdən qalxanda təbil vurulur,
Deryatək çalxanır, göl tək durulur,
Toplanır bir yerə, içki qurulur,
Dağıdır əppəyi, aşı Koroğlu.

Görməyənlər düşər ayrı gümana,
Aşıq Cünun gördü mərdi-mərdana,
Hərdən ki, kükrəyib girir meydana,
Döyüşür yan-yana leşi Koroğlu.

Aşıq Əsədi variantına görə, bu əhvalat Ərzurumda deyil, Toqatda gedir. Ona görə də Cünun Cəfər paşaya deyil, toqatlı Hasan paşaya xitab edir.

5. Aşıq Cünunun Telli xanım ilə birinci görüşü də variantlarda müxtəlif şəkildədir. «Dəmirçioğlu - Bozalqanlı» variantında Cünun daha əvvəllərdən Koroğlunun aşığı olaraq verilir. Bu variantla görə, Koroğlu başını qırxdırdığı zaman aynaya baxıb ah çəkib. Cünun onun qəmginliyinin səbəbini soruşur. Koroğlu əksər aşıqların «Türkmən səfəri»ndə dedikləri məşhur:

«Sənə deyim, Aşıq Cünun,
Gözlərimdə yaş inildər»

qoşmasının belə bir variantını deyir:

Aşıq Cünun sənə deyim,
Ürəyimdə dərd inildər,
Bir bəy oğlunun əlindən
Şeş atanda nərd inildər.

Coşdu, dəli könül coşdu,
Coşuban həddindən aşdı,
Bir meşəyə ki, od düşdü
Alov qalxar, od inildər.

Baş ilə candan keçəndə,
Əcəl badəsin içəndə,
Sonsuz dünyadan köçəndə
Qəbir sıxar, ləhd inildər.

Koroğlunun malı çoxdu,
Sözlərim peykanlı oxdu,
Kişinin ki, oğlu yoxdu,
Ocaq boşdu, yurd inildər.

Cünun Koroğlunun sonsuzluq dərdi çəkdiyini başa düşdü. Bu variantla görə, sonsuzluq Koroğludan deyil, Nigardandır. Ona görə də Aşıq Cünun Koroğluya başqa bir arvad almağı məsləhət görür və belə bir arvad tapmaq üçün özü Ərzuruma gedir.

Cünun Telli xanımın soracağını almışdır. Lakin onun evini tanımır. Küçədə bir keçələ rast gəlir; ondan Telli xanımın evini soruşur:

Başına döndüyüm, ay keçəl qardaş,
Bir ev deyim, mənə nişan ver barı!
Dərdim çoxdu, sinəmdə var nar, ataş,
Bir ev deyim, mənə nişan ver barı!

Bu qarlı dağların durub qoşası,
Moj verib könlümün həddən aşası,
Adı Cəfər, paşaların paşası,
Bu nişanda paşa nişan ver barı!

Mən aşığam, ululardan uluyam,
Durna gözlü çeşmələrdən duruyam,
Cünun deyər Koroğunun quluyam,
Telli xanım evin nişan ver barı!

Keçəl Cəfər paşanın evini nişan verməkdən qorxur. Nəhayət, onlar belə məsləhətləşirlər: keçəl aşiq Cünunun qəlyanını götürüb qaçır. Aşiq Cünun da onu qovur. Keçəl qəlyanı aparıb, Cəfər paşanın evinin qabağında salır. Aşiq Cünun bu yol ilə Cəfər paşanın evini tanıyır. Variantın bundan sonrası, bir sıra kiçik fərqləri olduğuna baxmayaraq, əsasən bizim verdiyimiz kimi davam edir.

7. «Dəmirçioğlu - İbrahim» variantında Cünun Koroğlunun sualına cavab olaraq bu qoşmanı deyir:

Yolum düşüb, Ərzuruma gedəndə
Telli xanım kimi ceyran görmüşəm.
Olmaz belə gözlərin sultanı,
Aləm gül üzünə heyran görmüşəm.

Yanaqları alma, bir lalə üzlü,
Dili baldan şirin, söhbətli, sözlü,
Bir cüt qara qaşlı, şəhlayi gözlü,
Neçə igid ona qurban görmüşəm.

Günü gümrah olur bahar, yay, payız,
Gərdəni sürəhı, sinəsi kağız,
Dolanır məclisdə, başında qırx qız,
Aşiq Cünun deyər dövrən görmüşəm.

8. «Düşmana demə ey vallah!» - Düşməyə bəli deyib, boyun əymə!

9. «Koroğlu - Hümmət» kitabında bu qoşmanın belə bir variantı vardır:

Uca-uca dağ başında
Yel təki əsdiyin varmı?
On-on beş atlıynan sənin
Heç ordu basdığın varmı?

Müxənnət özün öyəndə
Bənövşə boynun öyəndə
Şəşpər qalxana dəyəndə
Yəhərə... varmı?

Koroğlu keçib canından,
Müxənnət ötməz yanından,
Ovucla düşmən qanından
Doldurub içdiyin varmı?

İstər dastanın içərisində verilmiş əsas qoşma, istərsə də bu,

«Koroğlu - Hümmət» kitabında «Koroğlunun Toqat səfəri»ndə Mahmud paşaya xitabən deyilir.

10. «El aşığı» kitabında bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Ərzurumun bazarına varanda,
Oğul, bir şəhərdir, gölə nisbətir.
Çox silah götürmək başa bələdir,
Qılinc hamayıdır, belə nisbətir.

Söyləyim sözlərim, sən eylə əzbər,
Mənim bu sözlərim saxla yadigar,
İgidə lazımdır bir qılinc, bir şeşpər,
Cida bir buynuzdu, kələ nisbətir.

Koroğlu tək düşmənləri səsləmək,
Hoy deyəndə düşmən üstə qəst demək,
Arpa vermək, candan artıq bəsləmək,
Ərəb at dediyin yelə nisbətir.

11. 1831-ci ildə erməni əlifbası ilə yazılmış bir əlyazmasında bu qoşmanın belə bir variantı da vardır.

Alıcı quştək qənim üstə varanda,
Ala qarğa tək salgilən kündə...
Qoşun yerbəyerdən at oynadanda
Baxıb, küsüb yatmağın gərək...

Əzəl gözlə meydanın sərhəddi!
Bulud tək gözlə onun pərgəri!
Bala gündə tökər onun leşkəri
Sağa, sola qaçıрмаğın gərək...

Meydanımız olsun Ərzurum düzü,
Mərd igidlər saymaz əllini, yüzü,
Dəmirçioğlu, budur Koroğlu sözü,
O Telli xanımı almağın gərək... *

«El aşığı» kitabında isə bu qoşmanın belə bir variantı vardır:

Bir qovğaya düşər olanda
Orada bir neçə isbat gərək.
Gördün ki, isbatın başa varmadı,
O yerdən qoyub qaçmaq gərək.

*Madenadaran əlyazması, inv. № 3055, səh 19 b.

Qoşun gəlib dörd yanını alanda,
Dəstə-dəstə mühasirəyə salanda,
Hər tərəfdən üstünə qılnc salanda,
Ərəb atın köksünə yatmaq gərək.

Qəbul elə Koroğlunun sözünü,
Məndən savay kim çəkər işvə, nazını?
Ölümdən qorxub itirməynən özünü,
Sağa, sola şeşpər atmaq gərək.

12. Hələqəbəguş olmaq - ömrünün sonuna qədər müti olmaq, qul olmaq deməkdir.

13. Bu qoşma «Koroğlu - Hümmət» kitabında müstəqil qoşmalar içərisinə salınmışdır. Həm də Dəmirçioğlunun deyil, Koroğlunun öz dilindən deyilir.

14. «Dəli - Həsənbala» variantında bu qoşmanı Dəmirçioğlu Telli xanımın özünə deyir. Buna görə də qoşma bizim əsas olaraq qəbul etdiyimizdən qismən fərqlidir:

Çənlibeldən dud eləyib yeridim,
Ərzurumun güzarına gəlmişəm.
Ya qismət yetirib məni buraya,
Ya da əcəl bazarına gəlmişəm.

Hayıl-mayıl eyvanından baxan yar!
Şirin canım eşq oduna yaxan yar!
Nanəm gəlib Çənlibelə çıxar yar!
Sən verdiyin o ilqara gəlmişəm.

Sənə qurban olsun bu şirin canım!
Bil, qeyri bir yerə gəlmir gümanım,
Dəmirçioğlu deyir, canTelli xanım!
Sən gül üzlü xoş göftara gəlmişəm.

«El aşığıları» kitabında bu qoşma aşağıdakı şəkildədir:

Çənlibeldən durub səfər eylədim,
İstanbulun güzərinə gəlmişəm.
Ya qismət gətirib bu yerə məni,
Ya əclin bazarına gəlmişəm.

Bir ah çəkdim ərşi-zəminə düşdü,
Ələm oxu bir-birilə ötüşdü,

Namə gəlib Çənlibeldə yetişdi,
Mən bir yarın iqrarına gəlmişəm.

Mövla ismi bil əzbərdir dilimdə,
Zərrəcə qəm gəlməz mənə ölüm də,
Başım ətəyimdə, qılınc belimdə,
Görmək üçün didarinə gəlmişəm.

Qoç igidin bu tövr olur iqrarı,
Yarsız necə tutar sərbü qərarı,
Dəmirçioğlu, budur Koroğlu yarı,
Şirin dəhən göftarinə gəlmişəm

«El aşığıları»nda isə belədir:

Çənlibeldən dud eləyib...
Ərzurumun gözəlinə gəlmişəm.
Əcəl xirqəsini geyib əynimə,
Həm də ölüm bazarına gəlmişəm.

Pəncərədən mayıl-mayıl baxışdı,
At oxların şirin cana çaxışdı,
Göndərdiyin namə Çənlibelə yetişdi,
Yazdığın ol ilqara gəlmişəm.

Sənə qurban olsun bu şirin canım,
Səndən qeyri kimə gəlir gümanım?
Dəmirçioğluyam, can Telli xanım,
Gülər üzə, xoş didara gəlmişəm.

«El aşığıları»nda qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Məclis arasteydi, söhbətin keçdi,
Könül sərxoş oldu, yoluna düşdü,
Namən gəldi Çənlibelə yetişdi,
Sən verdiyin ol ilqara gəlmişəm.

Bizlərə yazmışdın dua salamı,
Dəlilər cəm idi, eşitdi hamı,
Mən götürdüm o vaxtı da ənamı,
Xəstə üçün mən dərmana gəlmişəm.

Dəmirçioğluyam, çəkmərəm zarı,
Neylərəm dünyada dövləti, varı,

Koroğlunun sevdiyi Telli niyari,
Aparmağa ol sərdara gəlmişəm.

15. «Dəli - Həsənbalə» variantında bu deyişmə Dəmirçioğlu ilə Telli xanımın ilk görüşü zamanı deyilir. Bu variantla görə, Dəmirçioğlu Telli xanımla təkliddə görüşür. Dəmirçioğlu burada 8-ci çıxarışda verilən qoşmanı söylədikdən sonra Telli xanım deyir:

Əbəs-əbəs bu sözləri söyləmə,
Əcəm oğlu, çəkilgilən bu yerdən!
Girib eşqin dəryasını boylama,
Əcəm oğlu, çəkilgilən bu yerdən!

Dəmirçioğlu deyir:

Əbəs deyil bu sözləri söyləmə,
Əcəm oğlu sənsiz getməz bu yerdən!
Səndən artıq eşq dəryasın boylaram,
Əcəm oğlu sənsiz getməz bu yerdən!

Telli xanım deyir:

Hər yanını bürüyərlər qurd kimi,
O saat gözlərin olar dörd kimi,
Başın gedər, leşin qalar yurd kimi,
Əcəm oğlu, çəkilgilən bu yerdən!

Dəmirçioğlu deyir:

Əcəm oğlu gəlməyibdi yaslana,
Qılinc çalar, meydan dönər bostana.
Yeddi tülkü neylər bir ac aslana?
Əcəm oğlu sənsiz getməz bu yerdən!

Telli xanım deyir:

Atlanıban gələn türkmanlı bəylər,
Qaldırar göylərə tozu bədöylər,
Telli xanım səndən iltimas eylər,
Əcəm oğlu, çəkilgilən bu yerdən!

Dəmirçioğlu deyir:

Mən qurbanam yarın siyah teline,
Könül quşu qonmaq istər gülünə,
Səni Koroğlunun Çənlibeline
Aparmasa, əcəm getməz bu yerdən.

«Dəmirçioğlu - Bozalqanlı»da isə Aşiq Hüseyn bu qoşmanı başqa bir şəkildə deyir.

Bu variantla görə, Dəmirçioğlu birinci dəfə Telli xanımı apar-

mağa müvəffəq ola bilməyib tutulur. Cəfər paşa onu dərin bir quyuya saldırır. Gecə Telli xanım onu quyudan çıxarıb, öz evinə aparır və geri qayıtmasını məsləhət görür. Dəmirçioğlu razı olmur. O dava eləmək, düşməndən qisas almaq, onun özünü də Çəlibelə aparmaq fikirindədir. Bu münasibətlə aralarında belə bir deyişmə olur:

Telli xanım deyir:

Bir sözüm var, qulluğuna söyləyim,
Dur get, əcəm oğlu, qalma bu yerdə!
Xəncər ilə bağrım başın peyləyim,
Dur get, əcəm oğlu, qalma bu yerdə!

Dəmirçioğlu deyir:

Bir sözüm var, dilbər, sənə söyləyim,
Sənsiz əcəm oğlu getməz bu yerdən.
Bir canım var, sənə qurban eyləyim,
Sənsiz əcəm oğlu getməz bu yerdən.

Telli xanım deyir:

Səhər olcaq yığırlar qurd kimi,
Alacalanıb gözün olar dörd kimi,
Başın gedər, leşin qalar yurd kimi,
Dur get, əcəm oğlu, qalma bu yerdə!

Dəmirçioğlu deyir:

Baş əymərəm, bil ki, sultana, xana,
Qoymaram ki, misri qılinc paslana,
Yüz tülkü neyləyər bir ac aslana?
Sənsiz əcəm oğlu getməz bu yerdən.

Telli xanım deyir:

Telli deyir, ləşgər çoxdu burada,
At oxların, sinəm qoyum arada,
Qoç Koroğlu yol gözləyir orada,
Dur get, əcəm oğlu, qalma bu yerdə!

Dəmirçioğlu deyir:

Dəmirçioğlu, neyləmişəm, neylərəm,
Bir canım var dostu qurban eylərəm,
Gedib Koroğluya mən nə söyləyim?
Sənsiz əcəm oğlu getməz bu yerdən.

«El aşığı»nda həmin deyişmənin belə bir variantı da vardır:
Telli xanım:

Osmanlı qoşunu gələr qurd kimi,
İki gözün alacalanar dörd kimi,
Başın gedər, cəsəd qalar yurd kimi,
Var get, əcəm oğlu, qalma bu yerdə!

Dəmirçioğlu:

Osmanlı qoşunu gəlsə qurd kimi,
Durrəm qabağında mərd igid kimi,
Başım getsə, cəsəd qalsa yurd kimi,
Ölər əcəm oğlu, getməz bu yerdən.

Telli xanım:

Qoşun gəlib səni burda tutarlar,
Qollarını dal gərdənə çatarlar,
Qul deyibən ol Misirdə satarlar,
Var get, əcəm oğlu, qalma bu yerdə!

Dəmirçioğlu:

Əgər qoşun gəlib məni tutsalar,
Qollarımı dal gərdənə çatsalar,
Əsir edib ol Misirdə satsalar,
Ölər əcəm oğlu, getməz bu yerdən.

Telli xanım:

Telli xanım ərzin sənə eyləsin,
Axır vəsiyyətin sənə söyləsin,
Bir tək oğlan min qoşuna neyləsin?
Var get, əcəm oğlu, qalma bu yerdə!

Dəmirçioğlu:

Dəmirçioğlu dərdin sənə söyləsin,
Şirin canın sənə qurban eyləsin,
Yüz min toğlu bir aslana neyləsin?
Ölər əcəm oğlu, getməz bu yerdən.

16. Bu, «Koroğlu - Hümmət» kitabında müstəqil qoşma olaraq verilmişdir. Özü də Cəfər paşaya yox, Alı paşaya xitabən deyilir.

Eyvazın Çənlibelə gətirilməsi

Bu qolun tərtibində «Eyvaz - Əsəd», «Eyvaz - Bozalqanlı», «Türkmən - Əli», «Qaf - Penn» variantları əsas götürülmüşdür.

Qol əsasən Nigarın sonsuzluq həsrəti, Aşıq Cünunun Eyvazı tapması, Çənlibelə xəbər gətirməsi, Ərəb Reyhanla ilk vuruşu və Eyvazı Çənlibelə gətirməyindən ibarətdir. Aşıqlar bu qola bəzən «Koroğlunun Türkmən səfəri» də deyirlər.

1. «El aşığılar» kitabında bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Sənə deyim, aşiq Cünun,
Ürəyimdə dərd ingildər...
Bir bəy oğlunun əlindən
Şeş atanda nərd ingildər...

Coşdu dəli könlüm, coşdu...
Moc verdi kəllədən aşdı...
Bir meşəyə ki, od düşdü
Quru yanar, yaş ingildər...
Koroğluyam, sözüm çoxdur,
Hansı igidin sonu yoxdur,
Sözlərim müjganlı oxdur,
Ocaq yanar, daş ingildər...

2. «Mənsur kimi dərisini soyaram».

Həllac Mənsur - X əsrdə yaşamış sufildəndir. Lakin onun dərisi soyulmamış, dara çəkilməmişdir. Aşiq bunun məşhur Nəsimi faciəsi ilə qarışdırmışdır.

3. «Tərən gəmişdirib Çənlidə kəsər».

Gəmişdirmək - alıcı quşlara şikar almağı öyrətmək, onları şikar üçün şirnikdirmək deməkdir. Rayonlarımızda alıcı quşu şikar dalınca buraxmağa da gəmişdirmək deyirlər. Ovçu alıcı quşu şikara buraxmadan əvvəl açıqlandırır. Quş nə qədər dartınırsa, ovçu onu buraxmır. Buna «quş küsdürmək» deyirlər. Burada Koroğlu tərənə bənzədilir.

Burada aşiq Cünun onun Çənlibeldən kəsüb Türkmənə gələcəyini və mütləq Eyvazı aparacağını demək istəyir.

4. Qars, Kağızman, Muş, Çanaqqala və Sarıqamış - şəhər adları, Alacalar isə - dağ adıdır.

5. Eyvazın haralı olması variantlarda müxtəlif şəkildə göstərilir. Onun «Eyvaz - Əsəd»də toqatlı. «Qaf - Penn»də urfalı olduğu söylənilir. Hətta bəzi aşığılar Eyvazın gəncəli (İndiki Kirovabad) bir qəssabın oğlu olduğunu da deyirlər. Lakin qoşmalar və əksər aşığılardan toplanmış variantlarda Eyvaz türkmənli olaraq verilir.

6. «Qaf - Penn» variantına görə, Eyvazın xəbərini gətirən Aşiq Cünun deyil, Xoca Yəqubdur, Xoca Yəqub Koroğlunun tacir dostlarından biridir. Günlərin birində Xoca Yəqub Urfaya gedir. Burada gəzdiyi zaman yaşı keçmiş bir aşığa rast gəlir. Aşiq Eyvaz adlı bir oğ-

lanın igidliyindən, gözəlliyindən danışır. Xoca Yəqub Eyvazın kim olduğunu öyrənir, bir rəssam tapıb əlaltı onun şəklini çəkdirir, gətirib Çənlibeldə Koroğluya verir. Koroğlu Eyvazı Çənlibelə gətirmək, özünə oğul etmək qərarına gəlir. Qıratı yəhərlədir və adəti üzrə Xoca Yəqubun ayaqların qandal vuraraq zindana salmağı dəlilərə əmr edir. Tacir onunla nə üçün belə rəftar etdiyinə səbəbini soruşur. Koroğlu deyir:

- Mən dünya üzündə belə bir gözəl oğlan olacağına inanmıram. Ona görə də səni zindana saldırıb, özüm Urfaya, onun dalınca gedirəm. Əgər sözlərin doğru çıxdı, qayıtdıqdan sonra səni dünya malından qəni edəcəyəm. Əgər yalan çıxsas, onda sənə elə bir cəza verəcəyəm ki, məni aldatmaq fikrinə düşən bütün sənin kimilərə ibrət olsun.

Bundan sonra Koroğlu Qıratı minib Urfaya tərəf yola düşür.

7. «Koroğlu - Hümət» kitabında bu, müstəqil qoşmalar içərisində gədir. «Türkmən - Əli» variantında həmin qoşmanın belə bir variantı vardır:

Tanrıdan dövlət istəyəm,
Qaxətdə bir bağım ola!
İçində mərmər hovuzu,
Alişan otağım ola!

Məskənim dağların başı,
Başlayaram tər savaşı,
Nigar geyə al qumaşı,
Bu şərtinə: yarım ola!

At minəm, düşəm yoluma,
Poladdan qolçaq qoluma,
Yeddi min dəli boyuma,
Çənlibeldə yerim ola!

Koroğluyam, məlis quram,
Səflərin başında duram,
Bədöy minəm, Türkmən yoram,
Xan Eyvaz sərdarım ola!

8. «Qaf - Penn»də Eyvazın atasının adı Ali deyil, Mir İbrahimdir.

9. «Eyvaz - Bozalqanlı» və «Eyvaz - Əsəd» variantlarında bu qoşma belədir:

Ata, bunlar nə xan deyil, nə paşa,
Bu qılıqda söydar olmaz, ay olmaz.

Qeyzə gəlsə, adamı bağlar daşa,
Bu qılıqda söydar olmaz, ay olmaz.

Şahin kimi qənim üstə əsəndi,
Qanlı başı qancırğadan asandı,
Koroğludu, Dəmirçioğlu, Həsəndi,
Bu qılıqda söydar olmaz, ay olmaz.

Yaz olmasa, çeşmə sular bulanmaz,
Yaralarım göz-göz olar, sulanmaz,
Oğlun daha öz evində dolanmaz,
Eyvaz sənə oğul olmaz, ay olmaz.

«Koroğlu - Hümmət» kitabında isə qoşmanın aşağıdakı ikinci bir variantı da verilmişdir:

Aman ata, mənim zəhnim itirmə,
Bu qılıqda çodar olmaz, hay olmaz!
Beş manat yerinə on beş bağışlar,
Bu qılıqda çodar olmaz, hay olmaz!

Çodar deyil, gədikləri kəsəndi,
Düşman qolun bir-birinə basandı,
Yo Koroğlu, ya da Dəli Həsəndi,
Bu qılıqda çodar olmaz, hay olmaz!

Qarğı-qamış bir-birinə atılmaz,
Çodar malı belə baha satılmaz,
Axtararsan, Eyvaz bala tapılmaz,
Bu qılıqda çodar olmaz, hay olmaz!

10. «Qaf - Penn» variantına görə, Ərəb Reyhan Eyvazın dayısıdır.

11. «Həmzə - Əsəd» variantında bu qoşma belədir:

Çənlibəldən gələn durna,
Bizim ellər yerindəmi?
Ala gözlü Nigar xanım,
Siyah tellər yerindəmi?

Ördəknən, qazınan gələn,
Söhbətnən, sazınan gələn
O min bir nazınan gələn,
Pərzad xanım yerindəmi?

Qoç Koroğlu deməz yalan,
Ölkələrə saldım talan,
Küsdürəndə könlüm alan,
Telli xanım yerindəmi?

«Koroğlu - Hümət» kitabında da qoşmanın belə bir ikinci variantı vardır:

Göynən gedən beş durnalar,
Vətəndən xəbərin varmı?
Bir-birindən xoş durnalar,
Vətəndən xəbərin varmı?

Çıxardaram olmaz, oyun,
Üstümə almaram deyin,
Bir qılınca yeddi boyun,
Kəsəndən xəbərin varmı?

Koroğlu olmaz heç xəstə,
Yağı istər girə qəsdə,
Yel təki düşmanın üstə,
Əsəndən xəbərin varmı?

12. Elyas Muşeqyanın (Astvasaturyanın) 1721-ci ildə erməni əlifbası ilə yazılmış «Nəğmələr kitabı» adlı əlyazmasında bu qoşmanın belə bir variantı vardır:

Canım Qırat, gözüm Qırat,
Çənlibellər ərzənundur,
Axça verdim, satun aldım,
Tər timarlar ərzənundur.

Mən səni aldım bəsinən,
Meydana girdim səsinən,
İçi qalaqlı tasınan,
Sovux sular ərzənundur.

Mən səni sevmişəm körpə,
Tərifin eylərəm türfə,
Hər qonaqda on tas arpa,
Tər yoncalar ərzənundur.

Mən səni bildim hovinən,
Meydana girdim dovunən,

İçi zənglu qaşavinən
Məxmur çullar ərzənundur.

Koroğlum der oxlarının,
Dögüşürəm çoxlarının,
Ari polad mıxlarının,
Gümüş nallar ərzənundur.

13. 1799-cu ildə erməni əlifbası ilə yazılmış balaca bir əlyazma-
sında bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Qoç quzudan törənən quzu qoç olur,
Qoçaqlardan qoçaq olur, soltanım!
Qovğa günü qoç igidlər şad olur,
Müxənnətlər naçaq olur, soltanım!

Uca dağlar qoç igidə daldadır,
Gidi düşməni ya sağda, ya soldadır,
Qaçar, qaçar düşmanını aldadır,
Qayıdanda ac qurd olur, soltanım!

Çarığın, qoçaqlar gəlsin yeginən,
Qaçar, qaçar düşmanını aldadır,
Qoç igidlər xəbər alır bəyindən
Haçan olub bir tar döyüş, soltanım!

(Meydana girəndə) əzəl qoç igidin atı vurulur,
Çar tərəfdən tərə döyüşün qurulur,
Acıqlanır qalxan üzə bürünür,
Yeriş çəkər sivrə qılınç, soltanım!

Qoç Koroğlum oxun çəkər girişə,
Müxənnətin nə həqqi var girişə?
Mərd igidin əli yetsə bir işə,
Min igidə kömək olur, soltanım!

Durna teli*

Bu qolun tərtibində «Bağdad - Bozalqanlı», «Bağdad - Əsəd»,
«Bağdad - Əli» və «Bağdad - İsrəfil» variantlarından istifadə edil-
mişdir. Qol aşığılar içərisində «Bağdad səfəri» adı ilə də məşhurdur.

* Madenadaran əlyazması, inv. № 8540, səh. 52 b.

Qol əsasən Eyvaz, Dəmirçioğlu və Bəlli Əhmədin durna teli üçün getmələri, Aslan paşanın onları tutması, Xoca Əzizin Çənlibelə xəbər gətirməsi, Koroğlunun Bağdad səfəri və Giziroğlunun Koroğlu ilə görüşməsindən ibarətdir.

1. Ə.Qaracadağının «Şerlər məcmuəsi»ndə bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Pərim, qayıt baxginən,
Eyvaz bu gələndür, gələn.
Cigərim oda yaxginən,
Eyvaz bu gələndür, gələn.

Eyvazım on dörd yaşında,
Durna telləri başında,
Qüdrət qələmi qaşında,
Eyvaz bu gələndür, gələn.

Həzaran qalxan qolunda,
Misri qılıncı belində,
Qoşun sağında, solunda,
Eyvaz bu gələndür, gələn.

Eyvazım xanların xanı,
Tərifı tutmuş dünyanı,
Koroğlunun din, imanı,
Eyvaz bu gələndür, gələn.

2. «Bağdad - Əsəd» və «Bağdad - Əli» variantlarında bu qoşma belədir:

Yağı düşman dörd bir yanın alıbdı,
Əgər yatıbsansa ayıl, Eyvazım!
Aləmi-zürridə, qalu bələdə,
Olmuşam dərdinə qail, Eyvazım!

Qoşun gəldi, dörd bir yanı bürüdü,
Cavan canım bu qürbətdə çürüdü,
Paşa hökm eylədi, əsgər yeridi,
Əgər yatıbsansa ayıl, Eyvazım!

Bircə dindir Dəmirçioğlunun özünü,
Şəmsü qəmər kimi göstər üzünü,

Qoy öpək Qıratın dırnaq, gözünü,
Gün kimi aləmə yayıl, Eyvazım!
«El aşıqları» kitabında bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:
Qoşun gəlib dörd yanımız aldılar,
Hər tərəfdən mühasirəyə saldılar,
Sərxoş olub yatdığımız bildilər,
Yatıbsan, qəflətdən ayıl, Eyvaz xan!

Qəbul etmə müxənnətin sözünü,
Sənə ərz eyləyim sözün düzünü,
Göstər camalını, günəş üzünü,
Gün kimi aləmə yayıl, Eyvaz xan!

İnsafdırmı Dəmirçioğlu tutula?
Qulac qollar dal gərdəndə çatıla,
Qul deyibən ol Misirdə satıla?
Koroğlu dəlisi sayıl, Eyvaz xan!
«Dərbənd - Bozalqanlı»da isə belədir:

Hər yandan qoşun yürüyür,
Oyan, xan Eyvazı, oyan!
Çar ətrafımız bürüyür,
Oyan, xan Eyvazı, oyan!

Yoxdu bu qoşunun sanı,
Paşalar verib fərmanı,
Sel kimi tökərlər qanı,
Oyan, xan Eyvazı, oyan!

Dəmirçioğlu deyər sözlər,
Düşmandı dərələr, düzlər,
Nigar xanım yolun gözlər,
Oyan, xan Eyvazı, oyan!

3. «Eyvaz - Əsəd» variantında bu qoşma belə gedir:
Gəl, sənə söyləyim, ay qoç Koroğlu!
Sənin Eyvazından xəbər varmı?
Seçib göndəribən bəlli igidlər,
Sənin igidlərdən xəbər varmı?

Biri şahın, qənim üstə əsəndi,
Biri qanlı başı tərkdən asandı,

Gedən Bəlli Əhməd, Dəli Həsəndi,
Sənin heç onlardan xəbərin varmı?

Xoca Əziz xocaların qəhrində,
Gün görmədin xan Eyvazın təhrində,
Qolu bağlı gördüm Bağdad şəhrində,
Sənin Eyvazından xəbərin varmı?

Aşıqlar çox zaman Dəmirçioğluna Dəmirçioğlu Dəli Həsən də deyirdilər. Burada da bu mənada getmişdir.

4. «Bağdad-Əsəd» variantında Xoca Əziz Çənlibelə gəlir. Lakin hələlik Koroğluya Eyvazgil haqqında heç bir söz demir. Koroğlu adəti üzrə öz dostunu qonaq eləyir. Saqi şərab gətirir. Xoca Əziz içmir və qəsdən tələb edir ki, ona Eyvaz şərab gətirsin. Koroğlu bu qoşmanı deyir:

Göndərdim durna telinə,
Eyvaz əyləndi, gəlmədi.
Keçibdi düşman elinə,
Eyvaz əyləndi, gəlmədi.

Dəryanın qırağı sazdı,
Oxuyanlar quba-qazdı,
Düşman çoxdu, onlar azdı,
Eyvaz əyləndi, gəlmədi.

Bilməmişəm, gedib şama,
Qılıncından qanlar dama,
Məni saldı dərdə, qama (qəmə),
Eyvaz əyləndi, gəlmədi.

Eyvaza bitirdim güllər,
Oxuyur şeyda bulbullər,
Koroğlu, başına küllər!
Eyvaz əyləndi, gəlmədi.

Bu qoşmadan sonra Xoca Əziz həmin dastandakı «Sənə deyim qoç Koroğlu»-qoşmasını deyir.

«Bağdad - Bozalqanlı» variantında isə hələ Xoca Əziz gəlməmişdən qabaq Koroğlu dəlilərə bu qoşmanın belə bir variantını deyir:

Eyvazı göndərdim Şama,
Əyləndi Eyvaz, gəlmədi.
Vədə vermişdi axşama,
Əyləndi Eyvaz, gəlmədi.

Arazın qırağı sazdı,
İçindəki quba-qazdı,
Düşmənin çoxdu, onlar azdı,
Əyləndi Eyvaz, gəlmədi.

Səninçin bəslədim güllər,
Çəkildi gözümə millər,
Koroğlu, başına küllər!
Əyləndi Eyvaz, gəlmədi.

Lakin əsas variantların hamısında bu qoşma yeddi bənddən ibarət olaraq «Bayazid səfəri»ndə Nigar xanımın dilindən deyilir.

5. «Bağdad - Əsəd» variantına görə, Eyvazla gedən Dəmirçioğlu və İsabalıdır. Xoca Əziz xəbər gətirdikdən sonra Nigar ağlayır.

Koroğlu ona belə bir qoşma deyir:

Ala gözlü, telli Nigar,
Ağlama, Nigar, ağlama!
Bu gün çataram Eyvaza!
Ağlama, Nigar, ağlama!

Sənin mətləbin bitirirəm,
Bu gün bağdada yetirirəm,
Xan Eyvazı sağ gətirirəm,
Ağlama, Nigar, ağlama!

Xan Eyvazım gül parçası,
İsabalı igid xası.
Ucalsın dəlilərin səsi,
Ağlama, Nigar, ağlama!

Pisdi Koroğlunun halı,
Soldurmaynan gül camalı,
Dəmirçioğlu, İsabalı,
Ağlama, Nigar, ağlama!

Naməlum bir aşıqdan yazılmış bir variantda isə bu qoşma belə söylənir:

Göndərdim durna telinə,
Gəlmədi Eyvaz, gəlmədi.
Düşdü düşmanın əlinə,
Gəlmədi Eyvaz, gəlmədi.

İndi gözləyirlər yolu,
Düşman kəsib sağ, solu,
Bəlli Əhməd, Dəmirçioğlu,
Gəlmədi Eyvaz, gəlmədi.

Dəmirçioğlu candan keçib,
Əcəl şərbətini içib,
Koroğlunun ağı qaçıb,
Gəlmədi Eyvaz, gəlmədi.

6. Ə. Qaracadağının «Şerlər məcmüəsi»ndə bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Eyvaz balam, qalx, ayağa dur indi,
Duşda gördüm Dəmirçioğlu qaldadır.
Çək gəlsin Qıratı, yəhərlə görüm,
Kömək deyib baxır, gözü yoldadır.

Dəli Həsən, sən çəkinən qılıncı,
Qoyma kim dağıla əsgərin ucu,
Ərəb Reyhan min igidə girici,
Bir sultanım tutulubdur, əldədir.

Çağırılən Halaypozan oyansın,
Qılıncın qəməsi qana boyansın,
Dəmirçioğlu hələ zərbə dayansın,
Möhkəm qüvvəti var, zoru qoldadır.

Yatmışdım, yaman gördüm duşumu,
Kimsə bilməz idi mənim işimi,
Koroğluyam, hər kim sevər başımı,
Gəlsin, Dəmirçioğlu yaman haldadır.

7. «Bağdad - Əsəd»də bu qoşma belədir:

Hanı mənim qoç Koroğlum,
Gələ, girə bu meydana?!
Çəkəndə allahəkbərin,
Hərəniz qaça bir yana?!

Yoxdu Eyvazın əlacı,
Koroğlu alar xərəcə,
İşlətsə misri qılıncı,
Meydanı boyayar qana!

Dindir, Dəmirçioğlun dindir,
Suçunu boynuna mindir,
Biz iki qoçağı öldür,
Paşam, qıyma Eyvaz xana.

8. «Bağdad - Bozalqanlı»da bu qoşma belədir:
Dəlilərim, bu gün mərdlik günüdür,
Müxənnət ölkəsi talanmaq gerek!
Mərd igidlər qovğa günü düşəndə,
Özü öz qanına bulanmaq gerek!

Düşmanlar şadlanıb şərab içəndə,
Eyvazım saralıb rəngi qaçanda,
Qol qüvvətli olub, qılınc çəkəndə,
Bağırsaq cəmdəyə dolanmaq gerek!

Qoç Koroğlu çəkər düşman haşasın,
Qoymaz müxənnəti qalsın, yaşasın,
Qırım əsgərini, tutun paşasın,
Leş leşin üstünə qalanmaq gerek!

9. «Bağdad - Əsəd» variantında bu qoşma belədir:
Sənə deyim Aslan paşa,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!
Hayqırram ölkən talana,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!

Torpağın İrana çəkdirrəm,
Yurdunda bostan əkdirrəm,
Göydən ildırım tökdürmə,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!

Ortalıqda içdim meylər,
Gör müxənnət nələr söylər?
Koroğlu iltimas eylər,
Paşa, qoy gəlsin Eyvazı!

10. Bu qoşmanın birinci misrası bir sıra variantlarda «Səfərimdi şəhri-Toqat» şəklində də deyilir. Lakin variantların heç birində Güzüroğlu Mustafa bəy Toqat səfərini iştirak etmir. «Koroğlu - Hümmət» kitabında da qoşma müstəqil olaraq verilmişdir.

11. «Bağdad - Əsəd»də bu qoşma belədir:

Salam verdim, salam almaz,
Salam yerə düşdü sandım,
Paşanın, sədrəzəmin,
Rəngü zarı qaçdı sandım.

Dünyada bir mərdlik satdı,
Gəlmədi, günün yubatdı,
Giziroğlu şeşpər atdı,
Şeşpər yerə düşdü sandım.

Gətirsinlər içim bada,
Sədrəzəm düşdü oda,
Xan Eyvazım düşdü yada,
Can qəfəsdən uşdu sandım.
Koroğludu həcv yazan,
Eyvazdı cəfaya dözən.
Sənə deyim, Halaypozan,
Sədrəzəm qaşdı sandım.

Həmzənin Qıratı aparması

Bu qolun tərtibində «Toqat - Əsəd», «Həmzə - Bozalqanlı», «Həmzə - Əsəd» və «Həmzə - İslam» variantları əsas götürülmüşdür. Qol əsasən Həmzənin Çənlibelə göndərilməsi, Qıratı aparması, Koroğlunun Toqat səfəri, Hasan paşa ilə vuruşu və Qıratın qaytarılmasından ibarətdir. Bu qola bəzən «Koroğlunun Toqat səfəri» də deyilir.

1. «Toqat - Əli» variantında Toqat paşasının adı Mahmud paşa, «Həmzə - Bozalqanlı»da isə sadəcə Sultan olaraq verilir. Qalan başqa variantlarda Hasan paşa Asan paşa, Asdan paşa, Aslan paşa kimi şəkillərdə gedir ki, bunların da hamısı Hasan paşa sözünün təhrifə uğramış şəkilləridir.

2. Həmzənin Çənlibelə gəlməsi müxtəlif variantlarda müxtəlif təfsilatla verilir. «Həmzə - Teymur» variantına görə, Həmzə Çənlibelə çatdığı zaman dəlilər çilingəğac oynaymışlar. Dəlilərin hərəsinin arası on addım olardı. Bəlli Əhməd keçəl Həmzənin dal ayaqlarından tutub çiling əvəzinə atdı Ərəboğluna. O da tulladı Burun Əhmədə, Burun Əhməd də xan Eyvaza, Koroğlu xan Eyvazın böyründə daşın üstündə arvadlarnan oturub dəlilərin oyununa tamaşa eləyirdi. Eyvaz dedi:

- Ağa Koroğlu, çilingi tut!

Koroğlu havada onu tutdu, qoydu yerə. Ancaq keçəlin ağı başından getmişdi.

Koroğlu dedi:

- Oğlan, nəçisən?

- Ağa Koroğlu, eşitmişəm göynən gedən quşlar, nələc qalan şəxslər sənin çörəyinlə dolanır. Gəlmişəm qapını süpürüm, qapında dolanım.

Dəlilər dedilər:

- Koroğlu, biz heç bundan almırıq. Qoy bir-iki dürtmə vuraq, ölsün. Sonra bunu paşalar göndərərlər bələdçi.

Deyirlər xanımlar getmişdilər. Bir Nigar xanım Koroğlunun yanında qalmışdı. Nigar xanım dedi:

- Koroğlu, doğrudan da mən munun gözündən almıram. Mundan bizə xata dəyər. Öldürmə, burax getsin.

Koroğlu dedi:

- Xeyr. Bu nədi bundan xata gəlsin? Qoyun, qapını süpürər. Gədə, hara uşağısan?

Həmzə:

- Atam Qaf əhlidi. Özüm iranlı. İrandan gəlmişəm.

- Oğul, daha əlindən nə gəlir?

- Koroğlu, hər nəyə desən yararam.

Genə Koroğlu ded:

- Heç özündən söz deyərsən?

- Bəs niyə demirəm?

- Mənim bu xanıma bir söz desən, səni burada saxlaram.

Həmzə baxır gördü ki, gözlər piyalə kimi, yanaq atlas kimi, dodaq qaymaq kimi, dişlər dürr-mirvari kimi, qaşlar ilan dili kimi.

Aldı Həmzə:

Qaşlarının tayı yoxdu cahanda,
Açılıb göysündə qar sinən üstə,
Belin nəzik, qəddin uca, uzun gül,
Zənəxdanda düşüb xal, sinəm üstə.

Xanım, qoynundakı bu nədi yumru?!
Üstün ört görməsin cahali-cumru,
Hüsnün Züleyxadı, zəbanın qumru,
Yetişibdi bir cüt nar sinən üstə.

Həmzə qoy qul olsun yanında, xanım!
Heç insafın varmı sənin də, xanım?!

Koroğlu əyləşib yanında, xanım,
 Əmir ləblərindən bal, sinən üstə.
 Söz tamama yetdi. Koroğlu dedi:
 - Oğul, əgər dilin pis tərپənsəydi sənnən ayrı cür danışacaqdım.
 Sonra dəlilərə dedi:
 - Dəyməyin. Qoyun qapı-bacanı süpürsün».
 «Həməzə - İslam» variantına görə:
 «Çardaxlı Çənlibəldə bir dəllək Əhməd vardı. Keçəl Həməzə
 özünü onun darvazasına yetirdi. Sübh vaxtı burada durub
 gözləyirdi ki, görüm, bu ev yiyəsi kimdi. Dəllək Əhmədin arvadı
 durub əşiyə çıxdı. Bu da qapıdan qulaq asırdı. Baxda, gördü ki,
 məhlənin içində qarabaşlar deyirlər ki: «Pəricahan xanım bu gün
 nə tez əşiyə çıxdı». Amma məsələ belə idi ki, dəllək Əhmədin arvadı
 kişi paltarında həmişə dəlilərnən gedərdi davaya. İndi də həmin
 kişi paltarında əşiyə çıxmışdı. Çıxan kimi baxdı, gördü ki, bir
 nınfrin, pis adam əyləşib burada. Buna baxan kimi dedi:
 - Get buradan, xıncır oğlu, xıncır. Sabah-sabah xalqın qabağına
 güzgü-daraq çıxanda, mənim qabağıma gör nə çıxır?
 Keçəl Həməzə onun arvad olduğunu bilmişdi. Odu ki, dedi:
 - Xanım, dərdin alım, məni öldürmə!
 Elə bu sözü deyən kimi Pəricahan xanım qılınca əl elədi ki, bunu
 vursun:
 - Mənə niyə arvad deyirsən? Mən kişiyəm - deyəndə, Həməzə dedi:
 - Xanım, məni öldürmə. Bir-iki kəlmə sözü var, deyim, ondan
 sonra öldür.
 Pəricahan xanımın bu söz xoşuna gəldi. Əlini saxladı ki, qoy
 görüm, bunun fikri nədi? Nə deyəcək?
 İndi keçəl Həməzə görək nə deyir:
 Öldürürsənsə, xanım, gəl məni öldür.
 Öldürməynən, xanım, əlin qurbanı!
 Ya hurisən, ya pərisən, ya mələk,
 Xoş ixtilat, şirin dilin qurbanı!

O nədi qoynunda yumru-yumru?
 Ört üstün, görməsin cahali-cumru,
 Gülşəndə dad çəkər tuti-yi-qumru,
 Mən bülbüləm, qızıl gülün qurbanı!

Humayın köynəkdi, o zülfi-narış,
Qədəmin başginən, bir kəlmə danış,
Sinəsi döşəkdi, məməsi balış,
Ayna qabax, siyah telin qurbanı!

Mən Həmzəyəm, yaxşı keçmədi halım,
Kəs başım, tökülsün məhlənə qanım,
Can sənə qurbandı, Pəricahan xanım,
Gümüş kəmə, nazik belin qurbanı!

Həmzə sözün qurtardı. Pəricahan xanım dedi:

- Bu sözü özün deyirsən, ya öyrənib deyirsən?

Həmzə dedi:

- Yox, xanım, biz nəsilbənəsil hamımız söz deyənək.

Pəricahan xanım dedi:

- Dur buradan.

Özü girdi içəriyə. Qarabaşlara dedi:

- Orta ocağı qalayın. Orta qazanı asın, su qaynayan kimi bir qəlib sabun hazır eləyin!

Su hazır oldu. Pəricahan xanım keçəl Həmzəni götürüb gəldi. Qaynar sudan töküb sabınnan o qədər yudurtdu ki, başı bütün qabıqdan çıxdı. Oldu düm ağ kələm kimi bir şey. Həkim də qoydu üstünə, təmiz keçəllikdən qurtardı.

Həmzə bir gün öz-özünə dedi: «Mən buraya atamı gəlmişəm, yoxsa Pəricahan xanımın qapısında qalmağamı?». Bu fikirdən sonra Pəricahan xanımdan soruşdu:

- Pəricahan xanım, heç Koroğlu buralara gəlmir?

Pəricahan xanım dedi:

- Adə, neyləyirsən Koroğlunu?

Həmzə dedi:

- Xanım, elə-belə görmək istəyirəm. Çox tərifləyirlər. Arzu çəkirəm görüm.

Pəricahan xanım dedi:

- Hər axşamüstü gəlib bizim qapıdan keçib gedir öyünə. Görmək istəsən, çıx qapıya, gör!

Həmzə çıxdı qapıya. Aradan bir az keçəndə gördü ki, bir tap-pılı gəlir onun qulağına. Gözünü açıb baxanda gördü bir adam gəlir, heç belə adam görməyib. Canını dişinə yığıb, gözünü bir də açıb baxdı. Gördü bıqlar hər biri balta sapından yoğun, en-enə gedib, uzun uzuna. Buxaq sallanıb dəyib döşə. «Yəqin Koroğludu»

deyib, beyqafıl döşəndi bunun ayaqlarına. Koroğlu baxdı ki, ayaqlarına bir şey dolaşdı. Ayağının ucunda bunu götürüb tulladı bir yana, necə ki bir papax. Həməzə bir də durub yumuruldu bunun ayağına döşənməyə. Koroğlu tutdu onun boynunun sapından ki:

- Əyə, kimsən? Nəçisən?

Həməzə dedi:

- Koroğlu, gəlmişəm sənın qapı-bacanda dolanam, əgər qəbul eləsən.

Koroğlu baxdı ki, bir keçəl adam. Dedi:

- Əlindən nə gəlir?

Həməzə dedi:

- Əlindən heç nə gəlmir. Qəbul eləsən qapını-bacanı süpürərəm.

Ondan başqa heç nə başarmaram.

Koroğlu dedi:

- Gəl dalımcən.

Keçəl Həməzə getdi Koroğlunun dalınca. Koroğlu buna tapşırıq verdi qapı-bacanı süpürmək üçün.

Həməzə neçə müddət qaldı. Koroğlu gördü bu qapı-bacanı elə təmiz saxlayır ki, heç haqsız-hesabsız. Koroğlu onu çağırıb dedi:

- Sən ki belə səliqə başarsan, yəqin ayrı iş də əlindən gəlir. Gəl səni mehtər qoyum. Atlardan muğayat ol.

Həməzə dedi:

- Başarmaram.

Koroğlu dedi:

- Mehtər qoyaram, öyrədər.

Həməzə dedi:

- Onda gedərəm»

Bu gündən etibarən keçəl Həməzə mehtər olur.

Variantın bundan sonrakı inkişafı bir sıra kiçik fərqləri ilə əsasən dastanda verildiyi kimi gedir.

«Həməzə - Bozalqanlı» variantı əsasən «Həməzə - İslam» variantı kimidir.

Burada Pəricahan xanım dəllək Əhmədin deyil, nədənsə, Eyvazın arvadıdır. Başqa variantların, hətta başqa qolların da heç birində Eyvaz evlənmir. Yalnız bircə varianta görə, Eyvaz «Qars səfəri»ndə evlənir. Bu işarə «Koroğlu - Hümmət» kitabında və eləcə də arxivdə olan bir sıra müstəqil Koroğlu qoşmalarından da görünür. Buna əsaslanaraq biz də Eyvazın evlənməsini yuxarıda

qeyd etdiyimiz variantda olduğu kimi «Qars səfəri»ndə vermişik. Aşıq Hüseyn Bozalqanlı variantının əvvəlində Pəricahan xanım Eyvazın arvadı olaraq verilmiş olduğuna baxmayaraq, axırda da Koroğlu Həmənin arvadı Dona xanımı götürüb Eyvaza verir.

«Qaf - Penn» variantına görə, Həmənin mehtər götürülməsinin əsas səbəbi Dəli mehət olur. Koroğlu Həmədən şübhələnir və ehtiyatlı olmasını Dəli Mehtərə tapşırır.

Həmə gecənin birində çox ustalıqla Dəli Mehtəri kefləndirib, Düratı qaçırır.

3. «Həmə - Bozalqanlı» variantında Koroğlu dəyirmandan çıxıb Həməni Qıratın belində görür. «Canım Həmə, gözüm Həmə» - qoşmasını deyirsə də, Həmə onun sözünə qulaq asmır. Dəyirmanın qabağında yenə də atı o yan-bu yana sürərək incidir. Koroğlu burada məşhur

«Mindim Qıratın tərkinə,
Kaş ki düşman yüz olaydı» -
qoşmasının belə bir variantını deyir:

Canım Qırat, gözüm Qırat,
Malım səndən yüz olaydı.
Yığışb qiymət qoysalar,
Yüz min tümən söz olaydı.

Qıratımın halı gərək,
Əsrəfidən nalı gərək,
Yetmiş ağac yolu gərək,
Dərə, təpə, düz olaydı.

Qırat ola öz əlimdə,
Yəhəri pərçim belində,
Yüyəni Koroğlu əlində,
Bu günüm bir tez olaydı.

4. «Həmə - Bozalqanlı»da bu qoşmanın son bəndi belədir:

Qırat getdi, düşman, sevin!
Sınəmə çəkdi dağ, düyün,
Gedim dəlilərə nə deyim?
Öl dəyirmanda qal, Koroğlu!

5. Hansı aşığıdan toplandığı məlum olmayan variantların birində belə bir dördüncü bənd də vardır:

Dəyirməndə nə çox qaldın?
Canımı odlara saldın,
Qırı verdin, Dürü aldın,
Bu sövdən mübarək olsun!

Bundan görünür ki, qoşma əslində beş bənddən ibarətdir. Lakin variantların heç birində hələlik beşinci bəndi tapmaq mümkün olmamışdır.

6. «Koroğlu - Hümmət»də bu qoşma dastanın içərisinə deyil, kitabın sonundakı müstəqil qoşmalar içərisinə salınmışdır.

7. «Həmzə - Bozalqanlı»da bu qoşma belədir:

Nigar xanım, ağrın alım,
Üzün məndən niyə döndü?!
Qollarım boynuna salım,
Üzün məndən niyə döndü?!
Qoyun otlar quzu ilə,
Ayağının tozu ilə,
Xan Eyvazın sözü ilə
Üzün məndən niyə döndü?!

Məni salmışdılar dara,
Olmadı dərdimə çara,
Beləmi olar yar yara?!
Üzün məndən niyə döndü?!

Zülfün uca dağ sərinə,
Qoynundan almam əlimi,
Anamın sultan gəlini,
Üzün məndən niyə döndü?!

8. «El şairləri» kitabında bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Göydə uçan boz quşlar
Təlin qədrini nə bilsin?!
Öz qədrini bilməyən
Əlin qədrini nə bilsin?!

Cüt sürüb əkin əkməyən,
Süfrəyə nanı tökməyən,
Arının qəhrin çəkməyən
Balın qədrini nə bilsin?!

Koroğlu der: hay olanda,
Dərələrə aslan dolanda,
Qara zağ bülbül olanda
Gülün qədrini nə bilsin?!
«El aşığı»nda belə bir variant da vardır:
Şanını zülfə çəkməyən,
Telin qədrini nə bilər?!
Dağda gəzən boz sərçələr,
Gülün qədrini nə bilər?!

Cüt əkib cəfa çəkməyən,
Nanın süfrəyə tökməyən,
Arının qəhrin çəkməyən,
Balın qədrini nə bilər?!

Utan Eyvaz xan, utan!
Dağların damənin tutan,
Alçaqdan bəyliyə çatan
Elin qədrini nə bilər?!

9. Qarıya qonaq olmaq əhvalatı müxtəlif variantlarda bəzən «Toqat səfəri»ndə, bəzən də «Ərzurum səfəri»ndə verilir. Aşıq Hüseyn Bozalqanlı və eləcə də Aşıq Əsəd bunu Ərzurum səfərində söyləyirlər. Bunlara görə, qarıya Koroğlu deyil, Dəmirçioğlu qonaq olur.

Qoşmanın özü də hər iki variantda bir-birindən fərqlidir. Bozalqanlıya görə, qoşma belədir:

Qarı deyir gəl al məni,
Nə əcəb xoş səfası var.
Ölərəm, dönmərəm səndən,
Bir şələ barxanası var.

Qarı deyir özüm qəşəng,
Özüm qəşəng, sözüm qəşəng,
Məməm yastıq, sinəm döşək,
İkicə dişxanası var.

Gəlin deyəndə nazlanır,
Qız deyəndə xoruzlanır,
Ardında qarpız gizlənir,
Qabaqda buzxanası var.

Dəmirçioğlu, var xəyalım,
Dəryadan artıq kamalım,
Qarı deyir ata malım,
Bir inək, bir danası var.
Aşıq Əsədə görə isə qoşma belədir:
Bu gün bir gəlin görmüşəm,
Əlində toy hənası var,
Yoxlamışam, var-yoxusu,
Bir inək, bir danası var.

Gəlin deyirəm nazlanır,
Qız deyirəm xoruzlanır,
Dalında qarpız gizlənir,
İleydə buzxanası var.

Çənlibeldə bitir güllər,
Oxuyur şeyda bülüllər,
Dəmirçioğlu, başına küllər,
Sənin kimi anası var.

10. «Həmzə - Bozalqanlı»da bu qoşmanın belə bir dördüncü bəndi də vardır:

İgid odu aza-çoxa baxmaya,
Məlulun, miskin könlün yıxmaya,
Qılinc bozaranda hərgiz qorxmaya,
Qoç Koroğlu kimi halı gərəkdi.

Lakin bu qoşmanın da beşinci bəndi yoxdu.

11. «Koroğlu - Hümmət»də bu qoşma qolun içərisində deyil, kitabın sonunda müstəqil bir qoşma kimi verilmişdir.

12. Elyas Muşeqyanın yuxarıda qeyd edilmiş «Nəğmələr kitabı»nda bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Canım Qırat, gözümlə Qırat,
Yarəb, bir də gəlirmi ola?
Hasan paşa mehtərləri,
Arpa-suyu verirmi ola?

Qıratumun yüzüdür saf,
Müxənnətdən çəkmənəm xaf,
Köynək məxmur, çulu zərbaf,
Torbası atlasını ola?

Qıratın çulunu biçdim,
Üstündə dolular içdim,
Ərəb atınən dəyişdim,
Sərxoş-sərxoş yerirmi ola?

Bülbül uçdu dalumuzdan,
Heç baş çəkməz halumuzdan,
Qırat getdi əlimizdən;
Yarəb, bir də gəlirmi ola?

Koroğlum çağırır gəni!
Arifan, qənimi tanı!
Eyvazınan Qırat səni
Mövlam bizə verirmi ola?

13. «Həmzə - Əsəd» variantında bu qoşma belədir:

Çənlibeldən səni deyib gəlmişəm,
Ömrümünən bəslədiyim Qırat, gəl!
Haqq tanıyır, peyğəmbəri bilmişəm,
Ömrümünən bəslədiyim Qırat, gəl!

Məni görüb atım-atım atılı,
Qarğı qulaq bir-birinə çatılı,
Ucuzluqda min tümənə satılı,
Bahalıqda yox qiymətin Qırat, gəl!

Koroğlu der, paşa bilməz halını,
Əsrəfindən kəsdirəcəm nalını,
Üç gözələ toxudacam çulunu,
Alma gözlü, qız birçəkli Qırat, gəl!

14. «Həmzə - Əsəd»də bu qoşma belə gedir:

Çox da laf eyləmə, ay Hasan paşa,
Mənim ağır-ağır ellərim vardır,
Əlimə keçəni bağlaram daşa,
Mənim yüz sənin tək qullarım vardır.

Aşıq gətir bu dastanı düzməyə,
Misri qılnc düşman bağrın əzməyə,
Qırat bir qəvvasdı dərya üzməyə,
Neçə Dona kimi göllərim vardır.

Koroğluyam, dünyaya mərd gəlmişəm,
Öz işimi əvvəl gündən bilmişəm,
Laf eyləmə, öz atımı minmişəm,
Mənim yüz min belə fellərim vardır.

Elyas Muşeqyanın göstərilən «Nəğmələr kitabı»nda bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Nə hərbə gəlirsən, ey Hasan paşa!
Mənim at işləməz yollarım vardır.
Atıyı uğratma qayadan daşa,
Mənim səndən qorxmaz bəglərim vardır.

Yazarsan namada hay, ismarişi,
Görmüşük baharı, seyr etdün qışını,
Bir igidüm min igidün qarşısı,
Çikincə zərurlu qullarım vardır.

Ala gözlüm badə içmiş ayılır,
Söz uzansa, çayır kimi yayılır,
Hər guşədə min igidin sayılır,
Bənim ağır-ağır ellərim vardır.

Çıxarsan qayıya, seyr elə düzü,
Endük, seyr elədik Şamı, Hürmüzü,
Eyvaza yetincə qıraram sizi,
Yerzingan düzündə çöllərim vardır.

Koroğlu der, gizli sirlər açmanam,
Çox gənim pozmuşam, dönüb qovmanam,
Sərfəm etməz, qarlı dağlar aşmanam,
Bənim köməginən gələnüm vardır.

15. «Həmzə - İslam»da bu qoşma belədir:

Paşa, bizə Muradbəyli deyərlər,
Həmşə aramızda mərdlik işləni,
Elimizdən qoçaq törər, qoç olar,
Düşmanın gözünə biri beşləni.

Mənim ağır-ağır ellərim vardır,
Qırat keçə bilməz göllərim vardır,
Yeddi min yeddi yüz dələrim vardır,
İndi bura gəlsə, dava başlanı.

Koroğluyam, uca dağda duraram,
Bəzircan tutaram, karvan vuraram,
Gündə üç yol belə içki quraram,
Hər içkidə min түмәнләр хәрcləni.

Ə. Qaracadağının «Şerlər məcmuəsi»ndə bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Bəylərimizə dəmir donlu deyərlər,
Daim içimizdə ərlik işlənir.
Qoç igidlər törər iligimizdən,
Qənim qabağında biri beşlənir.

Döyüş babamızdan miras qalıbdır,
Dağlar əlimizdən zara gəlibdir,
Məsgənimiz sərb qaya olubdur,
Qaplanlar çıxışır, pələng daşlanır.

İki xanla bir araya gələndə,
Qurd oyunun aralığa salanda,
Kəllələr kəsilib yombalananda
Halaylar pozulub, tüp qılınclanır.

Başı ala qarlı dağlarımız var,
Süsənli-sünbüllü bağlarımız var.
Koroğlu der: qoçaq ağalarımız var,
İşgisində Ərəb atlar bağışlanır.

16. «Həmzə - Bozalqanlı»da bu qoşmanın son bəndi belədir:

Koroğluyam öz elimdə,
Qızıl bazmandlar qolumda,
Dəlilər sağü solumda
Bu günümdə tez olaydı.

17. Bəzi variantlarda Koroğlu burada Çənlibel tərəfdən gələn bir qatar durna görür. Lakin əksər variantlarda bu «Türkmən səfəri»ndədir.

«Həmzə - Bozalqanlı» variantında Koroğlu davanı qurtarıb Çənlibelə tərəf yol başlayır. Yolda bir bulağın başında düşür. Burada Ərzurum tərəfdən gələn bir oğlanla görüşür. Arada keçən söhbətdən aydın olur ki, bu cavan Alı kişiylə birlikdə Həsən xana mehtərlik edən bir nəfərin oğludur. Qıratın aparıldığını eşitmiş, indi vəziyyəti öyrənmək üçün Toqata gedir. Koroğlu əhvalatı ona danışır və bu xeyrixahlığına görə ona çoxlu pul verir. Sonra sazı götürüb, öz elini xəbər alır:

Ərzurumdan gələn oğlan,
Vətəndən xəbərin varmı?
Üç gün Qırat qüssəsindən,
Yatandan xəbərin varmı?

Gördüm düşman savaşını,
Yığdım üst-üstə leşini,
Toqatda Qırat başını
Tutandan xəbərin varmı?

Koroğlu deyərlər bizə,
Müjdə xəbər olsun sizə,
Qıratı aparıb bir qıza,
Satandan xəbərin varmı?

18. «Toqat - Əli» variantının sonunda Eyvaz Koroğludan soruşur:
- Koroğlu! Sən səfərdən dalaşsız-savaşsız qayıdan deyilsən.
Dağları, təpələri aşıb necə gəldin? Yollarda kimə rast oldun? Kimlə
qabaqlaşdın?

Koroğlu Eyvaza cavab olaraq bu qoşmanı deyir:

Ərzurumun gədiyinə varanda,
Orada rast oldu mənə dörd güdü,
Salam verib birisindən soruşdum,
Biri ərəb, biri türkmən, kürd güdü.

Baxdım ki, hər biri bir dil ayırdı,
Əcəl şərbətindən məni doyurdu,
Ərəbicə biri-birinə buyurdu,
«Al mızrağı qoltuğuna dürt, güdü!»

Qıratın üstündə yel kimi əsdim,
Misri qılınc qəbzəsini mən basdım,
Dördünün də tutub başını kəsdim,
Olarımı heç mənim kimi mərd güdü?

Açdım başlarına olmaz oyunu,
Bilmədilər Koroğlunun soyunu,
Vurub dağıtmağa elə qoyunu,
Haq yaradıb mənim kimi qurd güdü.

1799-cu ildə erməni əlifbası ilə yazılmış əlyazmasında bu
qoşmanın belə bir variantı da var:

Ərəbistan çöllərində gəzirdim,
Nagah yerdə irast gəldi dörd gidi,
Biri ərəb, biri türkmən, biri tat,
Birisindən xəbər aldım: qart gidi?

Əzəl ki görəndə bənizim qaçdı,
Dilimmi dolaşdı, ağılmmı çaşdı?
Birisi qılıncım, qalxanım açdı,
Çəkdi şəspərini: atdan düş, gidi!

Kafir ərəb məni candan eylədi,
Yaxdı kabab bağrım büryan eylədi,
Əsbabımı soydu, üryan eylədi,
Tez ol dedi, ədəblərin ört, gidi!

Hanı bu yerlərin aslanı, qurdu?
Köçübdü elləri, boş qalıb yurdu.
Ərəb dili yoldaşına buyurdu,
Al mızrağı, qoltuğuna dürt, gidi!

Yalvardım, yaxardım, başını basdım,
Zərəfşan qalxana uzatdım dəstim,
Çəkdim zülfüqarı, dördün də kəsdim,
Ərəbistan qaldı mənə yurd, gidi!

Tanımasan Koroğlunun soyunu,
İndi tutar sizlərinən oyununu,
Allah yaradıbdır bular tək qoyunu,
Tutar, ovlar mənim kimi mərd gidi*!

19. «Həmzə - Əsəd»də bu qoşma belədir:

Mənə qara deyən gözəl,
Qaşların qara deyilmi?
Dal gərdəninə saldığın
Saçların qara deyilmi?

Açılıb haqqın eşiği,
Aləmə düşüb işığı,
Həsən Hüseynin beşiği,
Örtüyü qara deyilmi?

* Madenadaran əlyazması, inv. № 8540, səh. 53 a.

Qalxıbdır haqqın ələmi,
Yerə endirib salamı,
Quranda allah-kəlamı,
Yazısı qara deyilmi?

Məhbub xanımın Çənlibelə gəlməyi

Bu qolun tərtibində «Məhbub - Məhəmməd» variantı və «Koroğlu - Hümmət» kitabı əsas götürülmüşdür. Qol əsasən Aşıq Cünunun Rum paşasının qızı Məhbub xanımla görüşü, Bəlli Əhmədin Məhbub xanımın dalınca Ruma gedib tutulmağı, Məhbub xanımın Koroğluya xəbər çatdırmağı, nəhayət, Məhbub xanımın gəlməyindən ibarətdir.

1. Bu qoşma «Koroğlu - Hümmət»də Koroğlunun adından deyilir. Ümumiyyətlə, «Koroğlu - Hümmət» variantı ilə buradakı qol arasında müəyyən fərqlər vardır. «Koroğlu - Hümmət» variantına görə, Məhbub xanımın dalınca Ruma gedən Koroğlu özüdür. Onu xilas edən isə Bəlli Əhməddir. Burada isə Ruma gedən Bəlli Əhməd, onu xilas edən Tanrıtanımazla Tüpdəğidandır. Beləliklə, burada Bəlli Əhməd adından gedən qoşmalar «Koroğlu - Hümmət»də Koroğlunun öz adından, burada Tanrıtanımazla Tüpdəğidən adından gedən qoşmalar isə Bəlli Əhmədin dilindən deyilir.

2. «Nigar - M. Sultan»da bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Gəlib burda xub sərgərdan qalmışam,
Usta, qulun ollam, yola sal məni!
Bunun taynı yüz tümənə almışam,
Usta, qulun ollam, yola sal məni!

Mən çəkmədim sonalardan belə naz,
Ovlamışam qubalardan quba, qaz,
Usta, mənimkidir divardakı saz,
Usta, qulun ollam, yola sal məni!

Ayağım altında vardı xub keçə,
Koroğluyam, saydım düşmanı heçə,
Usta, qorx qılıncım ortadan keçə,
Usta, qulun ollam, yola sal məni!

3. Aşıqların əksəri Koroğlunun dörd atı olduğunu deyirlər. Qırat, Dürat, Ərəbat, Ağca Quzu. Birinci üç at haqqında aşıqlar arasında ixtilaf yoxdur, Ağca Quzu haqqında isə fikirlər başqa-başqadır. Bəzi

aşıqlar, Ağca Quzunun Çənlibel xanımlarından biri olduğunu deyir, bəziləri isə onun Koroğlunun dəlilərindən olduğunu iddia edirlər. 1935-ci ildə Qobu kəndində Cəlil Murad oğlundan bu adda tamam bir qol da yazılmışdır. Bu qola görə, Ağca Quzu Koroğlunun düşməni olan Hasan paşanın oğludur. Qol öz üslubu ilə «Koroğlu» dastanından tamamilə ayrılır. Buna görə də müstəqil qollar arasına salınmamışdır. Lakin Koroğlunun xalq içərisində getdikcə əfsanəvi bir şəkllə düşdüyünü göstərən bir sübut olaraq elmi-tədqiqat işindəki əhəmiyyətinə görə, qısaca şəkildə burada verilir.

Qola görə, Ağca Quzu öz əmisi Cəfər paşanın qızı Pərizad xanıma göbəkkəsmə nişanlıdır. Pərizad xanım çox gözəl və savadlı bir qızıdır. Xüsusilə, o, «İsmi-əzəm» duasını da çox yaxşı bilir. Bir gün Pərizad xanım öz-özünə dedi:

«Mən bu Ağca Quzuya yar olmaram. Bu elm, bu gözəllik ki, mən-də var, dünyanın zövqü səfasını ismi-əzəm ilə çəkib kef sürürəm».

Bir gün məktəbdə Ağca Quzuya dedi:

- Əmioğlu, gəl bir gün səhraya gəştə çıxmaq.

Çıxdılar. Pərizad xanım gəlib bir biyaban səhrada dərin dərənin içində bir çığır çəkdi, dedi:

- Əmioğlu, nə oxumusan gətir bu cığırın içinə.

Ağca Quzu nə oxuyub nə gətirsin? Bir şey eləyə bilmədi.

Pərizad xanım dedi:

- İndi sən dayan, gör nələr gələr buraya.

Pərizad xanım ismi-əzəm oxudu. Nə qədər çölün yırtıcı heyvanı vardı, hamısını gətirdi cığırın içinə. Dedi:

- Əmioğlu, sən kimilərə mən yar olunca, bu vəhşilərlə ulaşıb dünyanın çöllərini seyr eləyəcəyəm. İldə bir dəfə gəlib İstanbula baş çəkib çıxıb gedəcəyəm.

Nə cürəki, aslan dərisi keçdi Pərizad xanımın boynuna, Pərizad xanım aslana dönüb ulayıb getdi.

Ağca Quzu Pərizadı belə görüb özündən getdi. Üç gün özündən xəbər bilmədi. Kim ona nəzər saldı, ağalar ağası, Düldül sahibi əlində mey piyaləsi səda eyləyib dedi:

- Ağca Quzu, qəm çəkmə. O sənə şikarındır. Al bu badəni nuş elə! Mən öz qüvvətimi sənə verdim.

Ağca Quzu alıb bu badəni nuş elədi. Belə dönəndə gördü ağalar ağası yoxdur. Ağca Quzu peşman şəhərə gəldi. Gördü ataları Cəfər paşa və Həsən paşa uşaqlardan ötrü sərgərdandılar Əmisi soruq aldı ki:

- Oğul, əmin qızı Pərizad xanım haradadı? Bu neçə gündə haradasız?

Ağca Quzu cavab verdi:

- Əmi qızı mənə belə-belə deyib, özü də aslana dönüb qarışdı vəhşilərə, getdi. İndi mən də gedəsiyəm.

Atası çox ağladı, zarıdı, lalıdı. Ağca Quzu dedi:

- Yox, gedəcəyəm.

Atası ona çox mal-dövlət göstərdi. Dedi:

- Mən bunları sənə verirəm, getmə.

Ağca Quzu dedi:

- Yox, gedəcəyəm.

Ağca Quzu malı-dövləti pul eləyib, bir qalın qəflə dəvə yüklədi, dedi:

- Mən gedib tutaram ağa Koroğlunun ətəyin. Ağa Koroğlu Pərizad xanımı harda var mənimçin tapar.

Halallaşib İstanbuldan çıxdı, gəldi Çənlibelə. Ağa Koroğlu Daş qalada cümə günü tək qaraul çəkirdi. Gördü İstanbuldan bir yüngül qəflə gəldi. Ağa Koroğlu özün verdi bu karvanın qabağına. Gördü bir cavan uşaq dəvənin üstündə oturub dəvələrin qabağını çəkir. Koroğlu dedi:

- Bundan ötrü qılinc qana batırmaram. Bir nəvə vurram, heybətimdən huşu gedər. Çəkib dəvələri alıb gedərəm, hayıfıdı. Bu cavanı öldürməyəm.

Ağa Koroğlu heybətlə əlini qulağına qoyub gəldi Ağca Quzunun üstünə. Ağca Quzunun heç bir tükü də tərpənmədi. Ağa Koroğlu təəccüb qaldı ki, bu nə üçün özündən getmədi. Bəlkə bu uşaq kardır. Belə danışanda Ağca Quzu üzəngidən ayağın çıxardıb dedi:

- Kar deyiləm. Səya salmıram.

Koroğlu çox məəttəl qaldı ki, bu uşaq, özündə də bu ürək. Alıb ondan görək nə dedi:

Aldı Koroğlu:

İstanbuldan şıkar düşdü əlimə,

Ver malını, qurtar canın, çəkil get!

Bulayaram səni qızıl qanına,

Ver malını, qurtar canın, çəkil get!

Aldı Ağca Quzu, dedi:

Mərd igidlər bir-biriynən üzleşər,

Müxənnətlər kol dibində gizleşər,

Qılınc vurram, yaraların sızlaşar,
Baş getməmiş malım sənə verrəmmi?
Aldı Koroğlu, dedi:

Dəlilər üstünə düşər qurd kimi,
Gözün olar birdən-birə dörd kimi,
Başın gedər, leşin qalar yurd kimi,
Ver malını, qurtar canın, çəkil get!

Aldı Ağca Quzu, dedi:
Gəlməmişəm bu yerlərdə yastanam,
Qılıncımla meydan dönər bostana,
Min tülkü neyləsin bir ac aslana?
Baş getməmiş malım sənə verrəmmi?

Aldı Koroğlu, dedi:
Bir igidəm bu yerlərdə gəzərəm,
Uzaqdan, yaxından şıkar süzərəm,
Dartıb boğazını dibdən üzərəm,
Ver malını, qurtar canın, çəkil get!

Aldı Ağca Quzu, dedi:
Süsən mənəm, sünbül mənəm, gül mənəm,
Hər yetənə danışmanam, gülmənəm,
Mən heç səni ayaq tozu bilmənəm,
Baş getməmiş malım sənə verrəmmi?

Hər iki dilavər meydana girməli oldular. Amma Koroğlu heç savaşımaq istəmirdi. Fikirləşdi ki, qoy bir adımı deyim, özümü nişan verim, bəlkə məni tanımır.

Aldı görək nə dedi:
İki ləkə bir meydana varanda,
O meydanın halı pərişan olar.
İki igid bir məclisə varanda,
Bəzənər otaqlar alışan olar.

Mərd igidlər dolu badələr içər,
Dost yolunda canü başından keçər,
Müxənnətlər dava günündə qaçar,
Kolların dibində pəhləvan olar.

Koroğluyam, qorxu çəkmərəm mərddən,
Müxənnət iş əskik olmaz namərddən,

Bir keçi qurtarsa canını qurddan,
Baxıb buynuzuna kərgədan olar.

Ağca Quzu dedi:

- Ağca Koroğlu, mən elə səni axtarırdım. İstambuldan səni deyib gəlmişəm.

Ağa Koroğlu dedi:

- Ağca Quzu, nə mətləbə gəlmişən, de, mənim gözüüm üstə.

Ağca Quzu dedi:

- Mənim bir sevgilim var. Adı Pərizad xanımdı. Aslanlara qarışıb bu dağlara gəlib. Gəlmişəm sənin ətəyini tutam.

Koroğlu dedi:

- O mənim bu ovcumun içində. İndi ki səni deyib gəlmişən, sənin sevgilin yerdə də, göydə də olsa, ya adımı-sanımı batırıram, ya onu tapıb səni muradına çatdırıram.

Ağa Koroğlu Ağca Quzunun qolundan tutub Çənlibelə gətirdi. Burada Ağa Koroğlu bir məclis qurdu. Aldı görək Dəli Həsənə nə dedi:

De attansın qoçaqlarım,
Canü başdan keçən gəlsin!...
Mərg igidə qurban canım,
Mərd əlinnən içən gəlsin!...

Libasın əlvan geyənlər,
Donluğun mənən yeyənlər,
Adını dəli deyənlər,
Dost üçün can qoyan gəlsin!...

Bir ağa Koroğlu, bir dəli Eyvaz, bir Dəmirçioğlu Dəli Həsən, bir də Halaypozan, bunlar dördü gəldilər. Qalanlar gəlmədi. Ağa Koroğlu çıxdı dağlara Pərizad xanımı tapmağa. Bir vaxt Pərizad xanım gördü, dörd nəfər əzrayıl surətində adamlar gəlir. Dedi:

«Bunlar buraya necə gəldilər. Bura ki, insan çıxan yer deyil. Qoy mən bunların qabağında bağ-bostan eləyim. Əgər bəni insandılar tamah eləyib düşərlər. Yox, əgər allah məlakələridirlər, tamah eləməzlər».

Bir balaca ismi-əzəm ilə dağın qabırğasında bostan göyərtdi. Ağa Koroğlu gəldi gördü qarpız. Dedi:

- Ədə Həsən, bu dağlarda qovun-qarpız nədi? Bu necə yerdi? Düş bu qovundan, qarpızdan kəsib yeyək.

Atdan düşdülər. Hansın kəsdilər ağu kimi çıxdı. Durub mindilər atları. Dedilər: «Pərizad xanım bunları da sehlə acı zəhər

eləyib». Gördülər bir yerdən bir nazik tüstü çıxır. Ağa Koroğlu tüstünün üstünə səs elədi:

- Ay Pərizad xanım!

Bir balaca yerdən Pərizad xanım ilan kimi şöv verib çıxdı, insan şəklində Koroğluya göründü. Dedi:

- Düş, düş görüm kimsən?

Koroğlu dedi:

- Sən çıxan yerə mənim qolum sığışmaz. Mən haraya düşüm? Evin yox, otağın yox. Düşüb mən harada qalım?

Pərizad xanım söhbət eləyə-eləyə ismi-əzəm oxuyub dağın o biri üzündə yeddi mərtəbəli bir ev düzəltdi, dedi:

- Buyur, bu da ev.

Sonra qabağa düşüb, Koroğlunu evə çıxartdı. Atları fərağət bağladı. Çıxdı bulara «xoş gəldin» eləyib dedi:

- Deyəsən aşiqsiniz? Məni bu dağların təpəsində bir tərif elə!

Aldı Koroğlu, dedi:

Uca dağların başında,
Mən bir aslana uğradım.
Yedim, içdim, dövrən sürdüm,
Bağü-bostana uğradım.

Bəridən gəl yar, bəridən!
Ürəyim yağın əridən!
Silkinib çıxan dəridən,
Məməli məstana uğradım.

Pərizad xanım dedi:

- Aşıq, səninçin ayıbdı. Elə söz de ki, nə yar ləfzi olsun, nə məmə ləfzi. Mərdanə sözlər danış.

Aldı koroğlu, dedi:

Koroğlunun vardı adı,
Hey gəlir dadü beydadı,
Görməyibdi belə cadı,
Firəngistana uğradım.

Pərizad xanım dedi:

- Hə, bax, belə sözlərdən danış.

Aldı Koroğlu dedi:

Uca dağların başında
Ləbli-ləbli qar görünür.

Mənim bu xəcil gözümə.
 Ala gözlü yar görünür.
 Pərizad xanım qəzəblənib, aldı:
 Bağların üstə pencərəm,
 Sinənin üstə xəncərəm,
 Tərpənmə səni sancaram,
 Dörd tərəf şahmar görünür.
 Aldı Koroğlu:
 Bilmədim yarın fəndini,
 Əməydim ləbin qəndini,
 Açıqınən köksün bəndini,
 Köksündəki nar görünür.
 Aldı Pərizad xanım:
 Pərizadam, tanı məni,
 Tərk edərdəm xanimanı,
 Şahmar kimi çağlam səni,
 Dünya mənə dar görünür.
 Koroğlu gördü divar yığıldı bir yerə, oldu qəbir kimi. Aldı bu-
 rada Koroğlu, dedi:
 Qələm alıb yazanmanam,
 Bu qəbirə düzən-mənəm,
 Gen dünyada gəzən-mənəm,
 Dünya mənə dar görünür.
 Pərizad xanım acıqlandı, dedi:
 - Bir də yar sözü desən, hamınızı sıxıb külə çevirəcəyəm. Aldı
 Koroğlu, dedi:
 Qarşı bəri duran dağlar,
 Ellər səni bəzər bir gün,
 Güllü, bənövşəli dağlar,
 Yarım səndə gəzər bir gün.

 Hər igiddə olmaz hünər,
 Od olmasa ocaq sönər,
 Dövlətlidən dövlət dönər,
 Əqil başdan təzər bir gün.

 Koroğlu Çənlibellərdə,
 Qalmışam fitnə-fellərdə.

Mən ölsəm qərrib ellərdə,
Kimlər rəbrim qazar bir gün?

Pərizad xanım gördü yox, bu qorxu-zad başa düşən adam deyil.
Elə öz dediyini deyir.

Qəzəblənib dedi:

- De görüm, kimsən? Buraya nəyə gəlibsiz? Yoxsa bu saat hamı-
nızı yox eləyərəm.

Koroğlu dedi:

- Pərizad xanım, əgər genə hədə-qorxu gəlsən, bizdən bu eşitdik-
lərindən ayrı cavab ala bilməyəcəksən. Yox, əgər hədədən əl
çəksən, kim olduğumu, nəyə gəldiyimi deyərəm.

Pərizad xanım dedi:

- De!

Koroğlu dedi:

Mən qoç Koroğluyam, çıxdım qalamdan,
Götürüb ərzəmi qurbana gəldim.
Xotkar oğlu ilə peyman bağladım,
Küftü zay elədim, imana gəldim.

Bu dağların zirvəsinə varanda,
Qumuğun, Qaytağın bağrın yaranda,
Sambur qırağında içki quranda,
Mey içdim, məst oldum, məstanə gəldim.

Koroğluyam, öz canımdan küsərəm,
Bir yel olub bu dağlarda əsərəm,
Aparmasam, bil, başını kəsərəm,
Səni aparmağa mərdanə gəldim.

Koroğlu Pərizad xanıma dedi:

- Pərizad xanım, mən Koroğluyam. Gəlmişəm səni aparam.
Ağca Quzuya yetirəm.

Pərizad xanım baxdı ki, bu, Koroğlu imiş. Elədiklərindən çox
utandı, dedi:

- Koroğlu, sən ki, gəlmişən, gedərəm. Amma Ağca Quzu qorxaq
bir adamdı. Mən ona getmərəm.

Koroğlu dedi:

- Evin dağılsın, qorxaq nədi? Ağca Quzu gəlib Çənlibeli alıb,
məni özünə qul eləyib, səndən örtü bu dağlara göndərüb.

Pərizad xanım dedi:

- İndi ki, Ağca Quzu belə igid olub, səni mənim ayağıma göndərrib, gedərəm.

O yerdən Koroğlu Pərizad xanımı Dəmirçioğlu Dəli Həsənin atına mindirib, Dəli Həsən atın cilovunu tutub, Pərizad xanımı götürüb Çənlibelə gətirdilər. Orada yeddi gün, yeddi gecə toy eləyib, Pərizad xanımın kəbinini kəsib tapşırdılar Ağca Quzuya.

Ağca Quzu durub Koroğlunun əlindən öpdü, dedi:

- Ağca Koroğlu, nə qədər ki, canım sağdı, sənə nökrəmə.

Pərizad dedi:

- Bəs o səni basıb özünə qul eləmişdi? Bu necə olan işdir? İndi o sənə nökrədi?

Koroğlu güldü, dedi:

- Pərizad xanım, sən bizə sehr-cadu gəldin, biz də sənə fənd-fel.

Ağca Quzu ilə Pərizad xanım evlənib Çənlibeldə Koroğlunun yanında qaldılar. Ona dəli oldular.

Göründüyü kimi, bu qol «Koroğlu» qollarından daha çox sehirli nağıllara xas olan xüsusiyyətlərə malikdir. Xalq ədəbiyyatımızda dastanların nağıl şəklinə düşməsi, eləcə də nağılların dastana çevilməsi halları görünməkdədir. Ümumiyyətlə aşiqlər sənətinin az inkişaf etdiyini rayonlarda müəyyən dastanlar nağılcılar tərəfindən nağıl şəklinə salındığı kimi, əksinə, bir sıra nağıllar da müəyyən aşiqlər tərəfindən işlənilərək dastan şəklinə salınır. Lakin hər iki halda mövzu ilə əlaqədar olaraq dəyişdirilən əsərin, eləcə də onun qəhrəmanının əsas xüsusiyyətləri, əlamətləri mühafizə edilir. Əgər dastanlaşdırmaq üçün seçilmiş nağıl sehirli nağıldırsa, aşiq onun əsasında yaratdığı dastanı da nağılın bu ümumi xüsusiyyətlərinə tabe edir. Ona bir növ xariqədəlik xüsusiyyəti verir.

Məşhur «Yusif və Züleyxa» əhvalatı əsasında yaranmış «Yusif-Züleyxa» dastanı buna misal ola bilər. Əgər dastan məişət nağılı əsasında düzəldilərsə, daha doğrusu, əgər məişət nağıllarımızdan biri dastan şəklinə salınsa, burada heç bir xariqədəlik elementləri görünmür. Belə dastanlar tam real cizgilərlə inkişaf etdirilir. Bu, bir sıra xüsusiyyətlərinə görə, çox yaxın olan nağıllarımızla dastanlarımızın bir-birinə keçmə prosesinin öz daxilindən doğmuş və artıq müəyyənlanmış bir qanundur. Burada isə, göründüyü üzrə, bu qanun qismən pozulmuşdur. «Koroğlu» dastanı bir sıra xariqəli və ecazkar üsürlərə malik olduğuna (Misri qılınc, Qoşabulaq, Qırat və s.) baxmayaraq, əsas etibarilə real xətt üzrə inkişaf edən bir dastandır. Lakin istər buradan,

istərsə də XII qolun qeydlərindən onun əfsanəviləşdiyi görünür.

Bunlardan başqa, nağıllarımız arasında Koroğlu qəhrəmanlarından bəhs edən bir sıra xariqəli, hətta şəhərli nağıllar da vardır. Əlbəttə, istər bu nağıllar, istərsə də nümunələrini verdiyimiz bu qollar dastan üçün əsas cəhət hesab edilə bilməz. Bunlara Koroğlu surətinin xalq yaradıcılığındakı inkişafının ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil edən əsərlər kimi baxmaq daha doğru olar.

Koroğlunun Bayazid səfəri

Bu qolun tərtibində «Qul - Mehdi», «Bayazid - Əli» qolları və «Koroğlu - Hümmət» kitabı əsas götürülmüşdür.

Qol əsasən qulun Çəlibelə gəlməsindən, Əhməd tacirbaşının tutulmasından, dəlilərin Bayazidə yola düşmələrindən və Koroğlunun onların dalınca getməsindən ibarətdir. Bu qola aşışqlar «Eyvazın ceyran ətinə göndərilməyi» də deyirlər.

1. Bu qoşma «Koroğlu - Hümmət» kitabında müstəqil qoşmalar içərisindədir. Özü də Koroğluya xitabən deyilir. Lakin qoşmanın axırında Koroğlu təxəllüsünün olması bunun düzgün olmadığını göstərir. Şübhəsiz ki, Koroğlu öz-özünə xitab edərək bu qoşmanı deyə bilməzdi.

2. Bu qoşma da «Koroğlu - Hümmət» kitabında müstəqil qoşmalar sırasında gedir. Özü də Koroğlunun dilindən deyilir.

3. Aşışqlar bu qoşmanın son bəndini belə də deyirlər:

Koroğluyam, bir ac qurdam,
Çəlibeldə ağır yurdam,
Qan çıxardar indi gordam,
Tök malını, get, bəzirgan!

4. Bəzi variantlarda, «Durna teli» qolunda olduğu kimi Eyvaz yuxulayır. Düşmən gəlib ətrafı tutur. Dəmirçioğlunun «Durna teli» qolunda dediyi qoşmanı burada Halaypozan oxuyur.

5. Ümumiyyətlə, «Durna teli» qolu ilə bu qol bir-birinə qarışmış və artıq ayrılması mümkün olmayacaq hala gəlmişdir. Həmin bu qoşmanı aşışqlar bəzən «Durna teli»ndə, bəzən də burada deyirlər. Üçüncü bənd qoşmanın doğrudan-doğruya bu qola aid olduğunu göstərdiyi kimi, beşinci bənd də «Durna teli» qoluna aid olduğunu göstərir.

6. «Qul - Mehdi» variantında bu qoşma belədir:

Bir qulum qaçıbdı Ərəbistana,
Arayın, axtarın, tapın, gətirin!
Qolların dalından çatın tənqbətəng,
Ərəb at döşünə qatın, gətirin!

Axtarın dünyanı, vurun baş-başa!
Eşidən sözlərim tez gələr coşa,
Əgər qaçıb girsə dəlikli daşa,
Aparın Fərhadı, çapın, gətirin!

O qaçan qulumun adı Murtuza,
Hazır olun dəlilərim, xəbərdi sizə,
Varını, yoxunu çəkin Təbrizə,
Dəyərin dəyməzə satın, gətirin!

Şamaxıdan toplanmış «Koroğlu və Bolu bəy» qolunda isə bu qoşmanın belə bir variantı vardır:

Bir qulum qaçıbdı türkün elinə,
Arayıb axtarın, tapın, gətirin!
Bağlayın qolların təntü-dürüstə,
Ərəb at köksünə qatın, gətirin!

Bir qulum qaçıbdı adı Murtuza,
Minib bədöyləri dağılın düzə,
Malın, pulun çəkin qoca Tiflisə,
Dəyər-dəyməzinə satın, gətirin!

Koroğluyam, başım qurban o başa,
Qüdrət-qələmini çəkmiş o qaşa,
Desələr ki, girib dəlikli daşa,
Götürün Fərhadı, çapın, gətirin!

«Koroğlu - Hümmət» kitabında isə bu, müstəqil qoşmalar sırasında verilmişdir.

1799-cu ildə erməni əlifbası ilə yazılmış bir əlyazmasında bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Şah buyurdu sultanlara, xanlara,
Baba Süleymanı tutun gətirin!
Yıxın qalasını, bərbad eyləyin,
Axıdın dəryaya atın, gətirin!

Bir eldə oturun, yaxının yaxın!
Köşk-sarayını yerindən sökün!
Əsiri gətirin Təbrizə tökün!
Dəyərin, dəyməzin satın, gətirin!

Yüz min tümən versə baxmayın baca,
İnanmayın desə gedirəm haca,
Zəkəriyyatək qaçsa girsə ağaca,
Mişarı aparın, kəsin, gətirin!

Hər minəndə qırar alsın yüzünü,
Tutun, soyun, qəza eləyin özünü,
Atnan donunu, davulbazını,
Yalında bəslənmiş quşun gətirin!

Qoç Koroğlum deyər inanmam daha,
Qala-qala düşmən olur əjdaha,
Bir iyid ki, qulaq asmasa şaha,
Çar bölük eləyin, başın gətirin*.

7. Bu qoşma da «Koroğlu - Hümmət» kitabında müstəqil qoşmalar içərisindədir.

8. Əlimizdə bu qolun bir sıra variantları vardır. Bunların hamısı, bir sıra kiçik fərqlər nəzərə alınmazsa, demək olar ki, bir-birinin eynidir. Bunların içərisində Bəşir Əsəd oğlundan toplanmış bir variant bir sıra xüsusiyyətlərilə diqqəti cəlb edir. Gələcək tədqiqat işlərində bu variantın elmi əhəmiyyətə malik ola biləcəyini nəzərə alaraq, burada verməyi lazım bildik. Variant belə başlayır.

«Belə deyirlər ki, bir gün Koroğlu yeddi yüz yetmiş yeddi dəlisini başına cəm eləyib oturmuşdu, Çardaqlı Çənlibeldə. Neçə vaxt idi ki, gəzib dolanmırdı. Çağırıb Eyvazı dedi:

- Neçə vaxtdı ki, gəzib dolanmıram. Verin aşıq paltarımı.

Aldı, geyindi. Dəlilər razı olmadılar Koroğlu gedə. Koroğlu basıb sazı döşünə görək nə dedi:

Dəlilərim, gəlin bir-bir oturun,
Eyvaz nayıb olsun ta mən gəlincə,
Rumdan Şama avazəsin götürün,
Tabesiz Eyvaza ta mən gəlincə.

Qoyun öpüm mən Qıratın gözünü,
Gərək gəzəm İstambulun düzünü,
Siz çapın gətirin üç yüz quzunu,
Yeyin, dəlilərim, ta mən gəlincə.

* Madenadaran əlyazması, № 8540, səh. 48 b.

Qoyun qucaqlayım Qırat boynunu,
Gərək salam İstanbula oyununu,
Siz çapın götürün üç yüz qoyunu,
Yeyin, dəlilərim, ta mən gəlincə.

Koroğlu sözünü tamam elədi. Eyvazı nayıb tikib, Qıratı tapşırdı Eyvaza. Pay-piyada üz qoydu Çənlibeldən çıxmağa.

Koroğlu aşıq sifətində gedirdi. Qabağına bir neçə çadır çıxdı. Koroğlu ayaq saxladı. Koroğluda elə iti göz var idi ki, durbin-filan ona lazım deyildi. Baxıb gördü qoşundu düşüb.

Üz qoydu getməyə.

Bu qoşun kimin ola, kimin olmaya Qulu bəyin. Qulu bəy istəyirdi ki, Koroğlunu tuta.

Koroğlu özünü yetirdi məclisə, baxıb gördü ki, Qulu bəy də burdadır. Dinməyib vurdu özünü qoşunun içinə. Qulu bəyin adamları gördülər ki, bir aşıq gəlir. Tez onu alıb dövrəyə, dedilər:

- Aşıq, bir çal görək!

Koroğlu dedi:

- Bərk acam, əvvəlcə qarnımı doydurun, sonra çalım.

Qulu bəyin adamları tutub Koroğlunu apardılar aşpazın yanına, çörək verdilər.

Koroğlu yeməkdə olsun, eşit Koroğlunun dəlisindən. Koroğlunun dəlilərindən biri qaçıb qoşulmuşdu Qulu bəyin dəstəsinə. Koroğlunu görən kimi gedib xəbər verdi ki:

- Koroğlu öz əl-ayağı ilə gəlib çıxıb.

Qulu bəy inanmadı. Dəli dedi:

- Götür zənciri at meydana. Əgər boyun əydi, bil Koroğludu. Əymədi, heç.

Qulu bəy zənciri tapıb atdı Koroğlunun qabağına, Koroğlu boynun əydi. Qulu bəy əmr verdi ki, Koroğlunu tutub qollarını bağlasınlar. Tez Koroğlunun qollarını bağladılar.

İndi eşit Qulu bəyin əmisi qızı Dünya xanımdan.

Dünya xanım eyvandan baxırdı. Gördü ki, Koroğlunu tutub gətirirlər. Yanındakı qızlara dedi:

- Hayıf bu cavandan. Yəqin bunu namərdliklə tutublar. Koroğlu Dünya xanımı görən kimi görək nə dedi:

Qarşı yatan qarlı dağlar,
Mənim səndə nəyim qaldı?!

Əlim çatmaz, ünüm yetməz,
Bir ah ilə zarım qaldı.

Məni tutdu Qulu bəylər,
Ağır zəncir boynum əylər,
Hanı o gülüstan ellər?
Orda mənim dəlim qaldı.

Bizi tutdu qəm əcəli,
Öldürər verməz macalı,
Səkkiz dirək, dörd bacalı,
Qəsri-eyvanlarım qaldı.

Dünya, mən səni alaydım,
Qolum boynuna salaydım,
Çənlibelə aparaydım,
Nigar kimi yarım qaldı.

Qulu bəy Koroğlunun dəlisinə dedi:

- Gərək öldürəsən Koroğlunu.

Amma dəlinin Koroğluya hayfı gəlib öldürmədi. Aparıb saldırdı qırx arşınılıq dərin bir quyuya.

Eşit dəlilərlə Eyvazdan. Eyvaz çox gözlədi. Gördü Koroğlu gəlib çıxmadı. Dəliləri çağırır dedi:

- Gərək gedək Koroğlunun dalısınca. Görək harda qaldı ki, gəlib çıxmadı.

İsabalı özünü verdi qabağa, dedi:

- Mən gedirəm.

Eyvaz razı oldu. İsabalı at minib getdi.

İsabalı getməkdə olsun, eşit Dünya xanımdan.

Dünya xanım yatıb yuxuda İsabalını görüb eşq camını içmişdi. Dünya xanım səhər tezdən İsabalının eşqindən durub bağda gəziniirdi. Bu tərəfdən də İsabalının yolu düşdü haman bu bağdan. Dünya xanım İsabalını görən kimi tanıdı. Çağırtdırıb apardı yanına, dedi:

- Yuxuda mənə eşq camı vermişən, gərək məni alasan.

İsabalı Dünya xanımı çox xoşladı. Hər ikiləri qol-qola verib, burda qalmaqda olsunlar. Koroğlu da yaddan çıxdı.

Qulu bəy əmisi qızı Dünya xanımı istəyirdi. Xonkar* söz vermişdi ki, Qulu bəy Koroğlunu öldürsə, qızı Dünya xanımı Qulu bəyə verəcək.

*Xotkar.

Xəbər getdi xonkara ki, qızın Dünya xanım Koroğlunun dəlisi İsabalıylə kefdədi. Xonkar üç yüz atlı göndərdi ki, İsabalını tutalar. Dünya xanım eyvandan baxırdı. Gördü ki, üç yüz atlı gəlir. Bildi ki, İsabalını əlindən alacaqlar. Tez özünü yetirib, bir hörügün saz eləyib dedi:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Yeri İsabalım, durma bu yerdə!
Ala gözlərinə heyran olduğum,
Yeri İsabalım, durma bu yerdə!

İsabalı Dünya xanımın cavabında dedi:

Qadasın aldığım, qurban olduğum,
Ölər İsabalı, getməz bu yerdən.
Ala gözlərinə heyran olduğum,
Ölər İsabalı, getməz bu yerdən.

Dünya xanım baxıb gördü ki, İsabalının heç vecinə gəlmir. Sözə başladı, dedi:

Dolu-dolu badələrim içildi,
Qəm xələti bu boynuma biçildi,
Üç yüz atlı bu meydana seçildi,
Yeri İsabalım, durma bu yerdə!

İsabalı dedi:

Ac qurd kimi dərələrdən boylansın,
Xəncər alıb bağrım başın teyləsin,
Üç yüz tülkü mən aslana neyləsin?
Ölər İsabalı, getməz bu yerdən.

Dünya xanım dedi:

Ac qurd kimi dərələrdə pusubdu,
Qulac qolun dal gərdənə bükübdü,
Ağanı da qolu bağlı tutubdu,
Yeri, İsabalım, durma bu yerdə!

İsabalı dedi:

Ac qurd kimi dərələrdə pusubdu,
Hankı qoldu dar gərdənə çatıbdı?
Ağam özü gəlib, məgər tutubdu?
Ölər İsabalı, getməz bu yerdən.

Sözlərini tamam elədilər. İsabalı bayıra çıxmağa hazırlaşdı ki, Eyvaz dəlilərlə yetişib hücum elədi. Xonkarın üç yüz qoşunun qırıb çatdılar. İsabalı özünü yetirib Eyvaza, Koroğlunun yerini göstərdi. Kəmənd atıb dəlilər Koroğlunu quyudan çıxartdılar. Ondan üz

qoydular xonkarın üstə.

Koroğlu xonkarla üzbəüz gələndə görək nə dedi:

Gidi xonkar, qıl başının çarəsin,
Koroğlu üstünə dəllərlə gəlib.
Alıbdı qalanı, yıxıbdı bürcün,
Koroğlu üstünə şirlərlə gəlib.

Qırx min gürcü, ləzgi, Rüstəm övladı,
Çəkər qılınç, kəsər dəmir, poladı,
Salar cana qorxu Koroğlu adı,
Koroğlu üstünə şirlərlə gəlib.

Koroğlu sözün tamam elədi. İşarə verdi dəlilərə. Dəlilər gidi xonkarı çəkib şəhərin qapısında dara asdılar.

Koroğlu dəlilərə dedi:

- Gərək Dünya xanımı götürüb gələk.

Dəlilər dedi:

- Dünya xanım İsabalını gətirib.

Koroğlu Çənlibelə çatcaq, qızı İsabalıya verib toya başladı.
Koroğlu dayası Reyhanı çağırub toya, soruşdu:

- Mənim toyumda nə əsikikdi?

Daya dedi:

- Qaz əti.

Eyvaz yerindən qalxıb dedi:

- Mən qaz əti taparam.

Koroğlu izin verdi.

Eyvaz cərdək atını çəkib, Dəmirçioğlu Həsəni də götürdü, bir baş gəldilər Hasan paşa gölünə.

Nə ki qaz, ördək vardı, tutub kəsib, kabab bişirib, yeyib kefləndilər. Qaravulçu Hasan paşaya xəbər verdi ki:

- Koroğlu dəliləri nə ki qaz, ördək vardı, kəsib yedilər.

Hasan paşa adam göndərib bunları tutub saldı dama. Koroğlunun Yumruq Əhməd adında bir dostu vardı. Eşitdi ki, Eyvaz tutulub. Tez özünü yetirdi quyuya. Qarovulçulardan icazə alıb gəldi Eyvazın yanına. Eyvaz Yumruq Əhmədi görən kimi belə bir kağız yazıb göndərdi Koroğluya:

Uca dağların başından,
Yolum, hey mədəd, hey mədəd!
Düşübdü, ardımca gəlir
Ölüm, hey mədəd, hey mədəd!

Bizi tutdu Hasan paşa,
Adımız yazıldı daşa,
Ömür gəlib yetdi başa,
Mədəd, hey mədəd, hey mədəd!

Çəkin gəlsin cərdək atı,
Mərd igidin olar zatı,
Gəl dağıt, bu məmləkəti,
Mədəd, hey mədəd, hey mədəd!

Xan, Eyvaz xan, vurma lafi,
Sumurq kimi gözlə qafi,
Öldürər, yoxdu insafi,
Qardaş, hey mədəd, hey mədəd!

Eyvaz yazıb kağızı verdi Yumruq Əhmədə ki, aparıb verə Koroğluya. Yumruq Əhməd kağızı aparıb yetirməkdə olsun Koroğluya. Koroğlu da Eyvazı çox gözədi, gördü ki, gəlmədi. Dəliləri yığdı ki:
- Gəlin, gedək Eyvazın dalınca!

Bu dəmdə Yumruq Əhməd özünü yetirib Koroğluya, Eyvaz verən kağızı verdi. Koroğlu açıb kağızı oxudu. Gördü ki, Eyvaz mədəd istəyir. Durub ayağa dəlilərə Eyvaz yazan kağızı oxudu. Dəlilər at minib Koroğluya getdilər ki, Eyvazı qurtarsınlar.

İndi eşit Qıratdan. Koroğlu Qıratı minib yel kimi gedirdi. Qırat özlüyündə fikir elədi ki, bir belə mən Koroğlunu gəzdirirəm, görək Koroğlu mənim qədrimi bilir, ya yox. Dedi qoy sınayım bunu. Qırat ayaq saxlayıb başladı yavaş-yavaş getməyə. Koroğlu Qıratda bu tənbəlliyi görəndə sazını basıb döşünə görək nə dedi:

Qırat, sənin oynaxların
Baharıla yaz olaydı!..
Kəkilin müşgün ənbəri,
Boyun səlminaz olaydı!..

Qarğıdandı qulaxların,
Poladdandı dırnaxların,
Qırat, sənin oynaxların,
Türküstanda düz olaydı!..

Qırat, ipəkləndi saçın,
Səncə deyil dəli laçın,

Tutulubdu bala laçın,
Çatmağımız tez olaydı.

Minəndə yəhər belində,
Tayın yoxdu Rum elində,
Hər vaxt Koroğlu dilində,
Sənə tərif, naz olaydı.

Koroğlu sözünü tamamlayıb sağ əlilə Qıratı tumarladı. Qırat götürüldü. Gəlib çatdılar bir zəminin qırağına. Gördülər qoca taxıl biçir. Amma çox gəmgindi. Koroğlu xəbər aldı qocadan ki:

- Neçün belə gəmginsən?

Qoca dedi:

- Nə işinə? Yolunla çıx get!

Koroğlu dedi:

- İstəyirsən taxılını bıçək?

Qoca dedi:

- Lazım deyil.

Koroğlu dedi:

- Neçün qəmginsən? De görək!

Kişi baxıb gördü ki, bu bundan əl çəkməyəcək. Dedi:

- Koroğlunun dəli Eyvazını tutublar. Bu gün Hasan paşa onu öldürəcək.

Koroğlu qocaya dedi:

- Qorxma, öldürə bilməz.

Sonra dəlilərə əmr verdi ki, qocanın zəmidəki taxılını yığsınlar. Dəlilər girib qocanın zəmisini bir hovurun içində yığıb qurtardılar. Ordan üz qoydular Sancaqlı kəndinə.

Koroğlu kəndin qırağında dayanıb dedi:

- Dəlilərim, siz burda dayanın, mən aşığı sifətində girim meydana. Elə ki, sağ əlimi sağ bığımıza çəkdim, durmayıb siyirmə-qılınc gələrsiz. Bunu deyib getdi meydana. Hasan paşanın adamları Koroğlunu aşığı bilib dedilər:

- Aşığı, nə bilirsən? De görək!

Koroğlu sazın basıb döşünə dedi:

Dava günü qızıb girsəm meydana,
Düşmanlar üzsünlər qanında görək.
Kəsilsin kəllələr, qalmasın leşlər,
Qılınc paslanmasın qınında görək.

Dolu piyalələr içən sağdan,
Qorxmaz haramidən, qanlı yağdan,
Dəstələr sındıran, tüplər dağdan,
Xan Eyvazım mənim yanımda gərək.

Hay deyəndə özün mənə yetirən,
Koroğluya yüz min qulluq bitirən,
Dava günü əmud, qalxan götürən,
Dəmirçioğlu mənim yanımda gərək.

Hasan paşanın adamları Koroğludan xahiş elədilər ki, başqa şey oxusun. Koroğlu gördü ki, işin üstü açılacaq. Bir az da yubansa, Eyvaz əldən gedəcək. Tez əlini atdı sağ bığına. Dəlilər də baxdı. Gördülər ki, Koroğlu əlini atdı sağ bığına. Dəlilər siyirməqılnc üz qoydular meydana. Hamısını qırıb çatdılar. Hasan paşanı öldürüb Eyvazı götürüb gəldilər.

Göründüyü kimi bu variantın başlanğıcı «Ərzincan səfər»nə daha çox oxşayır. Sonu isə «Bayazid səfəri»nin variantıdır. Ümumiyyətlə belə hal «Koroğlu» dastanının xüsusiyyətlərindən biridir. Bəzən qollar müxtəlif variantlarda bir-birinə o qədər qaynayıb qovuşur ki, nəinki qoşmalar, hətta hadisələr, əhvalat və motivləri belə ayırmaq çətin olur. Bu variantın əsas elmi əhəmiyyəti «Qaf-Penn»in IX məclisi ilə olan oxşarlığıdır. Demək olar ki, bu, «Qaf-Penn»in həmin məclisinin ən yaxşı mühafizə edilmiş bir variantıdır.

Qulun qaçmağı

Bu qulun tərtibində «Qul - Mehdi» variantı əsas götürülmüşdür. Qolda əsasən qulun Ələmqulu xana sığınmasından, Dəmirçioğlunun, Gürcüoğlu Məmmədin və Tanritanımazın Ələmqulu xanla vuruşmasından, Koroğlunun buraya gəlib Ələmqulu xanla dostlaşmasından və nəhayət, Ələmqulu xanın qızı Ruqiyə xanımın Çənlibelə gətirilməsindən bəhs edilir. Qulun bir adı da «Gürcüoğlu Məmmədin Ruqiyə xanımı Çənlibelə gətirməyi»dir.

1. Bu qoşma bir neçə cüzi fərqlərlə «Koroğlu və Dəli Həsən» qolunda da gedir.

2. Bu qoşma «Koroğlu - Hümmət» kitabında «Koroğlunun Bayazid səfəri»nin sonunda verilmişdir.

Düratın itməyi

Bu qolun tərtibində «Ballica - Muxtar» və qismən də «Dürat - Həsənbala» variantlarından istifadə edilmişdir.

Qol Düratla bərabər Çənlibel ilxısının itməsindən, Koroğlunun Ballica səfərindən, Qara xanla vuruşmasından və ilxını qaytarmasından ibarətdir. Aşıqlar bu qolu «Koroğlunun Ballica səfəri» də adlandırırlar.

Koroğlu ilə Bolu bəy

Bu qolun tərtibində «Bəylər - Əliş», «Bolu - Sadıq», «Bolu - Şamaxı» və «Koroğlu - Hümmət» kitabı əsas götürülmüşdür.

Qol Bolu bəyin Çənlibelə gəlib namərdliklə Koroğlunu tutmağı, Koroğlunun Ərzincanda Dünya xanım ilə görüşü, İsabalının Ərzincana gəlib Koroğlunu zindandan qurtarmağı, Koroğlunun Bolu bəylə vuruşu və nəhayət, Dünya xanımın Çənlibelə aparılmağından ibarətdir. Bu qola bəzən «Koroğlunun Ərzincan səfəri» də deyirlər.

1. «Koroğlu - Hümmət»də bu qoşmanın belə bir ikinci variantı vardır:

Bolu bəyim, səndən xəbər alım, de!
Mən dəlini tutan günlər necə oldu!
Qollarımı dal gərdənə çatanda,
Tutub suya atan günlər necə oldu?

Dindirərəm, danışmazsan, dinməzsən,
Mən dəlinin qarşısında enməzsən,
Daha şimşək olub dağda sönməzsən,
İndi vaxtın yetən günlər necə oldu?

Qıratı gətirdim mən də cövlana,
Qoşun qaçıb getdi hərə bir yana,
Koroğlu qılıncı boyandı qana,
Qul deyibən satan günlər necə oldu?

«El şairləri» kitabında isə bu qoşmanın belə bir variantı vardır:

Yeri bəyim, düşdümü gör yadına,
Mən dəlini tutan günlər necə oldu?
Görüm indi kimlər yetər dadına,
Koroğlunu tutan günlər necə oldu?

İki bəylər bir arada durmasın,
Aşığı ağladan dəxi gülməsin

Bu qisasdır, qiyamətə qalmasın,
Mən dəlini tutan günlər necə oldu?

Yenə saldın məni ahu vaylara,
Yoxsul olan qulluq edər baylara,
Qolu bağlı atdırırdın çaylara,
Mən dəlini tutan günlər necə oldu?

Koroğluyam, mən sözümlü söylərəm,
Əğyarımdan bir əhvalat dilərəm,
Qorxma namərd, səni azad elərəm,
Koroğlunu tutan günlər necə oldu?

2. «Bolu - Şamaxı» variantında həmin qoşmanın bu bəndi belədir:

Gözlərini oyduraram,
Yerinə qan qoyduraram,
Mənsur kimi soyduraram,
Bolu, mən səni, mən səni.

3. «Koroğlu - Nəzər» variantında bu qoşma belədir:

Başına dönüm sövdayar,
Aparırlar pирə məni.
Ərənlərə qurban deyər,
Aparırlar pирə məni.

Namərd cəngində qalmışam,
Dərdü xufata dolmuşam,
Deyəsən cinni olmuşam,
Aparırlar pирə məni.

Koroğluyam, düşdüm tova,
Sən eylə dərdimə dava,
Məndən xan Eyvaza dua,
Aparırlar pирə məni.

4. «Bolu - Şamaxı»da qoşmanın bu bəndi belədir:

Aləmə münəvvər olubdu halı,
Xəstəyə dərmandı ləbinin balı,
Ona qurban olsun bu İsabalı,
Kim versə babamdan mənə bir xəbər.

5. Arxivdə bu deyişmənin kimdən yazıldığı bəlli olmayan bir variantı da vardır. Deyişmə Nərgiz adlı bir qızla İsabalı arasında gedir. Variant belədir:

Nərgiz:

Əcəm oğlu, sənə çox hayfım gəlir,
Var get, bu yerlərdə durma amandı.
O qara qaşların bağrımı dəlir,
Var get, bu yerlərdə durma amandı.

İsabalı:

Mən gəlmişəm səni alıb aparam,
Bu dünyada qorxu nədi, bilmərəm.
Bostanından şamamalar qoparam,
Bu dünyada qorxu nədi, bilmərəm.

Nərgiz:

Nə karasan əl vurasan bostana,
Çox igidlər gəlib, qalıb yastana,
Güc çatmayıb atam kimi astana,
Var get, bu yerlərdə durma amandı.

İsabalı:

Gəl acıtma mənim kimi aslanı,
Əyri qılinc qalıb qında paslanı,
Sallam, ay qız, obanıza talanı,
Mən bir nərəm, qorxu nədi bilmərəm.

Nərgiz:

Mən Nərgizəm, adım vardı quranda,
Sənin ağan, oğlan, yatır zindanda,
Susuyubdu, bil, qanına atam da,
Var get, bu yerlərdə durma amandı.

İsabalı:

İsabalıyam, qorxum yoxdur cahanda,
Mən bilmənəm ağam yatır zindanda,
Çəksəm qılinc peşman olar atan da,
Mən bir nərəm, qorxu nədi bilmərəm.

6. «El aşığı» kitabında bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Əyri qılinc, qarğı cida,
Mən sizi tər saxlamışam.
Dolaşma cübbə, covşana,
Düşməna var saxlamışam.

Gəl qulaq as bu söhbətə!
Bircə guş ver ixtilata!

Sərim qurban Ərəb ata!
Oynar, kişnər saxlamışam.

Dəmirçioğlu çöllərdə,
Dastan olubdu dillərdə
Çardaxlı Çənlibellərdə
Əsrəmiş nər saxlamışam.

7. Bu qoşma «Koroğlu - Hümət» kitabında müstəqil qoşmalar
içərisindədir. «Bolu - Şamaxı»da isə qoşmanın belə bir variantı vardır:

Nə eldirərəm, eldirərəm,
Dəlilərə bildirərəm,
Haydı səni öldürərəm,
Dindən dönmüş gövuram mən.

Hay deyib meydan quranda,
Bənəfşə bığlar buranda,
Dişlərim qamaş duranda,
Gərək polad gəmirəm mən.

Koroğluyam, acalmışam,
Xotkarlardan bac almışam,
Deməginən qocalmışam,
Hələ ki, Babay-Əmirəm.

8. Ə. Qaracadağının «Şerlər məcmuəsi»ndə bu qoşmanın belə
bir variantı da vardır:

Yaz olsun, ərisin dağların qarı,
Gözümə görünsün qardaşım, dağlar!
Misri qılınc oynar al qan içində,
Düşər səndə qatı savaşım, dağlar!

Çıxım gədiklərdən izin izləyim,
Ucalardan alçaqları gözləyim,
Ağır qəflə vurum, səndə gizləyim,
Heç kimsə bilməsin, sirdaşım dağlar!

Səndəyanda qalasını çapdığım,
Yalın ayaq at köksünə qatdığım,
Sürüsündən əmlək quzu qapdığım,
Yeyib qurdlalra ulaşım, dağlar!

Bir at, bir qılıncım qardaşım, dağlar!
Koroğlu der, bu dünyaya gəlmişəm.

Koroğlunun Qars səfəri

Bu qolun tərtibində «Koroğlu - Hümmət», «Gürcüstan - Behbud», «Ədil paşa - Əli» və «Qaf - Penn» variantları əsas götürülmüşdür.

Qol əsasən Ərəb Reyhanın Çənlibelə hücum üçün Qarsda hazırlıq işləri aparması, Qars paşasının qızı Hürü xanımın Koroğluya xəbər verməsi, Koroğlunun Qarsa gedib bəndə düşməsi, Eyvazın Qarsa gəlib Ərəb Reyhanı öldürməsi, Hürü xanımın Çənlibelə gətirilməsindən ibarətdir.

1. Səfər - Koroğlunun dəlilərindən birinin adıdır. Kosa Səfər adı ilə məşhurdur.

2. «Koroğlu - Hümmət»də bu qoşmanı Yovru (Hürü) xanım Koroğluya xitabən deyir.

3. «Koroğlu - Hümmət» kitabında bu qoşma Koroğlunun dilindəndir.

4. Bu qoşma da «Koroğlu - Hümmət» kitabında müstəqil qoşmalar içərisində verilmişdir.

5. «Koroğlu - Hümmət»də bu qoşmanın müstəqil qoşmalar içərisində belə bir variantı vardır:

Canım Eyvaz, gözüm Eyvaz,
Bax o yana, bax bu yana!
Hayıfıdı, qoç dəlilərim,
Boyanmasın qızıl qana!

Oturmuşdum mən xan kimi,
Göz yaşım axdı qan kimi,
Bir alıcı tər lan kimi,
Sür atını bu meydana!

Qılıncın ağzı zağlıdı,
Düşmanın qolu bağlıdı,
Koroğlu çox damağlıdı,
Eyvaz, buyur nərdivana!

6. «Koroğlu - Hümmət»də bu qoşma da müstəqil qoşmalar içərisindədir.

7. Bu qoşma «Koroğlu - Hümmət»də müstəqildir. Həm də Koroğlunun öz dilindəndir. Ona görə də son bəndi belədir:

Koroğluyam, əzən mənəm,
Al geyinib bəzənmənəm.
Çənlibeldə gəzənmənəm,
Dünya mənə dar görünür.

8. «Koroğlu - Hümmət» kitabında bu qoşma müstəqil qoşmalardandır.

9. Bu qoşma da «Koroğlu - Hümmət» kitabında müstəqil qoşmaların içərisindədir. Son iki bəndi belədir:

Nə ola sözüm qanasan,
Məni yandırdın, yanasan,
Sən bir yaşılbaş sonasan,
Qoy tökülsün şux tellərin!

Koroğlunun ərliyiynən,
Seyrağının korluğuyınan,
Gözəllərin birliyiynən,
Qoy tökülsün şux tellərin!

Koroğlunun Dərbənd səfəri

Bu qolun tərtibində «Vuruş - Bozalqanlı», «Dərbənd - Vəli», «Bilqəys - Mehdi» variantları və «Koroğlu - Hümmət» kitabı əsas götürülmüşdür. Qoç Koroğlunun Dərbəndə gəlib Möminə xanım ilə evlənməsindən, Kürdoğlunun Kürdüstan xanı ilə vuruşundan, nəhayət, onun qızı Mehri xanımı almasından və Çənlibelə gəlib atasını tapmasından ibarətdir.

1. Koroğlunun qoşması və eləcə də Ərəb paşanın onun cavabında dediyi qoşma «Koroğlu - Hümmət»də müstəqil qoşmalar içərisindədir. Paşanın da adı Ərəb paşa deyil, Süleyman paşadır.

2. Koroğlunun Dərbəndə gedib Möminə xanımı alması ayrı-ayrı variantlarda müxtəlif təfəsilatla verilir. «Dərbənd - Vəli» variantına görə, Möminə xanım Koroğlunun qoçaqlığını, igidliyini eşidib ona belə bir məktub yazır:

Başına döndüyüm, ay qoç Koroğlu,
Əgər igidsənsə, gəl apar məni.
Həsəməndən yoxdur səbrim, qərarım,
İncidir sərasər ahü-zar məni.

Çənlibel üstündə əsrəmiş nərsən,
Düşman qabağında dayanan ərsən,

Tamam dəlilərə igid sərkərsən,
Axtarsan taparsan düzilqar məni.

Dəmirqapı Dərbənd əcəb tamaşa,
Batıb gözəlləri ala, qumaşa,
Adım Möminədi, atam Ərəb paşa,
İstərəm özünə elə yar məni.

Lakin başqa variantların əksərində bu qoşma «İstanbul səfəri»ndə Nigar tərəfindən Koroğluya yazılmış məktubun məzmunu olaraq verilir (III qol).

«Vuruş - Bozalqanlı» variantında qızın adı Möminə deyil, Məhbubədir. Özü də türkməndir.

«Bilqeys - Mehdi» variantında da qız türkmən Süleyman paşanın qızıdır. Adı da Bilqeys xanımdır. Bu variantla görə, Koroğlu Türkmən yollarında apardığı vuruşmaların birində, dal-dala bir atın üstünə minib özlərini düşməndən müdafiyyəyə çalışan iki kiçik yaşlı uşaq görür. Uşaqların özlərini belə müdafiyyəyə çalışmaları Koroğlunun xoşuna gəlir. Bu uşaqlar Süleyman paşanın oğlanlarıdır. Koroğlu uşaqların igidliyinə heyran qalır və hər necə olursa Türkməndən bir qız almağı qət edir. Uşaqlar Süleyman paşanın Bilqeys adlı gözəl və igid bir qızı olduğunu deyirlər. Koroğlu Süleyman paşaya məktub yazıb qızı istəyir. Lakin Süleyman paşa rədd cavabı verir. Koroğlu dəliləri alıb şəhəri mühasirə edir. Süleyman paşaya bu məzmununda ikinci bir məktub göndərir:

Eşit, xəbərdar ol, paşa,
Göndər gəlsin bizim yarı!
Çəkdirərəm sənə haşa,
Göndər gəlsin bizim yarı!

Göndərsən allah əmiri,
Göndərməsən döy dəmiri,
Ərəb at cilov gəmiri,
Göndər gəlsin bizim yarı!

Kəsmişəm dörd bir yanını,
Yıxaram xanımanını,
Axıdaram al qanını,
Paşa, göndər bizim yarı!

Koroğlu girib meydana,
Sözünü deyir mərdana,
Boyatma şəhəri qana,
Göndər gəlsin bizim yarı!

Paşa işin nəticəsinin pis olacağından qorxub, Bilqeyş xanımı Koroğluya verir.

3. «Dərbənd - Vəli» variantına görə, Koroğlu Möminəni Nigardan sonra alır. Onu Dərbəndə Möminə xanımın dalınca göndərən də Nigar özü olur. Koroğlu Çənlibelə döndükdən sonra Nigar nə üçün Möminəni gətirmədiyini ondan soruşur. Koroğlu Nigarın sualına cavab olaraq bu qoşmanı deyir. Buna görə də bu variantda qoşma Dəli Həsənə yox, Nigar xanıma xitabən deyilir.

4. «Dərbənd - Vəli»də bu qoşma Cəfər paşaya xitabən deyilir.

5. Koroğlu ilə Kürdoğlunun görüşü də variantlarda bir-birindən fərqli şəkillərdədir.

«Bilqeyş - Mehdi» variantına görə, Koroğlu Türkməndə Sultan Əli adında bir pəhlivan olduğunu eşidir. Sultan Əlinin igidliyi və atı haqqında o qədər danışrlar ki, Koroğlu onunla görüşməyi, qabaqlayıb vuruşmağı qərara alır. Bu, Koroğlunun oğludur. Koroğlu günlərin birində dəlillərə xəbər vermədən atını minib Türkmənə gedir. Yolda Sultan Əli ilə qabaqlayırlar. Birinci vuruşda Sultan Əli Koroğlunu yıxır. Qılıncı çəkib başını kəsmək istəyir. Koroğlu deyir:

Başına döndüyüm, ay cavan oğlan!
Öldürmə, qeyrətə bağışla məni!
Yaşım ötüb, mən qocayam, sən cavan,
Öldürmə, qeyrətə bağışla məni!

İxlas dost dünyada dostuna küsməz,
Nə qədər incisə meylini kəsməz,
İgiddə qaydadı, basdığıın kəsməz,
Öldürmə, qeyrətə bağışla məni!

Bahar vaxtı dağlar batar dumana,
Təfavüt qoyarlar yaxşı-yamana,
Gəl məni öldürmə, düşərsən qana,
Öldürmə, qeyrətə bağışla məni!

Sultan Əli Koroğlunu buraxır. Koroğlu Çənlibelə dönür. Lakin dözə bilmir. Bir neçə gündən sonra bir də gedir. Haman yerdə yenə də Sultan Əlini tapır. Gürz ilə onun başından vurub yıxır. Qılıncı çə-

kib başını kəsmək istədikdə gözü oğlanın qolundakı bazubəndinə sataşır. Öz oğlu olduğunu bilir. Tutduğu işdən peşman olub deyir:

Namərdilklə səni vurdum,
Oğlum, əllərim qurusun!
Nə yaxşı ki, soyundurdum,
Oğlum, əllərim qurusun!

Türkmənə ayaq basmadım,
Öz-öz baxtım küsmədim,
Yaxşı ki, səni kəsmədim,
Oğlum, əllərim qurusun!

Koroğlunun qoç balası,
Ərşə çıxardı nalası,
Düşman gülüb şad olası,
Oğlum, əllərim qurusun!

Ata ilə oğlu Çənlibelə dönürlər. Bir müddət sonra Bilqeys xanımı da yanlarına gətirirlər.

«Vuruş - Bozalqanlı»da isə Koroğlu onu öldürdükdən sonra qolundakı bazubənddən öz oğlu olduğunu bilir. Gətirib Çənlibeldə dəfn edir. Oğlanın atını tutmaq mümkün olmur. At qaçıb birbaş Türkmənə gedir. Məhbubə xanım oğlunun intiqamını almaq üçün kişi paltarı geyinir, bir neçə də adam götürüb yola çıxır. At onu birbaş oğlanın öldürüldüyü yerə gətirir. Bu tərəfdən də Koroğlu dəlilərdən bir neçəsini götürüb Məhbubə xanıma başsağlığı vermək üçün Türkmənə gedir. Onlar yolda qabaqlaşrlar. Lakin niqablı olduqları üçün bir-birini tanıya bilmirlər. Koroğlu atı tanıyır. Oğlunun atını başqasından əlində qoymaq istəmir. Nəhayət, bunlar savaşırlar, Koroğlu Məhbubə xanımı yıxır. Niqab açılır. Bir-birini tanıyırlar. Koroğlu əhvalatı Məhbubə xanıma danışır. Lakin nə qədər yalvarırsa, onu Çənlibelə apara bilmir. Məhbubə xanım oğluna yas saxlamaq üçün Türkmənə qayıdır.

Bu variantlardan başqa, 1936-cı ildə Bakının Saray kəndində Aşıq Cahangirdən toplanmış «Koroğlu ilə Aypara» adlı bir variant da vardır. Bu varianta görə, qızın adı Aypara, özü də istanbullu Xəlil paşanın qızıdır. Variant bir sıra xüsusiyyətlərinə görə sehirliliyə daha çox bənzəyir. İçərisindəki qoşmalar şeriyətə çox zəifdir. Variantın qısaca məzmunu belədir:

Koroğlu aşıq paltarı geyinir İstanbula gedir. Küçələri gəzərkən eyvanda dayanmış Aypara xanımı görür. Aypara xanım Xəlil pa-

şanın qızıdır. Öz əmisi oğlu Osman bəyə nişanlıdır. Aypara xanım Koroğlu haqqında çox eşitmişdi və görməz-bilməz ona məhəbbət bağlamışdı. Koroğlu gəlib buradan keçəndə Aypara xanımın qarabaşı Sənəm onu tanıyır və xanımın əmri ilə içəriyə çağırır. Bir gün qarabaş Sənəm «başbir» olmağı Koroğluya təklif edir. Öz sevgilisinə sədaqətli olan Koroğlu Sənəmin təklifini rədd edir, hətta iki barmağı ilə ona bir sillə də vurur. Sənəmin burnu qanayır. Koroğlu yenə də Aypara xanımın yanına gedir. Sənəm acığa düşərək gedib əhvalatı Osman bəyə xəbər verir. Osman bəy qoşun götürüb Aypara xanımın evini mühasirəyə alır. Koroğlu vuruşmaq istəyir. Lakin Aypara qoymur, ona başqa bir paltar geyindirərək gizli yol ilə evdən çıxarır. Lakin Koroğlu çıxıb getmir. O başqa paltarda olduğundan istifadə edərək qoşunun arasına girir və Koroğlu dəlilərinin Xəlil paşa sarayının mühasirəyə almış olduqlarını söyləyərək onları aldadıb oraya göndərir. Qoşun gedəndən sonra Osman özü tək Aypara xanımın yanına gəlir. Koroğlu pusqudan çıxaraq onu tutub, dərin bir quyuya salır, üstünə də bir dəyirman daşı qoyun.

Bu hadisədən sonra Koroğlu ilə Aypara xanım başqa bir mənzilə köçürlər. Uzun müddət burada yaşayırlar. Aypara xanımın Koroğludan bir oğlu olur. Uşağın adını Səmənd qoyurlar.

Lakin qarabaş Sənəm Koroğludan əl çəkmir. O hər nə təhər olursa-olsun Koroğludan intiqam almağa çalışır.

Gecələrin birində Koroğlu Çənlibeli, dəliləri yuxuda görür. Əhvalı qarışıq. Belə vaxtlarda Koroğlu çıxıb bir uca yerdə namaz qılamış. Şəhər sübh zamanı qalxıb yenə də qalanın üstünə çıxır, uca səslə namaz qılmağa başlayır.

Sənəm qarabaş onu görür, Xəlil paşaya xəbər verir. Ordu hazırlanır. Gecə Koroğlunun yaşadığı qalaya hücum edirlər. Sənəm qarabaş kəmənd ataraq qalaya çıxır, qapıları açır. İşdən xəbərsiz olan Koroğlunu yatdığı yerdə tutub qollarını bağlayırlar. Koroğlu oyandığı zaman özünü, Aypara xanımı və oğlu Səməndi düşmənlərin əlində əsir görür. Son dəqiqədə bəzi bəndini oğlunun qoluna bağlayır.

Onları Xəlil paşanın yanına apardıqları zaman yolda Sənəm uşağı bir daşın dibinə atır. Xəlil paşanın əmri ilə Koroğlunu bir dərin quyuya, Ayparanı isə zindana salırlar.

Şəhərin kənarında qoca bir qarı yaşayırmış; qarının bir iti var imiş. İt bir gün həyətdə canavar olduğunu hiss edir. Axtara-axtara gəlib haman daşın dibinə çatır. Baxır ki, burada canavar balaca bir

uşağı əmizdirir. İt hay-küy salır, canavar qaçır. Uşağı götürüb həyətə gətirir. Qarı uşağı itdən alıb saxlamağa başlayır.

Dəlilər Koroğlunu çox gözləyirlər, nəhayət dalınca gəlirlər. Eyvaz qəsdən Qıratı qabağa salır. Qırat iyləyə-iyləyə gəlib quyunu tapır. Dəlilər Koroğlunu quyudan çıxarırlar. Koroğlu dəlilərlə birlikdə Xəlil paşa qoşununa hücum edir. Xəlil paşa öldürülür. Sonra Aypara xanımı zindandan çıxarıb birlikdə Çənlibelə gəlirlər. Uşağı nə qədər axtarırlarsa tapa bilmirlər.

Qol Koroğlu ilə Aypara xanımın Çənlibeldə yenidən toy etmələri ilə bitir.

Hasan paşanın Çənlibelə gəlməyi

Bu qolun tərtibində «Koroğlu - Hümmət», «Qaf - Penn» əsas götürülmüş və bir sıra başqa variantlardan da istifadə edilmişdir.

Qol Hasan paşanın Çənlibelə hücumundan, Koroğlu ilə döyüşündən və tam məğlubiyyətindən ibarətdir.

1. Bu qoşma «Koroğlu - Hümmət» kitabında müstəqil qoşmalar içərisində verilmişdir. Özü də Gülbəngi paşaya xitabən deyilir. Bu ad ancaq «Həməzə - Əsəd» variantında bircə dəfə çəkilir və onun Üsküdar paşası olduğu deyilir. Başqa heç bir variantda bu ada təsadüf edilmir. Lakin bu qoşmanın varlığını, hər halda, xüsusi «Koroğlu ilə Gülbəngi» qolunun da olduğunu göstərir.

«El aşıqları» kitabında bu qoşmanın belə bir variantı vardır:

Əyri qılınc mənim püşdü pənahım,
Axtarıram səni bu gün, əfəndim!
Çəkib qopardaram bədəndən boynun,
Qoymam qala novcavanın, əfəndim!

İgid nədir, qorxu nədir, can nədir?
Paşa nədir, sultan nədir, xan nədir?
Əsgər nədir, qoşun nədir, san nədir?
Doldurram meydana qanın, əfəndim!

Bir düşəsiz Dəmirçioğlunun felinə,
Cəm qoşunun qalib gələ bilməz bircə qoluna,
Bir qülqülə sallam Ərzurumun elinə,
Seçmərəm kafiri, müsəlmanı, əfəndim?

2. Bu qoşmanın çox az fərqli variantı da «Koroğlu - Hümmət» kitabındakı müstəqil qoşmaların içərisinə salınmışdır.

3. Bu, eləcə də bundan sonra gələn qoşmalar «Koroğlu - Hümmət»də müstəqil qoşmalar içərisindədir.

Koroğlunun qocalığı

Bu qolun tərtibində «Koroğlu - Əli», «Koroğlu - Məhəmməd», «Koroğlu - Qəmbər» variantından və «Koroğlu - Hümmət» kitabından istifadə edilmişdir.

1. «Koroğlu - Məhəmməd» variantına görə, Koroğlu bütün dəli-ləri başından dağıdır. Yanında bircə Eyvaz qalır. Özü də hər şeydən əl çəkərək dəyirmançılıqla məşğul olur.

Koroğlunun düşməni olan paşa onun tək qaldığını bilərək üstünə qoşun çəkir. Koroğlu məsələni bilir. Eyvazı atların dalınca göndərir. Vuruşda dəlilər iştirak etmirlər. Koroğlu ilə Eyvaz paşanın qoşununu məğlub edib yenidən Çənlibelə qalxırlar.

«Koroğlu - Əli» variantında isə Çənlibeldə qalan Koroğlu ilə Nigardır. Koroğlu öz düşməni olan paşanın xəzinəsini yaran oğ-ruları tutur. Paşa onu yanında saxlamaq istəyir. Koroğlu razı olmayıb gedir. Yolda quldurlar onun qabağını kəsirlər. Koroğlu quldurları öldürüb yenidən Çənlibelə dönr.

2. Bu qoşma «Koroğlu - Hümmət»də müstəqil qoşmalar içəri-sində verilmişdir. Bundan başqa, kitabda qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Beş gün bu fani dünyada,
Bənzim zərd oldu, zərd oldu,
Gördüm bir qanlı zalımı,
Mənə dərd oldu, dərd oldu.

Məndən qorxdu xanlar, bəylər,
Dava qılsam düşman neylər?
Dünyada mənəm deyənlər
Yeri yurd oldu, yurd oldu.

Koroğluyam, mən hazardım,
Ağ üstədən qara yazardım,
Nə qədər miskin gəzərdim,
Adım qurd oldu, qurd oldu.

3. Bu qoşmanın «Koroğlu - Hümmət» kitabında belə bir variantı da vardır:

Yoldaşlarım, bu gün dava günüdür,
Hazırlaşın, mövlam sizə yar olsun!
Qeyrət əhli qızıl qana bulansın,
Qeyrətsiz toy tər bassın, xar olsun!

Mənəm deyən kəslər girsın meydana,
At səyirsın meydanda mərd-mərdana,
Utansın namərdi bəsləyən ana,
İşi daim onun ahu-zar olsun!

Həzrət Əli kimi nərələr çəkən,
İgidlərin bağır ofkəsin sökən,
Əyri qılinc çəkən, qızıl qan tökən,
Əsirgəməz, vur, əllərin var olsun!

Məşədən enərkən Çəmli dağıdan,
Çəkinməyin həramidən, yağıdan,
Səflər pozan, düşmənləri dağıdan,
Öndəki düşməndən xəbərdar olsun!

İgid odur öz-özünü qaynada,
Dava günü meydanda baş oynada,
Namusu, qeyrəti verməyin bada,
Meydandan qaçana namus, ar olsun!

4. Bu qoşmanın belə bir variantı da vardır:

Mərd döyüşündən namərd qaçar,
Dağlar komur, komurlanır.
Şahi-mərdan meydan açar,
Meydan komur, komurlanır.

Qoç igid özün öyəndə,
Güllə mənzili döyəndə,
Qılinc qalxana dəyəndə,
Qalxan komur, komurlanır.

Toplar atar qalasından,
Haq saxlasın bəlasından,
Qoç Koroğlu nalasından,
Dağlar komur, komurlanır.

M Ü N D Ə R İ C A T

«Koroğlu» dastanı.....	3
Alı kişi.....	5
Koroğlu və Dəli Həsən.....	17
Koroğlunun İstanbul səfəri.....	25
Dəmirçioğlunun Çənlibelə gəlməyi.....	48
Koroğlunun Ərzurum səfəri.....	55
Eyvazın Çənlibelə gətirilməyi.....	90
Durna teli.....	118
Həməzənin Qıratı aparması.....	142
Məhbub xanımın Çənlibelə gəlməyi.....	185
Koroğlunun Bayazid səfəri.....	210
Qulun qaçmağı.....	232
Düratın itməyi.....	249
Koroğlu ilə Bolu bəy.....	258
Koroğlunun Qars səfəri.....	281
Koroğlunun Dərbənd səfəri.....	305
Hasan paşanın Çənlibelə gəlməyi.....	326
Koroğlunun qocalığı.....	340
Dastanın əsas variantları.....	362
İzahlar.....	368

**Azərbaycan folkloru külliyyatı,
XIII cild, Dastanlar (III kitab),
Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2009.**

Nəşriyyat direktoru:
Nadir Məmmədli

Kompüterdə yığdı:
Aysel Cəfərova
Aygün Balayeva

Korrektoru:
Vüsal Abiyev

Kompüter tərtibçisi və
texniki redaktoru:
Ramin Abdullayev

Kağız formatı: 60/84 1/16
Mətbəə kağızı: № 1
Həcmi: 28 ç/v
Tirajı: 500
Qiyməti müqavilə ilə.

Kitab AMEA Folklor İnstitutunun
Redaksiya-Nəşriyyat şöbəsində yığılmış, səhifələnmiş,
“Nurlan” nəşriyyatında hazır diapozitivlərdən
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.

A2f-261563